

ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

Науковий журнал

2025

№ 3 (136)

*Рекомендовано до друку та до поширення
через мережу Інтернет Вченою радою
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 3 від 25 вересня 2025 р.)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ: Науковий журнал. 2025. № 3 (136). 244 с.

Наукове видання • Засновник – Дніпровський державний університет внутрішніх справ
• Ідентифікатор медіа – R30-02605 (рішення Національної ради від 08.08.2024 № 2574)
• Виходить 5–7 разів на рік • Тираж – 50 прим. • Адреса редакції: 49005, м. Дніпро, проспект Науки, 26 • Сайт видання: visnik.dduvs.edu.ua

Журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (юридичні науки)
(додаток 4 до наказу МОН України від 28.12.2019 № 1643)

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро (місцезнаходження: просп. Науки, буд. 26, м. Дніпро, 49005, адреси електронної пошти: info@dduvs.edu.ua, sed@dduvs.edu.ua, тел.: 756-45-45)

Журнал індексується в національних та міжнародних базах

(<https://visnik.dduvs.edu.ua/index.php/visnyk/indexation>):

Електронний архів (репозитарій) Дніпровського державного університету внутрішніх справ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; Національний репозитарій академічних текстів (УкрНТІ); Open Ukrainian Citation Index (OUCI); Google Scholar; CrossRef; Index Copernicus International; ResearchBib; WorldCat; BASE; Dimensions; EuroPub; ERIHplus; Scilit; Scientific Journal Impact Factor (SJIF).

DOI: 10.31733/2078-3566

Містить наукові статті вчених, викладачів і здобувачів університету, навчальних закладів системи МВС та інших центральних органів виконавчої влади, працівників правоохоронних органів. Розглянуто питання держави та права, окремих галузей законодавства, проблеми правоохоронної діяльності та юридичної освіти, надано інформацію про визначні події і дати наукового життя в галузі права.

Призначено для науковців, юристів-практиків, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться питаннями науки і права.

Редакційна колегія:

д.ю.н., проф. **Олександр МОРГУНОВ**, голова (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Олександр ЮНІН** заступник голови (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Лариса НАЛИВАЙКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Валерій ДАРАГАН** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Андрій СОБАКАРЬ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., ст. дослідник **Максим ПОЧТОВИЙ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Дмитро САНАКОЄВ** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
к.ю.н., доц. **Сергій ШЕВЧЕНКО** (Дніпров. держ. ун-т внутр. справ);
д.ю.н. **Олександр ГАНЖА** (ГУНП в Дніпропетровській обл.)
д.ю.н., проф. **Ірина ГРИЦАЙ** (Дніпропетровська обласна військова адміністрація);
д.ю.н., проф. **Аріф ГУЛІСВ** (Нац. ун-т «Одеська юридична академія», м. Київ);
д.ю.н., проф. **Олексій ДРОЗД** (Бюро економічної безпеки України, м. Київ);
д.ю.н., проф. **Василь ІЛЬКОВ** (Дніпропетровський окружний адміністративний суд);
д.ю.н., проф. **Петро МАКУШЕВ** (Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Віталій СЕРЬОГІН** (Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна);
д.ю.н., доц. **Андрій ФОМЕНКО** (Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка», м. Дніпро);
д.ю.н., проф. **Юрій ФРИЦЬКИЙ** (м. Київ);
д.ю.н., проф. **Сергій ШАТРАВА** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Михайло ЩЕРБАКОВСЬКИЙ** (Харк. нац. ун-т внутр. справ);
д.ю.н., проф. **Амір АЛІСВ** (Бакинський держ. ун-т, Азербайджан);
д-р права, проф. **Пауліна БЄШ-СРОКОШ** (Paulina BIEŚ-SROKOSZ) (Ун-т Яна Длугоша, Польща);
доц. **Міндаугас БІЛІУС** (Mindaugas BILIUS) (Ун-т Вітовта Великого, м. Каунас, Литва);
проф., PhD **Рафал ЛІЗУТ** (Rafal LIZUT) (Люблін. католицьк. ун-т ім. Івана-Павла II, Польща);
д.ю.н., проф. **Роберт МАКГІ** (Robert McGEE) (Держ. ун-т Фаетвілл, США);
д.ю.н., проф. **Бярне МЕЛЬКЕВІК** (Bjarne MELKEVIK) (Лавальський ун-т, Канада);
доктор PhD **Єрбол ОМАРОВ** (Акад. правоохор. органів при ГПУ Республіки Казахстан);
проф. **Анжей ПЯСЕЦЬКИЙ** (Andrzej PIASECKI) (Краківськ. пед. ун-т, Польща).

З М І С Т

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Роман Миронюк, Станіслава Миронюк

Реалізовані й перспективні проекти взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища 6

Андрій Собакарь, Тетяна Дженчако

Адміністративно-правові інструменти запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму та їх роль у зміцненні національної безпеки держави 17

Ірина Дрок

Роль територіальних громад у системі національної безпеки України: від локальної стійкості до загальнодержавної безпеки..... 24

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Олександр Ярмиш, Володимир Греченко

Викриття ухилень від призову на строкову військову службу та хабарництва у військоматах у першій половині 1960-х років (на матеріалах м. Одеси та Одеської області)..... 31

Вікторія Пальченкова

Пенітенціарна система України в Першій світовій війні..... 40

Андрій Андрейків

Міжнародно-правові стандарти економічної співпраці в період криз: особливості теорії та практики..... 50

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Євген Курінний

Окремі питання уніфікації законодавства про публічну службу в Україні 59

Ігор Магдаліна

Поняття та зміст механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави..... 66

Кристина Резворович, Юлія Толмачова

Цифрові ризики для людських прав: штучний інтелект між прогресом і безвідповідальністю 76

Наталія Максименко

Правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування у зв'язку з реформуванням комунального сектору 87

Олександра Нестерцова-Собакарь

Особливості укладення, зміни та припинення шлюбного договору
за законодавством України 93

Віталій Пастушенко, Ігор Войтушенко

Інституційне забезпечення формування й реалізації синергетичного потенціалу
територіальних громад 99

Владислав Саксонов

Підприємство як організаційна форма господарювання
та єдиний майновий комплекс: проблеми вітчизняного законодавства
й перспективи їх вирішення 105

Людмила Товкун, Анастасія Овчаренко

Електронні платіжні засоби у сфері електронної комерції:
трансформація та правове регулювання в цифрову епоху 119

**КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ**

Nataliia Riabych

Latency of crimes in the field of road safety and transport operation 130

Ігор Фріс

Щодо питання про кримінальну відповідальність за пропаганду
та поширення ідеології расизму 147

Євген Хайнацький

Іноземні практики запобігання вчиненню засудженими
кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі
зарубіжних країн 155

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ
І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ:
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ
ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ**

Анатолій Волобуєв

Проведення обшуку у світлі європейських правових стандартів 163

Вікторія Рогальська, Володимир Дружинін, Олена Лук'яненко

Тимчасовий доступ до речей і документів:
проблемні питання регламентації та реалізації 170

Володимир Федченко

Засада рівності перед законом і судом: окремі аспекти дотримання
в кримінальному судочинстві України 178

Аліна Віткалова

Актуальні питання доказування колабораційної діяльності:
нормативний і соціальний вектори 186

КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ОСВІТНЬО-ЛІНГВІСТИЧНІ
АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЕННЯ І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Аріф Джаміль огли Гулієв, Марія Розова

Ілюзія перспективності як фактор ідеалізації партнера: емпіричне дослідження 193

Ірина Царьова

Висвітлення поліційних дій у медіа: лексичні й стилістичні особливості 206

Олена Можаровська

Smart education – поєднання з технологіями й інноваціями 213

ТРИБУНА АСПІРАНТА

Ігор Вдовиченко

Адміністративно-правові засади відповідальності
за порушення у сфері надання соціальних послуг 224

Артем Обшалов

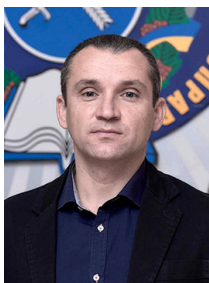
Легалізація та використання оперативно-розшукових матеріалів
у досудовому кримінальному провадженні 232

Довідка про авторів 239

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-01>

Роман МИРОНЮК

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
roman.myroniuk@dduvs.edu.ua

Станіслава МИРОНЮК

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
stanislava.myroniuk@dduvs.edu.ua

РЕАЛІЗОВАНІ Й ПЕРСПЕКТИВНІ ПРОЄКТИ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ІНШИМИ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті застосовано науково-методологічний підхід до аналізу реалізованих і перспективних проєктів взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища. У процесі дослідження з'ясовано правові засади та форми взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища; узагальнено приклади реалізованих проєктів взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища, а також визначено перспективи їх реалізації.

У результаті дослідження встановлено, що в умовах воєнного стану взаємодія поліції з органами влади фокусується на збереженні публічного порядку, протидії злочинності й підтримці життєдіяльності населення, що досягається через спільні проєкти, створення добровільних формувань, координацію дій у сферах безпеки та співпрацю з органами місцевого самоврядування для моніторингу й вирішення нагальних питань громади. До ключових форм взаємодії можна зарахувати такі: 1) спільні формування та патрулювання – створення й діяльність добровільних формувань громадян для охорони громадського порядку у співпраці з поліцією; 2) співпраця з органами місцевого

© Р. Миронюк, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9620-5451>

© С. Миронюк, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6462-2173>

самоврядування – моніторинг та інформування, поліція надає органам місцевого самоврядування інформацію про стан публічної безпеки та порядку, а також моніторить стан об'єктів інфраструктури, звертаючись до місцевої влади з пропозиціями щодо покращення освітлення й безпеки; 3) забезпечення життєдіяльності – спільне реагування на потреби громадян, виявлення осіб, які становлять загрозу, а також взаємодія із соці працівниками у вирішенні проблем сімей; 4) координація дій у надзвичайних ситуаціях – залучення додаткових сил правопорядку з інших відомств для патрулювання й забезпечення безпеки; 5) забезпечення безпеки стратегічних об'єктів – взаємодія з керівництвом стратегічних підприємств для виявлення потенційних загроз, пов'язаних зі співробітниками таких об'єктів; 6) інформування та звітність – запровадження практики звітування підрозділів поліції перед територіальними громадами для підвищення прозорості й відкритості їхньої діяльності.

До реалізованих проєктів взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища можна зарахувати проєкти «Безпечне місто», «Поліцейський офіцер громади», «Офіцер Служби освітньої безпеки».

Перспективним проєктом взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища є створення центрів безпеки в об'єднаних територіальних громадах, наближених до зони бойових дій, у яких мають на постійній основі нести чергування пожежно-рятувальні підрозділи, поліцейський пункт, підрозділ екстреної медичної допомоги, а в деяких громадах, урахувуючи близькість лінії розмежування, ще й піротехнічний підрозділ ДСНС.

Ключові слова: забезпечення безпекового середовища, Національна поліція, суб'єкти публічної влади, взаємодія, форми взаємодії поліції та інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища, приклади взаємодії.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Повноцінне військове вторгнення росії на територію України внесло значні зміни в порядок нормального функціонування українського суспільства й зумовило необхідність перелаштування всіх суспільних відносин та економіки держави на підвищення обороноздатності, консолідації органів державної влади й органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення безпеки громадян в умовах воєнного стану особливо на територіях, які наближені до лінії оборони. Створення належних умов безпечного середовища на місцевому рівні неможливо без системної та ефективної взаємодії поліції з органами публічної влади, зокрема місцевої влади. Передусім така взаємодія дає змогу працювати ефективно, є чинником суспільної довіри, без якої неможливо побудувати міцну демократичну державу, забезпечити належний рівень правопорядку. Узагальнюючи вищевикладене, можна дійти висновку, що діяльність Національної поліції України у сфері охорони публічного порядку та безпеки здійснюється на засадах партнерства в тісній співпраці з органами місцевої влади, територіальними громадами, громадськими об'єднаннями та населенням, спрямована на задоволення їхніх потреб і являє собою сукупність прав та обов'язків, спрямованих для створення й підтримання належного режиму правопорядку та сприяння в правоохоронній діяльності підрозділам поліції з урахуванням державних і місцевих інтересів з метою створення належного безпекового середовища.

У зв'язку з цим питання акумуляції та розвитку ефективних форм взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища в умовах війни не втрачають своєї актуальності й потребують наукового узагальнення, що є метою наукового дослідження в межах статті.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблематику окремих питань взаємодії Національної поліції з іншими органами публічної влади в Україні досліджували О. Бандурка, О. Безпалова, Ю. Ковбасюк, Г. Ковтун, Т. Коломоець, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Кузьменко, К. Левченко, О. Миколенко, Р. Мельник, О. Музичук, М. Лошицький, В. Сокуренько, І. Пастух, І. Пахомов, Р. Шаповал, О. Юнін та ін. Сучасні проблеми взаємодії з поліцією й іншими правоохоронними органами щодо створення безпекового середовища досліджували М. Корнієнко, О. Волокітенко,

А. Баско, О. Крижановська, О. Моргунов, Т. Плугатар, С. Лелет, С. Шевченко, А. Пишна й інші [1–2; 4–9; 19–20].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас питання ефективності взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища в умовах воєнного стану висвітлені недостатньо й потребують більш широкого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Таким чином, для досягнення мети дослідження – з'ясування реалізованих і перспективних проєктів взаємодії поліції з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища – плануємо до виконання такі завдання дослідження: з'ясування правових засад і форм взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища; узагальнення прикладів реалізованих і перспективних проєктів взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Правова основа взаємодії поліції з органами місцевої влади, зокрема, у сфері забезпечення публічної безпеки громад урегульована окремими положеннями Конституції України [3], Законами України «Про Національну поліцію» [16] і «Про місцеве самоврядування в Україні» [15]. Крім того, з 15 березня 2022 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до законів України» «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою вдосконалення діяльності поліції, у тому числі під час дії режиму воєнного стану» № 7147, яким доповнено додатковими повноваження поліцейських під час воєнного стану [11].

В умовах воєнного стану взаємодія поліції з органами влади фокусується на збереженні публічного порядку, протидії злочинності й підтриманні життєдіяльності населення, що досягається через спільні проєкти, створення добровільних формувань, координацію дій у сферах безпеки та співпрацю з органами місцевого самоврядування для моніторингу й вирішення нагальних питань громади. До ключових форм взаємодії можна зарахувати такі: 1. Спільні формування й патрулювання – створення та діяльність добровільних формувань громадян для охорони громадського порядку у співпраці з поліцією, а також залучення курсантів та офіцерів інших відомств до патрулювання. 2. Співпраця з органами місцевого самоврядування – моніторинг та інформування, поліція надає органам місцевого самоврядування інформацію про стан публічної безпеки й порядку, а також моніторить стан об'єктів інфраструктури, звертаючись до місцевої влади з пропозиціями щодо покращення освітлення й безпеки. 3. Забезпечення життєдіяльності – спільне реагування на потреби громадян, виявлення осіб, які становлять загрозу, а також взаємодія із соціпрацівниками у вирішенні проблем сімей. 4. Координація дій у надзвичайних ситуаціях – залучення додаткових сил правопорядку з інших відомств для патрулювання й забезпечення безпеки. 5. Забезпечення безпеки стратегічних об'єктів – взаємодія з керівництвом стратегічних підприємств для виявлення потенційних загроз, пов'язаних зі співробітниками таких об'єктів. 6. Інформування та звітність – запровадження практики звітування підрозділів поліції перед територіальними громадами для підвищення прозорості й відкритості їхньої діяльності. До спільних проєктів і програм можна зарахувати такі: розробку та реалізацію спільних проєктів і програм, що спрямовані на задоволення потреб населення та покращення ефективності роботи поліції, у тому числі за підтримки міжнародних організацій і донорів.

Нижче на виконання завдань дослідження доцільно узагальнити приклади реалізованих проєктів взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища та визначити ті, що потребують реалізації.

Проєкти взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища варто вирізнити на ті, що реалізовані до повномасштабного вторгнення росії та територію України та після. Доцільно здійснити аналіз умов і порядку

впровадження цих проєктів, оцінити стан якості їх реалізації сьогодні та найближчі перспективи.

Проєкт «Безпечне місто». Проєкт «Безпечне місто» – це система інтелектуального відеоспостереження та моніторингу, що використовує відеокамери й аналітику для підвищення безпеки громадян, фіксації правопорушень, моніторингу трафіку й ефективного управління комунальними службами й екстреними службами міста. У рамках проєкту створюється єдина мережа відеоспостереження, що дає змогу поліції, ДСНС та іншим службам оперативнотримувати інформацію та реагувати на події.

Основними компонентами та цілями проєкту є такі: 1. Відеоспостереження – установлення камер на вулицях, перехрестях, транспортних розв'язках і в місцях масового скупчення людей для фіксації порушень і моніторингу ситуації. 2. Інтелектуальна аналітика – використання камер з функціями аналізу відеопотоку, які можуть розпізнавати номерні знаки автомобілів, виявляти пішоходів або навіть аналізувати температуру людей у певних зонах. 3. Єдина мережа – об'єднання всіх камер і датчиків у єдину комп'ютерну мережу для централізованого керування й обробки даних. 4. Моніторинг та управління – система забезпечує моніторинг та управління діяльністю комунальних служб, поліції та ДСНС, даючи їм змогу оперативнотримувати на звернення громадян і події. 4. Покращення дорожнього руху – система допомагає покращити управління дорожнім рухом, регулювати роботу світлофорів і фіксувати порушення правил дорожнього руху. 5. Боротьба зі злочинністю – сприяє ефективній боротьбі з кримінальними й терористичними загрозами, а також збирає доказову базу для розслідування правопорушень. 6. Взаємодія служб – надає доступ до інформації правоохоронним органам та іншим службам, що покращує їхню спільну роботу й швидкість реагування на надзвичайні ситуації.

Міста України підключаються до програм «Безпечне місто» (Safe City) й «Розумне місто» (Smart City), які запроваджені в 1996 р. на рівні країн ООН, зокрема на підстав реалізації Програми підвищення безпеки у містах ООН-Хабітат. Станом на 2020 р. ця Програма діяла в 77 містах 24 країн, сьогодні вона запроваджена в столицях і великих містах практично всіх європейських країн. Основним завданням програми «Безпечне місто» є створення можливостей для оперативного відстеження через камери відеоспостереження обстановки в публічних місцях, маршрутів руху транспортних засобів, здійснення контролю за роботою компонентів міської інфраструктури, інформування громадян про безпекову ситуацію, у тому числі оповіщення про сигнал тривоги й інформування про розміщення найближчих укриттів [6, с. 175]. Реалізація програми «Безпечне місто» здійснена в багатьох населених пунктах України. Першими з них були Одеса, Харків, Дніпро, Київ, Вінниця, Маріуполь, сьогодні вона впроваджується на рівні міст і містечок, а також в об'єднаних територіальних громадах (далі – ОТГ). Такі програми є складниками Програм економічного і соціального розвитку міста (містечка), ОТГ, що затверджуються на пленарних засіданнях місцевих рад (п. 22 ч. 1 ст. 26, п. 1 п. «а» ст. 27, п. 16 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Наприклад, Програма економічного і соціального розвитку міста Маріуполя на 2020 р. передбачала, зокрема, виділення субвенцій на придбання технічних засобів для вдосконалення апаратно-програмного комплексу відеоспостереження Єдиного аналітичного сервісного центру Головного управління Національної поліції в області, придбання технічних засобів для Управління патрульної поліції, ремонт приміщень для поліцейських станцій [16]. Аналогічні Програми затверджені в інших населених пунктах.

Проєкт «Поліцейський офіцер громади». Одним із засобів налагодження взаємодії органів місцевого самоврядування з правоохоронними органами стосовно забезпечення публічної безпеки громад є створення при органах місцевого самоврядування відповідних міжвідомчих колегіальних органів (комісій, робочих груп тощо), до складу яких входять представники різних органів і служб. Зокрема, Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ч. 1 ст. 38) до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських

рад зараховано утворення комісій з питань боротьби зі злочинністю, спрямування їхньої діяльності. Реалізуючи свої повноваження щодо сприяння діяльності органів прокуратури, Служби безпеки, Національної поліції, органи місцевого самоврядування опосередковано впливають на стан публічної безпеки громад. Прикладом такого сприяння є, зокрема, участь органів місцевого самоврядування в реалізації проєкту «Поліцейський офіцер громади», що започаткований у 2019 р. за ініціативою Національної поліції України. Основною метою цього проєкту є забезпечення кожної територіальної громади окремим офіцером поліції, який не тільки працюватиме на території певної громади, а й житиме там. Головними завданнями поліцейського офіцера громади є орієнтація на потреби місцевого населення, підтримання постійного контакту з мешканцями, щоденне забезпечення порядку на своїй території, своєчасне реагування на проблеми громади та запобігання вчиненню правопорушень. При цьому, за умовами проєкту, за підтримки 170 об'єднаних територіальних громад і донорських коштів поліцейський офіцер громади отримує облаштоване службове приміщення та робоче місце, службовий автомобіль, паливно-мастильні матеріали тощо. Задля створення сприятливих умов діяльності поліцейських офіцерів громад органи місцевого самоврядування, на території яких реалізується зазначений проєкт, приймають правові акти щодо налагодження співпраці з поліцейськими офіцерами. Наприклад, рішенням Петропавлівської селищної ради затверджено Програму «Поліцейський офіцер громади на 2024–2026 роки», якою передбачено комплекс заходів, що здійснюються на місцевому рівні задля підтримки діяльності поліцейського офіцера на території Узинської міської об'єднаної територіальної громади. Програмою обумовлено, що «громада повідомляє поліцейським офіцерам громади про проблеми у сфері безпеки та сприяє попередженню правопорушень шляхом створення таких умов, які є некомфортними та небезпечними для правопорушників; застосуванню сучасних технологій для зниження кількості правопорушень; створенню безпечного дорожнього середовища в громаді та протидії порушенням правил дорожнього руху; допомозі людям похилого віку та попередженню правопорушень щодо них; створенню маршрутів патрулювання з урахуванням думки громади; протидії негативним соціальним явищам (алкоголізм, наркоманія); популяризації здорового способу життя; профілактиці правопорушень у сфері благоустрою; правовій освіті дітей та дорослих; протидії жорстокому поводженню з тваринами; розшуку зниклих дітей, дорослих, які заблукали. Для створення умов щодо ефективного виконання поліцейським офіцером громади своїх обов'язків передбачено фінансування за рахунок коштів місцевого бюджету таких заходів, як придбання оргтехніки; облаштування кабінетів меблями; придбання автотранспортного засобу; придбання паливно-мастильних матеріалів для службового автотранспорту поліцейського офіцера громади; оплата послуг з технічного обслуговування та поточного ремонту автотранспорту, встановлення та обслуговування додаткового обладнання на службовий автотранспорт поліцейського офіцера громади» [10; 17]. Така співпраця між ОМС та органами поліції відповідає європейській практиці налагодження взаємодії поліції з населенням і місцевою владою заради спільного безпечного простору.

Проект «Поліцейський Служби освітньої безпеки». Проєкт «Поліцейський Служби освітньої безпеки» є новою формою взаємодії поліції та ОМС, основною підставою створення та запровадження його став початок збройної агресії на територію України, що зумовило необхідність винайдення шляхів покращення безпекового середовища в публічних місцях і стало вкрай актуальним, особливо в закладах освіти України (передусім школах, ліцєях, коледжах), де здобувають освіту діти.

Запровадження цього проєкту узгоджується й здійснено на виконання Концепції безпеки закладів освіти, яка схвалена на засіданні уряду 7 квітня 2023 р. [18] на виконання норм Конституції України, національного та міжнародного законодавства щодо захисту прав дітей. У Концепції визначено основні ключові проблеми безпеки закладів освіти й організації безпечного освітнього середовища в Україні, у тому числі питання забезпе-

чення пропускового режиму, дотримання стандартів публічної безпеки, усунення загроз для життя та здоров'я учнів і педагогічного персоналу.

Одним зі шляхів створення безпечної інфраструктури закладів освіти визначено забезпечення в установленому порядку охорони закладів освіти із залученням поліції охорони, установлення в закладах освіти комплексу тривожної сигналізації з підключенням до пунктів централізованого спостереження та реагування, установлення стаціонарних металодетекторів, облаштування необхідних огорож і здійснення інших інфраструктурних заходів щодо організації безпеки закладів освіти.

Завданням Концепції безпекового середовища, яке покладається на виконання Національної поліції, є «посилення поліцейської присутності у закладах освіти з наданням ефективних поліцейських послуг щодо недопущення вчинення правопорушень учасниками освітнього процесу та стосовно них; запровадження системи раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу, ризику нападу на заклад освіти або іншої небезпеки; впровадження алгоритму дій у разі виникнення небезпечних ситуацій, виявлення вибухонебезпечних та інших підозрілих предметів у закладі освіти; удосконалення нормативно-правової бази у сфері громадської безпеки в частині підвищення ефективності попередження та недопущення вчинення правопорушень в закладах освіти» [18].

Для забезпечення реалізації положень Концепції щодо посилення поліцейської присутності в закладах освіти 22 грудня 2023 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Постанову «Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах» № 1364 [12].

Одним зі шляхів реалізації цієї Концепції, що прямо пов'язаний із діяльністю Національної поліції, є запровадження в закладах освіти посади поліцейського СОБ, яка спочатку була створена в структурі Поліції охорони, нині вона набула більших повноважень і діє у складі патрульної поліції.

Відповідно до Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти, затвердженої Наказом МВС від 01.10.2024 № 663, основними повноваженнями поліцейських у ході забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) є такі: «1) інформування учасників освітнього процесу з питань: забезпечення безпеки в освітньому середовищі; запобігання участі дітей у протиправній діяльності; підвищення обізнаності дітей про ризики і небезпеку в умовах воєнного стану; 2) проведення моніторингу стану забезпечення безпеки учасників освітнього процесу, збір інформації про стан безпеки в ЗЗСО; 3) підготовка пропозицій щодо покращення стану безпеки учасників освітнього процесу, необхідності усунення причин та умов, що сприяють учиненню правопорушень дітьми; 4) за пропозицією керівника ЗЗСО участь у складанні та оновленні паспорта безпеки ЗЗСО; 5) ужиття заходів згідно із законодавством стосовно притягнення до відповідальності батьків або осіб, що їх замінюють, які не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання малолітніх та/або неповнолітніх дітей. Взаємодія з цього питання з поліцейськими підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України; 6) виявлення фактів жорстокого поводження з дітьми та своєчасне реагування на них у порядку, визначеному законодавством; 7) координування діяльності щодо забезпечення пропускового режиму з використанням (за наявності) технічних засобів (арочних або ручних металодетекторів); 8) здійснення періодичного огляду приміщень та території ЗЗСО на предмет виявлення сторонніх осіб, вибухонебезпечних предметів, заборонених до обігу предметів і речовин; 9) виявлення та припинення адміністративних правопорушень, оформлення в межах компетенції матеріалів у справах про адміністративні правопору-

шення відповідно до Інструкції з оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення в органах поліції; 10) прийняття від учасників освітнього процесу заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, забезпечення реагування на них у встановленому законодавством порядку; 11) інформування уповноважених підрозділів Національної поліції України в разі отримання відомостей про повнолітніх осіб, які втягують дітей у протиправну діяльність» [13].

Реалізація цих повноважень має здійснюватися офіцером СОБ у тісній взаємодії з керівником закладу освіти, зокрема його повноваження мають бути прописані також у Паспорті безпеки закладу освіти (він є учасником його розробки й узгодження), наявність якого передбачає спільний Наказ Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства освіти і науки України від 18.08.2023 № 685/1013 [14].

У підсумку варто зазначити, що запровадження в закладах освіти посади поліцейського СОБ є одним зі шляхів реалізації Концепції безпекового середовища, на виконання якої діяльність офіцера СОБ буде спрямована на здійснення комунікації між адміністрацією освітнього закладу, підрозділами Національної поліції (Патрульної поліції, Слідчо-оперативних груп, служби ювенальної превенції), підрозділами ДСНС, службами швидкої допомоги, завданням якої є запобігання випадкам порушення безпекового середовища, їх виявлення й усунення, а також ліквідація негативних наслідків їх настання.

Перспективним проєктом взаємодії поліції й інших органів публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища є створення центрів безпеки в об'єднаних територіальних громадах, наближених до зони бойових дій, у яких мають на постійній основі нести чергування пожежно-рятувальні підрозділи, поліцейський пункт, підрозділ екстреної медичної допомоги, а в деяких громадах, урахувавши близькість лінії розмежування, ще й піротехнічний підрозділ ДСНС. Постійна присутність оперативних служб дає змогу максимально скоротити час прибуття на місце події, своєчасно надати всю необхідну допомогу й підвищити якість безпекових послуг.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Під взаємодією Національної поліції України з іншими органами публічної влади у сфері забезпечення безпекового середовища варто розуміти основу на законодавчих і підзаконних нормативних актах узгоджену за цілями, часом, місцем проведення діяльність між суб'єктами, які безпосередньо здійснюють забезпечення безпекового середовища, що впливає з організаційної діяльності спеціально створених координаційних органів, та іншими рівноправними незалежними один від одного державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськістю з метою їх погодженого функціонування щодо захисту прав, свобод і забезпечення безпеки громадян, запобігання злочинам та іншим правопорушенням і припинення їх шляхом найбільш доцільного поєднання форм і методів, властивих цим суб'єктам. З урахуванням аналізу позитивного зарубіжного досвіду в Україні доцільно розробити типову програму взаємодії органів місцевого самоврядування на регіональному рівні з поліцією й іншими органами влади щодо створення безпекового середовища, у якій доцільно визначити правові засади взаємодії; напрями взаємодії; форми, засоби та способи взаємодії; порядок спільного фінансування безпекових програм взаємодії в цій сфері. Ці програми мають бути затверджені на рівні територіальних громад за узгодженням з усіма суб'єктами, діяльність яких стосується до забезпечення безпекового середовища в громаді.

Список використаних джерел

1. Баско А.В. Правові засади, форми та напрями взаємодії органів місцевого самоврядування та поліції у сфері забезпечення життєдіяльності регіону в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 6. С. 72–78.

2. Волокітенко О.М. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 1. С. 199–207.
3. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Корнієнко М.В. Адміністративно-правові основи взаємодії територіальних підрозділів національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 379–384. URL: http://lsej.org.ua/1_2022/96.pdf.
5. Крижановська О.В. Форми реалізації взаємодії національної поліції з органами публічної влади у сфері забезпечення правопорядку. *Право та державне управління*. 2020. № 1. Т. 1. С. 77–83.
6. МIRONIUK P.B., МИРОНЮК С.А. Реалізовані проекти взаємодії органів місцевого самоврядування з поліцією та іншими органами щодо забезпечення правопорядку в умовах воєнного стану. *Діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час дії правового режиму воєнного стану* : наукова монографія. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2024. 476 с. С. 160–178.
7. Моргунов О.А. Взаємодія поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення життєдіяльності регіону та створення безпечового середовища в умовах воєнного стану: правові та організаційні аспекти. *Діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час дії правового режиму воєнного стану* : наукова монографія. Рига, Латвія : Baltija Publishing, 2024. 476 с. С. 179–194.
8. Пишна А. Взаємодія органів Національної поліції та органів місцевого самоврядування у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 385–387.
9. Плугатар Т., Лелет С. Взаємодія органів Національної поліції з органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану в Україні. *Law. State. Technology*. 2023. № 1. С. 3–9.
10. Поліцейський офіцер громади. *Офіційний сайт Національної поліції України*. URL: <https://www.npu.gov.ua/ya-tut.html>.
11. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022. *Офіційний вісник України*. 13.05.2022. № 37. С. 64. Ст. 1977.
12. Про внесення зміни до категорій об'єктів державної форми власності та сфер державного регулювання, які підлягають охороні органами поліції охорони на договірних засадах : Постанова Кабінету Міністрів України від 22 грудня 2023 року № 1364. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vmnesennia-zminy-do-katehorii-objektiv-derzhav-a1364>.
13. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів Національної поліції України із забезпечення безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти : Наказ МВС України від 01.10.2024 № 663. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text>.
14. Про затвердження Порядку раннього попередження та евакуації учасників освітнього процесу в разі нападу або ризику нападу на заклад освіти : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України від 18.09.2023 № 685/1013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text>.
15. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
16. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
17. Про Програму економічного і соціального розвитку м. Маріуполя на 2020 р. : Рішення Маріупольської міської ради від 24.12.2019 № 7/48-4777. *Офіційний сайт Маріупольської міської ради*. URL: <https://mariupolrada.gov.ua/uploads/16/82324-7.48-4777.pdf>.
18. Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.04.2023 № 301-р. *Офіційний вісник України*. 20.04.2023. № 40. С. 89. Ст. 2182.
19. Шевченко С. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії Національної поліції України та органів місцевого самоврядування та перспективи нормативно-правового регулювання

в питанні організації захисту публічного порядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 576–579. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/139.pdf.

20. Basko A., Nestertsova-Sobakar O., Kaliman M. Interaction between local governments and the police in ensuring the vital functions of the region and creating a secure environment under martial law: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. № 10(1). P. 11–19. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-1-11-19>.

References

1. Basko, A.V. (2023) Pravovi zasady, formy ta napriamy vzaiemodii orhaniv mistsevoho samovriaduvannya ta politzii u sferi zabezpechennia zhyttiedialnosti rehionu v umovakh voiennoho stanu [Legal principles, forms and directions of interaction between local government bodies and the police in the field of ensuring the vital activity of the region under martial law]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurytsprudentsii*. № 6, pp. 72–78 [in Ukr.].

2. Volokitenko, O.M. (2022) Administratyvno-pravovi osnovy vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politzii ta OMS u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku [Administrative and legal foundations of interaction between territorial units of the National Police and local government bodies in the field of ensuring public safety and order]. *Pivdennoukraiïnskyi pravnychi chasopys*. No 4, part 1, pp. 199–207 [in Ukr.].

3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : pryiniata na 5-iy sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141 [in Ukr.].

4. Korniienko, M.V. (2022) Administratyvno-pravovi osnovy vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politzii ta OMS u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku [Administrative and legal foundations of interaction between territorial units of the National Police and local government bodies in the field of ensuring public safety and order]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. №1, pp. 379–384 [in Ukr.].

5. Kryzhanovska, O.V. (2020) Formy realizatsii vzaiemodii natsionalnoi politzii z orhanamy publichnoi vlady u sferi zabezpechennia pravoporiadku [Forms of implementation of interaction between the national police and public authorities in the field of law enforcement]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 1, vol. 1, pp. 77–83 [in Ukr.].

6. Myroniuk, R.V., Myroniuk, S.A. (2024) Realizovani proekty vzaiemodii orhaniv mistsevoho samovriaduvannya z politsiieiu ta inshymi orhanamy shchodo zabezpechennia pravoporiadku v umovakh voiennoho stanu [Implemented projects of interaction between local governments with the police and other bodies to ensure law and order under martial law]: *Diialnist pravookhoronnykh orhaniv shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu : nauk. monohraf.* Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 476 p., pp. 160–178 [in Ukr.].

7. Morhunov, O.A. (2024) Vzaiemodiia politzii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannya u sferi zabezpechennia zhyttiedialnosti rehionu ta stvorennia bezpekovoho seredovyscha v umovakh voiennoho stanu: pravovi ta orhanizatsiini aspekty [Interaction between the police and local government bodies in the field of ensuring the vital activity of the region and creating a secure environment under martial law: legal and organizational aspects]. *Diialnist pravookhoronnykh orhaniv shchodo zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: nauk. monohraf.* Ryha, Latvia : «Baltija Publishing», 476 p., pp. 179–194 [in Ukr.].

8. Pyshna, A. (2022) Vzaiemodiia orhaniv Natsionalnoi politzii ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannya u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky ta poriadku [Interaction between the National Police and local government bodies in the field of ensuring public safety and order]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 1, pp. 385–387 [in Ukr.].

9. Pluhatar T., Lelet S. (2023) Vzaiemodiia orhaniv Natsionalnoi politzii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannya v umovakh voiennoho stanu v Ukraini [Interaction of the National Police with local government bodies under martial law in Ukraine]. *Law. State. Technology*. № 1, pp. 3–9 [in Ukr.].

10. Politseiskyi ofitser hromady [Community Police Officer]. *Ofitsiyni sait Natsionalnoi politzii Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/ya-tut.html> [in Ukr.].

11. Pro vnesennia zmin do zakoniv Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiïu» ta «Pro Dysyplinarnyi statut Natsionalnoi politzii Ukrainy» z metoiu optymizatsii diialnosti politzii, u tomu chysli pid chas dii voiennoho stanu [On Amendments to the Laws of Ukraine «On the National Police» and «On the Disciplinary Statute of the National Police of Ukraine»]: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 roku. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy* vid 13.05.2022, № 37, p. 64, art. 1977 [in Ukr.].

12. Pro vnesennia zminy do katehorii ob'ektiv derzhavnoi formy vlasnosti ta sfer derzhavnoho rehuliuвання, yaki pidliahaiut okhoroni orhanamy politsii okhorony na dohovirnykh zasadakh [On amendments to the categories of state-owned objects and spheres of state regulation] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 hrudnia 2023 roku № 1364. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zminy-do-katehorii-ob'ektiv-derzhav-a1364> [in Ukr.].

13. Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii roboty pidrozdiliv Natsionalnoi politsii Ukrainy iz zabezpechennia bezpechnoho osvitnoho seredovyscha v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [On approval of the Instructions on organizing the work of units of the National Police of Ukraine to ensure a safe educational environment in secondary education institutions:] : nakaz MVS Ukrainy vid 01.10.2024 № 663. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1590-24#Text> [in Ukr.].

14. Pro zatverdzhennia Poriadku rannoho poperedzhennia ta evakuatsii uchashnykiv osvitnoho protsesu v razі napadu abo ryzyku napadu na zaklad osvity [On approval of the Procedure for early warning and evacuation of participants in the educational process in the event of an attack or risk of an attack on an educational institution] : nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy, Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 18.09.2023 № 685/1013. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-23#Text> [in Ukr.].

15. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On local self-government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1997. № 24, art. 170 [in Ukr.].

16. Pro Natsionalnu politsiiu [On National Police] : Zakon Ukrainy vid 02.07.2015. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*. 2015. № 40–41, art. 379 [in Ukr.].

17. Pro Prohamu ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku m. Mariupolia na 2020 r. [On the Program of Economic and Social Development of the City of Mariupol for 2020] : rishennia Mariupolskoi miskoi rady vid 24.12.2019 № 7/48-4777. *Ofitsiinyi sait Mariupolskoi miskoi rady*. Retrieved from: <https://mariupolrada.gov.ua/uploads/16/82324-7.48-4777.pdf> [in Ukr.].

18. Pro skhvalennia Kontseptsii bezpeky zakladiv osvity [On the approval of the Concept of Safety of Educational Institutions] : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.04.2023 № 301-r. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy* vid 20.04.2023 № 40, p. 89, art. 2182 [in Ukr.].

19. Shevchenko, S. (2022) Administratyvno-pravove zabezpechennia vzaiemodii Natsionalnoi politsii Ukrainy ta orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta perspektyvy normatyvno-pravovoho rehuliuвання v pytanni orhanizatsii zakhystu publichnogo poriadku [Administrative and legal support for the interaction of the National Police of Ukraine and local self-government bodies and the prospects of regulatory and legal regulation in the issue of organizing the protection of public order]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 7, pp. 576–579. Retrieved from: http://lsej.org.ua/7_2022/139.pdf [in Ukr.].

20. Basko, A., Nestertsova-Sobakar, O., & Kaliman, M. (2024). Interaction between local governments and the police in ensuring the vital functions of the region and creating a secure environment under martial law: legal and economic aspects. *Baltic Journal of Economic Studies*, 10(1), 11–19. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-1-11-19>.

ABSTRACT

Roman Myroniuk, Stanislava Myroniuk. Implemented and prospective projects of police interaction with other public authorities in the field of ensuring a safe environment

The article applies a scientific and methodological approach to the analysis of implemented and prospective projects of police interaction with other public authorities in the field of ensuring a safe environment. In the process of the study, the legal principles and forms of interaction between the police and other public authorities in the field of ensuring a safe environment were clarified; examples of implemented projects of police interaction with other public authorities in the field of ensuring a safe environment were summarized, and the prospects for their implementation were also determined.

As a result of the study, it was established that under martial law, the interaction of the police with the authorities focuses on maintaining public order, combating crime and supporting the vital activity of the population, which is achieved through joint projects, the creation of voluntary formations, coordination of actions in the areas of security and cooperation with local self-government bodies to monitor and resolve urgent community issues. The key forms of interaction include: 1) joint formations and patrols – the creation and operation of voluntary formations of citizens to protect public order in cooperation with the police; 2) cooperation with local governments – monitoring and informing, the police provide local governments with information on the state of public safety and order, and also monitor the state of infrastructure facilities, addressing local authorities with proposals to improve lighting and security; 3) ensuring life activities – joint

response to the needs of citizens, identification of persons who pose a threat, as well as interaction with social workers in solving family problems; 4) coordination of actions in emergency situations – involvement of additional law enforcement forces from other departments for patrolling and security; 5) ensuring the security of strategic facilities – interaction with the management of strategic enterprises to identify potential threats associated with employees of such facilities; 6) informing and reporting – introduction of the practice of reporting by police units to territorial communities to increase transparency and openness of their activities.

The implemented projects of police interaction with other public authorities in the field of ensuring a safe environment include: the projects “Safe City”, “Community Police Officer”, “Educational Security Service Officer”.

A promising project of interaction between the police and other public authorities in the field of ensuring a safe environment is the creation of Security Centers in united territorial communities close to the combat zone, in which fire and rescue units, a police station, an emergency medical unit, and in some communities, given the proximity of the demarcation line, also the pyrotechnic unit of the State Emergency Service should be on duty on a permanent basis.

Key words: *ensuring a safe environment, National Police, public authorities, interaction, forms of interaction between the police and other public authorities in the field of ensuring a safe environment, examples of interaction.*

Надійшла до редакції: 28.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

УДК 342.951:351.82

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-02>

Андрій СОБАКАРЬ

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
andrii.sobakar@dduvs.edu.ua

Тетяна ДЖЕНЧАКО

кандидат юридичних наук, адвокат
(м. Дніпро, Україна)
d_alpaa@dduvs.edu.ua

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНОМУ ТРАВМАТИЗМУ ТА ЇХ РОЛЬ У ЗМІЦНЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті досліджуються адміністративно-правові інструменти запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму та їх роль у зміцненні національної безпеки. Показано, що зростання автомобілізації великих міст породжує численні соціальні та правові проблеми, серед яких ДТП набувають ознак «національної катастрофи». Обґрунтовано потребу в удосконаленні державної стратегії у сфері безпеки дорожнього руху шляхом формування дієвих адміністративно-правових механізмів профілактики та реагування.

Наголошено на недоліках існуючої системи: фрагментарність нормативної бази, слабка координація між органами влади та громадянським суспільством, недостатній соціально-правовий аналіз проблем аварійності, що знижує ефективність заходів і ускладнює формування цілісної системи забезпечення транспортної безпеки країни.

Запропоновано класифікацію адміністративно-правових інструментів: загально-соціальні (формування правосвідомості учасників дорожнього руху, підготовка водіїв, розвиток дорожньої культури); організаційно-правові (деталізація повноважень органів виконавчої влади, нові технічні стандарти, чіткі вимоги до підготовки водіїв); спеціальні (прогнозування аварійності, паспортизація дорожньої безпеки, моніторинг стану ДТП).

Особливу увагу приділено значенню моніторингу й паспортизації як інструментів прогнозно-аналітичного управління, що дають можливість своєчасно виявляти ризики та концентрувати ресурси на усуненні найнебезпечніших факторів.

Зроблено висновок, що ефективне застосування адміністративно-правових інструментів сприятиме зниженню аварійності, підвищенню правопорядку та посиленню національної безпеки держави.

Ключові слова: адміністративно-правові інструменти, дорожньо-транспортний травматизм, профілактика правопорушень, моніторинг аварійності, паспортизація дорожньої безпеки, організаційно-правові заходи, правове регулювання, національна безпека.

Постановка проблеми. Різке зростання автомобілізації великих міст в останні десятиліття зумовило появу численних соціальних, економічних і правових викликів, серед яких особливе місце посідає проблема дорожньо-транспортного травматизму. Масштаби цієї загрози поступово набувають ознак «національної катастрофи», що потребує комплекс-

© А. Собакарь, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7618-0031>

© Т. Дженчако, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1060-6802>

сного реагування на рівні державної політики. Державна стратегія у сфері безпеки дорожнього руху має передбачати трансформаційні процеси, спрямовані на пошук нових адміністративно-правових інструментів, здатних забезпечити ефективне функціонування системи запобігання та протидії дорожньо-транспортним правопорушенням. Водночас проблема безпеки дорожнього руху виходить за межі суто технічного вдосконалення транспортної інфраструктури та набуває ознак комплексної соціально-правової проблеми. Її поглиблення зумовлене недоліками всебічного аналізу соціальних і правових аспектів організації механізмів забезпечення дорожньої безпеки. Наявна система характеризується недостатньою комплексністю, фрагментарністю та браком ефективної координації дій органів державної влади, місцевого самоврядування й інституцій громадянського суспільства, що призводить до роз'єднаності заходів профілактики та слабкості адміністративно-правового впливу на учасників дорожнього руху.

За таких умов одним із ключових завдань держави стає розробка та впровадження ефективних адміністративно-правових заходів превентивно-примусового характеру, спрямованих на формування правосвідомої поведінки учасників дорожнього руху й запобігання правопорушенням, що несуть загрозу як громадянам, так і національній безпеці загалом. Саме належне застосування адміністративно-правових інструментів у цій сфері має стати основою зниження рівня аварійності та підвищення рівня правопорядку в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладене свідчить про нагальну потребу в пошуку нових ефективних підходів до запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму, зокрема шляхом удосконалення адміністративно-правових інструментів і вивчення зарубіжного досвіду їх застосування. Важливим завданням є впровадження позитивних практик у національну правозастосовну діяльність, що дасть можливість підвищити результативність профілактичних заходів і знизити рівень аварійності. На необхідності такого підходу наголошують й українські науковці-правознавці, підкреслюючи потребу комплексного реформування системи адміністративно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху, а саме В. М. Бесчастний, М. Ю. Веселов, Т. О. Гуржій, С. М. Гусаров, Н. В. Давидова, М. М. Долгополова, В. В. Доненко, О. В. Дудник, А. В. Мілашевич, О. Л. Міленін, М. А. Микитюка, В. В. Новіков, А. М. Подоляка, В. В. Приходько, В. Й. Розвадовський, О. Ю. Салманова, Л. І. Сопільник, А. В. Червінчук, О. С. Юнін та ін. Тому актуальність дослідження зумовлюється недостатньою кількістю наукових праць, спеціально присвячених висвітленню проблеми вдосконалення існуючих адміністративно-правових інструментів запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму, а також виробленню нових підходів до їх ефективного застосування.

Отже, **мета статті** полягає у дослідженні адміністративно-правових інструментів запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму, визначенні їх змісту, класифікації та механізмів реалізації, а також обґрунтуванні їхньої ролі в забезпеченні належного рівня дорожньої безпеки як важливого чинника зміцнення національної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Діяльність щодо забезпечення безпеки дорожнього руху здійснюється за допомогою окресленого в законодавстві правового інструментарію, тобто відповідних адміністративно-правових заходів у вигляді певних форм і методів. Форми адміністративно-правового запобігання та протидії дорожньо-транспортного травматизму є теоретично і практично обґрунтованою системою найраціональніших засобів розв'язання завдань щодо виявлення причин та умов, сприяючих поширенню дорожньо-транспортного травматизму, їх нейтралізації та недопущення в подальшому. Наразі існує багато форм і методів превентивного (профілактичного) впливу на підпорядковані об'єкти для недопущення скоєння правопорушень, які детермінують дорожньо-транспортний травматизм.

Адміністративно-правові інструменти у сфері запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму набувають особливої значущості в контексті класифіка-

ції заходів попередження правопорушень, зокрема тих, що безпосередньо детермінують рівень аварійності на дорогах. Така класифікація дає змогу систематизувати різні форми та методи профілактичного впливу, визначити межі компетенції органів державної влади, місцевого самоврядування й інституцій громадянського суспільства у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. У своїй сукупності зазначені заходи становлять цілісну систему адміністративно-правового впливу, яка охоплює як запобігання адміністративним правопорушенням, так і протидію злочинам у сфері дорожнього руху, формуючи тим самим особливу концепцію регулювання суспільних відносин, що виникають у процесі дорожньої діяльності.

З огляду на вищевикладене заходи адміністративно-правового запобігання та протидії дорожньо-транспортного травматизму слід розглядати в межах трьох блоків, серед яких:

– *загально-соціальні заходи профілактики адміністративних дорожніх деліктів*, що передбачають діяльність держави, суспільства, їх окремих інститутів, у тому числі громадськості, спрямовану на розв'язання протиріч, які мають місце у сфері економіки, фінансів, соціального забезпечення й негативно впливають на стан захищеності учасників дорожнього руху від дорожньо-транспортних пригод та їх наслідків. До числа актуальних заходів, спрямованих на реалізацію нових підходів до мінімізації ризиків дорожньо-транспортного травматизму в сучасних умовах, можна віднести такі напрями діяльності: 1) виховання в учасників дорожнього руху такої дорожньої суспільної свідомості, яка переконує в тому, що належна організація дорожнього руху поставлена розвитком суспільства на рівень державної, громадської, загальної проблеми, у вирішенні якої зацікавлені всі без винятку і від вирішення якої залежить безпека кожного, чи є він автомобілістом чи ні; 2) формування адекватної сучасним умовам дорожнього руху системи підготовки, професійно-психологічного відбору водіїв транспортних засобів. Інноваційна система повинна забезпечити кардинальну зміну підходів до надання прав на керування транспортними засобами: реалізація громадянином своїх прав і свобод в сфері водіння не може мати безмежний характер, оскільки вона зачіпає права і свободи інших громадян і може представляти реальну загрозу для їхнього життя і здоров'я; 3) удосконалення форм професійної підготовки та професійно-психологічного відбору співробітників суб'єктів профілактичної діяльності (з орієнтацією на визначення спрямованості особистості, моральних якостей, дорожньої культури, освіченості), їх виховання, морально-психологічної та професійно-психологічної, технічної та медичної підготовки; 4) посилення контролю й соціального регулювання процесів забезпечення безпеки дорожнього руху, профілактики та попередження дорожньо-транспортних пригод; 5) організація поетапного формування мотиваційної сфери учасників дорожнього руху; 7) створення центральних і регіональних науково-практичних підрозділів з дослідження та розробки заходів соціального, психолого-педагогічного забезпечення безпеки дорожнього руху; 8) наділення органів виконавчої влади й місцевого самоврядування відповідними повноваженнями та покладання на них відповідальності за стан безпеки дорожнього руху [2];

– *організаційно-правові заходи*, спрямовані на запобігання (у тому числі профілактику) адміністративних «дорожніх» правопорушень, утворюють систему юридичного впливу правоохоронних та інших органів державної влади на учасників дорожнього руху з метою вироблення шляхів запобігання дорожньо-транспортній аварійності. Такі заходи мають передбачати деталізацію законодавства з питань обов'язків і повноважень відповідальних органів виконавчої влади, їх звітність і підконтрольність в організації профілактичної діяльності на транспорті, розробка та прийняття нових технічних регламентів і стандартів з експлуатації доріг і автотransпортних засобів, встановлення більш чітких і жорстких критеріїв медичних показань і рівня підготовки для майбутніх водіїв тощо);

– *спеціальні заходи* (до них віднесено прогнозування аварійності в дорожньому русі, паспортизацію дорожньої безпеки та моніторинг дорожньо-транспортної аварій-

ності). Розглянемо останні більш докладно. Як відомо, аварійність на автомобільному транспорті характеризується кількістю ДТП, у яких загинули або були поранені люди за певний проміжок часу. При цьому тяжкість наслідків ДТП визначається кількістю загиблих на 100 постраждалих. Ці показники складаються відповідно до скоєних ДТП, які завдали певних соціально-економічних збитків країні.

Для того щоб знизити ДТП і тяжкість їх наслідків, недостатньо дати їм фактичну оцінку, тобто охарактеризувати аварійність. Безперечно, доцільно прогнозувати можливі конфліктні ситуації та вжити заходів щодо їх ліквідації. Такі прогнозовані результати на підставі реалізації відповідних організаційно-правових заходів досягаються через використання статистичних даних організації дорожнього руху.

Свого часу вчені встановили, що ДТП супроводжується певним набором показань навколишнього середовища, які впливають на водія і автомобіль, і є результатом сукупного впливу численних параметрів.

На сьогодні нагально необхідним здається створення правових основ прогнозування аварійності в дорожньому русі, що сприятиме: а) моделюванню за наявних об'єктивних і суб'єктивних умов можливого ускладнення правовідносин в дорожньому русі, ймовірності вчинення правопорушень на транспорті, підвищення аварійності транспортних засобів, поширення дорожнього травматизму; б) запобіганню виникненню причин та умов скоєння адміністративних правопорушень; в) виробленню відповідних висновків і рекомендацій, які повинні сприяти поліпшенню стану аварійності на автошляхах країни й дотриманню належного стану безпеки дорожнього руху; г) своєчасному реагуванню на виявлені негативні причини й умови, що можуть спонукати особу до вчинення адміністративного делікту на транспорті.

До спеціальних заходів профілактики дорожньо-транспортного травматизму доречно віднести й моніторингово-аналітичні заходи, які дають змогу оцінити ефективність заходів з безпеки дорожнього руху та їх відповідність нагальним потребам. Прикладів різного роду аналітичних систем можна наводити досить багато. Більшість із них є по суті геоінформаційними системами, що діють в різних країнах, та розглядаються як інструмент, який може бути використаний на додаток до аналізу ДТП для того, щоб точно визначити фактори, що сприяли виникненню ДТП, на основі тривимірного аналізу [4].

Розвиток на сьогодні системи безпеки дорожнього руху вказує на потребу у створенні системи аналізу, яка сприяла б оперативному вирішенню завдань поточного управління дорожньою аварійністю й давала б можливість чітко визначати перспективні напрями розвитку цієї системи. За своєю суттю моніторинг у будь-якій сфері публічного адміністрування, у тому числі щодо підтримання дорожньої безпеки, є системою збору, збереження й аналізу необхідної для ефективного забезпечення адміністрування інформації. Не випадково вчені розуміють «моніторинг» як «спосіб дослідження реальності, що використовують у різних науках», «спосіб забезпечення сфери управління різними видами діяльності за допомогою надання своєчасної і якісної інформації» [1], «процес вироблення певних актуальних знань (отримання оперативної інформації) про стан системи (середовища), у якій відбуваються зміни для подальшого перекладу цих знань на мову управлінських рішень» [3, с. 137–139].

Особливістю моніторингу є можливість здійснення прогностичного управління системою забезпечення дорожньої безпеки, оскільки моніторинг поряд із поточними статистичними даними містить аналітичну інформацію про можливий розвиток ситуації у сфері дорожньої аварійності в перспективі. За допомогою моніторингу забезпечується реальність поточних і прогностичних оцінок стану безпеки дорожнього руху завдяки одночасному прогнозуванню результатів діяльності щодо профілактики дорожньо-транспортного травматизму. Крім того, місцеві управлінські структури можуть визначити за результатами моніторингу слабкі місця і здійснювати необхідні керуючі впливи, а учасники дорожнього руху можуть

оцінити ситуацію і прийняти внутрішні рішення про можливий характер руху в тому чи іншому територіальному утворенні, а також оцінити адекватність політики щодо забезпечення дорожньої безпеки в регіоні (певній територіальній одиниці).

Отже, моніторинг дорожньо-транспортної аварійності слід розглядати як прогнозно-аналітичну систему безперервного збору, обробки та дослідження інформації про сучасний і майбутній стан безпеки дорожнього середовища, створювану з метою ефективного функціонування й удосконалення загальнодержавної системи забезпечення безпеки дорожнього руху на основі регулювання та планування розвитку її окремих елементів та їх сукупності, проведення інформаційно-аналітичних обстежень стану й виявлення тенденцій організації дорожнього руху з метою своєчасної діагностики проблем і реалізації найбільш ефективних способів впливу на дорожньо-транспортну аварійність для нейтралізації або зменшення її показників.

Подібні системи моніторингу дорожньої безпеки створені в багатьох країнах світу розвинутої автомобілізації. Однак в Україні це питання й досі перебуває на рівні дискусій та обговорення, а отже, потребує створення законодавчих основ застосування моніторингових заходів у дорожній галузі.

Важливе місце в системі адміністративно-правових заходів профілактики дорожньо-транспортного травматизму посідає паспортизація дорожньої безпеки. Її мета полягає у комплексному відображенні стану дорожньої безпеки на певній адміністративно-територіальній одиниці, оцінці ефективності застосування профілактичних заходів, визначенні потенційно-небезпечних об'єктів дорожньої інфраструктури, визначенні місць концентрації дорожньо-транспортних пригод та аварійних ділянок, розробці на основі даних паспортизації заходів убезпечення дорожнього руху та зниження рівня дорожньо-транспортної аварійності.

Використання паспорта дорожньої безпеки на певній адміністративно-територіальній одиниці дасть можливість вирішити ряд важливих проблем статистичного спостереження за станом дорожнього руху, зокрема:

- комплексно відобразити основні результати діяльності уповноважених суб'єктів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху;
- забезпечити повне охоплення суб'єктів регіонального моніторингу системою збору інформації;
- замінити частину документації, що подається в різні організації, у тому числі перевести її в електронний формат;
- передбачити єдність методології побудови показників та їх сумісність з аналогічними даними стану дорожньої аварійності в інших регіонах;
- забезпечити участь кожного територіального утворення в розробці цільових інвестиційних програм і контролі їх виконання;
- забезпечити надання надійної і своєчасної інформації для потреб регіональних суб'єктів влади;
- здійснити порівняльний аналіз під час проведення рейтингів регіонів, виділення бюджетних коштів тощо;
- поліпшити інформаційне забезпечення всіх суб'єктів моніторингу, удосконалювати процедури збору статистичної інформації про дорожній рух і стан його безпеки.

Доцільність запровадження паспортизації дорожньої безпеки певної адміністративно-територіальної одиниці як уніфікованої форми інформаційно-аналітичної документації про стан дорожньо-транспортної аварійності, причини й умови, що її детермінують, не викликає сумніву та вказує на потребу у створенні відповідних правових основ шляхом внесення змін і доповнень до Закону України «Про дорожній рух» та прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок складання і використання паспортів дорожньої безпеки адміністративно-територіальної одиниці», яка б визначала порядок та методику здійснення дорожньої паспортизації.

Висновки. Таким чином, адміністративно-правові інструменти запобігання та протидії дорожньо-транспортному травматизму доцільно розглядати як закріплені нормами адміністративного права способи та механізми юридично-владного впливу, спрямовані на регулювання поведінки учасників дорожнього руху, організацію діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій у сфері забезпечення дорожньої безпеки. Їхнє призначення полягає у недопущенні виникнення причин та умов, що зумовлюють адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху, мінімізації негативних наслідків дорожньо-транспортних пригод, своєчасному реагуванні на випадки протиправної поведінки та формуванні дієвих профілактичних механізмів, спрямованих на зниження рівня аварійності.

Список використаних джерел

1. Бірюков Г. М. Фінансовий моніторинг у протидії легалізації (відмиванню) коштів в Україні. URL: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/580.
2. Гуріна Д. П. Окремі аспекти підвищення рівня безпеки дорожнього руху. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1. С. 34–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2015_1_8.
3. Подмазін С. І. Особистісно орієнтований моніторинг діяльності закладів освіти. *Директор школи*. 2002. № 33 (225). С. 137–139.
4. Mwatelah J. K. Z. Application of Geographical Information Systems (GIS) to Analyze Causes of Road Traffic Accidents (RTAs) – Case Study of Kenya. International Conference on Spatial Information for Sustainable Development, Nairobi, Kenya. P. 1–7.

References

1. Biryukov, H. M. Finansovyy monitorynh u protydyi lehalizatsiyi (vidmyvannyu) koshtiv v Ukraini [Financial monitoring in combating the legalization (laundering) of funds in Ukraine]. Retrieved from: http://www.economy-confer.com.ua/full_article/580 [in Ukr.].
2. Hurina, D. P. (2015) Okremi aspekty pidvyshchennya rivnya bezpeky dorozhn'oho rukhu [Some aspects of improving the level of road safety]. *Problemy pravoznavstva ta pravoohoronnoyi diyalnosti*, 1, 34–40. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2015_1_8 [in Ukr.].
3. Podmazin, S. I. (2002) Osobystisno oriyentovanyy monitorynh diyal'nosti zakladiv osvity [Personally oriented monitoring of the activities of educational institutions]. *Dyrektoreshkoly*, 33 (225), 137–139 [in Ukr.].
4. Mwatelah, J. K. Z. Application of Geographical Information Systems (GIS) to Analyze Causes of Road Traffic Accidents (RTAs) – Case Study of Kenya. International Conference on Spatial Information for Sustainable Development, Nairobi, Kenya. P. 1–7.

ABSTRACT

Andrii Sobakar, Tetiana Dzhenchako. Administrative and legal instruments for preventing and combating road traffic injuries and their role in strengthening the national security of the state

The article examines administrative and legal instruments for preventing and combating road traffic injuries and their role in strengthening national security. It is shown that the growth of motorization of large cities gives rise to numerous social and legal problems, among which road accidents are taking on the characteristics of a “national catastrophe”. The need to improve the state strategy in the field of road safety by forming effective administrative and legal mechanisms for prevention and response is substantiated.

The shortcomings of the existing system are emphasized: fragmentation of the regulatory framework, weak coordination between authorities and civil society, insufficient socio-legal analysis of accident problems, which reduces the effectiveness of measures and complicates the formation of a holistic system for ensuring the country's transport safety.

A classification of administrative and legal instruments is proposed: general social (formation of legal awareness of road users, training of drivers, development of road culture); organizational and legal (detailing of the powers of executive authorities, new technical standards, clear requirements for driver training); special (prediction of accidents, certification of road safety, monitoring of road accident status).

Particular attention is paid to the importance of monitoring and certification as tools of predictive and analytical management, which allow timely identification of risks and concentration of resources on eliminating the most dangerous factors.

It is concluded that the effective use of administrative and legal instruments will contribute to reducing accidents, improving law and order and strengthening the national security of the state.

Key words: *administrative and legal instruments, road traffic injuries, prevention of offenses, monitoring of accidents, certification of road safety, organizational and legal measures, legal regulation, national security.*

Надійшла до редакції: 29.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 08.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 351.95

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-03>

Ірина ДРОК

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
iryna.drok@dduvs.edu.ua

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ВІД ЛОКАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ ДО ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено роль територіальних громад у сучасній системі національної безпеки України, визначено їх значення як ключових суб'єктів формування локальної стійкості й підґрунтя для зміцнення загальнодержавної безпеки. Показано, що в умовах воєнних викликів і трансформацій безпекового середовища територіальні громади перетворюються на важливі осередки забезпечення життєдіяльності населення, організації цивільного захисту, формування горизонтальних зв'язків і мобілізації внутрішніх ресурсів. Установлено, що їхня спроможність оперативно реагувати на кризові ситуації, інтегрувати інституції громадянського суспільства, місцевий бізнес та органи державної влади створює підґрунтя для формування стійких локальних систем, які здатні компенсувати слабкість або переважаність загальнодержавних структур. Проаналізовано концептуальні підходи до посилення ролі громад у сфері національної безпеки, зокрема через розвиток локальних стратегій безпеки, інтеграцію з регіональними й державними планами, запровадження механізмів публічно-приватного партнерства та підвищення рівня участі громадян у процесах прийняття рішень. Наголошено на необхідності інституційного зміцнення територіальних громад, удосконалення їх ресурсної бази й кадрового потенціалу, розширення можливостей для використання цифрових технологій управління безпекою. Обґрунтовано, що ефективна взаємодія держави та громад у сфері безпеки сприятиме формуванню багаторівневої системи національної безпеки, де локальна стійкість є фундаментом для зміцнення стійкості загальнонаціональної. Зроблено висновок, що розвиток територіальних громад у контексті безпеки є стратегічним чинником післявоєнного відновлення, демократичної стабільності й інтеграції України до європейського безпекового простору. Окрему увагу приділено аналізу міжнародного досвіду організації локальної безпеки, що демонструє значення багаторівневої взаємодії між центральною владою, місцевим самоврядуванням і громадянським суспільством. Підкреслено, що адаптація українських громад до стандартів НАТО та ЄС у сфері безпеки є важливою передумовою зміцнення їхньої інституційної стійкості й створення спільного безпекового простору з європейськими державами.

Ключові слова: національна безпека, територіальні громади, локальна стійкість, воєнний стан, громадська безпека, органи місцевого самоврядування, публічне управління, соціальна згуртованість, превентивна діяльність, взаємодія влади і громади, система безпеки України.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії проти України питання ролі територіальних громад у забезпеченні національної безпеки набуває виняткової актуальності. Воєнний стан, руйнування критичної інфраструктури, масове внутрішнє переміщення населення, зростання обігу зброї та підвищення рівня соціальної вразливості поставили громади перед безпрецедентними викликами. Саме на місцевому рівні формується первинна лінія захисту – від організації укриттів, евакуації населення й розмінування територій до розбудови соціальної згуртованості та зміцнення довіри до державних інституцій.

© І. Дрок, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9722-2376>

Територіальні громади стають не лише об'єктом, а й активним суб'єктом системи національної безпеки, що забезпечує локальну стійкість і водночас формує загальнодержавну спроможність до опору. З огляду на європейський курс України й прагнення інтегруватися до НАТО та ЄС, посилення інституційної спроможності громад у сфері безпеки розглядається як стратегічний напрям державної політики. Саме тому дослідження ролі територіальних громад у системі національної безпеки є не лише науково обґрунтованим, а й життєво необхідним для подальшого розвитку держави та суспільства.

Незважаючи на очевидну роль громад у забезпеченні безпеки, в Україні досі відсутня цілісна концепція, яка б інтегрувала місцевий рівень у загальнодержавну систему національної безпеки. Чинні нормативно-правові акти визначають базові завдання органів місцевого самоврядування, проте не враховують специфіки воєнних загроз і потреб громад у кризових умовах. Недостатньо врегульованими залишаються питання ресурсного забезпечення, координації між громадами, залучення громадськості до процесів ухвалення рішень у сфері безпеки, а також використання міжнародного досвіду. Унаслідок цього спостерігається нерівномірність у рівні безпекової спроможності різних територій, що створює ризики для цілісності державної безпекової політики. Проблема полягає в необхідності вироблення ефективної моделі взаємодії між центральними органами влади, сектором безпеки й територіальними громадами, яка б забезпечувала не лише локальну стійкість, а й системний внесок громад у загальнонаціональну безпеку.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Роль територіальних громад у забезпеченні національної безпеки є однією з найактуальніших і найменш досліджених тем в українській політології, державному управлінні та безпекознавстві. Якщо на початкових етапах становлення незалежності України питання національної безпеки розглядалося переважно на державному рівні, то останні події, особливо повномасштабне вторгнення РФ, виявили критичну важливість участі місцевих громад у формуванні системи локальної стійкості й загальнодержавної безпеки.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність окремих досліджень, що так чи інакше стосуються цієї проблематики, авторами яких є В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, Ю.П. Битяк, О.С. Бондаренко, С.Б. Гавриш, І.П. Голосніченко, О.М. Гончаренко, В.П. Горбулін, О.В. Глазов, А.В. Дашковська, І.В. Зозуля, В.І. Тимошенко, В.А. Загарій, О.В. Литвиненко, В.В. Миргород, Р.А. Каложний, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, В.А. Ліпкан, Д.М. Лук'янець, В.В. Мадіссон, В.Т. Маляренко, М.І. Мельник, В.М. Олуйко, В.М. Пасічник, І.Д. Пастух, В.Г. Пилипчук, О.О. Резнікова, Г.П. Ситник, Н.В. Сібільова, О.Г. Стрельченко, В.Д. Сущенко, Н.В. Трушкіна, В.Є. Хаустова, М.В. Цвік, З.Д. Чуйко, В.А. Шахов, Ю.С. Шемшученко, О.С. Юнін і багато інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Незважаючи на внесок згаданих науковців, недостатньо вивченими залишаються такі питання: механізми взаємодії територіальних громад з державними органами сектору безпеки; практичний досвід громад у подоланні кризових ситуацій, пов'язаних із воєнними діями; фінансово-економічні й управлінські аспекти формування локальної системи безпеки; роль громадських організацій і волонтерських рухів як невід'ємних елементів системи національної безпеки; тощо. Таким чином, подальше дослідження цієї теми має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення для розроблення нових підходів до зміцнення національної безпеки України в сучасних умовах.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування й розроблення концептуальних підходів до посилення ролі територіальних громад у системі національної безпеки України з урахуванням сучасних воєнних викликів і перспектив післявоєнного відновлення. Дослідження спрямоване на виявлення потенціалу громад у забезпеченні локальної стійкості, визначення механізмів їх ефективної взаємодії з орга-

нами державної влади, сектором безпеки та міжнародними партнерами, а також формування цілісної моделі інтеграції місцевого рівня в загальнодержавну систему національної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В.П. Горбулін, один із засновників української школи геополітики та національної безпеки, у працях акцентує на важливості синергії між центральною владою та місцевим самоврядуванням для зміцнення національної стійкості. Він розглядає територіальні громади як стратегічний тил, що забезпечує безперерйне функціонування держави в умовах гібридної війни [1].

Роль територіальних громад у системі національної безпеки України істотно зросла після початку повномасштабної військової агресії РФ. Територіальна громада, як базова одиниця суспільної організації, стала не лише об'єктом безпекових загроз, а й ключовим суб'єктом їх подолання. Саме на місцевому рівні концентрується практична діяльність із забезпечення життєдіяльності населення, організації захисту та підтримання правопорядку.

По-перше, територіальні громади є центром локальної стійкості. Вони формують первинні механізми реагування на виклики – від організації укриттів, евакуації цивільного населення, протимінних заходів до координації волонтерських ініціатив і гуманітарної допомоги. Така діяльність забезпечує збереження життя і здоров'я людей, а також сприяє соціальній згуртованості, що є основою для протидії дестабілізаційним впливам.

Прикладом місцевих ініціатив щодо підвищення рівня безпеки в громаді є проєкт «Пліч-о-пліч: згуртовані громади» [5]. Цей проєкт – національна ініціатива, спрямована на об'єднання зусиль громад України для підтримання й відновлення населених пунктів, що постраждали від військових дій. Основна мета проєкту – створення партнерств між тилowymi та прифронтовими громадами, що дає змогу ефективно реагувати на виклики та сприяти відбудові країни.

Такі проєкти – приклад трансформації безпекових підходів, оскільки вони змінюють традиційні методи забезпечення безпеки й реагування на кризові ситуації в громадах. Ключовими аспектами проєкту є такі:

- Співпраця між громадами: Тилові громади надають допомогу прифронтовим у відновленні інфраструктури, забезпеченні гуманітарних потреб і покращенні безпекової ситуації.

- Масштабність: станом на сьогодні до проєкту долучилися понад 100 громад, підписано 51 меморандум про партнерство.

- Державна підтримка: Уряд України прийняв постанову для регулювання проєкту, що передбачає створення механізмів співпраці й координації допомоги між громадами.

Ініціатива, започаткована для допомоги Херсонщині, вийшла на національний рівень, охоплюючи все більше громад по всій країні.

Також у період 27 березня – 2 квітня 2025 року відбулося розмінування Херсонщини: обстежено 13 га території, 1683 га полів, 56 об'єктів (усього 65,7% території розміновано); виявлено 1230 вибухівки за тиждень [7].

У жителів прифронтових громад є можливість добровільної евакуації. Наприкінці січня 2025 року в Нікопольському та Синельниківському районах Дніпропетровщини з-під обстрілів допомогли виїхати сіом дітям і їхнім рідним. Участь в евакуації взяли місцева влада, поліцейський офіцер громади та гуманітарна організація [2]. Дніпропетровщина продовжує приймати переселенців із Донеччини. Нині в області працює п'ять евакопунктів.

По-друге, громади стають активними учасниками системи національної безпеки через співпрацю з державними інституціями й міжнародними організаціями. Участь органів місцевого самоврядування в реалізації державних стратегій безпеки, а також розвиток горизонтальних зв'язків із зарубіжними муніципалітетами створюють умови для інтеграції локального рівня в загальнодержавний і міжнародний безпековий простір.

Варто відзначити роль ООН у підтриманні безпеки громад України. Заходи Програми розвитку ООН у межах Компонента III Програми ООН із відновлення та розбудови миру спрямовані на зміцнення громадської безпеки, соціальної згуртованості, довіри до державних інституцій і примирення шляхом сприяння громадським ініціативам і партнерству між громадами й надавачами послуг із безпеки та правосуддя в Україні [6]. З початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну в лютому 2022 року Програма ООН із відновлення та розбудови миру в межах Компонента III згрупували діяльність за двома стратегічними напрямками:

– підсилення заходів із місцевого реагування для забезпечення найнагальніших потреб у поруйнованих військовими діями, транзитних і приймаючих громадах шляхом і) координації розповсюдження критичної допомоги та забезпечення зв'язку з надійними громадськими організаціями через нашу мережу; ii) підтримання місцевої влади у створенні притулків для внутрішньо переміщених осіб, облаштуванні пунктів обігріву та створенні просторів на базі центрів колективного проживання для ліпшої інтеграції переселенців та iii) підтриманні діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій і Національної поліції України через закупівлю спеціалізованого обладнання для підрозділів, які працюють у прифронтових громадах, устаткування для офісів підтримки, наборів для надання першої медичної допомоги та продуктів харчування для жителів і жителялок поруйнованих військовими діями громад;

– підсилення сфери надання послуг шляхом і) виділення грантів для громадських організацій, які задіяні у сферах правового та психологічного консультування, а також у процесі розповсюдження критично важливої допомоги в поруйнованих військовими діями, транзитних і приймаючих громадах; ii) закупівлі технічного обладнання для підтримки роботи поліції, спрямованої на забезпечення потреб громад та iii) розвитку й удосконалення професійних навичок психологів ДСНС і НПУ задля запобігання вигоранню серед спеціалістів, які працюють у прифронтових громадах.

У 2023 році діяльність Компонента III сфокусована навколо п'яти стратегічних макронапрямів: 1) підтримання рятувальних операцій і заходів з оперативного реагування в прифронтових громадах; 2) відновлення критичної інфраструктури; 3) підтримання надавачів послуг; 4) підтримання внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і ветеранок, а також їхніх родин і 5) заохочення до активнішої громадянської участі й посилення взаємодії між різними соціальними групами.

Крім того, на початку повномасштабної воєнної конфлікти Міністерство розвитку громад та територій України організувало масштабний міжнародний марафон єднання місцевого самоврядування, до якого доєдналося понад тисяча муніципалітетів із 35 країн світу. Це дало новий імпульс розвитку міжнародних партнерств між українськими громадами й зарубіжними муніципалітетами. У 2023 році Офіс Президента започаткував Міжнародний саміт міст і регіонів, який також став сприятливою платформою для формування горизонтальних міжнародних зв'язків на рівні громада-громада. З підготовкою до вступу України до Європейського Союзу міжнародні зв'язки українських громад набули нового сенсу. Європейський Союз має високі вимоги до прозорості, участі громадян у прийнятті рішень, сталого розвитку, екологічних стандартів. І завдяки таким зв'язкам українські громади можуть вивчати практичні аспекти роботи із міжнародними програмами й досягати кращих результатів.

Також контакти з іноземними партнерами дають змогу українським громадам готувати гранти й залучати інвестиції в межах європейських програм підтримки розвитку. Тож така співпраця має сприяти розширенню економічних зв'язків, обміну досвідом у сфері підприємництва, залученню нових інвесторів. Це є ключовим фактором підготовки до вступу в ЄС, де місцеві економіки тісно пов'язані між собою через ринки й спільні проекти. І загалом міжнародна співпраця підвищує рівень інституційної спроможності територіаль-

них громад, наближає їх до європейських практик і стандартів, щ, у свою чергу, полегшує інтеграцію України до Європейського Союзу [4].

По-третє, трансформація безпекових програм громад в умовах війни відбувається в напрямі комплексності й інноваційності. Якщо до 2022 року такі програми зосереджувалися переважно на публічному порядку й цивільному захисті, то нині вони включають широкий спектр завдань: протидію інформаційним загрозам, забезпечення психологічної підтримки, реінтеграцію ветеранів, розвиток критичної інфраструктури й упровадження цифрових технологій у сфері безпеки.

Зокрема, до 2022 року безпекові програми здебільшого фокусувалися на питаннях громадського порядку, профілактиці правопорушень і базовому цивільному захисті. Проте повномасштабний воєнний конфлікт змусив переосмислити саме поняття безпеки та створити нові механізми її забезпечення. За даними дослідження, проведеного Інститутом миру і порозуміння, відбулася суттєва трансформація як у структурі безпекових програм, так і в складі залучених стейкхолдерів. Особливо помітними стали зміни в прифронтових регіонах і деокупованих територіях, де місцева влада зіткнулася з безпрецедентними викликами. Експерти відзначають, що ця трансформація не лише торкнулася формальних аспектів, а й змінила саме розуміння безпеки в громадах – від суто фізичного захисту до комплексного підходу, що включає соціальну згуртованість, психологічну стійкість та інформаційну безпеку [9].

Зокрема, у Дніпрі з 2016 року діє Програма «Безпечне місто», у рамках якої створено Ситуаційний центр міста. Головна мета – сприяння відповідним органам і службам у здійсненні оперативного реагування на надзвичайні події (ситуації), порушення нормальних процесів життєдіяльності населення, громадського порядку. За програмою «Безпечне місто» запроваджена система ситуаційного відеоспостереження міста Дніпра [3; 8]. Станом на лютий 2025 року понад 2 500 камер «Безпечне місто» встановлені на автошляхах, вулицях, у парках, скверах, цілодобово фіксують ситуацію.

Таким чином, територіальні громади перетворюються на системоутворювальний елемент національної безпеки, де поєднуються локальні ініціативи, державні стратегії та міжнародна допомога. Від їхньої стійкості, здатності до самоорганізації й ефективної взаємодії із зовнішніми акторами залежить не лише безпека окремих територій, а й загальнодержавна спроможність України протистояти воєнним і гібридним загрозам.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Територіальні громади в умовах воєнного стану перетворилися з пасивних об'єктів державної політики в ключових суб'єктів системи національної безпеки. Вони формують первинну лінію оборони та соціальної стійкості, забезпечуючи життєдіяльність населення, захист критичної інфраструктури, гуманітарну підтримку й відновлення довіри в суспільстві.

Локальний рівень безпеки став невід'ємною частиною загальнодержавної безпекової стратегії. Стійкість громади, її здатність до самоорганізації та ефективної взаємодії з державними інституціями прямо впливають на спроможність України протистояти воєнним і гібридним загрозам.

Трансформація безпекових програм у громадах свідчить про перехід від вузького розуміння безпеки як підтримання правопорядку до комплексного підходу, що включає психологічну підтримку, протидію інформаційним загрозам, реінтеграцію ветеранів, розвиток кризової інфраструктури й упровадження інноваційних технологій.

Важливим чинником є впровадження людиноцентричного підходу, що враховує потреби та права громадян, особливо вразливих груп. Це підсилює легітимність та ефективність заходів безпеки, сприяє формуванню довіри до державних інституцій і розвитку соціальної згуртованості.

Одним із головних викликів залишається нерівномірність ресурсної бази громад, що потребує посилення державної підтримки та створення механізмів горизонтальної співпраці між громадами. Лише скоординовані дії держави, органів місцевого самоврядування, громадськості й міжнародних партнерів здатні забезпечити єдність і сталість системи національної безпеки.

Отже, роль територіальних громад у системі національної безпеки України полягає в забезпеченні безперервного зв'язку між локальною стійкістю й загальнодержавною спроможністю до протидії загрозам. Посилення їхньої інституційної спроможності, інтеграція в національну стратегію безпеки та підтримка на міжнародному рівні є стратегічними передумовами перемоги у війні та сталого розвитку України в майбутньому.

Список використаних джерел

1. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України : підручник. Київ : Інтертехнологія, 2009. 272 с.
2. З прифронтових громад Дніпропетровщини евакуювали сімох дітей. URL: <https://suspilne.media/dnipro/257482-z-prifrontovih-gromad-dnipropetrovsini-evakuovali-simoh-ditej/>.
3. Кращі практики місцевого самоврядування. Дніпро. URL: https://auc.org.ua/sites/default/files/practik/dnipro-bezpechne_misto.pdf.
4. Міжнародне партнерство громад: можливості, виклики та нагальні потреби. URL: <https://decentralization.ua/news/18838?page=2>.
5. Національний проєкт «Пліч-о-пліч: згуртовані громади». URL: <https://www.plich-o-plich.gov.ua/>.
6. ПРООН в Україні. Громадська безпека та соціальна згуртованість. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/polipshennya-hromadskoyi-bezpeky-ta-sotsialnoyi-zhurtovanosti>.
7. Розмінування Херсонщини 27 березня – 02 квітня 2025 року. URL: <https://khoda.gov.ua/rozm%D1%96nuvannya-hersonshhini-27-bereznja-%E2%80%94-02-kv%D1%96tnja-2025-roku>.
8. Скільки у Дніпрі камер відеоспостереження «Безпечне місто» і як вони допомагають патрульній поліції. URL: <https://nashemisto.dp.ua/2025/02/28/skilky-u-dnipri-kamer-videosposterezhenia-bezpechne-misto-i-yak-vony-dopomahaiut-patrulnii-politsii/>.
9. Трансформація безпекових програм територіальних громад України в умовах повномасштабного вторгнення: виклики та перспективи / Інститут миру і порозуміння. Київ, 2024. 48 с. URL: <https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/transformatsiya-bezpekovikh-program-teritor-al-nikh-gromad-ukrajini-v-umovakh-povnomasshtabnogo-vtorgnennya>.

References

1. Horbulin, V.P., Kachynskiy A.B. (2009) Zasady natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Principles of national security of Ukraine]: pidruch. Kyiv : Intertekhnolohiia. 272 p. [in Ukr.].
2. Z pryfrontovykh hromad Dnipropetrovshchyny evakuuiuvaly simokh ditei [Seven children evacuated from frontline communities of Dnipropetrovsk region]. Retrieved from: <https://suspilne.media/dnipro/257482-z-prifrontovih-gromad-dnipropetrovsini-evakuovali-simoh-ditej/> [in Ukr.].
3. Krashchi praktyky mistsevoho samovriaduvannya. Dnipro [Best practices of local self-government. Dnipro]. Retrieved from: https://auc.org.ua/sites/default/files/practik/dnipro-bezpechne_misto.pdf [in Ukr.].
4. Mizhnarodne partnerstvo hromad: mozhlyvosti, vyklyky ta nahalni potreby [International Community Partnership: Opportunities, Challenges and Urgent Needs]. Retrieved from: <https://decentralization.ua/news/18838?page=2> [in Ukr.].
5. Natsionalnyi proiekt «Plich-o-plich: zghurtovani hromady» [National project «Side by side: united communities»]. Retrieved from: <https://www.plich-o-plich.gov.ua/> [in Ukr.].
6. PROON v Ukrainy. Hromadska bezpeka ta sotsialna zghurtovanist [UNDP in Ukraine. Public safety and social cohesion]. Retrieved from: <https://www.undp.org/uk/ukraine/polipshennya-hromadskoyi-bezpeky-ta-sotsialnoyi-zhurtovanosti> [in Ukr.].
7. Rozminuvannya Khersonshchyny 27 bereznja – 02 kvitnia 2025 roku [Demining of Kherson region on March 27 – April 02, 2025.]. Retrieved from: <https://khoda.gov.ua/rozm%D1%96nuvannya-hersonshhini-27-bereznja-%E2%80%94-02-kv%D1%96tnja-2025-roku> [in Ukr.].
8. Skilky u Dnipri kamer videosposterezhenia «Bezpechne misto» i yak vony dopomahaiut patrulnii politzii [How many «Safe City» video surveillance cameras are there in Dnipro and how do they help the patrol

police]. Retrieved from: <https://nashemisto.dp.ua/2025/02/28/skilky-u-dnipri-kamer-videosposterezhenia-bezpechne-misto-i-iaak-vonyu-dopomahaiut-patrulnii-politsii/> [in Ukr.].

9. Transformatsiia bezpekovykh prohram terytorialnykh hromad Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoho vtorhnennia: vyklyky ta perspektyvy (2024) [Transformation of security programs of territorial communities of Ukraine in conditions of full-scale invasion: challenges and prospects]. Instytut myru i porozuminnia. Kyiv. 48 p. Retrieved from: <https://cop.org.ua/ua/dosvid/ukrainskyi-dosvid/zahalnoukrainskyi-dosvid/transformats-ya-bezpekovykh-program-teritor-al-nikh-gromad-ukrajini-v-umovakh-povnomasshtabno-v-torgnennya> [in Ukr.].

ABSTRACT

Iryna Drok. The role of territorial communities in the national security system of Ukraine: from local resilience to national security

The article examines the role of territorial communities in the modern national security system of Ukraine, identifies their importance as key actors in the formation of local resilience and the basis for strengthening national security. It is shown that in conditions of military challenges and transformations of the security environment, territorial communities are turning into important centers for ensuring the vital activity of the population, organizing civil defense, forming horizontal ties and mobilizing internal resources. It is established that their ability to respond promptly to crisis situations, integrate civil society institutions, local business and state authorities creates the basis for the formation of sustainable local systems that are able to compensate for the weakness or overload of national structures. Conceptual approaches to strengthening the role of communities in the field of national security are analyzed, in particular through the development of local security strategies, integration with regional and state plans, the introduction of public-private partnership mechanisms and increasing the level of citizen participation in decision-making processes. The need for institutional strengthening of territorial communities, improvement of their resource base and human resources, and expansion of opportunities for the use of digital technologies for security management is emphasized. It is substantiated that effective interaction between the state and communities in the security sector will contribute to the formation of a multi-level system of national security, where local resilience serves as the foundation for strengthening the resilience of the national one. It is concluded that the development of territorial communities in the context of security is a strategic factor in post-war recovery, democratic stability, and Ukraine's integration into the European security space. Special attention is paid to the analysis of international experience in organizing local security, which demonstrates the importance of multi-level interaction between central authorities, local governments, and civil society. It is emphasized that the adaptation of Ukrainian communities to NATO and EU standards in the security sector is an important prerequisite for strengthening their institutional resilience and creating a common security space with European states.

Key words: *national security, territorial communities, local resilience, martial law, public security, local self-government bodies, public administration, social cohesion, preventive activities, interaction between the authorities and the community, the security system of Ukraine.*

Надійшла до редакції: 01.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 11.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)“196”
DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-04>

Олександр ЯРМИШ

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
rnbo@ua.fm

Володимир ГРЕЧЕНКО

доктор історичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)
grechenko18@gmail.com

ВИКРИТТЯ УХИЛЕНЬ ВІД ПРИЗОВУ НА СТРОКОВУ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ТА ХАБАРНИЦТВА У ВІЙСЬКОМАТАХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1960-Х РОКІВ (на матеріалах м. Одеси та Одеської області)

У статті показано, що в першій половині 1960-х років в Одесі поширилося ухилення від військової служби за хабарі, що кваліфікувалося як злочин. Кількість таких ухилянтів та хабарників у військоматах і лікарських установах Одещини в цей час були значними, порушення мали системний характер. Для свого незаконного збагачення та сприяння ухиленню від призову на військову службу злочинці користувалися різними методами. Перший варіант – це звільнення за хабарі від призову під виглядом хвороби. Для цього фальсифікувалися й купувалися в лікувальних закладах медичні документи про нібито наявність хвороби. Другий варіант – звільнення від призову за фіктивними документами про нібито тяжке сімейно-майнове становище. Третій – під виглядом другої вагітності дружин. Четвертий варіант – громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. П'ятий спосіб – деяких громадян за хабарі не ставили на військовий облік, іншим під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження або в далеке плавання, що давало їм можливість звільнитися від

© О. Ярмиш, 2025
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>
© В. Греченко, 2025
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

призову на військову службу. Скоєння таких злочинів було результатом безконтрольності з боку очільників райвійськкоматів, прагнення його працівників до незаконного збагачення.

Ключові слова: *Україна, 1960-ті роки, Одеса, ухилення від військової служби, військкомати, хабарі.*

Постановка проблеми. Ухилення від призову на військову службу мало місце ще в давні часи. Закони, пов'язані з протидією та покаранням за ухилення від військової служби, ми знаходили ще в античну добу, у стародавніх греків. Про це говорив Демосфен майже 2500 років тому [2]. Історичні факти щодо ухилення від призову містяться в минулому багатьох держав світу, особливо під час тривалих і кровопролитних воєн. Так, ухилення від військової служби було значною проблемою для французького суспільства в період наполеонівських воєн. Близько 1800 р. кількість людей, які ухилялися від призову або дезертували з армії, наближалася до 200 000 [6]. Антипризовні безладдя в Нью-Йорку, під час Громадянської війни у США, у 1863 році тривали кілька днів і призвели до 120 смертей та 2000 поранень [3]. У розпал Першої світової війни, із січня до липня 1916 року, 30 % призовників у Великій Британії не з'явилися на службу [8]. У вересні 2022 року, під час російського вторгнення в Україну, понад 600 000 мобілізаційно-придатних громадян покинули Росію, щоб уникнути призову [4]. Після російського вторгнення в Україну чоловікам-українцям віком від 18 до 60 років був заборонений виїзд з України [7]. Незважаючи на цю заборону, згідно з даними авторитетного американського видання Politico, приблизно 600 000–850 000 українських чоловіків втекли до Європи після російського вторгнення [5].

Отже, ця проблема є глобальною та гостроактуальною, оскільки в умовах російської агресії проти України від її вирішення великою мірою залежить і доля нашої держави, і життя мільйонів людей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблема ухилення від військової служби розглядається в історичному аспекті: як це відбувалося в різних країнах світу в періоди військових конфліктів, зокрема це стосується і сучасних умов в Росії та Україні в добу війни. На деякі з цих робіт ми посилалися у вступній частині. Що стосується періоду 1960-х років, то нам не вдалося знайти жодної публікації на цю тему. У радянський період про оприлюднення таких матеріалів не могло бути й мови, бо вважалося, що в цій сфері все добре і всі хочуть служити в «непереможній і легендарній» радянській армії. Тому документи, які стосувалися проблем у цій сфері, були суворо утаємнічені, і ми публікуємо витяги з них лише зараз і вперше в історико-правничій літературі.

Мета та завдання дослідження. Автори поставили собі за мету розкрити основні прояви ухилення від строкової військової служби та викриття пов'язаного із цим хабарництва у військкоматах в м. Одесі й Одеській області в першій половині 1960-х років. Ця мета конкретизується в таких завданнях:

- проаналізувати причини ухилення молоді від строкової військової служби в цей час;
- висвітлити найтипівіші прояви хабарництва у військкоматах, які стосувалися відтермінування призову на службу в армію;
- показати, які заходи вживалися правоохоронними органами для протидії цим негативним явищам.

Виклад основного матеріалу. Відносно новим злочином, розслідування якого доводилося займатися органам міліції та прокуратури республіки, було ухилення від військової служби за хабарі. Це стало досить поширеним явищем в Одесі й Одеській області на початку 1960-х років. Чому цей злочин розповсюдився у цей час? На це було кілька причин. По-перше, у 1962 р. значно погіршилася міжнародна ситуація, настала так звана Карибська криза, яка могла призвести до великого зіткнення між США та СРСР і стати ядерною війною. У такій ситуації не всі молоді люди прагнули до лав армії. Ще занадто пам'ятними були спогади про Другу світову війну й величезні втрати, до яких вона призвела. По-друге,

демографічна ситуація в СРСР загалом і в Україні, зокрема в ці роки значно погіршилася, оскільки призовного віку досягали люди, які народилися в роки Другої світової війни (здебільшого в 1942–1944 рр.), а народжуваність у ті роки була незначною, оскільки значна маса чоловіків перебували на фронті, високою була смертність і в тилу, в тому числі немовлят, особливо серед евакуйованих, а в багатьох регіонах тривали бойові дії. Тому контингент призовників значно зменшився порівняно з попередніми роками, ухилитися від служби, навіть маючи деякі підстави, стало важче. У 1962 р., під час вказаної Карибської кризи, до армії призивали й тих, у кого були якісь вади, і мало зважали на пільги. Усе це стимулювало хабарництво у військкоматах. По-третє, престиж служби в армії в ці роки певною мірою впав, радянська пропаганда вже діяла не так ефективно, тому не всі прагнули служити. По-четверте, це страх перед труднощами служби й відриву від звичного життя. Частина молоді не бажала проводити кілька років на службі в непростих умовах військової дисципліни та життя, а бажали продовжити його як цивільні громадяни, без обмежень, які несла за собою служба, у своє задоволення, як тоді говорили, «служба в армії – хороша школа, але краще закінчити її заочно».

Ми маємо у своєму розпорядженні кілька документів, де йдеться про зловживання з призовом на військову службу в Одесі й області та отримання за це хабарів працівниками військкоматів. Ці документи з військової прокуратури та партійних органів доповнюють та іноді повторюють один одного. Перший документ датований 19 жовтня 1965 р., де повідомляється, що 20 квітня 1965 р. до військової прокуратури Одеського військового округу з Управління охорони громадського порядку Одеської області надійшли матеріали кримінальної справи стосовно працівників Приморського райвійськкомату м. Одеси капітана Белевича А. А. і службовця Єлізарова П. І., які в 1961 р. за хабаря в 200 рублів незаконно звільнили громадянина Софмана від призову в армію [1, арк. 46]. У процесі розслідування цієї справи було встановлено, що в Приморському та Центральному райвійськкоматах м. Одеси протягом 1961–1965 рр. діяли організовані групи осіб, які, використовуючи своє службове становище, особисто і через посередників систематично отримували хабарі, за що звільняли громадян призовного віку від чергових призивів на дійсну військову службу. Загалом за вказаний період в Приморському та Центральному райвійськкоматах м. Одеси були звільнені за хабарі від служби за різні суми, цінні речі, частування близько 100 осіб, які давали хабарі понад 130 разів. Загальна сума хабарів, за попередніми даними, становила близько 15 000 рублів. До отримання та передачі хабарів були причетні тісно чи іншою мірою понад 150 осіб. Грошові суми, отримані у вигляді хабарів, розподілялися між учасниками злочинних груп, а в окремих випадках працівники Приморського та Центрального райвійськкоматів м. Одеси вступали між собою у злочинну змову.

У справі були заарештовані: у Приморському РВК – помічник начальника 2-го відділення капітан Белевич А. А.; старший помічник начальника 2-го відділення Єлізаров П. І.; начальник 4-го відділення підполковник Рожков І. І.; у Центральному РВК – помічник начальника 2-го відділення капітан Харитонов М. К.; старший помічник начальника 4-го відділення службовець Тараник А. А.; начальник 2-го відділення майор Мілов Г. І. Посередники: 1) лікар-рентгенолог районної поліклініки Вайнштейн О. С.; 2) завідувач тарної бази Приморського райхарчоторгу – Гриценко К. М.; 3) завідувач магазину Дорман Н. М.; 4) член лікарської комісії Одеського облвійськкомату лікар Шнайфман В. О. [1, арк. 47].

У матеріалах кримінальної справи містилися також дані, що потребували подальшого розслідування, зокрема про посередництво в передачі хабарів адвоката юрконсультації Центрального району м. Одеси Маніовича Я. М. Так, допитаний у цій справі громадянин Софман В. А. показав, що він у 1962 та 1963 рр. передавав Маніовичу два хабарі по 500 рублів кожен, за що останній обіцяв йому влаштувати через працівників Центрального військкомату відстрочки від призову. У 1962–1963 рр. Софман в армію призваний не був.

У 1965 р. Софман був засуджений за злочин, що не стосувався діяльності працівників військкоматів, на момент розгляду справи в суді направив до нарсуду Приморського району заяву, в якій, не заперечуючи факту отримання ним відстрочок від призову в 1962–63 рр., від своїх колишніх показань про передачу Маніовичу двох хабарів відмовився.

Крім викладеного, у процесі подальшого слідства з'явилися вагомі підстави вважати, що звільнення служби за хабарі громадян призовного віку, крім військкоматів Приморського та Центрального районів, проводилися також в Іллічівському, Жовтневому райвійськкоматах м. Одеси й Одеському обласному військкоматі.

6 квітня 1967 р. Головний військовий прокурор СРСР А. Г. Горний направив у ЦК КП України записку «Про хабарництво у військкоматах м. Одеси та ухилення громадян від військової служби». У ній, зокрема, відзначалося, що Головною військовою прокуратурою закінчено слідство у справах хабарництва та незаконного звільнення громадян від призову на військову службу в Одеському облвійськкоматі, а також у Приморському, Центральному, Жовтневому, Іллічівському районних військкоматах м. Одеси.

Було встановлено, що з 1958 р. діяли групи хабарників:

- у Приморському райвійськкоматі на чолі з начальником 2-го відділення майором Фурманом та начальником 4-го відділення підполковником Рожковим. До злочинної діяльності були залучені підлеглі їм працівники та інші особи. Злочинці отримали 54 хабарі на суму понад 8 тис. руб. Від військової служби було незаконно звільнено 37 осіб;

- у Центральному райвійськкоматі на чолі з начальником 2-го відділення майором Міловим та начальником 4-го відділення майором Троньком. Активними учасниками злочинів були помічники начальника 2-го відділення Тараник та Харитонов. Злочинці отримали 82 хабарі на суму понад 14 тис. руб., від військової служби незаконно було звільнено 68 осіб;

- у Жовтневому райвійськкоматі за участю військкома полковника Дренясова. Активну участь у злочинах брали також його заступник підполковник Орлов, помічники начальника 2-го відділення майор Шароглазов, Ушканов, капітан Кузнєцов та інші. Усього злочинці отримали 42 хабарі на суму близько 8 тис. руб. Від військової служби незаконно було звільнено 68 осіб [1, арк. 47].

Хабарі бралися також в Іллічівському райвійськкоматі м. Одеси за участю начальника 2-го відділення майора Куропатника. Активними учасниками були його помічники Князев та Титаренко. Ця група отримала 19 хабарів, від військової служби було незаконно звільнено 17 осіб. Зловживання було встановлено в Ленінському та Київському райвійськкоматах м. Одеси. Усього за військкоматами м. Одеси було доведено 226 хабарів на суму 40 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено понад 250 осіб. Хабарники отримували також цінні речі та частування.

Ураженням корупцією виявився і Одеський обласний військкомат: тут злочинні дії скоювалися за участю начальника 2-го відділення полковника Решетникова та членів обласної призовної комісії лікарів Шнайдмана та Ніколаєва. Злочинцями було отримано 28 хабарів на суму близько 5 тис. руб., від військової служби було незаконно звільнено 21 особу.

За скоєні злочини до кримінальної відповідальності було притягнуто 36 осіб, у т. ч. офіцерів 13, цивільних осіб – 23. З них на початок квітня 1967 р. уже було засуджено 24 особи.

З метою отримання хабарів та ухилення від призову на військову службу злочинці використовували різні способи. У багатьох випадках громадяни звільнялися за хабарі від призову на військову службу під виглядом хвороби. Із цією метою фабрикувалися та купувалися в лікувальних закладах фіктивні медичні документи про хворобу.

Так було, зокрема, у 1962 р. Виконавець робіт будівельно-монтажного управління Одеської облспоживспілки Резнік за змовою з помічником начальника 2-го відділення

Центрального райвійськкомату Тараником отримав у поліклініці № 4 м. Одеси фіктивний медичний висновок, у якому було зазначено, що він «страждає на деформований астеартрез» (так у документі. – *Авт.*) і представив його призовній комісії разом із рентгенівським знімком правого колінного суглоба, на якому були дані про захворювання ноги. На підставі цих документів Резнік був звільнений від військової служби, за що дав Таранику та лікарю Уроскіній хабар у сумі 140 рублів [1, арк. 37].

Було встановлено, що Резнік ніякими захворюваннями не страждав, а рентгенівський знімок ноги належав невідомій літній жінці.

Протягом п'яти років головний інженер Одеського заводу гумових виробів Шмарцман давав хабарі працівникам Приморського райвійськкомату Бєлєвичу і Єлізарову за звільнення його сина під виглядом хвороби від військової служби, хоча він був здоровий і придатний для військової служби. Усього Шварцман передав за це хабарникам 1200 руб.

Часто громадяни незаконно звільнялися за хабарі від призову до армії за фіктивними документами про тяжке сімейно-майнове становище. Наприклад, у 1963 р. помічник начальника 2-го відділення Жовтневого райвійськкомату Кузнецов на прохання техніка Одеського комунального санітарно-транспортного тресту Бравєра склав фіктивний акт обстеження, у якому неправдиво вказав, що на утриманні Бравєра нібито перебувають старі дідусь та бабуся та інших працездатних у сім'ї немає, хоча насправді у них були працездатні син і дочка. На підставі цього акта Бравєру незаконно було надано відстрочку від призову на військову службу, за що він дав Кузнецову хабар у сумі 100 руб. У 1964 р. без перевірки сімейно-майнового стану Бравєр був зарахований у запас.

Призовники також звільнялися за хабарі від військової служби під приводом другої вагітності дружин. Так, Єгоров жодних прав на пільгу не мав і підлягав призову на військову службу. Однак, не бажаючи служити в армії, він вступив у змову з працівниками Жовтневого райвійськкомату, придбав довідку про другу вагітність дружини, хоча не був одружений. На підставі цієї фіктивної довідки Єгоров був звільнений від призову, за що дав хабар військовому комісару Дренясову: килим вартістю 250 руб., а обліковиці військкомату Сомовій – 100 руб.

Часто громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. Так, 5 років Русенко, який працював поваром на судах Чорноморського пароплавства, звільнявся за хабарі працівниками Іллічівського райвійськкомату Куропятніковим та Титаренком від призову на військову службу. У 1965 р. він надав довідку про те, що є студентом вищого навчального закладу і на підставі цієї фіктивної довідки знову за хабаря був звільнений від призову на військову службу.

Деяких громадян за хабарі не брали на військовий облік, іншим громадянам під час призову дозволялося відбувати у тривалі відрядження і в далеке плавання, і таким чином вони звільнялися від призову на військову службу.

Сінчук протягом 1961, 1962, 1963 рр. давав хабарі працівникам облвійськкомату полковнику Решетникову, лікарю Швайдману, працівникам Жовтневого райвійськкомату Дренясову та Ушканову за надання йому відтермінувань від призову до армії, при цьому йому під час призову дозволялося йти у тривале закордонне плавання. У 1964 р. після досягнення граничного призовного віку хабарники зарахували його до запасу. За все це він передав їм 775 руб. [1, арк. 39]. Були встановлені також непоодинокі факти необґрунтованого звільнення від призову на прохання рідних та знайомих і з інших незаконних мотивів.

Хабарництву у військоматах та ухиленню громадян від служби сприяли певні обставини. Скоєння цих злочинів стало можливим передусім унаслідок безконтрольності з боку військоматів районів та обласного військкомату, безтурботності та серйозних недоліків у виховній роботі. У військоматах склалася нездорова обстановка сімейності, панібратства та безпринципності. На грубі порушення дисципліни не звертали належної

уваги. Злочинці за гроші, отримані як хабарі, влаштовували у приміщеннях військкоматів пиятики. Про ці гулянки та деякі незаконні дії було відомо працівникам військкоматів, але про це нікому не доповідалося й заходи щодо припинення злочинів вчасно не вживалися.

У військкоматах грубо порушувався порядок обліку призовних контингентів. Алфавітні книги, особисті справи призваних, книги протоколів призовних комісій велися небало. У звітах із призовів допускалися спотворення.

За звітом Київського райвійськкомату в 1963 р. призов пройшла 601 особа, за книгами призовних комісій – 572 особи; у 1964 р. за звітом призов пройшли 612 осіб, а за книгами – 560 осіб. Було встановлено численні випадки грубого порушення порядку призову громадян на військову службу, медичного огляду призовників та надання їм відстрочок, направлення призовників на збірні пункти для відправлення до військ. У багатьох випадках громадяни призивалися на військову службу без розгляду питання на засіданнях призовних комісій.

У 1963 р. Київським райвійськкоматом м. Одеси було призвано на військову службу без розгляду на призовній комісії 42 особи. У 1964 р. Жовтневим райвійськкоматом було призвано на військову службу без рішення призовної комісії 85 осіб.

Нерідко питання призову розглядалися призовними комісіями не в повному складі чи за участю осіб, які не були членами призовних комісій. Протоколи призовних комісій підписувалися особами, які не брали участі в засіданнях, і не наприкінці робочого дня, як це вимагалось інструкцією, а через кілька днів. У протоколах залишалися вільні місця, куди потім дописувалися призовники, яким незаконно надавалися відстрочки від призову на військову службу. У 1964 р. в Жовтневому райвійськкоматі в протоколи призовних комісій було дописано 25 осіб [1, арк. 40].

Деякі члени призовних комісій формально ставилися до виконання своїх обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися. Допускалася безвідповідальність у медичному огляді призовників, лікарі без відома та рішення військового комісара та призовних комісій самі направляли їх до лікарняних установ для освідчення та пропонували їм принести документи. Цим створювалися умови для фабрикації документів, які давали право на звільнення від призову на військову службу.

Призовник Драшкович, не бажаючи служити в армії, заявив лікарці Гіллер, що хворий на гайморит. Гіллер запропонувала Драшковичу принести акт медичного огляду. За хабаря Драшкович отримав такий акт у поліклініці № 3 Жовтневого району, в якому було хибно зазначено, що Драшкович хворий на гнійний гайморит. Незважаючи на те що жодних ознак захворювання у Драшковича не було, Гіллер записала, що він хворіє гайморитом, і запропонувала призовній комісії надати йому відстрочку. Через два місяці Драшкович був направлений на обласний збірний пункт для спрямування у війська. Проте внаслідок втручання головного лікаря Жовтневого району Копанєва та лікаря поліклініки № 3 Гончаря, які отримали хабаря, його було повернено зі збірного пункту додому «для продовження лікування». Таке рішення було прийнято лікарем обласної призовної комісії Каплуном, який навіть не оглянув Драшковича і вказав у висновку про його хворобу зі слів працівника облвійськкомату підполковника Акулініна, а останньому розповів «про хворобу» Драшконича лікар Копанєв. Фабрикацією медичних документів для звільнення за хабарі громадян від призову на військову службу займалися такі лікарі, як Шнайдман, Ніколаєв, Уроскіна, лікарі лікарні водоздраввідділу Медведев, Павлоцький та інші.

У багатьох випадках відстрочки від призову на військову службу надавалися не призовними комісіями, як передбачено законом, а одноосібним рішенням військомів та інших посадових осіб військкоматів. Допускалося направлення призовників на збірний пункт облвійськкоматів без списків і в значно більшій кількості, ніж мало бути відправлено до військ.

У такий спосіб створювався «резерв», який злочинцями використовувався для незаконного звільнення від служби в армії. Багато призовників поверталися зі збірного пункту

додому, при цьому про повернення їх у документах не відображалось й деякі з них надалі до армії, всупереч правилам, також не потрапляли.

Так, Захарченко за списком значився відправленим у війська, а насправді був повернутий зі збірного пункту та незаконно звільнений від військової служби Рожковим та Єлізаровим, за що передав їм хабар у сумі 400 руб.

Робота з розгляду скарг у військоматах опинилася в занедбаному стані. Тим скаргам, заявам та іншим сигналам, у яких вказувалося про незаконне звільнення громадян від військової служби, не надавалося належної уваги.

В Одеському обласному військоматі було виявлено понад 200 скарг і листів про незаконне надання відстрочок від призову, які не реєструвалися та без перевірки підшивалися до канцелярських справ.

Наявні матеріали свідчили також про те, що в діяльності деяких місцевих виконавчих комітетів рад депутатів трудящих, адміністративних органів, партійних і громадських організацій, посадових осіб допускалися серйозні недоліки щодо виконання Закону «Про загальний військовий обов'язок» та постанови ЦК КППС та Ради Міністрів СРСР від 20 липня 1964 р. «Про заходи подальшого покращення підготовки молоді допризовного та призовного віку до служби у Збройних Силах».

Керівники низки підприємств, радгоспів, колгоспів, організацій, навчальних закладів та лікувальних установ не надавали активного сприяння підготовці молоді й військовій службі, обліку громадян призовного віку, не повідомляли у військомати про осіб, які не стоять на військовому обліку, не виявляли уваги до проведення лікувально-оздоровчих заходів, не вживали заходів до явки на призовні комісії та збірні пункти всіх призовників та не надавали допомоги в організованому проведенні призову. Унаслідок цього щороку на призовні комісії не з'являлася значна кількість громадян. На призов у військомати Одеського військового округу не з'явилося в 1962 р. 194 особи, 1963 р. – 73, 1964 р. – 44, 1965 р. – 125, 1966 р. – 71, а всього – 507 осіб [1, арк. 42]. Наявність великої кількості випадків ухилення від призову на військову службу свідчила і про слабкість проведення військово-патріотичної роботи серед молоді. Найбільша кількість ухилень громадян від військової служби була в Чорноморському морському пароплаванні. Такі факти були також у торгових підприємствах м. Одеси, на заводах імені Січневого повстання, хімічному, холодильного машинобудування, радіально-свердлильних верстатів, судноремонтному, контрольно-вимірювальних приладів, на фабриках «Металоремонт», «Одесфото», «Полімер», «Побутова техніка», ювелірній та інших підприємствах, установах та організаціях.

Деякі працівники виконкомів місцевих рад, домоуправлінь, лікувальних установ та інших організацій безвідповідально ставилися до видачі документів, які давали підстави громадянам для звільнення з військової служби.

Так, призовник Борщ був незаконно звільнений від призову на військову службу на підставі акта, у якому було хибно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Ці дані були викладені в акті секретарем Давидівської сільської ради Пирятинського району Полтавської області Пищик, акт був засвідчений та підписаний головою сільради Коржом.

У 1965 р. Жовтневим райвійськоматом незаконно було звільнено від військової служби призовника Оголоука на підставі акта, у якому також було неправильно зазначено про тяжке становище його сім'ї. Акт був підписаний та завірений печаткою секретарем Велико-Долинської селищної ради Біляївського району Одеської області Годорожоном.

У 1962 р. Жовтневим райвійськоматом на підставі довідки про другу вагітність дружини було незаконно звільнено від військової служби призовника Остроухова, який працював у нафтоналивному флоті Чорноморського морського пароплавання. Було встановлено, що довідка була фіктивною, її було складено та засвідчено лікарями лікарні № 6 м. Запоріжжя Остроуховою (родичка призовника Остроухова) та Афанасьевою. Дру-

жина Остроухова проживала в Туапсе, зазначеними лікарями не оглядалася і другої вагітності не мала [1, арк. 43].

Окремі посадові особи своїми неправильними та незаконними діями сприяли громадянам ухилятися від військової служби.

Так, директор професійно-технічного училища № 14 м. Одеси, депутат районної ради Тонконогий І. Т., використовуючи свої зв'язки з військкоматами Центрального району полковником Фоменком, а потім із полковником Васильченком, добився незаконного звільнення від військової служби призовників Софмана та Лопатіна.

Проректор Одеського сільськогосподарського інституту Павлов просив працівників військкоматів Шароглазова та Харитонова звільнити від військової служби свого племінника і запросив їх із цією метою до себе на вечерю.

Заступник директора середньої школи № 118 м. Одеси Махалкін увійшов у злочинну змову з деякими призовниками та взяв участь в отриманні хабарів за незаконне звільнення їх від військової служби, за що був засуджений до позбавлення волі.

Про викладене було поінформовано Одеський обком компартії України та Військову раду округу, а також внесені подання до багатьох місцевих радянських органів, партійних і комсомольських організацій, керівникам підприємств, навчальних закладів та установ про притягнення до відповідальності винних у незаконних діях і вжиття заходів щодо запобігання порушенням Закону «Про загальний військовий обов'язок» [1, арк. 44].

Висновки. Отже, як бачимо, кількість ухилянтів від військової служби та хабарів за це у військкоматах Одещини у першій половині 1960-х років була значною, це явище мало системний, налагоджений характер, охоплювало цілу групу хабарників у військкоматах та серед лікарів. Ще була група посередників, у тому числі з числа різного роду ділків з Одеси. До отримання та передачі хабарів були причетні різною мірою понад 150 осіб. Для свого незаконного збагачення та сприяння ухиленню від призову на військову службу злочинці користувалися різними методами. Перший варіант – це звільнення за хабарі від призову під виглядом хвороби. Для цього фальсифікувалися та купувалися в лікувальних закладах медичні документи про нібито наявність хвороби. Другий варіант – звільнення від призову за фіктивними документами про нібито тяжке сімейно-майнове становище. Третій – під виглядом другої вагітності дружин. Четвертий варіант – громадяни незаконно звільнялися від призову на військову службу на підставі фіктивних документів про те, що вони були студентами вищих навчальних закладів. Ще один спосіб – деяких громадян за хабарі не ставили на військовий облік, іншим під час призову дозволялося відбувати у тривалі відраджень або в далеке плавання, що давало їм можливість звільнитися від призову на військову службу. Деякі члени призовних комісій виявляли злочинну недбалість під час виконання своїх службових обов'язків і з документами зі спірних питань не знайомилися, мали місце численні випадки безвідповідальності та формалізму в медичному огляді призовників, лікарі-хабарники, не ставлячи до відома військового комісара та членів призовних комісій, самостійно направляли призовників до лікарняних установ, де їм видавався «необхідний» висновок.

Як вважали представники правоохоронних органів, скоєння цих злочинів стало можливим насамперед унаслідок безконтрольності з боку районних і обласного військкомів, недбалості та серйозних недоліків у виховній роботі. У військкоматах склалася нездорова обстановка, унаслідок чого на грубі порушення дисципліни й законності не звертали відповідної уваги і заходи щодо припинення злочинів вчасно не вживалися.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6017. Арк. 36–45, 46–49.
2. Arnaoutoglou I. Ancient Greek Law: A Sourcebook. New York : Routledge, 1998. 136 p.

3. Bell W. F. "Draft Dodgers". Tucker, Spencer C. The American Civil War: A definitive encyclopedia and collection of documents. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2013. P. 545–546.
4. Higgins A. Russians Fleeing the Draft Find an Unlikely Haven. *The New York Times*. 2022. Oct. 5.
5. Melkozerova V. 'Blatantly illegal': Zelenskyy admin under fire for denying services to Ukrainian men abroad. *Politico*. 2024. Apr. 25.
6. Rouanet L., Piano E. Drafting the Great Army: The Political Economy of Conscription in Napoleonic France. *The Journal of Economic History*. 2023. Vol. 83, Iss. 4. P. 1057–1100. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050723000360>.
7. Stewart B., Seminoff C. Desperate to avoid the draft. *CBC news*. 2024. Feb. 4.
8. Wittmann A. M. Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare. Santa Barbara, California : ABC-CLIO, 2016. P. 115–116.

References

1. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan ta ukayiniky (TsDAHOU) [Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies]. C. 1. D. 24. F. 60174. L. 36–45, 46–49 [in Ukr.].
2. Arnautoglou, I. (1998) Ancient Greek Law: A Sourcebook. New York: Routledge. 136 p.
3. Bell, W. F. (2013) "Draft Dodgers". Tucker, Spencer C. The American Civil War: A definitive encyclopedia and collection of documents. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. P. 545–546.
4. Higgins, A. (2022) Russians Fleeing the Draft Find an Unlikely Haven. *The New York Times*. Oct. 5.
5. Melkozerova, V. (2024) 'Blatantly illegal': Zelenskyy admin under fire for denying services to Ukrainian men abroad. *Politico*. Apr. 25.
6. Rouanet, L., Piano, E. (2023) Drafting the Great Army: The Political Economy of Conscription in Napoleonic France. *The Journal of Economic History*, 83 (4), 1057–1100. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0022050723000360>.
7. Stewart, B., Seminoff, C. (2024) Desperate to avoid the draft. *CBC news*. Feb. 4.
8. Wittmann, A. M. (2016) Talking Conflict: The Loaded Language of Genocide, Political Violence, Terrorism, and Warfare. Santa Barbara, California: ABC-CLIO. P. 115–116.

ABSTRACT

Oleksandr Yarmysh, Volodymyr Grechenko. Exposure of evasion of draft for military service and bribery in military registration and enlistment offices in the first half of the 1960s (based on materials from the city of Odesa and Odesa oblast)

The article shows that the number of draft evaders and bribes for this in the military registration and enlistment offices of the Odesa region in the first half of the 1960s was significant, had a systematic, well-organized nature, included a whole group of bribe takers in the military registration and enlistment offices and among doctors. There was also a group of intermediaries, including from among various businessmen from Odesa. More than 150 people were involved in the receipt and transfer of bribes to varying degrees. For their illegal enrichment and assistance in evading military service, criminals used various methods. The first option is exemption from conscription for bribes under the guise of illness. For this, medical documents about the alleged presence of an illness were falsified and purchased in medical institutions. The second option is exemption from conscription based on fictitious documents about the alleged difficult family and property situation. The third is under the guise of a second pregnancy of the wife. The fourth option – citizens were illegally exempted from military service on the basis of fictitious documents stating that they were students of higher educational institutions. The fifth option – some citizens were not registered for military service for bribes, while others were allowed to serve long business trips or long voyages during the draft, which gave them the opportunity to be exempted from military service. The commission of these crimes became possible as a result of lack of control on the part of district and regional military commissariats, negligence, and serious shortcomings in the official activities of military commissariats.

Key words: Ukraine, 1960s, Odesa, evasion of military service, military commissariats, bribes.

Надійшла до редакції: 13.05.2025
Прийнято до друку після рецензування: 22.05.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.8 (09) «1914-1917»

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-05>

Вікторія ПАЛЬЧЕНКОВА

доктор юридичних наук, професор
(Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна)
palvik1900@gmail.com

ПЕНІТЕНЦІАРНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

На основі аналізу матеріалів відомчого журналу «Тюремний Вісник» за 1914–1917 рр. досліджено стан розвитку й функціонування пенітенціарної системи в українських губерніях російської імперії під час Першої світової війни. Розглянуто процес мобілізації працівників тюремного відомства та її вплив на кадровий склад пенітенціарних установ, а також практику рекрутування засуджених до лав збройних сил імперії. Окреслено основні напрями використання добровільних грошових внесків (пожертв), здійснених чиновниками та засудженими на потреби війни. Проаналізовано внесок пенітенціарної системи українських губерній у воєнну економіку імперії. Установлено значення цієї системи як елемента державного механізму в умовах воєнного часу.

Ключові слова: пенітенціарна система України, Перша світова війна, мобілізація, кадровий склад, пожертви, праця засуджених.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Серед історичних джерел, що становлять інтерес для дослідження пенітенціарної системи України в роки Першої світової війни, важливе місце посідає щомісячний журнал «Тюремний вісник» (далі – «ТВ»), який видавало головне тюремне управління (далі – ГТУ) російської імперії з 1893 по 1917 рік. Важливою особливістю журналу була його профільна спрямованість, а також широка географія висвітлення подій. У кожному випуску публікувалися новини з різних губерній, зокрема й українських, а також з окупованих у ході війни територій. Вивчаючи комплекти журналу за 1914–1917 рр., можемо охарактеризувати особливості залучення ресурсів пенітенціарної системи в умовах воєнного часу.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Джерельна база й наукова література, присвячені пенітенціарній системі України в роки Першої світової війни, є вкрай обмеженими. Серед відомих джерел варто назвати мемуари колишнього анархіста-комуніста Нухима Дрікера, уродженця Подільської губернії. У 1920-х рр. він залишив спогади про історію анархічного руху, де описав власний досвід перебування у в'язницях Кам'янця-Подільського, Вінниці та Херсона в 1913–1917 рр. [3–4]. Цій темі також присвячено статті сучасної дослідниці Л.С. Біличенко, зокрема про Херсонську [2] та Миколаївську каторжні тюрми [1]. Автор статті – В. М. Пальченкова – у доповіді на науковій конференції проаналізувала основні напрями використання праці засуджених у воєнний період [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Ураховуючи обмеженість наявних джерел, опрацювання матеріалів журналу «Тюремний вісник» за 1914–1917 рр. дає змогу суттєво розширити уявлення про стан і функціонування пенітенціарної системи України в умовах світової війни.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є реконструкція функціонування пенітенціарної системи України під час Першої світової війни на основі аналізу змісту журналу «ТВ» як історичного джерела. Це дасть змогу сформувати цілісне уявлення про стан цієї системи та її роль у механізмі держави у воєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Україна була одним із головних театрів воєнних дій під час Першої світової війни. Безпосередньо події відбувалися на територіях Волині, Галичини й Закарпаття. Згодом до них приєдналися Буковина й Поділля, а інші українські губернії були переведені в стан воєнного режиму та перетворилися на прифронтові території, які відчули на собі всі труднощі війни.

На початку війни, у 1914–1915 рр., російська армія окупувала Галичину. У вересні 1914 р. війська увійшли до Львова, утримували місто до середини червня 1915 р. У «ТВ» за серпень-вересень 1916 р. опубліковано опис стану Львівської в'язниці (вірогідно «Бригідки»), наданий помічником начальника Харківської каторжної тюрми Малиновським. Він відвідав цю установу під час короткострокового відрядження в жовтні 1914 р. Малиновський відзначив добрий зовнішній стан в'язниці, проте зауважив, що всередині панував безлад, імовірно, спричинений поспішним відступом австро-угорських військ. Засуджені, тюремна адміністрація та наглядачі не були евакуйовані, а залишені напризволяще. Малиновському вдалося поспілкуватися з персоналом, і взаєморозуміння було досягнуто легко, оскільки всі розмовляли «по-русинські». Автор високо оцінює професійні й моральні якості службовців установи, їхню стриманість і доброзичливість. Малиновський так описує приміщення в'язниці: «камери, як загальні, так і одиночні, майже не відрізняються від наших, одна лише особливість мене вразила – вбудовані у підлогу та стіни кільця, до яких приковували засуджених, які порушили дисципліну у в'язниці, як у середньовічних підземних казематах». Водночас тюрма мала велику бібліотеку з літературою німецькою мовою, класи з навчальним обладнанням – шафами, географічними мапами, письмовим приладдям і релігійними картинами.

Крім того, у журналі було розміщено матеріали про режим утримання в концентраційних таборах для військовополонених в Австрії. Статті ґрунтувалися на свідченнях тих, хто повернувся з полону, і містили описи жорстокого поводження та катувань (ТВ, 1916, № 3).

Зрозуміло, що значно більше інформації «ТВ» подає про стан пенітенціарної системи саме в українських губерніях, що входили до складу російської імперії на початку війни. У виданні містяться відомості про мобілізацію працівників тюремного відомства, призов засуджених до армії, добровільні грошові внески (пожертви) чиновників і засуджених на користь військових потреб, евакуацію тюрем і використання праці засуджених.

Перша світова війна, як перший тотальний збройний конфлікт у світі, вимагала мобілізації всіх груп населення російської імперії, зокрема тих, хто мав досвід військової служби. Традиційно на посади чинів у тюремних установах набирали осіб, які мали такий досвід, тож мобілізація з перших днів війни торкнулася особового складу пенітенціарної системи. Призову підлягали насамперед тюремні наглядачі молодшого віку й ті, хто перебував у запасі. Водночас мобілізаційний заклик стосувався службовців, які обіймали адміністративні посади та мали класні чини. На жаль, інформації про мобілізаційні процеси в українських губерніях у «ТВ» небагато. Вона розміщувалася переважно в рубриках «Про полеглих на полі бою чинів тюремного відомства» (уперше з'являється в № 10 за 1914 р.) і «Бойові відзнаки мобілізованих до армії чинів тюремного відомства» (з № 6–7 за 1915 р.).

У цих повідомленнях регулярно публікуються прізвища загиблих, поранених, знаних безвісти, нагороджених за бойові заслуги чинів тюремного відомства тощо. На основі цих даних можна констатувати поступове зростання дефіциту кадрів у тюремному відомстві протягом війни. Так, серед мобілізованих уже в серпні 1914 р. фігурує прізвище згаданого раніше Малиновського – помічника начальника Харківської каторжної тюрми, однієї

з найбільших імперій. У журналі коротко окреслено його подальший військовий шлях: він був призначений командиром роти розвідки, кілька разів контужений, нагороджений орденами Святого Станіслава II та III ступенів і Святої Анни II, III, IV ступенів. Серед мобілізованих зустрічаємо прізвища помічників начальників тюремних установ: Харківської губернської тюрми та Печенежського виправного арештантського відділення – Філатьєва й Ронвида; Ізюмської повітової тюрми – Литвинова; Миколаївської каторжної тюрми – Крижановського; Полтавської губернської тюрми – Івашкевича; Катеринославської губернської тюрми – Лупіноса. Також мобілізації підлягали начальники тюремних установ: Змієвської повітової тюрми – Шветов; Миколаївського виправного арештантського відділення – Канінг і його помічник Сулаков; Переяславської повітової тюрми – Селецький; Симферопольської губернської тюрми – Ляпидовський; Перекопської тюрми – Лавровський, Євпаторійської тюрми – Загоняйко. У серпні-вересні 1916 р. повідомлялося про загибель на Південно-Західному фронті помічника начальника Київської губернської тюрми Сулимка. Це свідчить про масштабне залучення керівного складу пенітенціарної системи до лав армії. Таким чином, тюремні установи в українських губерніях залишалися без значної частини управлінського персоналу. Це змушувало губернське керівництво терміново заповнювати вакансії наявними кадровими резервами. Ситуація ускладнювалася тим, що нові обов'язки часто покладалися на службовців без офіційного призначення, оскільки мобілізовані чиновники залишалися на папері на своїх посадах, отримуючи чергові класні чини за вислугу років. На початку 1916 р. тюремні установи стикнулися з гострим кадровим дефіцитом. З метою збереження кадрів Головне тюремне управління (ГТУ) видало низку циркулярів¹, а саме: «Про відтермінування призову на військову службу призначених за переосвідченням до такої білобілетників з числа чинів тюремного відомства» (24.02.1916), «Про умови відтермінування призову помічників тюремних інспекторів й секретарів при тюремних інспекціях» (08.10.1916).

Попри це, ситуація залишилася складною. Особливо гостро не вистачало тюремних наглядачів. У 1916 р. «ТВ» почав регулярно повідомляти про неналежне виконання службових обов'язків вартівими під час нагляду за засудженими, які виходили на зовнішні роботи. Так, 27 січня 1916 р. губернатор Херсонської губернії оголосив догану начальнику Ананьївської повітової тюрми за відправку засуджених на зовнішні роботи без належного супроводу, що призвело до втечі. 18 квітня 1916 р. видано циркуляр із заборобою призначати на зовнішні роботи засуджених, які не відповідали встановленим вимогам. Однак це не зупинило зростання кількості втеч. Так, 28 червня 1916 р. Подільський губернатор оголосив суворі догани начальникам Ольгопільської та Літинської тюрем через аналогічні порушення. З 15 березня по 22 квітня в Єлисаветградській тюрмі Херсонської губернії сталися дві втечі через недостатній нагляд. У першому номері «ТВ» за 1917 р. (останній випуск журналу) опубліковано циркуляр Київського губернатора від 17 вересня 1916 р. У ньому містився заклик до керівництва тюремних установ звернути увагу на стрімке зростання кількості втеч із зовнішніх робіт. Документ наголошував на зниженні дисципліни в тюремному відомстві, однак не містив об'єктивного аналізу причин ситуації – лише звинувачення адміністрації та погрози звільнень і судових переслідувань. Таким чином, мобілізація торкнулася не лише рядового складу тюремної охорони, а й адміністрації та канцелярських працівників. Це створило системну кризу кадрового забезпечення пенітенціарних установ в українських губерніях, що виявилось в порушенні режиму, нестачі наглядачів і зростанні випадків втеч.

Перша світова війна актуалізувала питання залучення до армії не лише працівників тюремного відомства, а й осіб, які перебували під вартою. У мирний час засуджені вважалися соціально небезпечними елементами, але в умовах війни їх почали розглядати як

¹ Циркуляр – письмове розпорядження, що мало важливе значення в царській росії. У деяких випадках установлював правила або тлумачив законодавчий акт.

потенційний мобілізаційний резерв. Із цього питання на шпальтах «ТВ» розгорнулася дискусія щодо доцільності використання «злочинного елемента» в справі оборони, зокрема йшлося про способи нейтралізації можливого негативного впливу злочинців на військове середовище. Проблему поповнення людськими ресурсами за рахунок засуджених розв'язували залежно від ступеня їхньої суспільної небезпеки й здатності виконувати поставлені військові завдання. «ТВ» публікував нормативні акти із цього питання. Так, 23 липня 1914 р. імператор Микола II затвердив доповідь Військового міністра про відправлення до армії засуджених з військово-тюремних установ (окрім розряду «найгірших»). До служби залучалися також особи, які перебували під слідством за злочини, учинені на військовій службі. У журналі наявна лише загальна інформація про кількість осіб, направлених на фронт: уже в перші місяці війни з військово-тюремних установ було відправлено понад 4 тис. засуджених і понад 5 тис. осіб, які перебували під слідством. Водночас штат наглядачів таких установ підлягав скороченню, а самі працівники – мобілізації до армії. Улітку 1915 р. у зв'язку з великими втратами з'явилася ідея відправляти в армію засуджених, а також тих, хто перебував під слідством, зі складу цивільних осіб, не позбавлених за законом права захищати батьківщину. Представники військового командування висловлювали побоювання, що така практика деморалізує армію, особливо після поразок 1915 р. Начальник штабу Київського військового округу взагалі вважав, що нижні чини зі складу колишніх засуджених будуть скоювати нові злочини й намагатися через це залишити армію. Незважаючи на ці побоювання, 3 лютого 1916 р. рада міністрів ухвалила положення, що дозволяло залучати на військову службу осіб, які перебувають під судом або слідством, а також тих, хто відбував покарання, крім засуджених до позбавлення всіх прав і майна, тобто за найтяжчі злочини. Циркуляром ГТУ № 72 від 2 листопада 1916 р. було затверджено порядок призову таких категорій осіб. Передбачалося, що перед відправкою на фронт їх скеровуватимуть до фільтраційних пунктів, зокрема один із них функціонував у Києві. Надалі колишніх в'язнів переважно направляли на військово-інженерні роботи. Однак практичної інформації щодо участі цих осіб у бойових діях у «ТВ» не публікувалося. Це дає підстави припустити, що масштаб реального залучення засуджених до бойових частин був обмеженим.

Для підвищення бойового духу підданих імперії царський уряд організовував численні патріотичні заходи: молебні, маніфестації, збір коштів для фронту. Такі заходи проходилися й у тюремних установах. Одним із ключових напрямів діяльності пенітенціарної системи в цей період став збір добровільних пожертв з боку як персоналу, так і засуджених – на користь військових потреб. Ця тема широко висвітлювалася у «ТВ»: у кожному номері друкувалися докладні відомості про зібрані кошти по кожній установі окремо. Серед основних напрямів благодійності – пожертви на обладнання й утримання лазарету чинів тюремного відомства та 58-го передового санітарного транспорту імені чинів тюремного відомства.

30 червня 1914 р. було анонсовано створення комітетів допомоги родинам мобілізованих працівників тюремної системи, до складу яких входили губернатори, тюремні інспектори та представники Товариства піклування про тюрми. 31 липня 1914 р. наказом начальника ГТУ встановлено обов'язкові щомісячні відрахування в розмірі 1% від жалування співробітників тюремних установ на користь цих комітетів.

З 14 серпня 1914 р. в установах тюремного відомства почали встановлювати так звані «кухолі» для збору пожертв на користь Червоного Хреста, а згодом і для Комітету допомоги жертвам війни. З другого номера «ТВ» за 1915 р. щомісячно публікувалися суми, зібрані з «кухолів». Їх розмір становив невеликі суми від 1 крб по всій Херсонській губернії до 17 крб у церкві при Симферопольській тюрмі.

Найбільше коштів збиралося на утримання фронтового лазарету тюремного відомства. Циркуляри від 2 та 5 серпня 1914 р. регламентували його створення й фінансування. Кожна установа самостійно визначала обсяг щомісячних відрахувань. Одними з перших

кошти на утримання лазарету направили адміністрація та наглядачі Охтирської тюрми – у розмірі 5%. Проте ця сума, очевидно, виявилася надто обтяжливою, і в подальшому більшість установ установлювали внески в розмірі 2% або фіксованих сум (наприклад, тюремний інспектор Харківської губернії щомісячно перераховував 200 крб).

Уже 8 серпня 1914 р. лазарет вирушив на театр воєнних дій, а 18 серпня розпочав роботу в місті Луково Холмської губернії (тепер Польща). Спочатку передбачалося 50 ліжко-місць, але через великий наплив поранених кількість місць було швидко збільшено до 200. Персонал складався з двох лікарів, завгоспа, десяти сестер милосердя й десяти санітарів. У жовтні 1914 р. лазарет перемістився до міста Радом (тепер територія Польщі, Мазовецьке воєводство). На цьому етапі його діяльність була оцінена як «успішна та корисна», і він додатково отримав кінний обоз для мобільності пересування разом із армією. У березні 1915 р. лазарет перебував у захопленому російською армією Тернополі. У цей час він був оснащений рентгенівським апаратом. У червні 1915 р. лазарет функціонував у Кам'янці-Подільському, у 1916 р. – у Новосельцях, а пізніше – у Сторожинці (Чернівецька область). Останнє зафіксоване місце його розташування – місто Радівці (нині в Румунії) у липні 1916 р. «ТВ» детально подає кількість поранених, які пройшли лікування в лазареті, а також статистику проведених операцій. Ці дані дають змогу простежити інтенсивність бойових дій на фронті.

На початку 1916 р. тюремне відомство почало опікуватися «58-м передовим санітарним транспортом», завданням якого була евакуація поранених з передових позицій. Сформований за ініціативою Червоного Хреста в лютому 1916 р., він у квітні був офіційно прийнятий на баланс тюремного відомства, з того часу носив ім'я «чинів тюремного відомства». 26 травня 1916 р. транспорт вирушив з Катеринослава на фронт у складі: начальника транспорту (губернського секретаря Голубінцева), його помічника, двох студентів-медиків, 60 санітарів і 84 коней.

На зразок лазарету чинів тюремного відомства у квітні 1915 р. на добровільні пожертви співробітників Волинської губернської інспекції та тюремної варті в будівлі однієї із житомирських гімназій було облаштовано палату на сім ліжко-місць для поранених. Ця палата отримала назву «Лазарет чинів тюремного відомства Волинської губернії», а співробітники тюремних установ цієї губернії організували чергування для догляду за пораненими.

У «ТВ» за листопад 1916 р. з'явилося повідомлення про створення іменних ліжко-місць у лазаретах на честь колишніх міністрів юстиції. Одне з таких ліжко-місць функціонувало в місті Чернігові, його утримання здійснювалося за рахунок пожертв чинів тюремного відомства на допомогу учасникам і жертвам війни.

Пожертви на потреби війни надходили не лише від персоналу тюремного відомства, а й від самих засуджених. На підставі циркуляра від 30 серпня 1914 р. засудженим дозволили передавати частину особистих коштів для підтримки фронту. Зібрані суми спрямовувалися, зокрема, на утримання спеціально позначених у лазаретах Червоного Хреста ліжко-місць – «імені засуджених у тюрмах». На початку було створено три такі місця, одне з яких – у Києві при лазареті пані Ліхачової. Його утримання коштувало 60 карб. на місяць. У наступних випусках «ТВ» регулярно друкувалися суми зібраних пожертв і переліки установ, які брали участь у зборі. Найбільші внески, як правило, надходили з Полтавської та Волинської губерній. Відповідно до циркуляра 27 січня 1916 р., загальну кількість «засуджених» ліжко-місць було збільшено до шести – нові з'явилися в Одесі та Харкові. Крім грошової допомоги, засуджені жертвували речі або продукти. Наприклад, засуджені Катеринославського виправного арештантського відділення передали на фронт шість пудів махорки. Подібні випадки натуральної допомоги були не поодинокими.

Цікаво, що утримання кожного іменного ліжко-місця передбачалося лише на шість місяців. Такий строк, вірогідно, визначався з огляду на очікування швидкого завершення

воєнних дій. Однак, як засвідчив подальший розвиток подій, війна набула затяжного характеру і стала однією з причин загального послаблення державного механізму й зникнення російської імперії з політичної мапи світу. Дезінтеграція державної системи, до якої належало й тюремне відомство, стала причиною розпаду імперії.

На початку війни поступово змінювалося й ставлення адміністрації до інформаційної ізоляції ув'язнених. Згідно з наявними довоєнними правилами, друковані видання офіційних органів влади, що містили інформацію про поточні події в країні, могли надаватися засудженим лише після спливу одного року з моменту їх публікації. Однак відомості все одно проникали в установи, що лише загострювало й без того напружену ситуацію в місцях несвободи. У зв'язку з цим 30 вересня 1914 р. ГТУ видано циркуляр «Про повідомлення засудженим офіційних відомостей». Згідно із цим документом, засудженим дозволялося читати офіційні видання «день у день». Додатково циркуляром від 18 вересня 1915 р. усім категоріям засуджених було дозволено на час воєнних дій виписувати офіційні видання за власний рахунок.

З початком війни одним з основних напрямів діяльності пенітенціарної системи стала інтенсифікація використання праці засуджених, оскільки дешева робоча сила тюремного контингенту знаходила широке застосування в різних сферах економіки країни. Праця засуджених і в довоєнний період широко застосовувалася для виконання замовлень військового відомства. Але в 1914 р. одночасно з оголошенням загальної мобілізації всіх сил імперії на воєнні потреби тюремне відомство негайно взялося за збирання наявних у його розпорядженні ресурсів – як засуджених, так і своїх виробничих потужностей.

Тюремне відомство в одному з своїх перших циркулярів від 27 вересня 1914 р. визначило пріоритети й спеціалізацію тюремних установ. На перше місце серед замовників були поставлені великі воєнні замовлення, далі йшли замовлення громадських організацій, зокрема Червоного Хреста, і, нарешті, індивідуальні, від військових лікарів та офіцерів. З початком війни попит на працю засуджених підвищився й охопив найрізноманітніші сфери господарювання – від будівництва залізниці й до випікання хлібу.

Стосовно спеціалізації праці насамперед існував запит на збільшення чисельності й розширення виробничих потужностей уже наявних кравецьких тюремних майстерень. Питання щодо їхнього устаткування у вересні 1914 р. було оголошене «екстремним». Одразу ж до Харківської каторжної тюрми було відправлено 56 нових приводних швейних машин, а вже до 1 вересня 1915 р. ця установа посіла 8 місце в імперії за обсягами виготовленої амуніції для військових потреб. Серед 17 найбільших виробників військової амуніції також були Катеринославське виправне арештантське відділення й губернська тюрма (16-те місце), Миколаївська каторжна тюрма (17-те місце), Київське виправне арештантське відділення та губернська тюрма (6-те місце). Найбільша довоєнна військово-кравецька амуніційна майстерня розташовувалась у Херсонській каторжній тюрмі, що функціонувала там із 1910 р. Саме вона посіла 4 місце в рейтингу імперії за якістю обладнання й обсягами виробленої продукції. Комплект військового одягу, що виготовлявся в тюремних кравецьких майстернях, складався з шинелі, штанів і двох сорочок і коштував 17 крб 10 коп., тоді як виготовлення лише однієї шинелі в приватній майстерні обходилося не менш ніж у 30 крб.

Із шевських тюремних майстерень чотири в імперії були спеціально обладнані для виробництва солдатських чобіт, одна з таких майстерень також функціонувала в Херсонській тимчасовій каторжній тюрмі. За відомостями «ТВ», на потреби фронту лише в Херсонській тюрмі працювало близько 350 засуджених. Про важливу роль пенітенціарної системи в економіці країни під час війни свідчить деяке послаблення режиму в тюремних установах. Так, за спогадами Н. Дрікера, новопризначений начальник Херсонського централу Синайський, якого він характеризує як ««вихолоного, ніжного барича-офіцера, витонченого садиста й «культурного» ката», перетворився на ліберала та дипломата. Причину такої трансформації Синайського на «гуманіста» Н. Дрікер убачає «не у новому курсі

вищих сфер», а у важливій військово-економічній ролі Херсонського централу [2, с. 71–73]. Херсонська каторжна тюрма, у якій було обладнано кравецькі майстерні, що виготовляли амуніцію для військового відомства, не могла функціонувати в умовах надзвичайно жорсткого режиму. Тюремна інспекція та військові були зацікавлені в максимальному використанні робочої сили засуджених, тому не могли поєднати це з масовими знущаннями, що практикувалося раніше начальником цієї установи. На початку війни засудженим навіть була дозволена щоденна виписка молока та білого хліба.

Так само взяли участь у роботах для потреб оборони тюремно-ткацькі майстерні, що в українських губерніях функціонували переважно у виправних арештантських відділеннях – Андріївському (Харківська губернія), Київському та Полтавському. Ці майстерні все полотно, що залишилося невикористаним для задоволення тюремних потреб, використовували для виготовлення провіантських і «земленосних» мішків, а також для потреб лазаретів і різних установ військового значення.

У Миколаївській і Харківській каторжних тюрмах засуджені виконували роботи в слюсарних і столярних майстернях. Про характер залучення тієї чи іншої установи до забезпечення військових потреб свідчать окремі повідомлення про заохочення або догани, винесені адміністрації тюрм. Зокрема, 24 грудня 1914 р. губернатор оголосив подяку начальникам Катеринославської губернської тюрми та Катеринославського виправного арештантського відділення за належне виконання замовлень на виготовлення обладнання для військових лазаретів.

Наприкінці 1915 р. у південних українських губерніях російській імперії почала відчуватися нестача хліба, що свідчило про поглиблення економічної кризи. У «ТВ» з'являються численні повідомлення про організацію випікання дешевого хліба тюремними пекарнями для продажу збіднілим верствам населення. Так, 21 листопада 1915 р. наказом Таврійського губернатора начальнику Мелітопольської тюрми була оголошена подяка за організацію випічки хліба та його роздачу бідному населенню міста, а 19 січня 1916 р. аналогічну подяку висловлено начальнику Феодосійської тюрми.

Очевидно, що проблема продовольчого забезпечення стала критичною й у самих тюремних установах. Н. Дрікер описує перебіг так званого «італійського страйку» засуджених Херсонської каторжної тюрми, який тривав з лютого до осені 1916 р. і був, за його визначенням, «протестом проти дикої експлуатації людської праці» в пенітенціарній системі. Основною причиною страйку стали виснажливі умови праці й погане харчування. Як зазначав автор, «їжа стала нестерпною; виписка продуктів була обмежена», крім того, зросла захворюваність. За словами Дрікера, «багато пішли на третій коридор, тобто туди, де лежали безнадійні хворі, де лікар, тюремний співробітник смерті, прописує «курку» (завжди перед смертю тюремна медицина виписувала засудженому курку) і де, за влучним висловом самих арештантів, їх приписували до Херсонських міщан», тобто ховали на місцевому цвинтарі. Ініціативна група засуджених, які працювали в кравецьких майстернях, вирішила надати організовану форму своєму спротиву проти нелюдських умов праці. У майстернях відбулися зібрання, на яких було сформульовано низку вимог до тюремній адміністрації, а саме: поліпшення тюремного харчування; припинення побиття; підвищення плати засудженим за виконану ними норму; збільшення суми, дозволеної для виписки їжі як за власні, так і за зароблені кошти; дозвіл на отримання продуктових посилок від родичів. Тюремна адміністрація вдавалася до різноманітних способів тиску з метою змусити засуджених повернутися до роботи. Спочатку лунали погрози застосування карцеру та різок, згодом намагалися підкупити окремі категорії в'язнів. Далі – вносили розбрат за національною, становою та релігійною ознаками, звинувачуючи в страйку «жидів з інтелігенцією», «впертих хохлів», мусульман і татар. Проте ці заходи не дали результатів, і врешті-решт адміністрація була змушена піти на поступки [2, с. 74–77].

Очевидно, саме цей страйк став безпосередньою причиною появи кількох важливих циркулярів ГТУ, а саме: «Про збільшення щомісячних витрат засудженими за рахунок придбання продуктів харчування за власні кошти та отримання грошей від родичів» (18.09.1915), «Про необхідність включення режиму ощадливості по всім галузям тюремного господарювання» (13.08.1914, 11.09.1916), «Про покращення й здешевлення харчування засуджених» (13.09.1916). Циркуляри про ощадливий режим публікувалися регулярно. Водночас їхня риторика поступово змінювалася – від поміркованої до жорсткої й категоричної.

Не обмежуючись використанням праці засуджених у межах тюремних установ, їх також залучали до виконання деяких зовнішніх робіт. В українських губерніях обсяги таких робіт залишалися відносно невеликими. Насамперед контингент виправних арештантських відділень використовували на роботах у кам'яновугільних копальнях. Зокрема, у Донецькому регіоні працювало близько 350 засуджених із виправних арештантських відділень. Крім того, засуджені виконували дорожньо-будівельні, копальневі, перевантажувальні та сільськогосподарські роботи. Найчисельніша партія засуджених була задіяна на будівництві залізничної гілки Київ – Гавань. Крім того, засуджених з українських губерній відправляли на будівництво Архангельської залізниці. У «ГВ» міститься повідомлення про партію з 200 засуджених, яка 26 квітня 1915 р. прибула з Харкова до Вологди. До організації та забезпечення нагляду при виконанні цих робіт залучали тюремних чиновників, евакуйованих з окупованих західних губерній, зокрема Волинської.

1916 р. позначився низкою проблем, з якими зіткнулася пенітенціарна система імперії загалом. По-перше, на відміну від попередніх років (1914 та 1915), у циркулярах почали з'являтися повідомлення про значну кількість засуджених, які залишалися без роботи, навіть серед тих, хто, згідно із законом, був зобов'язаний працювати. Із цього приводу наголошувалося: якщо відсутні можливості для організації робіт у межах тюремної установи, необхідно залучати засуджених до виконання зовнішніх робіт. По-друге, актуалізувалося питання низької та непропорційної оплати праці засуджених. У двох циркулярах ГТУ, виданих упродовж цього року, йшлося про необхідність установлення заробітної плати, яка б відповідала умовам часу, а також про значну її нерівномірність у різних регіонах. Зокрема, у північних районах імперії засуджені отримували від 2 карб. 50 коп., тоді як в українських губерніях оплата була суттєво нижчою – 60 коп., а подекуди навіть 20 коп. Одним зі шляхів вирішення проблем, що постали перед пенітенціарною системою, було обрано механізм скорочення строків покарання для засуджених, які брали участь у роботах, пов'язаних із задоволенням потреб воєнного часу. Циркуляр ГТУ від 09.08.1916 встановлював можливість зменшення строку покарання для будь-яких категорій засуджених, але не більше ніж на одну п'яту загального строку за умови «бездоганної поведінки на роботах» і «виявів особливого патріотичного натхнення при виконанні робіт військового призначення». Крім того, циркулярами від 31.05.1915 та 02.11.1916 було передбачено можливість заміни покарання: засуджені до тюремного ув'язнення без обмеження в правах могли подавати клопотання про дозвіл на безоплатне виконання військово-інженерних робіт на фронті. Засуджені з Волинської, Катеринославської, Київської, Подільської, Полтавської, Таврійської, Харківської та Чернігівської губерній, а також із Керч-Єнікальського, Миколаївського, Одеського й Севастопольського градоначальств направлялися до Київської губернської тюрми.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У ході Першої світової війни пенітенціарна система російської імперії, зокрема в українських губерніях, зазнала суттєвих трансформацій, зумовлених новими викликами воєнного часу. Війна негативно позначилася на кадровому складі тюремних установ українських губерній, що створювало труднощі в усіх напрямках діяльності пенітенціарної системи. З перших днів війни до лав армії було мобілізовано професійно підготовлених

заступників начальників губернських, а також начальників повітових тюремних установ – саме той керівний склад, на якому трималася ефективність системи. Особливо тяжкими були кадрові втрати серед тюремної охорони, що призвело до значного погіршення режиму та нагляду, а також до зростання кількості втеч засуджених. Дієвих заходів для збереження функціональності пенітенціарної системи уряд не вживав.

Аналіз матеріалів «ТВ» засвідчує, що тюремна система виконувала не лише каральну, а й господарсько-економічну функцію, адаптуючись до потреб воєнної економіки. Водночас система зазнавала нищівного економічного виснаження: з одного боку, через масштабну експлуатацію праці засуджених, з іншого – через постійні вимоги здійснення так званих «добровільних пожертв» на потреби армії. У тюремних установах українських губерній було вжито низку заходів щодо їх реорганізації, переорієнтовуючи економічну діяльність на потреби фронту. Досвід мобілізації тюремних майстерень різних спеціалізацій засвідчив їхню здатність оперативно й ефективно адаптуватися до виконання найрізноманітніших військових замовлень. У період першої хвилі мобілізації тюремні майстерні відіграли помітну роль у зниженні вартості воєнної амуніції, склавши реальну конкуренцію приватному сектору.

Водночас поглиблення загальнодержавної соціально-економічної кризи призвело до дефіциту продовольства, зростання напруження в установах виконання покарань, поширення захворювань і протестних форм поведінки засуджених. Відсутність гнучкої державної політики щодо умов утримання й соціального статусу засуджених в умовах війни сприяла подальшій ерозії легітимності влади та кризи дисципліни всередині системи.

Список використаних джерел

1. Біліченко Л. Історія Миколаївської каторжної тюрми (1907–1920). *Antiquities of Lukomorie*. 2021. № 3(6). С. 50–59.
2. Біліченко Л.С. Херсонська каторжна тюрма у роки Першої світової війни (за мемуарами Н. Дрікера). *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. С. 334–338.
3. Дрікер Н.В. По той бік тюремної стіни. *З епохи боротьби з царизмом* : збірник № 3. Київ : Вид-во Київського відділення політичних каторжан та засланих, 1925. С. 39–52.
4. Дрікер Н. Херсонська каторга в дні війни. *Каторга і заслання*. Київ : Вид-во Київського відділення політичних каторжан та засланих, 1924. С. 71–81.
5. Пальченкова В.М. Праця засуджених в тюремних установах українських губерній під час Першої світової війни. *Розвиток публічного права в умовах воєнного стану* : матеріали круглого столу (м. Запоріжжя, 25 квіт. 2025 р.). Запоріжжя : КПУ, 2025. С. 78–81.

References

1. Bilichenko, L. (2021) Istoriya Mykolayivskoyi katorzhnoyi tyurmy (1907–1920) [History of the Mykolaiv labor camp (1907–1920)]. *Antiquities of Lukomorie*, № 3 (6), pp. 50–59 [in Ukr.].
2. Bilichenko, L.S. (2023) Khersonska katorzhna tyurma u roky Pershoyi svitovoi viiny (za memuaramy N. Drikeri) [Kherson labor camp during the First World War (based on the memoirs of N. Driker)]. *Scientific Collection «InterConf»*, pp. 334–338 [in Ukr.].
3. Driker, N.V. (1925) Po toy bik tyuremnoyi stiny [On the other side of the prison wall]. *Z Epokhy Borotby Z Tsaryzmom*, № 3, pp. 39–52 [in Ukr.].
4. Driker, N. (1924) Khersonska katorha v dni viyny [Kherson penal labor during the war]. *Katorha i zaslannia*, pp. 71–81 [in Ukr.].
5. Palchenkova, V.M. (2025) Pratsya zasudzhenykh v tyuremnykh ustanovakh ukrayinskykh huberniy pid chas Pershoyi svitovoi viyny [The work of convicts in prison institutions of Ukrainian provinces during the First World War]. *Rozvytok Publichnoho Prava V Umovakh Voiennoho Stanu : materialy kruhloho stolu* (m. Zaporizhzhya, 25 kvit. 2025 r.). Zaporizhzhya: KPU, pp. 78–81 [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriia Palchenkova. The penitentiary system of Ukraine in the First World War

Based on an analysis of the departmental journal “Tyuremnyi Visnyk” (Prison Bulletin), published between 1914 and 1917, the article examines the development and operation of the penitentiary system in the Ukrainian provinces of the Russian Empire during the First World War. The study explores the mobilization of prison personnel and its impact on staffing of penitentiary institutions, as well as the practice of recruiting convicts into the imperial armed forces. It concludes that mobilization efforts negatively affected the staffing of prison institutions, thereby complicating the operation of the entire penitentiary system.

The article examines which military needs were covered by voluntary financial contributions (donations) from both officials and convicts. It highlights the contribution of the penitentiary system of the Ukrainian provinces to the wartime economy of the Russian Empire. It is established that the penitentiary system was subjected to severe economic exploitation, evident in the use of prison labor and constant demands for “voluntary contributions” for the army needs. Prison institutions in the Ukrainian provinces underwent active reorganization to align their economic activities with the needs of the fighting front. The mobilization of specialized prison workshops demonstrated their ability to quickly and efficiently fulfill various military contracts. During the first wave of mobilization, these workshops played a key role in lowering the cost of military equipment, competing with the private sector.

However, after just eighteen months, the system began to face mounting internal and external challenges, including a general economic crisis, an inability to provide all convicts with work, uneven and low wages, poor nutrition, and rising illness among prisoners. The study also highlights the role of the penitentiary system as a key component of the wartime state apparatus.

Key words: *penitentiary system of Ukraine, the First World War, mobilization, personnel, donations, labor of convicts.*

Надійшла до редакції: 24.07.2025

Прийнято до друку після рецензування: 05.08.2025

Опубліковано: 14.11.2025

Андрій АНДРЕЙКІВ

кандидат юридичних наук

(ДНП «Державний університет «Київський авіаційний інститут»,

м. Київ, Україна)

andreykiw7@gmail.com

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СПІВПРАЦІ В ПЕРІОД КРИЗ: ОСОБЛИВОСТІ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті здійснено аналіз основних правових проблем, які виникають при реалізації інвестиційних проєктів іноземними суб'єктами в умовах кризових обмежень. Це зумовлює визначення ефективності механізмів компенсації, зокрема при вилученні чи експропріації майна в умовах війни, обґрунтування вдосконалення правового режиму іноземного інвестування в Україні для забезпечення передбачуваності, правової визначеності й належного захисту інвесторів у період відбудови держави.

У дослідженні проаналізовано особливості реалізації міжнародно-правових норм, що регулюють економічне співробітництво в період надзвичайних подій, зокрема під час збройних конфліктів, соціальних та економічних потрясінь. Акцент зроблено на значущості дотримання фундаментальних принципів міжнародного економічного права, які забезпечують безперервність функціонування економік держав, що постраждали внаслідок агресії, захист критичної інфраструктури, дотримання прав власності й економічних свобод навіть в умовах глобальних і регіональних викликів. Окрему увагу приділено судовій практиці, що формує підходи до тлумачення міжнародних стандартів захисту прав інвесторів у ситуаціях примусового відчуження майна в умовах правового режиму воєнного стану. Підкреслено, що окремі форми втручання держави в майнові права, зокрема вилучення корпоративних прав, потребують обґрунтованості, прозорих процедур і дієвого механізму компенсації, адже викликають занепокоєння з боку як інвесторів, так і міжнародних партнерів.

Разом із тим такі заходи можуть бути необхідними з точки зору національної безпеки, оборони держави та протидії іноземному втручанню. У цьому контексті акцентовано на необхідності дотримання критеріїв пропорційності, легітимності мети й необхідності заходу, що відповідають міжнародним стандартам, зокрема у сфері експропріації під час війни. На основі аналізу зарубіжного досвіду та практики судів різних країн проаналізовано підходи до регулювання прав нерезидентів, управління іноземними інвестиційними проєктами й правової долі активів у різних правових системах. Сформульовано практичні пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання правового режиму іноземних інвестицій в Україні як у період воєнного стану, так і в умовах повоєнного відновлення з урахуванням міжнародних стандартів і потреб стратегічної трансформації держави.

Ключові слова: іноземні інвестиції, воєнний стан, майнові права, експропріація, компенсація, міжнародне право, правова визначеність, нерезиденти, due diligence, правові ризики, правовий режим інвестування, Конституція України, інвестиційні гарантії, повоєнне відновлення, юридична відповідальність.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі надзвичайні ситуації – збройні конфлікти, пандемії, фінансові й соціальні кризи – дедалі частіше створюють системні виклики як для національних правових систем, так і для міжнародних механізмів захисту прав особи та громадяни. Особливої гостроти ці питання набувають в умовах воєнного стану, коли держава, захищаючи національну безпеку, вдається до обмежень, зокрема права власності, включно з примусовим вилученням майна суб'єктів господарювання. Не є винятком підприємства, створені іноземними суб'єктами: юридичними й фізичними особами. Це породжує правову колізію

між публічним інтересом держави та міжнародно-правовими гарантіями й стандартами економічного співробітництва та розвитку. Правові режими надзвичайних ситуацій, пандемій, воєнного стану передбачають суттєву зміну моделі економічного співробітництва, зокрема в частині пріоритетності завдань локалізації наслідків криз чи оборонних потреб. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення балансу між імперативами державного інтересу чи державної безпеки та міжнародними стандартами захисту економічних прав, зовнішньоекономічної діяльності, зокрема стандартів належного ставлення (FET), стандарту повного захисту (FPS), застереження про виняткові обставини (Necessity Defence). Бойові дії на території України, бомбардування об'єктів інфраструктури, насильницьке вилучення агресором основних засобів підприємств, що опинилися на непідконтрольній території, є не єдиними ризиками реальності, у якій опинився народ України, державний і приватний сектор економіки, фінансові установи й іноземці, які інвестували в українську економіку в довоєнний період. Дослідження практичної імплементації міжнародно-правових стандартів захисту економічних прав з урахуванням воєнного стану в Україні, регуляторних процедур, інституційної та нормативної визначеності взаємодії міжнародного гуманітарного й міжнародного економічного права становить значний академічний і прикладний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Тема міжнародної економічної співпраці в період криз чи нестабільності є новим викликом для науки міжнародного права в Україні. До повномасштабного вторгнення РФ актуальності набули дослідження механізмів співпраці держав у час пандемії COVID-19 і застосування міжнародних санкцій у світлі анексії Криму. Вивчення питань правового регулювання міжнародних економічних відносин і зовнішньоекономічної діяльності в умовах воєнного стану стає більш актуальним з огляду на необхідність залучення іноземних активів для підтримання економіки, функціонування інфраструктури та проактивного планування повоєнного відновлення. Вітчизняні вчені-юристи провели низку досліджень проблеми економічної співпраці держав з порушених питань. М. Жакун, В. Барановська, С. Луценко, Н. Ситник та А. Щекодіна й інші опрацювали тему механізмів захисту іноземних інвестицій, міжнародні арбітражні процедури та страхування, проблеми й перспективи залучення іноземних ресурсів в Україну під час воєнного стану з акцентом на необхідність правових реформ майже всіх регуляторних практик.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Разом із тим дослідження суті міжнародних стандартів економічної співпраці в час криз, доктринальних особливостей і практичної реалізації головних ідей прав і свобод для іноземного капіталу, обґрунтованості експропріації, обмежень і пропорційності санкцій потребують подальшого дослідження, особливо в світлі сучасної міжнародної судової практики.

Серед іноземних дослідників праці Рудольфа Долцера (Rudolf Dolzer), Йозефа Баруняка (Jozef Barunik), Аугуста Райніша (August Reisch), Мартінса Папарінскіс (Martins Paparinskis), Кейт Парлетт (Kate Parlett), М. Буссе (M. Busse) висвітлюють зміст і форми стандартів і компенсацій за порушення економічних прав в умовах криз, даючи при цьому їх теоретичне обґрунтування та приклади широкого практичного правозастосування при укладанні міжнародних договорів і судовій практиці міжнародних судових інституцій. Суть таких базових стандартів, як належне ставлення (FET), стандарт повного захисту (FPS), застереження про виняткові обставини (Necessity Defence), зазнали значної трансформації за останнє десятиріччя. Варто підкреслити, що більшість учених наголошують на звичайній природі таких стандартів, з огляду на їх нормативну природу. Це пов'язано з процесом кодифікації норм міжнародного права щодо відповідальності держави, який здійснює Комісія міжнародного права ООН із цього напрямку та вартує окремого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні проблем міжнародного права з дотримання економічних прав і свобод в умовах кризових ситуацій з урахуванням військового стану в Україні й міжнародного досвіду розв'язання криз, наданні оцінки теоретичним і практичним напрацюванням у міжнародній і вітчизняній судовій практиці. Зокрема, важливим є аналіз основних правових проблеми, що виникають при реалізації інвестиційних проєктів іноземними суб'єктами в умовах кризових обмежень. Також доцільним убачається аналіз ефективності механізмів компенсації, зокрема при вилученні чи експропріації майна в умовах війни, обґрунтування потреби в удосконаленні правового режиму іноземного інвестування в Україні для забезпечення передбачуваності, правової визначеності й належного захисту інвесторів у період відбудови держави. Це зумовлює формулювання пропозицій щодо створення єдиного інституційного та нормативного механізму адміністрування й захисту міжнародно-правових стандартів економічних прав у період дії воєнного чи надзвичайного стану з метою врахування цього досвіду в післявоєнній відбудові.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Захист прав власності, дотримання стандартів загальних прав і свобод, економічних зокрема, під час військових міжнародних і неміжнародних конфліктах містить багато суперечностей і винятків, що призводить до численних судових справ і суперечок. Наявна правова база України, зокрема Закони України «Про режим іноземного інвестування» та «Про захист іноземних інвестицій», закріплює базові гарантії недоторканності майна, національного режиму, заборони експропріації без компенсації, а також захисту від дискримінації. Проте правовий режим воєнного стану передбачає суттєву зміну моделі правозастосування, зокрема в частині пріоритетності оборонних потреб. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення балансу між імперативами державної безпеки та міжнародними стандартами захисту інвестицій, зокрема принципами FET, FPS, necessity й force majeure. Складність правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності, захисту прав інвесторів в умовах криз підтверджується сучасною судовою практикою. Згідно з даними Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID), станом на 30 червня 2024 року ним зареєстровано 991 справу, з яких понад 700 уже завершено. Серед завершених спорів близько 48 % справ частково або повністю задоволені на користь суб'єктів господарювання недержавної власності, тоді як органи влади чи державні компанії вигравали приблизно 52 %. Проте з 2022 року вказана тенденція зазнала змін: інвестори перемагають у 59 % випадків. Середня сума, що присуджується інвесторам, становить близько \$437,5 млн, при середній заявленій сумі г- \$1,16 млрд. У 2024 році цей показник становив ~\$385 млн [6; 8]. За підрахунками Центру Columbia CCSI та Transnational Institute, загальна сума компенсацій, присуджених через ISDS-механізми, перевищила \$120 млрд, значна частина яких стосувалася видобувного сектору й викопного палива [5]. До найбільш відомих справ належать *Smurfit Westrock v. Venezuela* – \$469 млн компенсації за примусову експропріацію [12], *Telefonica v. Colombia* – близько \$380 млн компенсації за порушення умов ВІТ-договору [16], справа ЮКОС – про зобов'язання уряду рф виплатити близько \$50 млрд від рф [17]. Варто зазначити, що наука міжнародного права створила стандарти й положення, які дають можливість говорити про міжнародно-правову архітектуру захисту власності й активів, навіть в умовах криз і війни. Ця архітектура має дуальну нормативну природу, елементами якої є договірні та звичаєві норми міжнародного права. Договірна частина базується на Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (*Vienna Convention on the Law of Treaties, 1969*) як фундаментальному міжнародному договору, що встановлює загальні принципи та правила, які регулюють укладення, припинення й реалізацію договорів, у тому числі в умовах криз [1]. М. Буссе зазначає, що система двосторонніх договорів із захисту інвестицій створює важливу правову основу звернення

до міжнародних арбітражів у разі спору й в умовах політичної нестабільності та ризиків правового регулювання [4, с. 148].

Основними положеннями Віденської конвенції, які застосовуються в умовах воєнного стану, є такі: стаття 60 – істотне порушення договору як підстава для припинення або зупинення дії договору; стаття 61 – неможливість виконання договору (Impossibility of Performance); стаття 62 – Fundamental Change of Circumstances (“*rebus sic stantibus*”) – дозволяє державі припинити виконання договору, якщо відбулися радикальні зміни обставин; стаття 73 – міжнародні збройні конфлікти не скасовують зобов’язань, але дозволяють їх перегляд з урахуванням безпекових інтересів. Разом із тим принципи *pacta sunt servanda* (договори, які укладені, повинні дотримуватися), тлумачення (міжнародні договори тлумачаться відповідно до добросовісного наміру сторін з урахуванням контексту, у якому вони були укладені) залишаються непорушними навіть в умовах кризових явищ [1]. Норми звичаєвого міжнародного права відіграють важливу роль у регулюванні міждержавних економічних відносин у період криз. Їх застосування набуло нового виміру у зв’язку з роботою комісії міжнародного права ООН. Так у справі *Gabcikovo-Nagymaros Project* (1997) Міжнародний Суд ООН прямо визнав стан необхідності як обставину, що виключає протиправність, на основі звичаєвого міжнародного права, зазначивши таке: «Суд уважає, що стан необхідності є підставою, визнаною звичаєвим міжнародним правом, яка виключає протиправність діяння, що не відповідає міжнародному зобов’язанню. Така підстава може бути прийнята лише як виняток. Щоб бути застосованим, стан необхідності має відповідати суворо визначеним умовам, які повинні виконуватись одночасно. Крім того, посилання на необхідність виключається, якщо відповідне міжнародне зобов’язання прямо не допускає такої можливості» [3, с. 51–55; 17]. Пізніше ці положення були кодифіковані Комісією міжнародного права ООН у Проєкті статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння (ARSIWA, 2001), зокрема в статтях 23–25, які регулюють форс-мажор, крайній стан і стан необхідності й діють як обставини, що виключають протиправність, але не скасовують зобов’язання й застосовуються вкрай обмежено, лише за чітких умов [3]. Згідно зі статтею 25 ARSIWA, держава має право послатися на стан необхідності при обмежені чи відмові зобов’язання лише за умови, що дія є єдиним засобом захисту суттєвого державного інтересу від серйозної та невідвортної загрози; така дія не завдає серйозної шкоди інтересам інших держав або міжнародного співтовариства. Водночас забороняється посилання на *necessity*, якщо відповідне зобов’язання прямо виключає таку можливість і держава сама спричинила або істотно сприяла кризовій ситуації. У практиці інвестиційних міжнародних судів указані критерії застосовуються досить суворо. У справах *CMS v. Argentina*, *Sempra v. Argentina*, *EDF v. Argentina*, *Total v. Argentina* судові органи визнали, що держава Аргентина не довела існування єдиної можливості дій, а також частково спричинила економічну кризу, яка слугувала підставою для втручання у права іноземних інвесторів. Відтак умови застосування *necessity* не виконані [7]. Згадане рішення *Gabcikovo-Nagymaros Project* у Міжнародному Суді ООН закріпило важливу позицію: не можна посилатися на необхідність, якщо сама держава є джерелом загрози. Таким чином, доктрина *necessity* в умовах надзвичайної ситуації чи воєнного конфлікту виконує функцію виключення з принципу відповідальності, проте лише за чітко окреслених правових умов. Вона не може розглядатися як *carte blanche* для державного втручання, навіть у періоди глибоких криз.

Так, німецький учений Р. Дольцер (Rudolf Dolzer) і його австрійський колега К. Шпроер (Christoph Schreuer) поміж дослідженнями загальнотеоретичних проблем і розробками концепцій економічної співпраці та захисту інвестицій приділяли значну увагу суті міжнародно-правових стандартів, які забезпечують захист прав власника-нерезидента навіть у нестабільних умовах, включаючи конфлікти й надзвичайні ситуації та війни [7, с. 34–43]. Вони дослідили питання експропріації іноземних активів і те, чи є втручання держави під час війни (наприклад, реквізиція) законною формою експропріації, а також

обґрунтували концепцію виплати справедливої компенсації. Аналізуючи розроблену ними концепції «стандарту захисту» (Standards of Protection), «справедливе та рівне ставлення» (Fair and Equitable Treatment, FET), варто зазначити, що вони є ключовими положеннями захисту іноземних інвесторів у міжнародному праві як у період криз, так і в час відбудови. На їхню думку, ці принципи повинні бути обов'язково включені до міжнародних інвестиційних договорів, що укладаються від імені урядів (двосторонніх інвестиційних договорів (BITs), багатосторонніх угод, угод про вільну торгівлю (FTA), арбітражних рішень ICSID, UNCITRAL). Із цих досліджень випливає, що роль концепцій «необхідності» (necessity) та «вищої сили» (force majeure) як обставин, які можуть тимчасово звільнити державу від зобов'язань, не знімають відповідальність за втрати інвестора, якщо втручання було непропорційним або дискримінаційним [8, ст. 121]. Ними також підкреслюється, що договори про інвестиції не містять автоматичного імунітету для держав у період збройного конфлікту, а тому арбітражні інвесторські спори можливі навіть у стані війни. Вони суттєво доповнили теоретичну основу концепцій «справедливої компенсації» (Fair Compensation), «стандарту захисту» (Standards of Protection), «справедливе та рівне ставлення» (Fair and Equitable Treatment, FET) на основі вивчення наслідків військових дій у країнах колишньої Югославії, Лівії. Зокрема, вони вказали на причинно-наслідковий характер порушень норм міжнародного гуманітарного права та стандартів компенсацій і відшкодування, які є базовими для формування правових позицій у внутрішньодержавних і міжнародних судах.

Навіть в умовах воєнного стану ключовими законодавчими актами, що регулюють питання захисту іноземних інвестицій, є Закон України «Про режим іноземного інвестування», який гарантує невтручання держави в діяльність інвесторів і можливість компенсації збитків у разі експропріації; Закон України «Про захист іноземних інвестицій», який передбачає механізми судового захисту та міжнародного арбітражу. На практиці, особливо під час воєнного стану, державні гарантії потребують додаткових механізмів реалізації. Виходячи з концепції захисту держави, національної безпеки, сучасна демократична держава, що діє на підставі конституційних норм, має право захистити себе та суспільство, якому ця держава служить, від втручання інших держав або від втручання в чинний державний устрій. З іншого боку, дії такої держави із захисту національної безпеки повинні бути підпорядковані або належним чином збалансовані в тому відносно майнових прав і приватної власності в умовах воєнного стану. Маркус Вагнер (Marcus Wagner) розглядає трансформацію ролі держави в збройних конфліктах і вплив цього на відповідальність за завдану шкоду через делегування рішень «автономним системам», що ускладнює ідентифікацію винного суб'єкта та відповідальності перед постраждалими [15]. У контексті захисту інвестицій ця логіка релевантна, оскільки порушення прав інвесторів (наприклад, через знищення об'єктів інфраструктури або майна) можуть залишитися без ефективного юридичного відшкодування через складність установлення відповідальності держави-агресора. Професор Вагнер наголошує на розмиванні принципів гуманітарного права, що створює ризики для цивільної інфраструктури і приватного сектору у воєнних зонах [15, с. 1137].

Міжнародна практика вимагає наявності об'єктивних, незалежно верифікованих доказів на користь такої позиції, а також наявності системних заходів для компенсації або мінімізації впливу на інвесторів. Зазначені вище теоретичні підходи відображено й у широкій судовій практиці, яка підтверджує фундаментальні принципи захисту права власності іноземних інвесторів від свавільного втручання держави, особливо в умовах кризи, конфліктів або запровадження спеціальних режимів. Так, у справі *Eiser Infrastructure Limited ma Energia Solar Luxembourg S.à r.l. v. Kingdom of Spain*, міжнародний арбітраж визнав, що скасування попереднього режиму «зелених» тарифів і запровадження нового регуляторного режиму в Іспанії було несумісним із принципами справедливого й рівного ставлення (FET), закріпленими в Договорі до Енергетичної хартії. Суд зобов'язав Іспанію виплатити компенсацію в розмірі понад 128 млн євро [15, с. 620–630]. Подібну позицію підтверджено

в справі *Novenergia II – Energy & Environment*, де арбітражний інститут Стокгольмської торгової палати дійшов висновку, що держава порушила обов'язок забезпечити стабільне регуляторне середовище [6, Award § 547–566]. Федеральний Конституційний Суд Німеччини в рішенні BVerfGE 89, 155 (від 14 липня 1993 року) наголосив на тому, що експропріація без адекватної компенсації порушує конституційні гарантії власності, гарантовані статтею 14 Основного Закону Німеччини, і вимагає суворого дотримання принципу правової визначеності [5, с. 164–166].

Верховний суд Канади у справі *Manitoba Fisheries Ltd. v. The Queen* (1979) 1 SCR 101 постановив, що втрата ліцензії та ринкової частки без компенсації є формою непрямой експропріації, яка суперечить конституційним правам власності [13, с. 113–117]. У США принцип заборони експропріації без компенсації гарантується П'ятою поправкою до Конституції, про що наголошено в справі *Penn Central Transportation Co. v. New York City* (438 U.S. 104 (1978)), де Верховний суд США підтвердив, що втручання у використання власності внаслідок публічних інтересів має бути пропорційним, інакше таке втручання визнається непрямой експропріацією [14, с. 123–138].

Найбільш репрезентативною з точки зору порушення стандартів економічних свобод і принципів міжнародного, права власності інвестора в контексті націоналізації без компенсації є справа *Yukos Universal Limited v. The Russian Federation* (PCA Case № AA 227). Постійна палата третейського суду (PCA) в Гаазі в рішенні від 18 липня 2014 року встановила, що дії РФ з ліквідації ЮКОСу з подальшим привласненням його активів державними компаніями є експропріацією без справедливої компенсації. Суд присудив виплату близько 50 млрд дол. компенсацій, наголошуючи в рішенні, що відсутність справедливої компенсації порушує статтю 13 Енергетичної хартії й жодна держава не може уникнути цього зобов'язання через особливості свого національного правопорядку [17, § 1580–1583].

Варто зазначити наявну національну судову практику, що сформувалася у зв'язку з передачею корпоративних прав стратегічного підприємства на користь держави в умовах воєнного стану. Зокрема, у Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 24 липня 2024 року (справа № 910/14243/22) встановлено правову позицію щодо допустимості примусового відчуження корпоративних прав ПрАТ «Укрнафта», ПрАТ «Укртатнафта» й інших компаній. Суд указав, що режим воєнного стану встановлює правові підстави для реквізиції майна (у тому числі корпоративних прав); інтереси держави у сфері безпеки, стабільності паливного ринку й обороноздатності мають пріоритет в умовах війни; спеціальні норми закону превалюють над нормами мирного часу. Це рішення демонструє, що у виняткових випадках держава має право втручатися в право приватної власності, зокрема корпоративної, з метою забезпечення оборони держави та національної безпеки, за умови дотримання критеріїв законності, необхідності й пропорційності. Судовою інституцією підтверджені базові стандарти захисту економічних прав, які є інструментом оцінки на предмет дотримання принципу балансу втручання держави в право особи на мирне володіння майном із гарантіями, які визначено статтею 1 Першого протоколу до Європейської Конвенції з прав людини 1950 року. Такими стандартами є 1) обов'язок дослідження законності втручання у право власності; 2) наявність «суспільного», «публічного» інтересу; 3) пропорційність або наявність втручання в право на мирне володіння майном і визначеним цілям. Верховний Суд наводить рішення ЄСПЛ у справах «Спорронг і Льюнрот проти Швеції» від 23.09.1982, «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21.02.1986, «Колишній король Греції та інші проти Греції» від 23.11.2000, «Булвес АД проти Болгарії» від 22.01.2009, «East/West Alliance» як підтвердження напрацьованих критеріїв, які є інструментом оцінки на предмет сумісності заходу втручання в право особи на мирне володіння майном і забезпечення гарантіями статті 1 Першого протоколу до Конвенції [7, с. 86].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасному міжнародному праві зростає значення правового аналізу обставин,

що виникають у зв'язку з надзвичайними ситуаціями, збройними конфліктами або кризовими явищами, які впливають на можливість держави виконувати свої зобов'язання перед інвесторами. Одним із центральних механізмів у контексті воєнного стану є доктрина необхідності (necessity), що виконує роль обмеженої підстави для уникнення відповідальності держави за порушення міжнародного інвестиційного зобов'язання. У контексті збройної агресії проти України, запровадження воєнного стану, реквізицій і мобілізаційних заходів постає питання про межі правомірності втручання держави у сферу іноземних інвестицій. Україна може потенційно використовувати доктрину necessity у спорах з інвесторами, однак для цього необхідно довести кумулятивно, що дії були єдиним можливим засобом реагування на загрозу; що держава не спричинила ситуацію (зокрема у сфері безпеки, енергетики чи валютного регулювання); що втручання було пропорційним і тимчасовим. Міжнародне право визнає, що безпека має перевагу в умовах надзвичайних ситуацій, але захист інвестицій не зникає. Держава несе відповідальність за захист інвесторів навіть під час насильства, однак є випадки, коли міжнародні судові інституції визнають, що держава не завжди може запобігти шкоді, у такому разі потрібна оцінка зобов'язань держави на предмет дотримання стандарту «належності». Держава може посилатися на стандарт необхідності (necessity), тільки якщо це єдиний засіб для збереження її суттєвого інтересу, який перебуває під серйозною та невідвратною загрозою, така дія не завдає суттєвої шкоди інтересам інших держав чи міжнародного співтовариства в цілому. Але держава не може посилатися на necessity, якщо міжнародне зобов'язання прямо виключає можливість такого посилення й держава сама спричинила ситуацію необхідності.

Список використаних джерел

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року (Vienna Convention on the Law of Treaties (1969), adopted 23 May 1969; Ukraine acceded 14 April 1986, in force since 13 June 1986). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_118?utm_source=chatgpt.com#Text.
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 24 липня 2024 р. у справі № 910/14243/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120626000/>.
3. Проект статей про відповідальність держав (ARSIWA), прийнятий Комісією міжнародного права 2001 р. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf.
4. Busse M., Koniger J., Nunnenkamp P. FDI promotion through bilateral investment treaties: More than a bit? *Review of World Economics*. 2008. Iss. 146(1). P. 147–177.
5. CMS LawNow: “ICSID’s 2024 Caseload Near All-Time High: Key Trends and Sectoral Insights”. URL: <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2024/08/icsid-s-2024-caseload-near-all-time-high-key-trends-and-sectoral-insights>.
6. Derogation in time of emergency/ Factsheet. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_derogation_eng?utm_source=chatgpt.com.
7. Dolzer R., Schreuer Ch. *Principles of international Investment Law (Foundations of Public International Law)*. Oxford University Press, 2008, 480 p.
8. ICSID Caseload Statistics 2024, International Centre for Settlement of Investment Disputes (Issue 2024-2). URL: <https://icsid.worldbank.org/resources/publications/icsid-caseload-statistics>.
9. ICSID, *Eiser Infrastructure Limited and Energia Solar Luxembourg S.a.r.l. v. Kingdom of Spain*. Award, 4 May 2017. ICSID Case № ARB/13/36. URL: <https://www.italaw.com/cases/4713>.
10. PCA, *Yukos Universal Limited v. The Russian Federation*, Final Award, 18 July 2014. PCA Case № AA 227. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/418>.
11. SCC, *Novenergia II – Energy & Environment (SCA), SICAR v. Kingdom of Spain*, Final Award, 15 February 2018. SCC Case № 2015/063. URL: <https://www.italaw.com/cases/6133>.
12. Smurfit Westrock v. Venezuela Arbitration – Packaging Gateway Report. URL: <https://www.packaging-gateway.com/news/smurfit-kappa-venezuela-dispute>.
13. Supreme Court of Canada, *Manitoba Fisheries Ltd. v. The Queen* (1979) 1 SCR 101. URL: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2532/index.do>.

14. U.S. Supreme Court, *Penn Central Transportation Co. v. New York City*, 438 U.S. 104 (1978). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/438/104/>.

15. Wagner M. The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. URL: heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/vantl47&div=38&id=&page.

16. White & Case: *Telefónica v. Colombia Arbitration – Analysis*. URL: <https://www.whitecase.com/insight-alert/colombias-threatening-rhetoric-against-icsid-arbitration-and-implications-foreign>.

17. *Yukos Universal Limited v. The Russian Federation – PCA Case No. AA 227*. URL: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-yukos-v-russia-final-award-monday-18th-july-2014>.

References

1. Videnska konventsiya pro pravo mizhnarodnykh dohovoriv 1969 roku [Vienna Convention on the Law of Treaties (1969)]. Adopted 23 May 1969; Ukraine acceded 14 April 1986, in force since 13 June 1986). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_118?utm_source=chatgpt.com#Text [in Ukr.].

2. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladі kolehiyi suddiv Kasatsiynoho hospodars'koho sudu vid 24 lypnya 2024 r/ u cpravi № 910/14243/22 [Resolution of the Supreme Court of the Republic of Ukraine, composed of the panel of judges of the Economic Court of Cassation, dated July 24, 2024, in case No. 910/14243/22]. *Yedyny derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'*. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120626000/> [in Ukr.].

3. Projekt statey pro vidpovidal'nist' derzhav (ARSIWA) pryynyaty Komisiiyeyu mizhnarodnoho prava 2001 r. [Draft Articles on State Responsibility (ARSIWA) adopted by the International Law Commission in 2001]. Retrieved from: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf. [in Ukr.].

4. Busse, M., Koniger, J., Nunnenkamp, P. (2008) FDI promotion through bilateral investment treaties: More than a bit? *Review of World Economics*. Iss. 146(1), pp. 147–177.

5. CMS LawNow: “ICSID’s. (2024) Caseload Near All-Time High: Key Trends and Sectoral Insights”. Retrieved from: <https://cms-lawnow.com/en/ealerts/2024/08/icsid-s-2024-caseload-near-all-time-high-key-trends-and-sectoral-insights>.

6. Derogation in time of emergency/ Factsheet. Retrieved from: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/fs_derogation_eng?utm_source=chatgpt.com.

7. Dolzer, R., Schreuer, Ch. (2008) *Principles of international Investment Law (Foundations of Public International Law)*. Oxford University Press, 480 p.

8. ICSID Caseload Statistics 2024, International Centre for Settlement of Investment Disputes (Issue 2024-2). Retrieved from: <https://icsid.worldbank.org/resources/publications/icsid-caseload-statistics>.

9. ICSID, *Eiser Infrastructure Limited and Energia Solar Luxembourg S.a.r.l. v. Kingdom of Spain*, Award, 4 May 2017. ICSID Case № ARB/13/36. Retrieved from: <https://www.italaw.com/cases/4713>.

10. PCA, *Yukos Universal Limited v. The Russian Federation*, Final Award. (18 July 201) PCA Case № AA 227. Retrieved from: <https://pcacases.com/web/sendAttach/418>.

11. SCC, *Novenergia II – Energy & Environment (SCA), SICAR v. Kingdom of Spain*, Final Award, 15 February 2018. SCC Case № 2015/063. Retrieved from: <https://www.italaw.com/cases/6133>.

12. *Smurfit Westrock v. Venezuela Arbitration – Packaging Gateway Report*. Retrieved from: <https://www.packaging-gateway.com/news/smurfit-kappa-venezuela-dispute>.

13. Supreme Court of Canada, *Manitoba Fisheries Ltd. v. The Queen*. (1979) 1 SCR 101. Retrieved from: <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/2532/index.do>.

14. U. S. Supreme Court, *Penn Central Transportation Co. v. New York City*, 438 U.S. 104. (1978) Retrieved from: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/438/104/>.

15. Wagner, M. The Dehumanization of International Humanitarian Law: Legal, Ethical, and Political Implications of Autonomous Weapon. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*. Retrieved from: heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/vantl47&div=38&id=&page.

16. White & Case: *Telefónica v. Colombia Arbitration – Analysis*. Retrieved from: <https://www.whitecase.com/insight-alert/colombias-threatening-rhetoric-against-icsid-arbitration-and-implications-foreign>.

17. *Yukos Universal Limited v. The Russian Federation – PCA Case No. AA 227*. Retrieved from: <https://jsumundi.com/en/document/decision/en-yukos-v-russia-final-award-monday-18th-july-2014>.

ABSTRACT

Andrii Andreikiv. International legal standards of economic cooperation during crises: features of theory and practice

The purpose of the article is to analyze the main legal problems that arise when implementing investment projects by foreign entities in conditions of crisis restrictions. This necessitates determining the effectiveness of compensation mechanisms, in particular when seizing or expropriating property in wartime, and substantiating the improvement of the legal regime for foreign investment in Ukraine to ensure predictability, legal certainty, and proper protection of investors during the period of state reconstruction.

The study examines the application of international legal norms that govern economic cooperation during periods of extraordinary events, including armed conflicts, social upheavals, and economic crises. It emphasizes the importance of adhering to fundamental principles of international economic law that ensure the continuity of economies affected by war and aggression, the sustainability of critical infrastructure, and the protection of property rights and economic freedoms in the face of global or regional challenges. Special attention is devoted to judicial practice, both national and international, which interprets investor protection standards in cases involving forced expropriation of assets under martial law regimes. It is noted that certain forms of state interference in property rights, such as the confiscation of corporate rights, raise concerns regarding their legal justification and the availability of effective compensation mechanisms. Nevertheless, such measures may be necessary in order to safeguard national defense, eliminate risks of foreign interference, and ensure the resilience of the state in wartime conditions. In this context, the paper highlights the need to comply with the internationally recognized criteria for assessing the legitimacy and proportionality of state interference in property rights and economic freedoms during martial law – namely, the lawfulness of the measure, its public purpose, and its necessity and proportionality. Drawing on foreign legal experience and comparative judicial practice, the study explores diverse approaches to regulating the rights of non-resident investors and managing foreign investment projects, depending on the legal system and regulatory sector. The paper concludes with practical proposals to improve Ukraine's legislative framework on the legal regime for foreign investments, both during martial law and throughout the post-war reconstruction period, in line with international standards and the strategic needs of national transformation.

Key words: *foreign investments, martial law, property rights, expropriation, compensation, international law, legal certainty, non-residents, due diligence, legal risks, investment legal regime, Constitution of Ukraine, investment guarantees, post-war recovery, legal responsibility.*

Надійшла до редакції: 04.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 18.08.2025

Опубліковано: 14.11.2025

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВЕ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ СФЕР СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-07>

Євген КУРІННИЙ

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)
anastasiaeland@gmail.com

ОКРЕМІ ПИТАННЯ УНІФІКАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПУБЛІЧНУ СЛУЖБУ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена актуальній проблемі – питанням уніфікації законодавства про публічну службу в Україні. Розглянуто наявні наукові підходи щодо розуміння публічної служби та її структурних складників (у широкому й вузькому сенсах). Наведено законодавчі визначення державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні. У рамках вузького підходу запропоновано авторський варіант поняття «публічна служба». Визначено особливості законодавчої регламентації проведення конкурсного відбору на заміщення посад державного або комунального службовця та звернуто увагу на ті нормативні зміни, які мають відбутися в регламентації цих процедур після завершення (припинення) дії режиму воєнного стану в Україні. Наголошено на необхідності підготовки проєкту й прийняття закону про основи публічної служби в Україні.

Ключові слова: уніфікація законодавства, публічна служба, державна служба, самоврядна служба, воєнний стан.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. З початку підтвердження Україною своєї незалежності на референдумі 1 грудня 1991 року одним із актуальних питань, що потребують розв'язання, залишається необхідність ефективного функціонування державно-владного апарату, яка, у свою чергу, вимагає підготовки досконалого й дієвого законодавства, норми якого не тільки передбачали б новітню модель складників вітчизняної бюрократії, а й містили чіткі та зрозумілі правила щодо прийняття, проходження й звільнення з чинних різновидів публічної служби.

На жаль, ані за мирного функціонування української держави, ані за умов воєнного лихоліття в більшості українських громадян не існує вагомих та об'єктивних підстав для ствердження про вирішення означеної проблеми. Навпаки, ті виявлені численні факти зловживань, казнокрадства й корупції з боку вітчизняного чиновництва всіх владних рівнів і професійних представництв, про які з невтішною постійністю повідомляється громадському загалу в умовах триваючої вже понад 42 місяця широкомасштабної російсько-української війни, є не меншим небезпечним викликом і загрозою для українського суспільства й держави, ніж безперервний наступальний тиск ворога на лініях зіткнення.

Стосовно змісту (структури) публічної служби у вітчизняних учених-правознавців виробилося дві основні позиції.

© Є. Курінний, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3069-4305>

Згідно з першою позицією (широке розуміння публічної служби – відстоює професор О.В. Петришин), до публічної служби належить державна, муніципальна служба та служба в недержавних організаціях (громадських організаціях, політичних партіях і навіть приватних підприємствах). На його думку, для публічної служби характерні такі ознаки, як зайняття посади у відповідних органах та організаціях незалежно від форм власності й конкретних організаційних структур; службова спрямованість діяльності, що полягає в діяльності не на себе, а на обслуговування «чужих» інтересів; професійність службової діяльності, тобто здійснення такої діяльності на постійній основі, що потребує певних знань і наступності, є основним джерелом матеріального забезпечення працівника [3, с. 139–140].

Відповідно до другого підходу (вузьке розуміння публічної служби), вона пов'язується зі здійсненням завдань і функцій держави, реалізацією територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування й об'єднує два складники: 1) державну службу; 2) службу в органах місцевого самоврядування (муніципальну службу). Відповідно до Концепції адміністративної реформи в Україні, що затверджена Указом Президента України від 22 липня 1998 року, державна служба і служба в органах місцевого самоврядування характеризуються як автономні форми публічної служби.

Основними рисами публічної служби у вузькому значенні можна визначити такі: публічний, професійний і політично нейтральний характер; здійснюється особами, які займають посади в органах публічної влади (державних органах і їх апараті, органах місцевого самоврядування); спрямована на практичне виконання завдань і функцій держави, реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування, забезпечення прав і свобод громадян; оплатний характер – заробітна плата службовців фінансується за рахунок державного або місцевого бюджету, тощо [4, с. 9].

На наш погляд, беручи до уваги певну теоретичну й практичну вразливість першого підходу до змісту публічної служби (насамперед у частині служби у недержавних організаціях), а також фактичну відсутність відповідних законодавчих норм щодо підтвердження такої позиції, є доцільним надалі докладніше зупинитися на другому (вузькому) розумінні публічної служби.

Процеси реформування зазначеної служби відбуваються шляхом удосконалення відповідного законодавства. Одним із характерних прикладів концептуальних підходів у цьому напрямі владної діяльності можна вважати Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в Україні на період до 2017 року та затвердження плану заходів щодо її реалізації» від 18 березня 2015 року № 227-р, яке було чинним до 13 травня 2020 року.

У цій Стратегії зазначалося, що сучасний стан розвитку державної служби та служби в органах місцевого самоврядування вимагає нормативно-правового вдосконалення й актуалізації положень законодавства щодо запобігання проявам корупції серед державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; відкритого конкурсного відбору на всі посади державної служби; просування по службі державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з урахуванням професійної компетентності й сумлінного виконання своїх посадових обов'язків; визначення вимог до посад державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; чіткого й прозорого механізму відповідальності державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, які призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, обласної ради на конкурсній основі, за порушення вимог законодавства, невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків; соціального захисту державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; удосконалення системи оплати праці державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; відповідності системи державних органів та органів місцевого самоврядування повноваженням функціям, що вони виконують; інституційної спроможності державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; кардинального оновлення змісту діяльності кадрових служб державних органів та органів місцевого самоврядування,

посилення їхньої ролі в управлінні персоналом відповідного органу; удосконалення системи підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування; налагодження тісного взаємозв'язку наукових досліджень з практичними потребами державних органів та органів місцевого самоврядування.

Через 10 років після прийняття зазначеної Стратегії та 5 років утрати нею чинності навіть не потрібно здійснювати ретельний аналіз, щоб стверджувати про збереження актуальності майже всіх наведених вище проблем, а також розширення їх переліку за рахунок нагальних питань, пов'язаних зі воєнним лихоліттям в Україні.

Тому вирішення проблеми подальшого вдосконалення законодавства, пов'язаного з організацією та функціонуванням публічної служби в нашій державі, ще довго залишатиметься суспільно затребуваною.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивченню різноманітних аспектів складників публічної служби, зокрема, й в умовах дії режиму воєнного стану присвятив дослідження не один десяток українських учених-правників, наводити повний перелік яких, зважаючи на його об'ємність, немає практичної необхідності.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте дослідження ключових проблем удосконалення правової бази державної та самоврядної служби в Україні з урахуванням накопиченої соціальної практики в умовах триваючої війни є досить актуальним і перспективним, що потребує продовження відповідного наукового творчого пошуку.

Формування цілей статті (постановка завдання). Розгляд ключових питань уніфікації законодавства про публічну службу в Україні з урахуванням умов сьогодення варто визначити головною метою праці.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На початку викладення основного матеріалу варто зазначити, що належне функціонування владного апарату невід'ємно пов'язане з реалізацією правосуб'єктності публічних службовців (державних і службовців органів місцевого самоврядування).

Публічна служба, відповідно до пункту 17 частини 1 статті 4 чинного КАСУ, – це діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Як бачимо, наведена редакція визначення публічної служби мало чим відрізняється від першого її варіанта, що міститься в пункті 15 статті 3 першої редакції Кодексу адміністративного судочинства країни (далі – КАСУ) від 6 липня 2005 року, за яким публічна служба – діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування.

Недаремно до наведених визначень (як до першого, так і другого варіантів) з боку представників наукового товариства висувалося немало претензій. Зокрема, М.І. Цуркан наголошує, що КАСУ вперше дав визначення поняття «публічна служба». Але це поняття не містить сутнісних характеристик та особливостей публічної діяльності, у ньому наводиться лише перелік видів цієї діяльності, що є порушенням правил юридичної техніки. За таких обставин з'ясування поняття, сутності, особливостей і видів публічної служби й публічних службовців набуває особливого значення [5, с. 5–6].

За ознакою належності до держави, публічна служба поділяється на два споріднених і водночас суттєво відмінних між собою різновиди – державну службу та службу в органах місцевого самоврядування (самоврядну, комунальну службу).

Відповідно до частини 1 статті 1 Закону України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року (далі – Закон 1), державна служба – це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому й регіональному рівнях і підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проєктів програм, концепцій, стратегій, проєктів законів та інших нормативно-правових актів, проєктів міжнародних договорів; забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів; забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг; здійснення державного нагляду й контролю за дотриманням законодавства; управління державними фінансовими ресурсами, майном і контролю за їх використанням; управління персоналом державних органів; реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством.

Згідно зі статтею 1 поки що чинного Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року (далі – Закон 2), служба в органах місцевого самоврядування – це професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування й окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

Водночас у статті 1 нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 2 травня 2023 року (далі – Закон 3), який набуває чинності не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування чинного зараз воєнного стану в Україні, зазначено, що служба в органах місцевого самоврядування – це публічна, професійна діяльність громадян України, які займають посади в органах місцевого самоврядування, із забезпечення реалізації територіальними громадами права на місцеве самоврядування та здійснення окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом. Службу в органах місцевого самоврядування проходять посадові особи місцевого самоврядування, до яких належать виборні посадові особи місцевого самоврядування та службовці місцевого самоврядування.

Як бачимо, наголос на публічність відповідної служби здійснено як у Законі 1, так і в Законі 3, що свідчить про наміри законодавця певним чином уніфікувати наявні зараз два різновиди публічної служби.

З огляду на подані законодавчі визначення державної та самоврядної служби, пропонуємо власний варіант поняття публічної служби, під якою варто розуміти визначену законом публічну, професійну, оплатну діяльність громадян України, які заміщують (постійно чи тимчасово) посаду державного або комунального службовця, передбачену штатним розписом певного владного органу, котрі, реалізуючи покладену на них правосуб'єктність, детермінують функціонування державно-владного апарату (органів державної влади та місцевого самоврядування) щодо втілення в життя різноманітних груп суспільних потреб та інтересів, зафіксованих у нормах Конституції й інших законодавчих актах України, належність (повнота та своєчасність) реалізації яких забезпечується можливістю застосування відповідних заходів державного примусу.

Не претендуючи на істину в останній інстанції, маємо зауважити, що наведене визначення має більш розширені ознаки публічної служби у «вузькому розумінні», які зафіксовані на початку праці, що, утім, аніскільки не виключає можливості подальшого його вдосконалення.

Для осіб, котрі вирішили пов'язати свою подальшу долю зі здійсненням функцій урядування, їхня відповідна кар'єра починається зі вступу на службу.

Відповідно до статті 21 Закону 1, вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу.

Прийняття громадян України на посади державної служби без проведення конкурсу забороняється, крім випадків, передбачених цим Законом. Особа, яка вступає на посаду державної служби вперше, набуває статусу державного службовця з дня публічного складення нею Присяги державного службовця, а особа, яка призначається на посаду державної служби повторно, – з дня призначення на посаду.

Згідно з абзацом 5 частини 1 статті 10 Закону 2, прийняття на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється на посади керівника секретаріату (керуючого справами) районної, обласної ради, керуючого справами виконавчого апарату обласних і районних рад, керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення, відповідно, сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної у місті, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою, передбаченою законодавством України. В абзаці 6 частини 1 статті 10 наголошено, що проведення конкурсу, випробування та стажування при прийнятті на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється в порядку, визначеному законодавством України про державну службу.

З наведених прикладів можна стверджувати про наявність певної уніфікації положень Законів 1 і 2, що регламентують порядок вступу (прийняття) на державну службу й самоврядну службу, що не можна говорити про норму частині 1 статті 21 Закону 3, у якій зафіксовано, що з метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, проводиться конкурс на зайняття посади службовця місцевого самоврядування (далі – конкурс) відповідно до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад службовців місцевого самоврядування.

Як бачимо, певним об'єднуючим фактором між державною та комунальною службами є проведення конкурсу під час вступу на службу окремих категорій державних і самоврядних службовців.

Термін «конкурс» в українському законодавстві, незважаючи на досить широке використання (насамперед в адміністративному, цивільному, трудовому праві), залишається нормативно невизначеним. Походить це слово від латинського *concursus*, що означає змагання. Відповідно до тлумачення зі Словника української мови, конкурс – змагання, яке дає змогу виявити найбільш гідних із його учасників [1].

Повертаючись до відповідних законодавчих положень, варто зауважити, що в частині 1 статті 22 Закону 1 зазначено, що з метою добору осіб, здатних професійно виконувати посадові обов'язки, проводиться конкурс на зайняття посади державної служби (далі також – конкурс) відповідно до Порядку проведення конкурсу на зайняття посад державної служби (далі – Порядок) проведення конкурсу), що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Чинний зараз Порядок затверджено Постановою українського уряду від 25 березня 2016 року № 246 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 648).

У пункті 2 цієї Постанови зазначено, що порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 169 (Офіційний вісник України, 2002 рік, № 8, ст. 351), застосовується під час прийняття на службу в органи місцевого самоврядування відповідно до Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» (Закон 2), що тільки підтверджує певну узгодженість між наведеними вище положеннями Закону 1 і Закону 2.

На жаль, про таку уніфікацію не буде підстав стверджувати після набрання чинності Закону 3, бо, як уже наголошувалося, конкурси на посади комунальних службовців у перспективі мають відбуватися відповідно до положень Типового порядку проведення конкурсу (далі – Типовий порядок) на зайняття посад службовців місцевого самоврядування, затвердженого Наказом НАДС від 5 березня 2025 року № 34-25, який набере чинності разом із Законом 3, тобто через 6 місяців після завершення воєнного стану.

На відміну від Порядку, у положеннях Типового порядку відсутній перелік принципів, за дотриманням яких проводиться конкурс на зайняття посад службовців місцевого самоврядування, проте в ньому є чіткі посилання на норми Закону 3. Також у Типовому порядку зафіксовано 4 етапи проведення конкурсу, замість 9 передбачених Порядком, а співробітництво з НАДС обмежене Єдиним порталом останньої тощо.

У теперішніх умовах дії в Україні режиму воєнного стану передбачено спрощену процедуру вступу на посади державної служби й посади в органах місцевого самоврядування. У зв'язку з цим у 2022 та 2023 роках унесені відповідні зміни до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року, згідно з якими скасовано проведення згаданих конкурсів.

26 лютого 2025 року завершилися публічні консультації щодо Законопроєкту «Про внесення змін до деяких законів України щодо відновлення проведення конкурсів та удосконалення порядку вступу, проходження, припинення державної служби». Серед основних положень цього Законопроєкту – відновлення конкурсного відбору; розширення механізмів оцінки кандидатів; модернізація Єдиного порталу вакансій державної служби [2].

Завершуючи, варто наголосити, що наведені приклади певної уніфікації вітчизняного законодавства про публічну службу не є вичерпними, інтенсифікацію вказаного процесу небезпідставно варто очікувати після завершення дії режиму воєнного стану в Україні, що цілком правильно, з огляду на законодавчо закріплені положення про зарахування до стажу роботи в органах місцевого самоврядування часу й на посаді державного службовця й навпаки.

З прийняттям Закону 3 та відповідного Типового положення можна спостерігати намагання законодавців відійти від раніш більш-менш нормативно означених намірів уніфікації законодавства про державну й самоврядну службу. Ураховуючи обмеженість масштабів самоврядних структур і специфіку виконання функцій, що покладаються на комунальних службовців, досягти повної відповідної нормативно-правової стандартизації організації їхньої діяльності з державними службовцями в рамках досить дуалістичного за змістом поняття «публічна служба» практично неможливо.

Однак отримати певним чином зриму й необхідну відповідність законодавчої гармонізації цілком можливо, і не тільки щодо проведення конкурсів на заміщення умовно зіставних посад державних і самоврядних службовців. Її цілком можливо досягнути під час удосконалення правового статусу цих різновидів службовців; системи вимог, що висуваються до кандидатів на службу; їхнього соціального та правового захисту; порядку проходження служби й умов кар'єрного зростання; застосування заходів заохочення або дисциплінарної відповідальності тощо.

Усі наведені та інші можливі об'єднувачі аспекти, на нашу думку, доцільно врахувати під час підготовки проєкту та прийняття закону про основи публічної служби в Україні, положення якого містили б не тільки науково виважене й практично обумовлене визначення «публічної служби», а й засадничі, відправні норми, що сприятимуть подальшому ефективному та гармонійному розвитку її двох невід'ємних складників – державної та комунальної служби.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Завершуючи, варто констатувати, що, незважаючи на наявні об'єктивні межі уніфікації законодавства про публічну службу в Україні, вона потенційно буде сприяти формуванню та зміцненню нової філософії державно-владної діяльності, спрямованої на повну й своєчасну реалізацію об'єктивних суспільних потреб як у межах певних самоврядних територіальних утворень, так й українського суспільства й держави загалом.

Список використаних джерел

1. Конкурс. *Великий тлумачний словник сучасної мови*. URL: <https://slovnnyk.me/dict/vts/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81>.

2. Конкурсний відбір на державну службу: експерти про новий законопроект (05.03.2025). URL: <https://par.in.ua/information/publications/414-konkursnyi-vidbir-na-derzhavnu-sluzhbu-eksperty-pro-novyi-zakonoproiekt>.

3. Петришин А.В. Государственная служба. Историко-теоретические предпосылки, сравнительно-правовой и логико- понятийный анализ : монография. Харьков : Факт, 1998. 168 с.

4. Публічна служба : посібник для підгот. до іспиту / Ю.П. Битяк, Н.П. Матюхіна, С.А. Федчишин ; за заг. ред. Н.П. Матюхіної. Харків : Право. 2018, 260 с.

5. Цуркан М.І. Правове регулювання публічної служби в Україні. Особливості судового розгляду спорів : монографія. Харків : Право, 2010, 216 с.

References

1. Konkurs [Competition]. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoyi movy*. Retrieved from: <https://slovnky.me/dict/vts/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81> [in Ukr.].

2. Konkursnyi vidbir na derzhavnu sluzhbu: eksperty pro novyy zakonoproiekt [Competitive selection for the civil service: experts on the new draft law] (05.03.2025). Retrieved from: <https://par.in.ua/information/publications/414-konkursnyi-vidbir-na-derzhavnu-sluzhbu-eksperty-pro-novyi-zakonoproiekt> [in Ukr.].

3. Petryshyn, A.V. (1998) Gosudarstvennaya sluzhba. Istoriko-teoreticheskiye predposylki, sravnitel'no-pravovoy i logiko-ponyatiynyy analiz [State service. Historical and theoretical prerequisites, comparative legal and logical-conceptual analysis] : monohraf. Kharkiv : Fakt, 168 p. [in Ukr.].

4. Publichna sluzhba [Public service] : posib. dlya pidhot. do ispytu / Yu.P. Bytyak, N.P. Matyukhina, S.A. Fedchyshyn ; za zah. red. N.P. Matyukhinoyi. Kharkiv : Pravo. 2018, 260 p. [in Ukr.].

5. Tsurkan, M.I. (2010) Pravove rehulyuvannya publichnoyi sluzhby v Ukraini. Osoblyvosti sudovoho rozhlyadu sporiv [Legal regulation of public service in Ukraine. Features of judicial review of disputes] : monohraf. Kharkiv : Pravo, 216 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Yevhen Kurinnyi. Some issues of unification of legislation on public service in Ukraine

The content of public service among domestic legal scholars has been emphasized and two main positions have been developed. The first one (broad understanding) according to which public service includes state, municipal service and service in non-government organizations (public organizations, political parties, and even private enterprises). The second one is a narrow understanding, according to which it is associated with the implementation of the tasks and functions of the state, the implementation by the territorial community of its right to local self-government and combines two components: 1) public service; 2) service in local self-government bodies (municipal service).

The attention has been to the imperfections of the current legislative definition of public service, therefore, our own version of the concept of public service is proposed, which should be understood as the public, professional, paid activity of citizens of Ukraine, defined by law, who replace (permanently or temporarily) the position of a state or municipal employee provided for by the staffing list of a certain government body, who, implementing the legal personality assigned to them, determine the functioning of the state and government apparatus (state authorities and local self-government bodies) in terms of implementing various groups of social needs and interests fixed in the norms of the Constitution and other legislative acts of Ukraine, the appropriateness (completeness and timeliness) of which is ensured by the possibility of applying appropriate measures of state coercion.

Also, the features of the legislative regulation of competitive selection for filling positions of a civil servant or municipal employee are considered and attention is paid to those regulatory changes that should occur in the regulation of these procedures after the end (termination) of the martial law regime in Ukraine.

It is stated that, despite the existing objective limits of the unification of legislation on public service in Ukraine, it will potentially contribute to the formation and strengthening of a new philosophy of state and government activity aimed at the full and timely implementation of objectively existing social needs both within certain self-governing territorial entities and Ukrainian society and the state as a whole.

Key words: *unification of legislation, public service, civil service, self-governing service, martial law.*

Надійшла до редакції: 29.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 342.951:37.014.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-08>

Ігор МАГДАЛІНА

кандидат технічних наук, доцент

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

ihor.mahdalina@dduvs.edu.ua

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

У статті досліджено адміністративно-правове регулювання й забезпечення реалізації освітньої функції держави, визначено поняття й механізм адміністративно-правового регулювання та забезпечення реалізації освітньої функції держави, розкрито їх системоутворювальні елементи.

Установлено, що під адміністративно-правовим регулюванням у сфері освіти варто розуміти систему правових норм, що визначають організацію освітнього процесу; права, обов'язки та відповідальність суб'єктів освітнього процесу; форми, методи, засоби та способи публічного адміністрування в галузі освіти, а також напрями реформування освітньої політики держави.

Під адміністративно-правовим забезпеченням реалізації освітньої функції держави варто розуміти систему правових норм, принципів, методів, засобів, інститутів, а також організаційно-правових заходів, які використовуються державою для регулювання й управління суспільними відносинами у сфері забезпечення доступу громадян до якісної освіти, формування умов для розвитку особистості, підготовки кваліфікованих кадрів, сприяння держави та приватних суб'єктів у розвитку освітньої інфраструктури. Механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави являє сукупність таких елементів: 1) адміністративно-правових норм, що визначають права й обов'язки учасників освітнього процесу, структуру та функції органів управління освітою, освітні стандарти, процедури ліцензування й акредитації освітніх закладів тощо; 2) принципів адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави; 3) форм, засобів і способів адміністративно-правового регулювання діяльності суб'єктів реалізації освітньої функції держави, спрямованої на надання освітніх послуг, здійснення адміністративних процедур у сфері освіти, організації, контролю й оцінювання якості надання освітніх послуг; 4) видання актів застосування права – рішень органів публічної адміністрації в результаті реалізації повноважень у сфері публічного адміністрування системою освіти; 5) оскарження (адміністративного, судового) рішень, дій чи бездіяльності учасників освітнього процесу; 6) застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (до суб'єктів публічної адміністрації) за порушення законодавства у сфері освіти, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень.

Ключові слова: освітня функція держави, адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правове забезпечення реалізації освітньої функції держави, механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Адміністративно-правове забезпечення реалізації освітньої функції держави є важливим складником загального правового забезпечення реалізації основоположних функцій держави й відбувається сьогодні в надзвичайно складних умовах зовнішньо- та внутрішньополітичної нестабільності держави, пов'язаної із зовнішньою військовою агресією на територію України, необхідністю інтеграції вітчизняної освіти до європейського і світового освітніх просторів, а це вимагає постійного вдосконалення адміністративно-право-

вого регулювання, урахування всіх позитивних і негативних факторів і тенденцій розвитку освітньої галузі з метою забезпечення в процесі такого регулювання формування й реалізації ефективної державної освітньої політики задля прогресивного розвитку особистості, суспільства, нації та держави, захисту національних інтересів України. У Законі України «Про освіту» зазначено, що «освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави» [1]. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, «освіта – це основа розвитку особистості, суспільства, нації та держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства. Освіта відтворює і нарощує інтелектуальний, духовний та економічний потенціал суспільства. Освіта є стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені» [2]. Саме тому існує нагальна потреба у виваженій, розумній, далекоглядній, прозорій і відповідальній державній політиці в галузі освіти України, яка великою мірою залежить від досконалого й ефективного її адміністративно-правового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженню адміністративно-правового регулювання й забезпечення, його змісту й сутності в різних сферах життєдіяльності суспільства й держави, у тому числі й у сфері освіти, присвячено праці багатьох вітчизняних учених: В. Авер'янов, Д. Бахрах, А. Берлач, В. Бевзенко, Ю. Битяк, В. Галунько, В. Гарашук, І. Городецька, І. Гриценко, Т. Губанова, Є. Додін, І. Зозуля, Р. Калюжний, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, О. Музичук, В. Настюк, О. Проневич, В. Шкарупа й інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Але, з огляду на те що освітня галузь України стрімко розвивається й реформується, інтегрується в європейський і світовий освітній простір, це потребує й зміни та коригування державної політики у сфері освіти за допомогою адміністративно-правового регулювання, яке має базуватися на науковій основі, а це вимагає додаткових досліджень науковцями цієї проблематики з метою вироблення необхідних рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового регулювання державної освітньої політики.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження адміністративно-правового регулювання та забезпечення реалізації освітньої функції держави, визначення поняття й механізму адміністративно-правового регулювання та забезпечення реалізації освітньої функції держави, розкрити їх системоутворювальні елементи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Перед тим як визначити поняття й розкрити зміст механізму адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави, потрібно навести теоретичні положення щодо розмежування понять «адміністративно-правове забезпечення» й «адміністративно-правове регулювання».

Теоретичне осмислення й авторське поняття сутності та змісту адміністративно-правового регулювання наведено багатьма дослідниками в теорії адміністративного права, які загалом схильні до думки, що під адміністративно-правим регулюванням варто розглядати цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави загалом та окремих її сфера зокрема. Відповідно, комплекс цих адміністративно-правових засобів та інших правових явищ у сукупності становить механізм адміністративно-правового регулювання [3, с. 167].

У систематизованій теорії адміністративного права (тобто в підручниках) під адміністративно-правовим регулюванням розуміють цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення прав, свобод і публічних інтересів громадян і юридичних осіб, а також нормального функціонування держави. Воно здійснюється за допомогою системи правових норм, відносин та актів, які забезпечують організацію й регулювання діяльності органів виконавчої влади й інших суб'єктів у сфері державного управління. Відповідно, механізм адміністративно-правового регулювання – це засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних і юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства й держави [4; 5; 6].

Так, Т. Коломосьць і П. Лютіков зазначають, що «органічними складові частини механізму адміністративно-правового регулювання є: 1) норми права; 2) акти реалізації норм права; 3) правові відносини. Функціональні складові частини механізму адміністративно-правового регулювання у визначенні науковців охоплюють: 1) юридичний факт; 2) правова свідомість суб'єктів адміністративно-правового регулювання; 3) законність; 4) акти тлумачення норм права; 5) акти застосування норм права» [7, с. 13].

О. Кузьменко до структури цього механізму включає такі елементи: «(засоби): норми адміністративного права, об'єктивно виражені в законах та інших нормативних актах; адміністративно-правові відносини; акти застосування норм адміністративного права; акти тлумачення норм адміністративного права; правосвідомість; правова культура; законність» [8, с. 135].

Стосовно сфери освіти, то можна визначити, що адміністративно-правове регулювання у сфері освіти – це система норм і принципів, які встановлюють порядок організації, управління та контролю за освітнім процесом з боку держави. Воно включає розробку й упровадження нормативно-правових актів, контроль за дотриманням законодавства в освітній сфері та забезпечення якості освіти.

В. Комзюк, дослідивши адміністративно-правове регулювання державної політики у сфері освіти України, пропонує його розуміти як «здійснюваний системою адміністративно-правових засобів, методів і форм цілеспрямований, результативний, нормативно-організаційний вплив на державну освітню політику з метою її формування і реалізації відповідно до потреб ефективного розвитку особистості, суспільства, нації та держави, забезпечення національних інтересів України, інтеграції освітньої галузі до міжнародного освітнього і наукового простору» [9, с. 187].

М. Клубань, досліджуючи адміністративно-правові засади впровадження електронної освіти в Україні, доходить висновку, що «адміністративно-правове регулювання впровадження електронної освіти – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини, які складаються у сфері здобуття електронної освіти з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів забезпечення прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського інформаційного суспільства та держави» [10, с. 14]. На думку автора, «адміністративно-правове забезпечення впровадження електронної освіти є надзвичайно складним і об'ємним інститутом адміністративного права, пронизаним багатьма вертикальними і горизонтальними зв'язками, що поєднує однорідні суспільні відносини: систему адміністративно-правового регулювання, правотворчість, правозастосування, правоохоронну діяльність, свою структуру, засоби і типи правового забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, джерела, принципи, тлумачення норм адміністративного права, адміністративно-правові відносини, статус суб'єктів адміністративного права, індивідуальні адміністративні акти, методи, режими, процедури, ефективність механізму адміністративно-правового регулювання та напрями адміністративно-правового забезпечення діяльності закладів освіти» [10, с. 15].

Є. Литвиненко, вивчаючи адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг, зазначає, що «структуру механізму адміністративно-правового регулювання у сфері надання освітніх послуг в Україні становлять: норми права – це неухильна норма поведінки, встановлена в нормативно-правових актах для того, щоб доцільно та розумно здійснювати управління суспільними відносинами у сфері надання освітніх послуг, забезпечує реалізацію права на освіту, здійснювану уповноваженими суб'єктами незалежно від їхньої форми власності; акти реалізації норм права – це певні дії суб'єктів адміністративно-правових відносин, які спрямовані на практичне застосування правових приписів у сфері надання освітніх послуг; це адміністративно-правові відносини, які виникають між суб'єктом владних повноважень та особами у сфері надання освітніх послуг, діяльність яких регламентована в законодавчо закріплених адміністративно-правових нормах; правова свідомість (культура) – це система правової поведінки в адміністративно-правових відносинах, які виникають у сфері надання освітніх послуг; законність – дотримання встановлених правил поведінки всіма суб'єктами адміністративно-правових відносин, які виникають у сфері надання освітніх послуг; акти реалізації норм права – це форма реалізації адміністративно-правових актів у діяльності суб'єктів у сфері надання освітніх послуг, що відображається в дотриманні певних правил поведінки під час здійснення суб'єктами освітньої діяльності своїх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків» [11, с. 228].

Р. Щокін доходить висновку, що «під механізмом адміністративно-правового регулювання якості освіти в Україні слід розуміти систему адміністративно-правових засобів, форм і методів, способів та іншого інструментарію, завдяки яким забезпечується якість освітньої діяльності, включає в себе такі складові елементи: 1) норми права, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення якості освіти; 2) правові відносини із забезпечення якості освіти; 3) суб'єкти правовідносин; 4) акти реалізації норм права» [11, с. 42]. На думку дослідника, «саме за допомогою вказаного механізму та його складових досягається відповідність результатів навчання вимогам, встановленим законодавством, відповідним стандартам та/або договорам надання освітніх послуг» [11, с. 42].

У свою чергу, О. Моргунов, розглядаючи особливості адміністративно-правового регулювання у сфері фізичної культури та спорту, наголошує, що «адміністративно-правове регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту доцільно визначати як сукупність адміністративно-правових норм та інших адміністративно-правових засобів, за допомогою яких закріплюють, впорядковують, охороняють відносини за участю суб'єктів владних повноважень у вказаних сферах в інтересах людини, суспільства та держави через механізм адміністративно-правового регулювання. Механізм адміністративно-правового регулювання, об'єднуючи органічну (норми права, акти його реалізації, форми, методи, правові відносини) та функціональну (юридичні факти, правова свідомість, акти тлумачення права, акти застосування норм права) складові забезпечує втілення адміністративно-правового регулювання у правовій поведінці учасників адміністративних правовідносин на основі сприйняття та наступного відображення у соціально значущій діяльності адміністративних норм у формах дотримання та застосування» [13, с. 277].

Загалом варто зазначити, що адміністративно-правове регулювання у сфері освіти – це система правових норм, що визначають організацію, управління та контроль у галузі освіти, а також права й обов'язки суб'єктів освітнього процесу. Сфера правового регулювання цих норм охоплює встановлення правил, процедур і санкцій для забезпечення якості освіти, захисту прав учасників освітнього процесу та реалізації державної політики у сфері освіти. До сфери адміністративно-правового регулювання в галузі освіти варто зарахувати систему правових норм, які регулюють такі освітні напрями: 1) організацію освітньої діяльності – встановлення типів закладів освіти, їх структури, порядку ліцензування й акредитації, а також вимог до освітніх програм і стандартів; 2) управління освітньою сферою – визначення повноважень органів управління освітою на різних рівнях (держав-

ному, регіональному, місцевому), а також їх взаємодію між собою й з іншими суб'єктами освітнього процесу; 3) контроль у сфері освіти – здійснення нагляду за дотриманням законодавства в галузі освіти, проведення перевірок, застосування санкцій до порушників і забезпечення якості освіти; 4) права й обов'язки учасників освітнього процесу – визначення прав учнів, студентів, педагогічних і науково-педагогічних працівників, батьків та інших учасників освітнього процесу, а також їхніх обов'язків щодо виконання освітніх програм і підтримки освітнього середовища; 5) адміністративну відповідальність у сфері освіти – застосування адміністративних стягнень до осіб, які порушують законодавство у сфері освіти, наприклад, за неналежне виконання обов'язків, порушення прав учасників освітнього процесу, недотримання освітніх стандартів.

Дещо по-іншому варто розуміти поняття «адміністративно-правове забезпечення», воно є більш широким поняттям, ніж «адміністративно-правове регулювання». Адміністративно-правове забезпечення – це система правових норм, принципів, методів, засобів, інститутів, а також організаційно-правових заходів, які використовуються державою для регулювання й управління суспільними відносинами у сфері публічного управління. Воно спрямоване на забезпечення ефективного функціонування державного апарату, реалізацію прав і свобод громадян, а також на підтримку публічного порядку й безпеки.

Наукові позиції щодо розуміння змісту цього поняття різняться. Так, Р. Ігонін включає до поняття «адміністративно-правове забезпечення» три компоненти: адміністративно-правове регулювання, реалізацію адміністративно-правових норм і встановлені нормами адміністративного права гарантії реалізації прав людини та громадянина [14, с. 42].

Л. Чистоклетов, О. Хитра зазначають, що «адміністративно-правове забезпечення – це адміністративно-правова основа впливу суб'єктів державно-владних повноважень на суспільні відносини у сфері публічного управління та їх діяльність, спрямована на формування, використання й удосконалення зазначеної основи з метою реалізації цілей адміністративного права. Механізм АПЗ є системою, яку утворюють юридичні та фізичні особи, завдяки діям котрих формується, функціонує й вдосконалюється це забезпечення, а також принципи, форми, методи адміністративно-правового регулювання та управлінські технології» [15, с. 175].

І. Шопіна, розглядаючи сутнісний зміст адміністративно-правового забезпечення, доходить думки, що таким забезпеченням є «система адміністративно-правових засобів та способів і процедур їх легалізації, що здійснюється з метою створення умов для всебічної реалізації прав, свобод та інтересів людини, громадянського суспільства, суб'єктів підприємницької діяльності, а також інших суб'єктів адміністративно-правових відносин» [16, с. 144]. На думку В. Медяник, «адміністративно-правовим забезпеченням є здійснюване державою за допомогою адміністративно-правового інструментарію (методів, способів, засобів, процедур тощо) юридичне закріплення, охорона та захист суспільних відносин у соціальній сфері, діяльність органів публічної адміністрації, спрямована на регламентацію, створення умов, фактичне втілення у життя концепції соціальної держави та гарантування реалізації громадянами їх соціальних прав» [17, с. 93].

Д. Олійник доходить висновку, що «адміністративно-правове забезпечення є цілеспрямованим управлінським процесом, в рамках якого суб'єкти публічної влади і громадянського суспільства, спираючись на норми та принципи адміністративного права, взаємодіють для створення умов, за яких публічне адміністрування здійснюється законно, ефективно і передбачувано; права і свободи людини не лише закріплюються на нормативно-правовому рівні, але реалізуються через гарантії і механізми охорони та захисту прав і свобод людини; динаміка публічних і приватних інтересів знаходить баланс у процедурно впорядкованій взаємодії суб'єктів адміністративного права» [18, с. 672].

Також варто звернути увагу на складові елементи адміністративно-правового забезпечення, або елементи механізму адміністративно-правового забезпечення. Зазвичай механізм адміністративно-правового забезпечення варто розуміти як сукупність правових норм, прин-

ципів, інститутів, форм і методів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини у сфері публічного управління з метою реалізації прав і свобод людини, забезпечення законності й правопорядку. Він включає як правові засоби, так і організаційні та процесуальні аспекти діяльності публічної адміністрації. До таких елементів зазвичай зараховують: 1) адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, установлені державою, що регулюють діяльність публічної адміністрації та визначають права й обов'язки суб'єктів адміністративного права; 2) принципи адміністративного права як основні засади, якими керується публічна адміністрація в діяльності, наприклад, принцип верховенства права, законності, справедливості, обґрунтованості тощо; 3) інститути адміністративного права як сукупність правових норм, що регулюють певні види суспільних відносин у сфері публічного управління, наприклад, інститут адміністративної відповідальності, інститут ліцензування тощо; 4) форми та методи адміністративно-правового регулювання – способи впливу на суспільні відносини, що застосовуються органами публічної адміністрації, наприклад, видання нормативно-правових актів, укладання договорів, застосування примусових заходів; 5) акти застосування права – рішення органів публічної адміністрації, якими конкретизуються й реалізуються адміністративно-правові норми; 6) організаційні та процесуальні засади діяльності публічної адміністрації, які включають структуру, повноваження й порядок діяльності органів виконавчої влади, що забезпечують реалізацію адміністративно-правових норм.

Існують деякі авторські тлумачення поняття й змісту адміністративно-правового забезпечення у сфері освіти. Так, професорка О. Яра доводить, що «адміністративно-правове забезпечення вищої юридичної освіти в Україні – це система засад, інструментів і процедур, які здійснюються суб'єктами публічної адміністрації на основі норм адміністративного права з метою надання студентам галузі знань «Право» якісних знань й інших можливостей відповідно до європейських стандартів, створення належних умов для творчої праці науково-педагогічних працівників» [19, с. 32]. На її думку, «за змістом адміністративно-правове забезпечення вищої освіти є системою норм адміністративного права, основоположних засад (концепцій, доктрин і принципів правового регулювання), адміністративно-правових відносин та адміністративного інструментарію (форм і методів адміністративної діяльності та адміністративних процедур), які в сукупності формують комплексний інститут адміністративного права, що наповнений численними вертикальними і горизонтальними зв'язками, поєднує однорідні суспільні відносини; в Україні діють стандарти вищої освіти, відповідно до яких визначені компетенції випускника щодо здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі професійної правничої діяльності та у процесі навчання; сучасна науково-педагогічна природа вищої освіти розвивається в нерозривному зв'язку з ЄС, зараз – шляхом реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС, згідно з якою здійснюється реформування та модернізація систем вищої освіти, сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу, підвищення якості та важливості вищої освіти, поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами та мобільності студентів і викладачів» [19, с. 32].

В. Резніченко під адміністративно-правовим забезпеченням вищої освіти в Україні розуміє «систему концепцій, принципів та інших засад, адміністративно-правового статусу здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників, а також суб'єктів публічної адміністрації які здійснюють адміністративно правове регулювання із розкриттям законодавчо прописаної компетенції використання певного публічного інструментарію щодо задоволення прав студентів на якісну вищу освіту, публічного інтересу суспільства отримувати висококваліфікованих та патріотично вихованих випускників ЗВО та визначення особливостей публічного адміністрування у певних галузях та сферах вищої школи на основі реалізації норм адміністративного права» [20, с. 150].

Професор М. Курко сформулював, що «змістом адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні є наступні положення: здійснювати публічне забезпечення

вищої освіти в Україні – це означає надавати студентам якісні знання відповідно до стандартів, що відповідають європейським, задовольняти студентів і науково-педагогічних працівників усім необхідним для належного проведення занять і патріотичного виховання, надавати студентам, які не мають можливості забезпечити себе за рахунок приватної ініціативи, достатні кошти для достойного навчання; адміністративно-правове забезпечення вищої освіти – це система засад, інструментів і процедур публічного адміністрування цілеспрямованого нормативно-організаційного впливу норм адміністративного права, які розвивають та уточнюють конституційні норми, що визначають теоретико-правові засади функціонування вищої освіти з метою створення належних умов для реалізації студентам права на якісну вищу освіту та інших їх прав й інтересів, публічного інтересу держави й суспільства в цілому; за змістом адміністративно-правове забезпечення вищої освіти є системою норм адміністративного права, основоположних засад (концепцій, доктрин і принципів правового регулювання), адміністративно-правових відносин та адміністративного інструментарію (форм і методів адміністративної діяльності та адміністративних процедур), які в сукупності формують комплексний інститут адміністративного права, що наповнений численними вертикальними й горизонтальними зв'язками, поєднує однорідні суспільні відносини; в Україні діють стандарти вищої освіти, відповідно до яких визначені компетенції випускника щодо здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в галузі професійної правничої діяльності та у процесі навчання; сучасна науково-педагогічна природа вищої освіти розвивається в нерозривному зв'язку з ЄС, зараз – шляхом реалізації Угоди про асоціацію України з ЄС, згідно з якою здійснюється реформування та модернізація систем вищої освіти, сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу, підвищення якості й важливості вищої освіти, поглиблення співробітництва між вищими навчальними закладами та мобільності студентів і викладачів» [21, с. 28].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі узагальнення вищезазначених положень доходимо таких висновків. Під адміністративно-правовим регулюванням у сфері освіти варто розуміти систему правових норм, що визначають організацію освітнього процесу; права, обов'язки та відповідальність суб'єктів освітнього процесу; форми, методи, засоби та способи публічного адміністрування в галузі освіти, а також напрями реформування освітньої політики держави.

Під адміністративно-правовим забезпеченням реалізації освітньої функції держави варто розуміти систему правових норм, принципів, методів, засобів, інститутів, а також організаційно-правових заходів, які використовуються державою для регулювання й управління суспільними відносинами у сфері забезпечення доступу громадян до якісної освіти, формування умов для розвитку особистості, підготовки кваліфікованих кадрів і сприяння держави і приватних суб'єктів у розвитку освітньої інфраструктури. Адміністративно-правове забезпечення освіти в Україні передбачає комплекс правових норм та інститутів, що регулюють діяльність освітніх закладів, відносини між учасниками освітнього процесу, а також взаємодію з державними органами у сфері освіти.

Механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави включає комплекс правових норм, органів управління освітою, їхніх повноважень і процедур, спрямованих на регулювання й організацію освітнього процесу, а також на контроль за його ефективністю й відповідністю встановленим стандартам. Механізм адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави являє сукупність таких елементів: 1) адміністративно-правових норм, що визначають права й обов'язки учасників освітнього процесу, структуру та функції органів управління освітою, освітні стандарти, процедури ліцензування й акредитації освітніх закладів тощо; 2) принципів адміністративно-правового забезпечення реалізації освітньої функції держави як основних засад, якими керується публічна адміністрація в діяльності, наприклад, принцип рівності в праві

на здобуття освіти, безоплатності повної загальної середньої освіти, законності здійснення освітнього процесу, гарантування якості освітніх послуг тощо; 3) форм, засобів і способів адміністративно-правового регулювання – діяльності суб'єктів реалізації освітньої функції держави, спрямованої на надання освітніх послуг, здійснення адміністративних процедур у сфері освіти, організації, контролю й оцінювання якості надання освітніх послуг; 4) видання актів застосування права – рішень органів публічної адміністрації в результаті реалізації повноважень у сфері публічного адміністрування системою освіти; 5) оскарження (адміністративного, судового) рішень, дій чи бездіяльності учасників освітнього процесу; 6) застосування заходів адміністративної та дисциплінарної відповідальності (до суб'єктів публічної адміністрації) за порушення законодавства у сфері освіти, а також усунення причин та умов, які зумовили настання таких порушень.

Список використаних джерел

1. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
2. Про затвердження Національної доктрини розвитку освіти : Указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>.
3. Бевзенко В.М. Сутність та поняття адміністративно-правового регулювання. *Вісник господарського судочинства*. 2006. № 3. С. 162–167.
4. Адміністративне право України: підручник / П. Діхтєвський, Ю. Вашенко, Н. Задирака, В. Пашинський, В.Клиничук та інші ; за заг. ред. П. Діхтєвського. Київ : Людмила, 2023. 772 с.
5. Загальне адміністративне право : підручник / за заг. ред. Р.С. Мельника. 2-е видання. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 688 с.
6. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтєвський, О. Кузьменко та ін. ; за ред. В. Галуцька, О. Правоторової. 4-е видання. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
7. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. Т.О. Коломосьць. 2-е вид., змін. і доп. Київ : Істина, 2012. 528 с.
8. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін. ; за ред. О.В. Кузьменко. Київ : Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
9. Комзюк В.Т. Адміністративно-правове регулювання державної політики у сфері освіти України. *Forum Prava*. 2017. № 5. 181–188.
10. Клубань М.В. Адміністративно-правові засади впровадження електронної освіти в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України. Київ, 2019. 20 с.
11. Литвиненко С.В. Адміністративно-правове регулювання у сфері надання освітніх послуг в Україні : дис. ... докт. філос. : 081 «Право» / Сумський державний університет. Суми, 2023. 275 с.
12. Щокін Р.Г. Адміністративно-правове забезпечення державної політики у галузі освіти. *Наукові праці МАУП. Серія «Юридичні науки»*. Київ, 2017. Вип. 54(3). С. 37–44.
13. Моргунов О.А. Поняття та механізм адміністративно-правового регулювання публічного адміністрування сфер фізичної культури і спорту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 274–277.
14. Ігонін Р. Проблема доктринального визначення поняття «адміністративно-правове забезпечення». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2(40). С. 37–43.
15. Чистоклетов Л., Хитра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення та його механізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2020. № 3(27). С. 173–178.
16. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4(42). С. 143–144.
17. Медяник В.А. Адміністративно-правове забезпечення державної соціальної політики в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 424 с.
18. Олійник Д.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення державної політики щодо розвитку і функціонування ринку віртуальних активів в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 3(33). С. 669–673.

19. Яра О. Поняття адміністративно-правового забезпечення вищої юридичної освіти в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права* : збірник наукових праць. 2019. Вип. 1. С. 25–32.
20. Резніченко В.О. Поняття адміністративно-правового забезпечення вищої освіти в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 7(109). С. 144–150.
21. Курко М.Н. Адміністративно-правове регулювання вищої освіти в Україні : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 40 с.

References

1. Pro osvitu [About education]: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. 2017. № 38–39. St. 380 [in Ukr.].
2. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi doktryny rozvytku osvity [On the approval of the National Doctrine of Educational Development]: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 17 kvitnia 2002 roku № 347/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukr.].
3. Bevzenko, V.M. (2006) Sutnist ta poniattia administratyvno-pravovoho rehuliuвання [The essence and concept of administrative and legal regulation]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*. № 3. S. 162–167 [in Ukr.].
4. Dikhtievskiy, P., Vashenko Yu., & Zadyraka N., & Pashynskiy V., & Klynchuk V. (2023) *Administratyvne pravo Ukrainy: pidruchnyk* [Administrative Law of Ukraine: Textbook]. Kyiv: «Vydavnytstvo Liudmyla», 772 s. [in Ukr.].
5. Melnyk, R.S. (2022) *Zahalne administratyvne pravo: pidruchnyk* [General Administrative Law: Textbook]. Druhe vydannia. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 688 s. [in Ukr.].
6. Halunko, V., Dikhtievskiy P., Kuzmenko O. (2021) *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs : pidruchnyk* [Administrative Law of Ukraine. Full Course: Textbook]. Vydannia chetverte. Kherson : OLDI-PLIuS, 656 s. [in Ukr.].
7. Kolomoiets, T.O. (2012) *Administratyvne pravo Ukrainy: Pidruchnyk*. [Administrative Law of Ukraine: Textbook] Vyd. 2, zmin, i dop. K.: Istyna, 528 s. [in Ukr.].
8. Kuzmenko, O.V., Pastukh I.D. & Korystin O.Ye. (2014) *Administratyvne pravo zarubizhnykh krain : kurs lektsii* [Administrative Law of Foreign Countries: Lecture Course]. K. : Yurinkom Inter, 528 s. [in Ukr.].
9. Komziuk, V.T. (2017) *Administratyvno-pravove rehuliuвання derzhavnoi polityky u sferi osvity Ukrainy* [Administrative and Legal Regulation of State Policy in the Field of Education of Ukraine]. *Forum Prava*, № 5. S. 181–188. [in Ukr.].
10. Kluban, M.V. (2019) *Administratyvno-pravovi zasady vprovadzhennia elektronnoi osvity v Ukraini* [Administrative and Legal Principles of the Implementation of Electronic Education in Ukraine]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata yurydychnykh nauk za spetsialnistiu 12.00.07 «Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo»*. Naukovo-doslidnyi instytut informatyky i prava Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy. Kyiv, 20 c. [in Ukr.].
11. Lytvynenko, Ye.V. (2023) *Administratyvno-pravove rehuliuвання u sferi nadання osvitnikh posluh v Ukraini* [Administrative and Legal Regulation in the Field of Provision of Educational Services in Ukraine]. *Dysertatsiia na zdobuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu 081 – Pravo*. Sumskiy derzhavnyi universytet, Sumy, 275 [in Ukr.].
12. Shchokin, R.H. (2017) *Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi polityky u haluzi osvity* [Administrative and Legal Support of State Policy in the Field of Education]. *Naukovi pratsi MAUP. Serii: Yurydychni nauky*. Kyiv. Vyp. 54(3). S. 37–44 [in Ukr.].
13. Morhunov, O.A. (2019) *Poniattia ta mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання publichnogo administruvannia sfer fizychnoi kultury i sportu* [The Concept and Mechanism of Administrative and Legal Regulation of Public Administration in the Fields of Physical Culture and Sports]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 274–277 [in Ukr.].
14. Ihonin, R. (2015) *Problema doktrynalnogo vyznachennia poniattia «administratyvno-pravove zabezpechennia»* [The Problem of Doctrinal Definition of the Concept of «Administrative and Legal Support»]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*. № 2 (40). S. 37–43 [in Ukr.].
15. Chystokletov, Leontii, Khytra, Oleksandra. (2020) *Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia ta yoho mekhanizmu* [The Concept of Administrative and Legal Support and Its Mechanism]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika»*. Serii: «Yurydychni nauky» № 3 (27), S. 173–178 [in Ukr.].

16. Shopina, I.M. (2018) Fenomen administratyvno-pravovoho zabezpechennia v administrativnomu pravi Ukrainy [The Phenomenon of Administrative and Legal Support in the Administrative Law of Ukraine]. *Nauka i pravookhorona*. № 4(42). S. 143–144 [in Ukr.].

17. Medianyuk, V.A. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennia derzhavnoi sotsialnoi polityky v Ukraini [Administrative and Legal Support of State Social Policy in Ukraine] : *dys. ... d-ra yuryd. nauk* : 12.00.07. Zaporizhzhia, 424 s. [in Ukr.].

18. Oliinyk, D.M. (2024) Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnoi polityky shchodo rozvytku i funktsionuvannia rynku virtualnykh aktyviv v Ukraini [The Concept of Administrative and Legal Support of State Policy on the Development and Functioning of the Virtual Assets Market in Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 3(33). S. 669–673 [in Ukr.].

19. Yara, O. (2019) Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia vyshchoi yurydychnoi osvity v Ukraini. Naukovyĭ visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava [The concept of administrative and legal support of higher legal education in Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats*. Vypusk 1. 2019. S. 25–32 [in Ukr.].

20. Reznichenko, V.O. (2020) Poniattia administratyvno-pravovoho zabezpechennia vyshchoi osvity v Ukraini [The concept of administrative and legal support of higher education in Ukraine]. *YURYDYCHNA NAUKA*. № 7(109). 2020. S. 144–150 [in Ukr.].

21. Kurko, M.N. (2010) Administratyvno-pravove rehuliuвання vyshchoi osvity v Ukraini [Administrative and legal regulation of higher education in Ukraine]: *avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk* : 12.00.07. Kharkiv, 40 s. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Mahdalina. Concept and content of the mechanism of administrative and legal ensurance of the implementation of the educational function of the state

The article examines administrative and legal regulation and ensuring the implementation of the educational function of the state, defines the concept and mechanism of administrative and legal regulation and ensuring the implementation of the educational function of the state, reveals their system-forming elements.

It is established that administrative and legal regulation in the field of education should be understood as a system of legal norms that determine the organization of the educational process; rights, obligations and responsibilities of subjects of the educational process; forms, methods, means and methods of public administration in the field of education, as well as directions for reforming the state's educational policy.

Administrative and legal support for the implementation of the educational function of the state should be understood as a system of legal norms, principles, methods, means, institutions, as well as organizational and legal measures used by the state to regulate and manage public relations in the field of ensuring citizens' access to quality education, forming conditions for personal development, training qualified personnel, and assisting the state and private entities in the development of educational infrastructure. The mechanism of administrative and legal support for the implementation of the educational function of the state is a set of the following elements: 1) administrative and legal norms that determine the rights and obligations of participants in the educational process, the structure and functions of education management bodies, educational standards, procedures for licensing and accreditation of educational institutions, etc.; 2) principles of administrative and legal support for the implementation of the educational function of the state; 3) forms, means and methods of administrative and legal regulation of the activities of subjects implementing the educational function of the state aimed at providing educational services, implementing administrative procedures in the field of education, organizing, controlling and assessing the quality of providing educational services; 4) issuance of acts of application of law – decisions of public administration bodies as a result of the exercise of powers in the field of public administration of the education system; 5) appeal (administrative, judicial) decisions, actions or inaction of participants in the educational process; 6) application of administrative and disciplinary liability measures (to public administration entities) for violations of legislation in the field of education, as well as elimination of the causes and conditions that led to the occurrence of such violations.

Key words: *educational function of the state, administrative and legal regulation, administrative and legal support for the implementation of the educational function of the state, mechanism for administrative and legal support for the implementation of the educational function of the state.*

Надійшла до редакції: 27.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 05.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 004.8:342.7:347.12

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-09>

Кристина РЕЗВОРОВИЧ

доктор юридичних наук, доцент

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

kristyna.rezvorovych@dduvs.edu.ua

Юлія ТОЛМАЧОВА

курсант

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

kiyumi777@gmail.com

ЦИФРОВІ РИЗИКИ ДЛЯ ЛЮДСЬКИХ ПРАВ: ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ МІЖ ПРОГРЕСОМ І БЕЗВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

У статті проаналізовано цифрові ризики для прав людини в епоху інтенсивного впровадження штучного інтелекту, оцінено вплив ШІ на приватність, свободу вираження, ризики дискримінації та нерівність. Висвітлено проблему правової невизначеності щодо відповідальності й авторства результатів машинної творчості. Запропоновано гібридну модель регулювання з уведенням категорії «електронний агент» і надано рекомендації до змін національного законодавства. Проаналізовано практичні заходи: ідентифікацію, підзвітність систем, механізми ліцензування даних і заходи для захисту прав людини в цифровому середовищі.

Ключові слова: *штучний інтелект, права людини, підзвітність, інтелектуальна власність, електронний агент, регулювання.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У XXI столітті світ стрімко занурюється в епоху цифрових трансформацій, де штучний інтелект (далі – ШІ) стає одним із ключових рушіїв науково-технічного прогресу. Його застосування охоплює найрізноманітніші сфери – від охорони здоров'я та освіти до оборони, фінансів і креативної індустрії. Усе активніше ШІ не лише виконує технічні завдання, а й демонструє здатність до автономного генерування змістовних результатів діяльності, що традиційно вважалися виключною прерогативою людини.

Проте разом із беззаперечними перевагами інтенсивне впровадження ШІ несе й низку суттєвих викликів, передусім у сфері дотримання прав людини. Автоматизовані рішення можуть формувати упередженість, поглиблювати соціальну нерівність, пору-

© К. Резворович, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1183-613X>

© Ю. Толмачова, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-6717-9520>

шувати право на приватність або втручатися у свободу вираження поглядів. Особливої гостроти набувають питання правової відповідальності за дії інтелектуальних систем, правового статусу результатів їхньої діяльності, а також меж і механізмів контролю за розвитком таких технологій.

У цьому контексті постає необхідність комплексного наукового аналізу цифрових ризиків для прав людини, що зумовлені зростанням впливу ШІ на суспільні процеси. На сучасному етапі науково-технічного розвитку особливої уваги набуває проблема взаємодії між інноваційними цифровими технологіями та правами людини. Технології, що ще декілька десятиліть тому були предметом фантастичних уявлень, нині активно впроваджуються в повсякденне життя. Зокрема, широкодоступні генеративні моделі, такі як MidJourney, здатні створювати унікальні візуальні образи за текстовими запитами користувачів, що свідчить про вихід машинної творчості за межі лабораторій у сферу масового використання.

Цей технологічний прорив супроводжується необхідністю перегляду юридичних підходів до охорони результатів, створених за участю або виключно засобами ШІ. Відсутність однозначного правового статусу таких об'єктів ставить під сумнів ефективність чинного законодавства у сфері інтелектуальної власності. Також актуалізується питання суб'єктності штучного інтелекту й меж його відповідальності: чи достатньо чинних нормативних актів для адекватного регулювання взаємодії людини й інтелектуальних систем? У разі законодавчої прогалини постає потреба в розробленні нових підходів до імплементації правових норм, здатних забезпечити баланс між технологічним прогресом і дотриманням фундаментальних прав людини.

Таким чином, дослідження цифрових ризиків для прав людини в умовах стрімкого розвитку штучного інтелекту є не лише науково обґрунтованим, а й суспільно значущим, адже воно стосується основоположних цінностей демократичного суспільства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Різні проблемні аспекти діяльності ШІ, у тому числі у сфері питання авторського права, розглядалася в наукових працях І. Лущик, Т. Кульницького, К. Резворовича, М. Поваленої, С. Дучака, Р. Крамара, О. Предместнікова, О. Ярмолюк, П. Сухорольського, О. Колесової, Н. Грабара, І. Берназюка, І. Белкіна та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Беззаперечно, що наукові здобутки цих та інших правників зберігають свою вагомість навіть у часи сучасного наукового прогресу, що стрімко розвивається в багатьох галузях і технологіях. Натомість наявні сьогодні праці з означеної тематики не вичерпують дискусійності багатьох теоретичних і практичних аспектів предмету нашого дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – з'ясувати сучасні наукові підходи до визначення правосуб'єктності штучного інтелекту, на підставі чого сформулювати пропозиції щодо законодавчих змін та обґрунтувати доцільність застосування традиційних правових концепцій стосовно ролі штучного інтелекту у створенні об'єктів інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Допускаючи теоретичну можливість правової охорони результатів інтелектуальної діяльності, створених за участю штучного інтелекту, необхідно визначити, чи може нейромережева система бути визнана повноцінним автором із відповідним закріпленням за нею інтелектуальних прав. Сьогодні в юридичній науці та практиці переважає підхід, згідно з яким штучний інтелект не може бути автором результату інтелектуальної діяльності. Цей висновок обґрунтовується насамперед відсутністю в нейромереж правосуб'єктності, що є ключовою умовою для реалізації й захисту авторських прав [3, с. 451].

Справді, на сучасному етапі технологічного розвитку штучний інтелект є технічно обмеженим і не здатен самостійно реалізовувати або захищати належні йому права, включаючи право на авторство, використання й розпорядження твором, а також особисті немайнові права, як-от право на ім'я. Ба більше, навіть абстрагуючись від питання правосуб'єктності, залишається відкритим питання про те, хто вважатиметься автором результату діяльності ШІ.

У науковій літературі виокремлюється кілька поширених підходів. Перший із них полягає в тому, що автором твору, згенерованого штучним інтелектом, варто визнавати програміста, який створив цю систему, або правовласника, якому передано відповідні виключні права. Як приклад можна навести ШІ-систему Aiva, що створює музичні твори на запит. У ситуації, коли замовник звертається до правовласника з проханням створити композицію з певними характеристиками, і штучний інтелект виконує це завдання, правовласник у межах договірних відносин передає виняткові права замовнику, залишаючи за собою право на вказівку авторства. Проте в правозастосовній практиці така позиція не завжди підтримується. Наприклад, у США Бюро реєстрації авторських прав відмовилося визнати комікс, створений нейромережею Midjourney, об'єктом авторського права, мотивуючи відмову тим, що штучний інтелект лише модифікував стилі інших художників у процесі навчання, а отже, твір не має належного рівня оригінальності [7]. Такий підхід є спірним, адже сучасна художня творчість нерідко базується на референсах і стилістичних запозиченнях, які не завжди свідомі або навмисні. Таким чином, твердження про відсутність творчості лише на підставі використання попередніх зразків видається надмірно формалізованим.

У цьому контексті доцільно застосовувати індивідуалізований підхід до кожного випадку створення твору штучним інтелектом з урахуванням фактичних обставин, рівня автономності ШІ та впливу людини на результат.

Перший підхід, попри свою поширеність, викликає низку критичних зауважень, що зумовило формування альтернативного підходу, згідно з яким розробнику нейромережі належать лише виключні права на твір, однак авторство не може бути приписане йому автоматично. Це обґрунтовується положеннями статті 435 Цивільного кодексу України, відповідно до якої первинним суб'єктом авторського права є фізична особа, а в разі відсутності доказів іншого автором вважається особа, зазначена на оригіналі чи примірнику твору [14].

Суб'єктами авторського права є не лише фізичні особи – безпосередні творці об'єктів інтелектуальної власності, а й інші фізичні та юридичні особи, які набули авторських прав у силу договору або закону. При цьому автором твору визнається громадянин, який створив його в результаті власної творчої діяльності. У цьому контексті виникає нормативна колізія: якщо програміст створює штучний інтелект, який у подальшому самостійно генерує новий об'єкт, то визнання цього розробника автором результату машинної творчості є юридично необґрунтованим. Причина полягає в тому, що програміст не здійснював безпосередньої цілеспрямованої творчої діяльності щодо створення конкретного результату, а отже, не зробив особистого творчого внеску. Відповідно, у нього не виникає особистих немайнових прав автора.

Міжнародна правозастосовна практика також демонструє схожий підхід. Зокрема, у справі *Acohs Pty Ltd v Ucorp Pty Ltd* Федеральний суд Австралії постановив, що HTML-код, згенерований штучним інтелектом, не може вважатися об'єктом авторського права, оскільки в нього відсутній автор у традиційному розумінні. Отже, на такий результат не поширюється дія австралійського закону про авторське право (Copyright Act) [10]. Із цього випливає, що об'єкти, створені штучним інтелектом без безпосередньої людської участі, можуть вільно використовуватися третіми особами, оскільки немає суб'єкта, який міг би вимагати захисту своїх виключних прав.

Таким чином, єдиним об'єктом, на який поширюється правова охорона, залишається саме програмне забезпечення, що є результатом людської творчої діяльності, але не

його самостійно згенеровані продукти. Водночас у юридичному дискурсі наявна точка зору, згідно з якою автором результату машинної творчості варто визнавати користувача, за участю якого створено відповідний об'єкт. Однак і цей підхід викликає низку питань. Якщо під «участю» мається на увазі лише ініціювання процесу генерації (наприклад, натискання кнопки), то таку дію важко ототожнити з творчістю, яка є необхідною умовою виникнення авторського права.

Проблема полягає не стільки в ідентифікації суб'єкта, скільки в оцінюванні характеру його внеску: правова охорона передбачає наявність індивідуального творчого елементу. Крім того, визнання авторства за особами, які не внесли творчого вкладу, призводить до низки негативних наслідків. Зокрема, це позбавляє програміста (розробника ШІ) можливості на отримання справедливої винагороди за створений ним інструмент, що використовується в комерційних цілях. Такий підхід також порушує ринковий баланс у сфері інтелектуальної власності, оскільки сприяє масовому продукуванню формально авторських об'єктів без реального творчого змісту. Це, у свою чергу, не стимулює розвиток наукового та культурного середовища [17, с. 379].

Отже, якщо й визнавати за користувачем статус автора, то лише за умови, що він здійснив творчий вплив на кінцевий результат. Навіть структурне або естетичне компонування згенерованих ШІ елементів може свідчити про наявність авторського бачення, що дає змогу кваліфікувати його як суб'єкта авторських прав.

Навіть за умови формального дотримання вимог до творчості суспільне сприйняття результатів, створених із залученням штучного інтелекту, залишається неоднозначним. Так, показовим є випадок, коли в'єтнамський художник опублікував на одному з популярних онлайн-форумів свій твір, створений за участю нейромережі. Не лише спільнота не підтримала автора, а й адміністратори ресурсу видалили публікацію та заблокували обліковий запис, обґрунтовуючи свої дії тим, що навіть за умови авторства людини сам процес створення мав місце із залученням штучного інтелекту, а отже, не є творчістю в повному значенні цього поняття [13]. Попри надані автором докази того, що твір виконано в його індивідуальному стилі, реакції на захист не було. Такий приклад демонструє, що штучний інтелект може виступати допоміжним засобом у процесі створення об'єкта авторського права, не обумовлюючи повної втрати творчої складової: сам художник працював над твором понад місяць, тобто роль нейромережі була виключно технічною й допоміжною, що дає підстави стверджувати: результат має ознаки інтелектуального продукту людської праці.

Водночас обмеження аналізу лише чинною правозастосовною практикою є зву-женим підходом, адже він базується на рівні розвитку сучасного законодавства, яке поки що недостатньо охоплює складні аспекти функціонування й результативності штучного інтелекту. Доцільно розглянути й альтернативні підходи, зокрема можливість визнання за нейромережею авторства на результати інтелектуальної діяльності за умови дотримання певних критеріїв.

Уявімо ситуацію, у якій штучному інтелекту надано повну автономію волі – можливість самостійно приймати рішення, ініціювати й реалізовувати творчі процеси без зовнішніх завдань та обмежень, заданих людиною. У такому випадку виникає правомірне питання: чи можливо визнати за штучним інтелектом правосуб'єктність? У межах сучасного правового й філософського дискурсу зростає зацікавленість у визначенні меж можливої суб'єктності для штучного інтелекту, що за своїми функціональними характеристиками наближається до людини, хоча й обмежений у сенсорних, емоційних і соціокультурних аспектах. Людина, як соціальна істота, формує свою поведінку в контексті комунікативного та культурного середовища, тоді як нейромережа позбавлена подібної інтеграції в соціальні структури.

У науковій літературі допускається гіпотетичне авторство штучного інтелекту, однак лише за дотримання певних умов, а саме:

- новизни й оригінальності створеного результату;
- автономності процесу генерації без творчого чи технічного втручання людини;
- наявності свободи вибору щодо самого факту створення об'єкта [2, с. 80].

Однак навіть за таких умов залишається відкритим питання доцільності надання правового статусу авторства штучному інтелекту. На відміну від людини, нейромережа не має здатності до реалізації своїх прав: вона не потребує соціального визнання, не має економічних або емоційних мотивацій, не здатна усвідомлювати значущість результатів власної діяльності. Її когнітивна активність не супроводжується духовними чи психологічними потребами, які є сутнісною ознакою людської творчості.

Теоретично можливо прирівняти авторство штучного інтелекту до інституту анонімного авторства, закріпленого, зокрема, у статті 441 Цивільного кодексу України, коли твір оприлюднюється без зазначення особи автора, а управління правами здійснює інша особа, наприклад, видавець. Проте в контексті результатів, створених ШІ, неясно, хто саме виступатиме таким представником – розробник, власник системи чи звичайний користувач. Це породжує додаткову правову невизначеність [6, с. 99].

Незважаючи на складність концептуалізації авторства штучного інтелекту, повна відмова від охороноздатності таких результатів також є хибною. Ігнорування суспільного інтересу до подібних творів може мати негативні наслідки, зокрема у сфері комерціалізації інтелектуальних продуктів. У цьому зв'язку потребує врегулювання правовий статус результатів, створених штучним інтелектом, з огляду на один із доктринальних підходів, що дасть змогу інтегрувати ці об'єкти в правове поле. Зарахування таких творів до сфери суспільного надбання є економічно недоцільним, оскільки суспільство може втратити цінний сегмент цифрової економіки та стимул до інноваційного розвитку [4, с. 54].

Одним із потенційних шляхів подолання правової невизначеності, що виникла у сфері авторства об'єктів машинної творчості, може стати застосування концепції, що базується на усталених критеріях творчості й людських взаєминах, пов'язаних із забезпеченням функціонування штучного інтелекту. У цьому контексті до суб'єктів авторського права можуть бути зараховані програміст, кінцевий користувач нейромережі, а також особа, яка створила умови для її діяльності. Оцінювання внеску кожного із цих суб'єктів дає змогу запропонувати декілька варіантів вирішення цієї правової невизначеності.

По-перше, на сучасному етапі розвитку технологій і правового регулювання доцільно утриматися від філософських дискусій щодо надання авторства самим штучним інтелектам. По-друге, варто уникати залишення питання авторства в площині невирішеної теоретичної суперечки в очікуванні майбутніх технічних проривів, які могли б зробити авторство нейромережі більш логічним і прийнятним. Такий прагматичний підхід сприятиме оперативному врегулюванню правових аспектів, пов'язаних із захистом інтелектуальних прав на об'єкти машинної творчості.

З огляду на економічний характер більшості суспільних відносин, визнання авторства серед суб'єктів, які забезпечують роботу штучного інтелекту, сприятиме стимулюванню розвитку галузі штучного інтелекту не лише у сфері творчості, а й у науці, зокрема у винахідницькій діяльності, що тісно пов'язана з інститутом патентного права [18, с. 459].

Крім того, для мінімізації кількості судових спорів між претендентами на авторські права щодо об'єктів машинної творчості доцільним є впровадження законодавчого механізму обов'язкової реєстрації відповідних інтелектуальних прав через спеціалізовані адміністративні органи. Це не виключає можливості судового розгляду, але встановлює більш формалізовану й прозору процедуру надання прав, де заявник повинен буде надати комплекс доказів, що підтверджують його авторство (зокрема розробку програмного коду, надання бази даних для нейромережі, активну участь у налаштуванні й експлуатації системи тощо). Водночас третім особам залишатиметься право оскаржувати такі реєстрації в межах як адміністративного, так і судового провадження.

Отже, питання авторства й правосуб'єктності нейромережі щодо створених нею об'єктів інтелектуальної власності нині залишається невирішеним. Аналіз позицій доктрин і практики свідчить, що більшість фахівців не підтримує концепцію визнання штучного інтелекту автором результатів його діяльності, навіть за умови дотримання всіх критеріїв охорони. Це зумовлено відсутністю практичної користі від такого рішення, оскільки навіть автономні системи штучного інтелекту не можуть розпоряджатися правами на створені об'єкти.

Водночас не виключається, що в перспективі технічний прогрес може сприяти інтеграції нейромереж у суспільні правовідносини на більш глибокому рівні. Нині найбільш доцільним вважається розвиток концепції «фіктивного автора» з детальним юридичним опрацюванням процедур визначення авторства на об'єкти машинної творчості й пов'язаних із цим правових наслідків [5, с. 59].

Варто також відзначити, що розвиток технологій штучного інтелекту супроводжується виникненням низки актуальних проблем і викликів, які потребують своєчасного й ефективного правового врегулювання. Однією з ключових проблем є правомірність використання об'єктів інтелектуальної власності, що належать третім особам. Як зазначалося, функціонування систем штучного інтелекту базується на алгоритмах збору й аналізу інформації, отриманої з різноманітних джерел, серед яких можуть бути об'єкти, захищені інтелектуальним правом, розміщені у відкритому доступі в мережі «Інтернет». Із цього випливає принципове питання щодо правомірності такої діяльності: чи можна вважати законним збір та обробку текстової, аудіовізуальної, образотворчої й іншої інформації в процесі навчання штучного інтелекту.

Ураховуючи величезний обсяг інформації, що міститься в інтернеті, виявлення фактів неправомірного використання об'єктів авторського права є надзвичайно складним завданням. Окремий автор не має технічної можливості самостійно контролювати всі випадки використання своїх результатів інтелектуальної діяльності. Проте це не скасовує юридичної відповідальності користувачів за порушення авторських прав, які можуть бути встановлені та підтверджені у правовому полі. На відміну від фізичної особи, яка володіє правосуб'єктністю й до якої можна застосувати адекватні санкції, штучний інтелект не має правосуб'єктності й не може нести відповідальність у класичному розумінні, а тому виникає необхідність визначення юридичної відповідальності його творців або користувачів [8, с. 290].

Останнім часом спостерігається зростання кількості судових позовів, поданих як окремими авторами, так і компаніями, що захищають інтереси творців, до розробників нейромереж, які, на думку позивачів, порушують авторські права. Зокрема, відомий банк зображень «Getty Images» подав позов проти розробників нейромережі «Stability AI», звинувачуючи їх у незаконному копіюванні й обробці мільйонів захищених авторським правом зображень для цілей машинного навчання програмного забезпечення з комерційною метою [15]. Аналогічні позови надійшли від юридичної фірми Joseph Saveri, LLP, яка представляє інтереси кількох художників, проти низки компаній – власників популярних нейромереж – за порушення авторських прав [13].

Незважаючи на те що стиль творчості як такий не підлягає правовій охороні, виниклі правові суперечки свідчать про гостру потребу у формуванні чіткого правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням технологій штучного інтелекту, з урахуванням чинної нормативно-правової бази й особливостей розвитку цифрової економіки

Правова невизначеність у сфері використання об'єктів інтелектуальної власності штучним інтелектом може бути подолана шляхом упровадження відповідних механізмів регулювання. По-перше, власник виключних прав на нейромережу має можливість отримати дозвіл на використання об'єктів інтелектуальної власності безпосередньо від правовласників. Проте на практиці цей підхід є часто малоефективним, особливо при обробці

великих масивів даних, через високу тимчасову та фінансову затратність процесу індивідуальних переговорів із кожним правовласником. Водночас у контексті судового спору між Getty Images і розробниками штучного інтелекту позивач зазначає, що творці інших нейромереж уже отримували ліцензійні дозволи на легітимний збір та обробку даних із цього фотобанку [16]. Такий підхід близький до моделі субліцензування, де власник нейромережі виступає як субліцензіат щодо конкретного ресурсу зображень. Альтернативним правовим механізмом може стати укладення договорів із некомерційними організаціями, що здійснюють централізоване управління правами інтелектуальної власності від імені великої кількості правовласників. Такий інститут міг би значно оптимізувати процес ліцензування, звільняючи творців нейромереж від необхідності вести індивідуальні переговори з кожним власником прав.

Другий підхід міститься в положеннях Директиви Європейського Союзу про авторське право на єдиному цифровому ринку (далі – Директива), яка запроваджує механізми обмеження інтелектуальних прав у контексті обробки даних і текстів [1]. Цей нормативний акт передбачає два основні механізми, що дають змогу обмежити права третіх осіб на захищені об'єкти. Перший із них, викладений у статті 3 Директиви, адресований акредитованим науково-дослідним установам і культурним організаціям, які мають право оперувати даними за умов законного доступу на основі політики відкритого доступу («open access policy») або на договірній основі з правовласниками. Цей режим базується на дослідницькому характері діяльності відповідних суб'єктів, які використовують інформацію виключно з метою наукових досліджень без комерційної вигоди (пункт 1 статті 2 Директиви).

Другий механізм, викладений у статті 4 Директиви, не передбачає обмеженого кола суб'єктів, яким дозволено легальний доступ до даних у дослідницьких цілях. Згідно із цим положенням, приватні підприємства мають право використовувати дані, у тому числі твори, навіть якщо це може обмежувати права зацікавлених осіб, проте ці останні можуть обмежити таке право шляхом звернення з претензіями у відповідному порядку. Таким чином, Директива встановлює баланс між інтересами правовласників і користувачів даних у цифровому середовищі, сприяючи формуванню гнучких правових механізмів для регулювання використання інформації у сфері штучного інтелекту.

На нашу думку, Директива має суттєву перевагу щодо захисту прав дослідницьких установ порівняно з приватними компаніями, оскільки правовласники можуть у будь-який момент заборонити останнім використання їхніх об'єктів інтелектуальної власності, якщо вважають це економічно невигідним. Така можливість створює ризик виникнення тенденції до зміни користувацьких угод інтернет-ресурсів, які легально поширюють інтелектуальну власність, що, у свою чергу, ускладнить або унеможливить доступ приватних юридичних осіб до відповідних даних для їх обробки й подальшого розвитку технологій машинної творчості.

Варто зазначити, що розвиток технологій штучного інтелекту й машинної творчості не завжди зумовлений виключно комерційними інтересами розробників. Навпаки, часто програмісти керуються науковими мотивами, що ставить під сумнів логічність обмежень у доступі до даних з боку правовласників.

Одним із можливих шляхів подолання конфлікту інтересів між авторами творів і творцями нейромереж може стати запровадження необмеженого права доступу до даних. Таке рішення може бути реалізоване через внесення відповідних змін до статті 8 Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», що передбачає надання особам необмеженого доступу до об'єктів інтелектуальної власності в контексті їх збору, обробки та використання. Це дасть змогу забезпечити баланс між суспільним інтересом у розвитку машинної творчості та правами авторів [9]. Водночас варто чітко відмежувати цю норму від ситуацій з мінімальною переробкою зібраних даних, яка може розцінюватися як зловживання наданим правом [11, с. 24].

Отже, аналіз сучасної правозастосовної практики свідчить про пріоритет захисту законних інтересів і творчої діяльності саме людини. Проте актуальним є детальний розгляд правової невизначеності у відносинах між авторами та системами штучного інтелекту. Чинна позиція, яка передбачає заборону штучному інтелекту створювати твори, стилістично подібні до людських, потенційно обмежує можливості розвитку машинної творчості. Крім того, така практика несе ризик монополізації творчих стилів окремими суб'єктами, що суперечить суспільним інтересам і стримує інноваційний потенціал у сфері мистецтва.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сучасне законодавство та доктринальні підходи у сфері інтелектуальної власності на теперішньому етапі розвитку машинної творчості орієнтовані на традиційні концепції, які трактують результати діяльності штучного інтелекту як похідні від творчої активності людини. Домінує правозастосовна практика, що розглядає нейромережі виключно як інструменти, що використовуються суб'єктами з правоздатністю – людьми. Водночас спостерігається тенденція до розвитку автономної машинної творчості, де роль людини у створенні результатів мінімізується або повністю відсутня.

Це ставить перед теоретиками права й законодавцями складне завдання – розмежувати випадки, коли доцільно застосовувати традиційні правові концепції щодо ролі штучного інтелекту у створенні об'єктів інтелектуальної власності, від ситуацій, що потребують окремого правового регулювання діяльності штучного інтелекту як суб'єкта творчості. З огляду на це, виникає необхідність формування автономного правового інституту, що регламентуватиме правовідносини, пов'язані з використанням і взаємодією з нейромережами, з власною термінологією, системою правових принципів, норм і правил, які не обмежуються лише сферою творчості.

Уже зараз в окремих юрисдикціях (наприклад, Японія, Сінгапур, Європейський Союз) здійснюються законодавчі ініціативи, спрямовані на імплементацію норм, які обмежують виключні права правовласників, для забезпечення правомірного використання об'єктів інтелектуальної власності в процесах машинного навчання (наприклад, відповідна Директива ЄС).

Водночас потребує уваги ґрунтовний аналіз перспектив різних моделей законодавчого врегулювання машинної творчості. Інтенсивний технологічний прогрес передбачає трансформацію суспільних відносин і відповідних інституцій. Надання широких можливостей для машинного навчання та творчості може мати й негативні наслідки, зокрема ризик інтелектуальної інфляції на ринку об'єктів інтелектуальної власності, оскільки штучний інтелект здатен безперервно генерувати численні результати інтелектуальної діяльності, що може призвести до перенасичення ринку науковими й мистецькими творами. Крім того, у сфері правового захисту результатів діяльності нейромереж варто враховувати загрозу монополізації ринку великими компаніями-розробниками, що може призвести до витіснення об'єктів людської творчості.

З огляду на вищезазначене, особливо важливо законодавчо закріпити відповідальність за неправомірне використання об'єктів інтелектуальної власності, створених за допомогою машинної творчості. У зв'язку з цим пропонується впровадити такі принципи регуляції діяльності нейромереж: забезпечення підзвітності кожного одиничного штучного інтелекту шляхом його ідентифікації; здійснення контролю правоохоронними органами для запобігання зловживанням з боку розробників і користувачів; установлення компаніями-розробниками правил використання нейромереж, зокрема визначення кола користувачів і способів застосування.

Запровадження регуляторних правил має супроводжуватися кримінально-правовими, цивільно-правовими й іншими правовими санкціями й визначенням відповідальних суб'єктів за їх порушення. Серед можливих моделей відповідальності виділяють модель невинності штучного інтелекту як інструмента реального правопорушника; концепція про-

гнозованих наслідків, згідно з якою відповідальність покладається на особу, яка проявила недбалість, якщо наслідки дій нейромережі могли бути логічно передбачені; а також модель прямої відповідальності штучного інтелекту за свої дії.

Список використаних джерел

1. Андрощук Г. Директива ЄС з авторського права: статті, що викликають занепокоєння у власників торгових марок. *Юридична газета online*. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-es-z-avtorskogo-prava-statii-shcho-viklykayut-zanepokoennya-u-vlasnikov-torgovih-marok.html>.
2. Берназюк І.М. Штучний інтелект як нова реальність та його потенційний вплив на конституційно-правове регулювання в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 1. С. 76–82.
3. Белкін І.В. Етичні виклики штучного інтелекту: межа між технологіями і мораллю. *Наукові перспективи*. 2025. № 4(58). С. 437–452.
4. Грабар Н.М. Штучний інтелект у цивільному судочинстві: шлях до інновацій чи загроза справедливості? *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : збірник тез круглого столу (м. Львів, 14 березня 2025 р.) / упоряд. О.О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 53–55.
5. Колесова О.А. Етичні дилеми використання штучного інтелекту в дизайні. *Eurointegration in art, science and education : experience, development perspectives : 2nd International scientific-practical conference* = Євроінтеграція в мистецтві, науці та освіті: досвід, перспективи розвитку : II Міжнародна науково-практична конференція. Klaipėda University, 2025. С. 58–60.
6. Лущик І.В. До питання про визначення авторства інтелектуального продукту, створеного за допомогою штучного інтелекту. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 168. С. 79–100.
7. На творців нашумілої нейромережі Midjourney подають до суду тисячі художників. *Судово-юридична газета у світі*. URL: <https://www.sud.ua/uk/news/abroad/291291-na-sozdateley-nashumevsheyneyuroseti-midjourney-podayut-v-sud-tysyachi-khudozhnikov>.
8. Предместніков О.Г., Ярмолук О.Ю. Проблеми захисту прав людини в епоху штучного інтелекту та машинного навчання. *Proceedings of the 11th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays»*. Washington, USA, 2023. № 156. P. 285–291.
9. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 16.12.2020. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 31. Ст. 286.
10. Суд Австралії звинуватив Google в обмані користувачів при зборі особистих даних. *Українські Національні Новини*. URL: <https://unn.ua/news/sud-avstraliyi-zvinuvativ-google-v-obmani-koristuvachiv-pri-zbori-osobistikh-danikh>.
11. Сухорольський П.М. Повага до персональної автономності в системі правового регулювання штучного інтелекту. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 168. С. 6–25.
12. Художник vs Нейромережа: хто домінуватиме у сфері мистецтва? *Kyiv Gallery*. URL: <https://kyiv.gallery/statii/khudozhnyk-vs-neiromerezha-khto-dominuvatyne-u-sferi-mystetstva>.
13. Художники почали судитися з інструментами ШІ за авторські права. *Root Nation*. URL: <https://root-nation.com/ua/news-ua/it-news-ua/ua-hudozhniki-pochali-suditisa-z-instrumentami-shi-dall-e2-dreamup-i-stability-ai/>.
14. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.
15. Getty Images подала до суду на розробників Stable Diffusion за навчання нейромережі на своїх зображеннях. *Na Chasi*. URL: <https://nachasi.com/tech/2023/01/18/getty-images-court-ai/>.
16. Getty Images позивається на арт-генератор штучного інтелекту за порушення авторських прав. *Media Sapiens*. URL: <https://ms.detector.media/it-kompanii/post/31156/2023-02-08-getty-images-pozyvaietsya-na-art-generator-shtuchnogo-intelektu-za-porushennya-avtorskykh-prav/>.
17. Aristova I., Rezvorovich K., Sydorova E. et al. Creation of an intellectual property court in Ukraine: protection of intellectual property rights in a system of economic security of a country. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9. Scimago Journal & Country Rank. P. 362–380.
18. Kulchytskyi T., Rezvorovych K., Povalena M. Et al. Legal regulation of cybersecurity in the context of the digital transformation of Ukrainian society. *Lex Humana*. 2024. Iss. 16(1). P. 443–460.

References

1. Androshchuk, H. Dyrektyva YeS z avtors'koho prava: statii, shcho vyklykayut' zanepokoyennya u vlasnykh torhovykh marok [EU Copyright Directive: articles that cause concern for trademark owners].

Yurydychna hazeta online. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/golovna/direktiva-es-z-avtorskogo-pravastatti-sheho-viklikayut-zanepokoennya-u-vlasnikiv-torgovih-marok.html> [in Ukr.].

2. Bernazyuk, I.M. (2025) Shtuchnyy intelekt yak nova real'nist' ta yoho potentsiynyy vplyv na konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya v Ukraini [Artificial Intelligence as a New Reality and Its Potential Impact on Constitutional and Legal Regulation in Ukraine]. *Analitychno-porivnyal'ne pravoznavstvo*. Iss. № 1, pp. 76–82 [in Ukr.].

3. Byelkin, I.V. (2025) Etychni vyklyky shtuchnoho intelektu: mezha mizh tekhnolohiyamy i morallyu [Ethical challenges of artificial intelligence: the boundary between technologies and morality]. *Naukovi perspektyvy*. № 4 (58), pp. 437–452 [in Ukr.].

4. Hrabar, N.M. (2025) Shtuchnyy intelekt u tsyvil'nomu sudochynstvi: shlyakh do innovatsiy chy zahroza spravedlyvosti? [Artificial intelligence in civil proceedings: the path to innovation or a threat to justice?] *Shtuchnyy intelekt u pravoviy praktysi: mezhi ta mozhyvosti* : zb. tez kruhloho stolu (m. L'viv, 14 bereznya 2025 r.) / uporyad. O.O. Barabash. L'viv : L'vDUVS, pp. 53–55 [in Ukr.].

5. Kolesova, O.A. (2025) Etychni dilemy vykorystannya shtuchnoho intelektu v dizayni [Ethical dilemmas of using artificial intelligence in design]. *Eurointegration in art, science and education : experience, development perspectives : 2nd International scientific-practical conference = Yevrointehratsiya v mystetstvi, nautsi ta osviti: dosvid, perspektyvy rozvytku : II Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiya*. Klaipėda University, pp. 58–60 [in Ukr.].

6. Lushchik, I.V. (2025) Do pytannya pro vyznachennya avtorstva intelektual'noho produktu, stvorenoho za dopomohoyu shtuchnoho intelektu [On the issue of determining the authorship of an intellectual product created with the help of artificial intelligence]. *Problemy zakonnosti*. Iss. 168, pp. 79–100 [in Ukr.].

7. Na tvorstiv nashumiloyi neyromerezhi Midjourney podayut' do sudu tysyachi khudozhnykiv [Thousands of artists are suing the creators of the notorious Midjourney neural network]. *Sudovo-yurydychna hazeta u sviti*. Retrieved from: <https://www.sud.ua/uk/news/abroad/291291-na-sozdateley-nashumevsheynyeyroseti-midjourney-podayut-v-sud-tysyachi-khudozhnikov> [in Ukr.].

8. Predmestnikov, O.H., Yarmolyuk, O.Yu. (2023) Problemy zakhystu prav lyudyny v epokhu shtuchnoho intelektu ta mashynnoho navchannya [Problems of protecting human rights in the era of artificial intelligence and machine learning]. *Proceedings of the 11th International Scientific and Practical Conference «Challenges in Science of Nowadays»*, Washington, USA. № 156, pp. 285–291 [in Ukr.].

9. Pro zakhyst informatsiyi v informatsiyno-komunikatsiynykh systemakh : Zakon Ukrainy vid 16.12.2020 [On the Protection of Information in Information and Communication Systems : Law of Ukraine of 16.12.2020]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*, 1994, № 31, art. 286 [in Ukr.].

10. Sud Avstraliyi zvynuvatyv Google v obmani korystuvachiv pry zbory osobystykh danykh [Australian court accused Google of deceiving users when collecting personal data]. *Ukrayins'ki Natsional'ni Novyny*. Retrieved from: <https://unn.ua/news/sud-avstraliyi-zvynuvativ-google-v-obmani-korystuvachiv-pri-zbory-osobistikh-danikh> [in Ukr.].

11. Sukhorol's'kyy, P.M. (2025) Povaha do personal'noyi avtonomnosti v systemi pravovoho rehulyuvannya shtuchnoho intelektu [Respect for personal autonomy in the system of legal regulation of artificial intelligence]. *Problemy zakonnosti*. Iss. 168, pp. 6–25 [in Ukr.].

12. Khudozhnyk vs Neyromerezha: khto dominuvatyme u sferi mystetstva? [Artist vs Neural network: who will dominate the sphere of art?] *Kyiv Gallery*. Retrieved from: [https://kyiv.gallery/statii/khudozhnyk-vs-neiromerezha-khto-dominovatyme-u-sferi-mystetstva](https://kyiv.gallery/statii/khudozhnyk-vs-neiromerezha-khto-dominuvatyme-u-sferi-mystetstva) [in Ukr.].

13. Khudozhnyky pochaly sudytytsya z instrumentamy ShI za avtors'ki prava [Artists have started suing AI tools for copyright]. *Root Nation*. Retrieved from: <https://root-nation.com/ua/news-ua/it-news-ua/ua-hudozhniki-pochali-sudititsya-z-instrumentami-shi-dall-e2-dreamup-i-stability-ai/> [in Ukr.].

14. Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 [Civil Code of Ukraine of 16.01.2003]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2003. № 40 [in Ukr.].

15. Getty Images podala do sudu na rozrobnykiv Stable Diffusion za navchannya neyromerezhi na svoiykh zobrazhenniyakh [Getty Images sued the developers of Stable Diffusion for training a neural network on its images]. *Na Chasi*. Retrieved from: <https://nachasi.com/tech/2023/01/18/getty-images-court-ai/> [in Ukr.].

16. Getty Images pozyvayet'sya na art-henerator shtuchnoho intelektu za porushennya avtors'kykh prav [Getty Images sues artificial intelligence art generator for copyright infringement]. *Media Sapiens*. Retrieved from: <https://ms.detector.media/it-kompanii/post/31156/2023-02-08-getty-images-pozyvaetsya-na-art-generator-shtuchnogo-intelektu-za-porushennya-avtorskykh-prav/> [in Ukr.].

17. Aristova, I., Rezvorovich, K., Sydorova, E. et al. Creation of an intellectual property court in Ukraine: protection of intellectual property rights in a system of economic security of a country. *Journal of Security and Sustainability Issues*. 2020. Vol. 9. Scimago Journal & Country Rank, pp. 362–380.

18. Kulchytskyi, T., Rezvorovich, K., Povalena, M. (2024) Et al. Legal regulation of cybersecurity in the context of the digital transformation of Ukrainian society. *Lex Humana*. Iss. 16(1), p. 443–460.

ABSTRACT

Krystyna Rezvorovich, Yulia Tolmachova. Digital risks for human rights: artificial intelligence between progress and irresponsibility

This article examines digital risks to human rights stemming from rapid integration of artificial intelligence across public and private domains. It analyzes how AI systems – in healthcare, education, finance and creative industries – may produce algorithmic bias, undermine privacy and freedom of expression, exacerbate social inequality, and create accountability gaps. The study scrutinizes legal uncertainty over liability for AI-driven decisions and the intellectual property status of works generated with or by AI. Building on doctrinal analysis and comparative practice, the article proposes a hybrid regulatory model that creates a specific legal category of an ‘electronic agent’ to reconcile technical autonomy with legal mediation. The model combines attribution rules, mandatory system identification and auditability, licensing frameworks for training datasets, and tailored liability regimes for developers, deployers and users to balance innovation incentives and rights protection. The paper recommends targeted amendments to national law to secure research access to data while protecting authors’ rights and proposes procedural mechanisms for registration, transparency obligations and administrative oversight to reduce disputes and market concentration. It also discusses economic risks such as intellectual-property inflation on creative markets and concentration of power among platform providers, advocating differentiated liability (foreseeability-based or strict in high-risk contexts) and proportionate sanctions. Finally, the article urges piloting experimental legal norms, creating interdisciplinary oversight bodies and integrating AI ethics and IP governance into higher education to foster responsible digital transformation. It offers policy guidance now.

Key words: *artificial intelligence, human rights, accountability, intellectual property, electronic agent, regulation.*

Надійшла до редакції: 02.09.2025

Прийнято до друку після рецензування: 09.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

УДК 342.25

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-10>

Наталія МАКСИМЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент

(Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна)
n.v.maksimenko@cuspu.edu.ua

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З РЕФОРМУВАННЯМ КОМУНАЛЬНОГО СЕКТОРУ

У статті досліджується правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування України в умовах реформування комунального сектору, що відбулися під впливом воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Розкрито нормативно-правову основу функціонування органів місцевого самоврядування, зокрема положення Конституції України, Європейської хартії місцевого самоврядування, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та нового законодавства, спрямованого на модернізацію комунальних підприємств. Проаналізовано останні законодавчі зміни, зокрема втрату чинності Господарського кодексу України та прийняття Закону від 09.01.2025 № 4196-ІХ, що започаткував трансформацію унітарних комунальних підприємств у господарські товариства. Висвітлено особливості запровадження інституту узуфрукту комунального майна як альтернативної форми управління активами територіальних громад. Наголошено на специфіці діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, зокрема на підвищеній ролі в забезпеченні життєстійкості громад, управлінні майновими ресурсами. Звернено увагу на процеси децентралізації, підвищення фінансової автономії громад, розширення компетенції рад і виконавчих органів. Підкреслено важливість поєднання української правової традиції з європейськими стандартами належного врядування, прозорості й підзвітності. Зроблено висновок, що реформування комунального сектору спрямовано на підвищення ефективності управління комунальною власністю, створення умов для розвитку корпоративного управління та забезпечення балансу між суспільними інтересами й потребами місцевих громад.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, публічне управління, комунальний сектор, комунальна власність, державна регіональна політика, регіональний розвиток, комунальні підприємства.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах розвитку державності України важливого значення набуває належне правове забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування. Саме воно визначає ефективність реалізації місцевої політики, забезпечення прав та інтересів громадян, а також сприяє формуванню сталого демократичного суспільства. Правова основа й покладені функції на органи місцевого самоврядування роблять їх найбільш наближеними суб'єктами публічної влади до громадян, здатними оперативно реагувати на потреби територіальних громад, забезпечувати ефективне управління місцевими ресурсами та створювати умови для сталого розвитку громади, реалізації державної регіональної політики.

У контексті сучасних викликів, зумовлених воєнним станом і процесами євроінтеграції, місцеве самоврядування виконує стратегічну функцію – стає інструментом забезпечення життєстійкості територіальних громад, залучення міжнародної допомоги для підвищення рівня розвитку громади й відновлення тих сегментів, що зазнали негативного

© Н. Максименко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1005-5115>

впливу/руйнування в результаті воєнних дій, модернізації інфраструктури та підвищення спроможності адміністративних територій до самостійного розвитку.

Саме тому функціонування й поступальний розвиток місцевого самоврядування є не лише ключовим елементом демократичного державного ладу, а й важливою умовою результативної реалізації державної регіональної політики, модернізації комунального сектору й підвищення ефективності та якості надання публічних послуг членам територіальних громад.

Актуальність теми зумовлюється значними законодавчими змінами, ухваленими під впливом воєнного стану (протягом 2022–2025 рр.), які позначилися на правовому статусі органів місцевого самоврядування, комунальному секторові та їхній діяльності.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Дослідженням функцій і повноважень органів місцевого самоврядування займалися такі науковці, як О.М. Алтуніна, С.В. Алфьоров, О.В. Батанов, Д.С. Батракова, П.Д. Біленчук, В.В. Кравченко, М.В. Підмогильний, Я.С. Богів, В.П. Грובה, І.В. Дробуш, Я.Ф. Жовнірчик, Я.В. Журавель, С.М. Розуменко, О.О. Яцунська та ін.

Розкриття процесу децентралізації місцевого самоврядування з висвітленням специфіки його управління здійснювали в працях науковці: В.А. Бабич, В.О. Сидорчук, М.О. Багмет, Т.М. Личко, М.М. Баймуратов, О.М. Колодій, Н.В. Мішина, А.М. Нікончук, М.Ю. Шуп’яна тощо.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розкриття правового забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в умовах реформування комунального сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У Конституції України місцеве самоврядування визначено як одна з основ конституційного ладу та система органів, що забезпечує участь громадян у вирішенні питань місцевого значення. Основні норми щодо статусу й організації органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) закріплено в розділі XI Конституції України, де визначено, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [2, ст. 140]. Матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме й нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, які, як й об’єкти комунальної власності, ОМС можуть об’єднувати на добровільних засадах для виконання спільних проєктів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій та установ [2, ст. 142].

Правовим підґрунтям діяльності органів місцевого самоврядування виступає Конституція України, Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985, Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997, «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 та інші нормативні акти. Особливого значення набули останні зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування» (2023–2025 рр.), які передбачають розширення фінансової автономії громад, уточнення компетенції рад і виконавчих органів, а також механізмів взаємодії з державними органами влади.

В умовах воєнного стану, коли особливого значення набуває ефективне управління комунальним майном, як рухомих, так і нерухомих, актуалізується потреба в удосконаленні правового механізму розпорядження комунальним сектором органами місцевого самоврядування. При цьому процес реформування національного законодавства дедалі більше орієнтується на європейські стандарти належного врядування, прозорості й підзвітності, що визначають вектор розвитку українського законодавства у сфері комунальної власності. Це сприяє поступовому формуванню держави нових підходів до регулювання права власності та закріплення основних організаційно-правових форм юридичних осіб, уведенню системних змін у діяльність підприємств комунальної форми власності.

Чинним законодавством визначено належність права комунальної власності на рухоме й нерухоме майно органам місцевого самоврядування [3, ст. 60]. За статтею 29 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997, саме ради визначають порядок управління комунальною власністю, здійснення контролю за використанням прибутків підприємств, установ та організацій комунальної власності, заслуховують звіти керівників про роботу цих підприємств, звітують про хід і результати відчуження комунального майна [3]. У свою чергу, Господарський кодекс України (утратив чинність на підставі Закону від 09.01.2025 № 4196-IX) характеризував комунальне підприємство як унітарне підприємство, яке діяло на основі комунальної власності територіальної громади. Тобто останній визначав, що засновником і власником майна виступав відповідний орган місцевого самоврядування, який затверджував статут і здійснював стратегічний контроль над комунальними підприємствами.

Прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX передбачило трансформацію правового статусу комунальних підприємств, установивши перехідний період її повного проходження в три роки – до 2028 року. Проаналізуємо результативність і стан реформування комунального сектору з визначенням особливостей установлення його правового регулювання.

Що безпосередньо стосується комунальних підприємств, то Закон № 4196-IX передбачає в перехідний період шляхом перетворення чи ліквідації трансформувати організаційно-правову форму юридичних осіб у товариства з обмеженою відповідальністю чи акціонерне товариство (ст. 14). При цьому комунальне комерційне підприємство має перетворитися в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать відповідній територіальній громаді, або в комунальне некомерційне товариство [4]. У разі неперетворення або ліквідації державних і комунальних підприємств у перехідний період їх чекає подальше припинення та передача активів у фонд державного майна.

Як зазначає в роз'ясненнях Верховний Суд України, у цей перехідний період допускається подальше функціонування раніше створених підприємств у формах державного, комунального, приватного, казенного, іноземного підприємства тощо. Однак, згідно зі ст. 13 Закону № 4196-IX, створення нових юридичних осіб у цих формах заборонено. Після завершення перехідного періоду юридичні особи у формі «підприємств» мають бути перетворені на інші організаційно-правові форми – господарські товариства [1].

Управління комунальними підприємствами, відповідно до ст. 3 Закону № 4196-IX, визначаються Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» як новий режим управління юридичними особами на праві господарського відання чи оперативного управління – узуфрукт державного майна (особисте безоплатне володіння й користування), або здійснення управління майном таких суб'єктів на основі права власності новостворених товариств.

Відповідно до ст. 60-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 № 280/97-ВР, право особистого безоплатного володіння й користування комунальним майном (узуфрукт комунального майна) є речовим правом на комунальне майно для узуфруктаріїв – органів місцевого самоврядування, комунальних організацій (установ, закладів), комунальних некомерційних товариств та інших юридичних осіб, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є територіальна громада [3]. Як указує Верховний Суд України, рішення про те, яке саме майно отримає товариство на праві власності, а яке – на праві узуфрукту, буде прийматися індивідуально в кожному конкретному випадку [1]. Також варто наголосити, що узуфрукт комунального майна встановлюється уповноваженим органом місцевого самоврядування на будь-які види рухомого або нерухомого майна (крім земельних ділянок), що перебуває у власності територіальної громади, строком на п'ять років або безстроково [3].

Ще однією особливістю, яка передбачається ст. 13 Закону № 4196-IX, є заборона внесення змін до відомостей про державні підприємства (державні комерційні підприємства, казенні підприємства), комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань [4]. Так, установлюються обмеження щодо внесення змін до відомостей про державні підприємства (державні комерційні та казенні підприємства), комунальні та спільні комунальні підприємства, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань після завершення перехідного періоду. Винятки становлять випадки:

- державна реєстрація припинення юридичної особи шляхом перетворення або ліквідації та внесення пов'язаних із цим змін;
- державна реєстрація змін, що стосуються керівника юридичної особи, складу чи голови ліквідаційної комісії, а також ліквідатора чи керуючого припиненням;
- державна реєстрація змін у зв'язку з передачею єдиного майнового комплексу державного підприємства до сфери управління Фондом державного майна України;
- державна реєстрація змін у разі відкриття провадження у справі про банкрутство юридичної особи.

Зміни відображені й в особливостях організації управлінської діяльності комунальних унітарних підприємств. Органи управління комунального унітарного підприємства формуються у двоступеневій структурі. По-перше, управлінські функції здійснює керівник підприємства, який призначається (або обирається) органом, до сфери управління якого зараховане підприємство, чи наглядовою радою (за умови її створення). При цьому керівник несе підзвітність органу, що здійснив його призначення чи обрання. По-друге, у випадках, передбачених статутом і чинним законодавством, функціонує наглядова рада, що виконує контрольні та стратегічні функції, спрямовуючи діяльність керівника в межах визначеної компетенції.

Створення наглядової ради комунального унітарного підприємства здійснюється за рішенням органу, до управління якого зараховане підприємство. При цьому критерії обов'язковості її утворення, порядок формування, організації діяльності та припинення роботи, а також правила призначення членів наглядової ради визначаються рішенням відповідної місцевої ради.

Річна фінансова звітність комунального унітарного підприємства може підлягати обов'язковій перевірці незалежним аудитором у порядку, передбаченому рішенням відповідної місцевої ради. Критерії відбору незалежного аудитора та критерії зарахування комунальних унітарних підприємств до таких, фінансова звітність яких підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором, установлюються рішенням відповідної місцевої ради [4].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Запровадження воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року зумовило необхідність адаптації системи місцевого самоврядування до умов кризового управління. Законодавство доповнене нормами, що стосуються організації територіальної оборони, управління комунальним майном в умовах воєнного стану. Зміни також торкнулися регламентів діяльності рад, які отримали можливість проводити дистанційні засідання з використанням цифрових технологій.

Правове забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні, у тому числі в секторі управління комунальною власністю, сьогодні характеризується значною динамікою змін, зумовлених як воєнним станом, так і курсом на європейську інтеграцію. Сучасні реформи спрямовані на підвищення ефективності місцевої влади, забезпечення фінансової самостійності громад і розвитку господарської діяльності комунальних підприємств. Разом із тим подальша оптимізація законодавчої бази й удосконалення механізмів взаємодії між державою і громадами залишаються ключовими завданнями. Разом

з утратою чинності Господарського кодексу України та прийняттям Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX останній створює фундаментальну трансформацію для комунальних підприємств і їх взаємин з місцевим самоврядуванням.

Обґрунтоване підсумкове положення варто аргументувати в таких умовизначеннях:

1) реформування комунального сектору відображає стратегічну орієнтацію держави на підвищення прозорості, підзвітності й фінансової автономії органів місцевого самоврядування, що особливо актуально в умовах воєнного стану;

2) прийняття Закону України № 4196-IX започаткувало трансформацію правового статусу комунальних підприємств, спрямовану на їх перетворення в господарські товариства. Це означає поступовий відхід від традиційних унітарних форм управління комунальним майном і впровадження більш сучасних і гнучких організаційно-правових механізмів;

3) запровадження інституту узуфрукту комунального майна, спрямованого на відображення прагнення законодавця знайти баланс між забезпеченням ефективного управління комунальною власністю та збереженням її суспільного призначення. При цьому індивідуальний підхід до визначення правового режиму конкретних об'єктів комунальної власності дає змогу уникати формалізму й ураховувати інтереси територіальних громад;

4) перехідний період реформування комунального сектору до 2028 року є ключовим етапом, протягом якого необхідно забезпечити стабільність функціонування комунальних підприємств, мінімізувати ризики втрати майна територіальних громад і створити передумови для ефективного корпоративного управління.

Загалом сучасні трансформаційні процеси у сфері комунальної власності свідчать про формування нової моделі правового регулювання, що поєднує українську конституційну традицію, вимоги воєнного часу та європейські стандарти належного врядування.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс втрачає чинність 28 серпня – у Верховному Суді роз'яснили основні зміни. *Судово-юридична газета*. 28 серпня 2025. URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/339651-khozyaystvennyy-kodeks-teryayet-silu-28-avgusta-v-verkhovnom-sude-razyasnili-osnovnye-izmeneniya>.
2. Конституція України : прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1997. № 24. Ст. 170.
4. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2025. № 28–29. Ст. 94.

References

1. Hospodars'kyi kodeks vtrachaye chynnist' 28 serpnia – u Verkhovnomu Sudi roz'yasnyly osnovni zminy [The Commercial Code will expire on August 28 – the Supreme Court explained the main changes]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 28 serpnia 2025. Retrieved from: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/339651-khozyaystvennyy-kodeks-teryayet-silu-28-avgusta-v-verkhovnom-sude-razyasnili-osnovnye-izmeneniya> [in. Ukr.].
2. Konstytutsiya Ukrainy: pryynyata na 5-y sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrainy 28 chervnya 1996 roku [The Constitution of Ukraine: adopted at the 5th session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1996. № 30, art. 141 [in. Ukr.].
3. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 21.05.1997. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR)*, 1997, № 24, art. 170 [in. Ukr.].
4. Pro osoblyvosti rehulyuvannya diyal'nosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiyno-pravovykh form u perekhidnyy period ta ob'yednan' yurydychnykh osib [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations

of legal entities]: Закон Ukrainy vid 09.01.2025. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady (VVR)*, 2025, № 28–29, art. 94 [in. Ukr.].

ABSTRACT

Nataliia Maksymenko. Legal support for the activities of local government bodies in connection with the reform of the utility sector

The article examines the legal framework for the activities of local self-government bodies in Ukraine in the context of reforms in the municipal sector, which took place under the influence of martial law and European integration processes. It reveals the regulatory and legal framework for the functioning of local self-government bodies, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the European Charter of Local Self-Government, the Law of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine” and new legislation aimed at modernising municipal enterprises. The latest legislative changes are analyzed, in particular the repeal of the Economic Code of Ukraine and the adoption of Law № 4196-IX of January 9, 2025, which initiated the transformation of unitary municipal enterprises into economic companies. The peculiarities of introducing the institution of usufruct of municipal property as an alternative form of asset management for territorial communities are highlighted. The specifics of the activities of local self-government bodies in conditions of martial law are emphasized, in particular, their increased role in ensuring the viability of communities and managing property resources. Attention is drawn to the processes of decentralization, increasing the financial autonomy of communities, and expanding the powers of councils and executive bodies. The importance of combining Ukrainian legal traditions with European standards of good governance, transparency, and accountability was emphasized. It was concluded that the reform of the municipal sector is aimed at improving the efficiency of municipal property management, creating conditions for the development of corporate governance, and ensuring a balance between public interests and the needs of local communities.

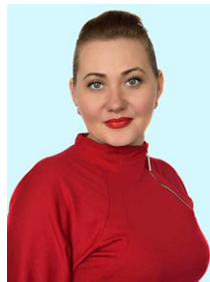
Key words: *local self-government bodies, public administration, municipal sector, municipal property, state regional policy, regional development, municipal enterprises.*

Надійшла до редакції: 02.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 347.958

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-11>

Олександра НЕСТЕРЦОВА-СОБАКАРЬ

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

oleksandra.nestertsova-sobakar@dduvs.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДЕННЯ, ЗМІНИ ТА ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному аналізу особливостей укладення, зміни та припинення шлюбного договору за законодавством України. У роботі розглянуто правову природу шлюбного договору як інституту сімейного права, визначено його місце серед інших цивільно-правових договорів, а також окреслено основні проблеми, пов'язані з його практичним застосуванням. Автор акцентує на значенні шлюбного договору як ефективного інструмента договірного регулювання майнових відносин між подружжям, який дає змогу впорядковувати правові зв'язки, запобігати конфліктам і забезпечувати баланс інтересів сторін. Особливу увагу приділено аналізу положень Сімейного кодексу України, які регламентують умови укладення договору, порядок його нотаріального посвідчення, можливість унесення змін і підстави для припинення.

У статті розглянуто доктринальні підходи й наукові позиції вчених, які досліджували проблематику правової природи шлюбного договору, його змісту й меж свободи подружжя у визначенні майнових правовідносин. Зроблено висновок, що, незважаючи на певний рівень наукової розробленості теми, інститут шлюбного договору в Україні залишається малопоширеним і стикається з низкою проблем: недостатністю правових знань серед громадян, негативними соціальними стереотипами, суперечностями в законодавстві та неоднаковою судовою практикою.

Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання шлюбного договору в умовах інтеграції України до європейського правового простору й зростання ролі договірних засобів урегулювання майнових відносин. Зокрема, актуальним є питання законодавчого визначення підстав припинення шлюбного договору, деталізації порядку його зміни, а також вироблення єдиних підходів у правозастосовній практиці. Отримані результати мають важливе теоретичне та практичне значення, оскільки сприяють удосконаленню сімейного законодавства України й формуванню правової культури населення.

Ключові слова: шлюбний договір, укладення, зміна, припинення, Сімейний кодекс України, нотаріальне посвідчення, майнові відносини подружжя, договірна свобода, судовою практика, правове регулювання.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний етап розвитку України характеризується формуванням демократичної, правової та соціально орієнтованої держави, у центрі якої стоїть людина та її права. Головним завданням держави є створення умов, що забезпечують реалізацію здібностей громадян і гарантують ефективний правовий захист. Рівень демократичності суспільства визначається не лише проголошенням природних прав людини, а й дієвістю механізмів їх дотримання.

Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність удосконалення інституту шлюбного договору й запозичення позитивного зарубіжного досвіду його правового регулювання. Попри поступове зростання кількості укладених договорів, їхня частка залиша-

ється незначною – лише один на 54 шлюби (2024 р.) [2]. Це свідчить про низький рівень правової культури населення й недосконалість нормативного регулювання, що обмежує застосування цього інструмента врегулювання майнових відносин подружжя.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Сучасний етап розвитку України характеризується формуванням демократичної, правової та соціально орієнтованої держави, у центрі якої стоїть людина та її права. Головним завданням держави є створення умов, що забезпечують реалізацію здібностей громадян і гарантують ефективний правовий захист. Рівень демократичності суспільства визначається не лише проголошенням природних прав людини, а й дієвістю механізмів їх дотримання.

Євроінтеграційний курс України зумовлює необхідність удосконалення інституту шлюбного договору та запозичення позитивного зарубіжного досвіду його правового регулювання.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Повномасштабна війна російської федерації проти України створила низку правових проблем у різних сферах, зокрема в сімейному праві. У нинішніх умовах особливого значення набувають питання укладення й розірвання шлюбів, адже навіть під час воєнного стану сімейні відносини продовжують існувати. Це зумовлює потребу в оновленні законодавчих підходів до регулювання шлюбних правовідносин, включно з уточненням порядку припинення шлюбу в особливих правових режимах.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті – виконати комплексний аналіз особливостей укладення, зміни та припинення шлюбного договору за законодавством України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Еволюція сімейних відносин і зміни в соціально-економічному розвитку українського суспільства зумовили потребу в закріпленні інституту шлюбного договору в національному законодавстві. Договірний режим майна подружжя є важливим механізмом упорядкування майнових прав та обов’язків, сприяючи зміцненню довіри та взаєморозуміння між сторонами. Водночас шлюбний договір, як відносно новий для українського права правовий інститут, потребує подальшого наукового осмислення, зокрема уточнення його змісту, предмета, суб’єктного складу, а також умов і порядку укладання.

Відповідно до ч. 1 ст. 64 Сімейного кодексу (далі – СК) України, дружина та чоловік мають право на укладання між собою всіх договорів, які не заборонені законом. При цьому вони мають відповідати вимогам, які висуваються до укладання угод. Шлюбний договір – не виняток. Він також має відповідати загальним вимогам укладання угод. Так, щодо осіб, які укладають шлюбний договір, необхідним є володіння визначеним обсягом дієздатності, дотримання встановленої для цього виду договору форми. Крім того, у договорі має бути виражена вільна воля сторін, яка має збігатися з їхнім волевиявленням [8, с. 87]. Шлюбний договір має бути обов’язково нотаріально посвідчений. При цьому немає різниці, який саме нотаріус засвідчить цей договір – державний чи приватний.

Відповідно до Інструкції «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», затвердженої Наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 р. № 296/5 [3–4], шлюбний договір може бути посвідчений нотаріусом за місцем проживання однієї зі сторін чи за місцем реєстрації шлюбу. При цьому шлюбний договір має бути укладений на спеціальному бланку нотаріальних документів.

При реєстрації шлюбного договору нотаріус зобов’язаний роз’яснити сторонам зміст і значення поданого ними проєкту шлюбного договору, зокрема наслідки включення до його змісту тих чи інших умов, а також перевірити відповідність змісту цього договору вимогам закону та дійсним намірам сторін [1, с. 95].

Згідно зі ст. 43 Закону України «Про нотаріат», нотаріуси при вчиненні нотаріальних дій зобов'язані встановити особу громадян, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій [4]. Так, установити особу можна за паспортом або іншими документами, що виключають будь-які сумніви щодо осіб громадян, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії.

Крім того, нотаріус, перш ніж посвідчити шлюбний договір, повинен перевірити дієздатність осіб, які мають намір його укласти. Тобто він має перевірити, чи розуміють сторони значення своїх дій і наслідки їх вчинення.

Ураховуючи норму ч. 2 ст. 92 СК України щодо укладання шлюбного договору, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника.

СК України не передбачає можливості укладання шлюбного договору в присутності свідків. Шлюбний договір, як, до речі, і будь-який інший договір, являє собою угоду, підписану сторонами. Проте більшість договорів може бути підписана представником на підставі належним чином оформленого договору доручення чи на підставі довіреності.

Цікаво зауважити, що шлюбний договір – не зовсім звичайна угода. Такий договір укладається між особами, яких поєднують особисто-довірчі відносини, що дає підстави окремим дослідникам розглядати його як особистий або навіть інтимний правочин. Водночас з урахуванням принципів представництва не можна повністю виключати можливість укладення такого договору через уповноважену особу. Повноваження представника чітко визначаються довірительом та обмежуються межами наданого мандата, що гарантує контроль над змістом та умовами угоди. Оптимальною є ситуація, коли подружжя формує умови договору спільно зі своїми адвокатами, що забезпечує як правову точність, так і баланс інтересів сторін. Отже, укладання шлюбного договору через представників може вважатися допустимим за умови дотримання вимог закону й особистого волевиявлення сторін.

СК України вперше передбачено можливість зміни умов шлюбного договору. Так, у ст. 100 СК України зазначено, що одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається; шлюбний договір може бути змінено подружжям. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується; на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

Однак у СК України не визначено порядку вчинення подружжям дій, спрямованих на зміну умов договору. Крім того, виникає питання про можливість зміни умов договору в судовому порядку. У новому СК України відповіді на ці й інші питання не містяться [5, с. 104]. Очевидно, цьому може допомагати субсидіарне застосування відповідних положень цивільного права. Таким чином, правило ч. 1 ст. 100 СК України про недопустимість зміни умов шлюбного договору в односторонньому порядку відповідає вимогам цивільного законодавства, що є цілком справедливим, оскільки призначення будь-якого зобов'язання полягає в його виконанні.

Варто зауважити, що укладений у законному порядку шлюбний договір, як і будь-який інший договір, може за певних умов змінюватися в установленому порядку. Питання зміни умов шлюбного договору вимагають детального й глибокого розгляду з урахуванням досвіду цивілістичної науки [7, с. 27].

Чинне сімейне законодавство, зокрема ч. 2 ст. 100 СК України, установлює певні вимоги до форми угоди про зміну шлюбного договору [6]. Так, зазначена угода має бути викладена в такий саме спосіб, що й сам шлюбний договір. Мається на увазі те, що угода про зміну шлюбного договору має являти собою документ, який містить текст змін і (чи) доповнення до шлюбного договору, підписаний обома сторонами й в обов'язковому порядку посвідчений нотаріально. Такі зміни можуть бути внесені за взаємною згодою сторін у будь-який час протягом шлюбу.

Ураховуючи викладені вимоги, можна дійти висновку, що включення до змісту самого шлюбного договору умов про порядок і підстави його зміни може бути цілком мож-

ливим (за умови відповідності таких умов чинному законодавству), оскільки в такий спосіб не буде порушена встановлена ч. 2 ст. 100 СК України форма для такої угоди.

Відповідно до п. 3 ст. 100 СК України, на вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути змінений за рішенням суду, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних неповнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення. Аналіз змісту наведеної норми дає підстави зробити кілька висновків. Із цієї норми насамперед з очевидністю випливає, що ніякі інші особи, крім подружжя, не мають права заявляти вимоги про зміну шлюбного договору. Звичайно ж, мається на увазі подружжя, яке перебуває в зареєстрованому шлюбі.

Відповідно до ст. 100 СК України, зміна договору в односторонньому порядку можлива лише за наявності певних підстав [6]. По-перше, така зміна можлива, якщо судом буде визнано, що цього вимагають інтереси сторони, яка подала заяву, до того ж вони повинні мати істотне значення. Інтереси сторони визнаються такими, що мають істотне значення, якщо їх існування тягне за собою таку зміну співвідношення майнових інтересів сторін, що спричиняє шкоду зацікавленим сторонам, за якої вона значною мірою втрачає те, на що мала право розраховувати при укладанні шлюбного договору.

По-друге, якщо того вимагають інтереси дітей. У цьому випадку законодавець не зазначає, які діти маються на увазі – малолітні, інші неповнолітні, повнолітні. Проте, оскільки до підстав зміни умов шлюбного договору законодавець зараховує також інтереси непрацездатних неповнолітніх дочки, сина, що зрозуміло, то у вищезгаданому випадку законодавець має на увазі неповнолітніх дітей, тобто таких, які не досягли 18 років.

По-третє, коли того вимагають інтереси непрацездатних повнолітніх дітей.

Поряд зі зміною умов шлюбного договору важливе значення має дослідження питання про його припинення. Дія шлюбного договору, як і будь-якого іншого договору, може бути припинена. У СК України не передбачено вичерпного чи орієнтовного переліку підстав припинення шлюбного договору, крім його розірвання (ст. 102).

Як зазначається в літературі, припиненням зобов'язання є ліквідація за передбаченими законом або договором підставами існування суб'єктивних прав та обов'язків, які становлять його зміст, унаслідок чого зобов'язання припиняє своє існування, відповідно, між учасниками припиняється правовий зв'язок, що виник із цього зобов'язання [9, с. 49–50].

З огляду на те що шлюбний договір являє собою угоду комплексного характеру, мова може йти про припинення всього договору або його окремих умов. Але, оскільки підстави припинення шлюбного договору загалом і підстави припинення окремих його умов одні й ті самі, то, зазначаючи про підстави припинення шлюбного договору, будемо мати на увазі й припинення його в певній частині (тобто окремих його умов).

Цивільний кодекс (далі – ЦК) України передбачає добровільне або судове розірвання договору, установлюючи відповідні правові наслідки (ст. ст. 653, 756, 785 тощо ЦК України). Крім того, у ЦК України значно ширше закріплюється така підстава припинення договору, як одностороння відмова від нього, як санкція за порушення договору або навіть за відсутності будь-якого порушення умов договору (ст. ст. 651, 1025, 1026 тощо).

Аналіз положень СК України щодо припинення шлюбного договору надає підстави для таких висновків. Так, відповідно до ст. 101 СК України, подружжя має право відмовитися від шлюбного договору. Права й обов'язки, установлені шлюбним договором, припиняються в день подання до нотаріуса заяви про відмову від нього. У такій редакції наведена норма має кілька недоліків.

Так, аналізуючи першу частину наведеної норми, можна дійти висновку, що законодавець має на увазі узгоджену відмову від шлюбного договору обох з подружжя.

Стаття 102 СК України регулює порядок розірвання шлюбного договору, визначаючи, що за вимогою одного з подружжя договір може бути припинений судом за наявності істотних підстав, зокрема в разі неможливості його виконання [6]. Однак така норма

частково суперечить принципам цивільного права, де передбачено можливість як добровільного, так і судового розірвання договору за взаємною згодою сторін або у випадку порушення його умов. Відповідно до ст. 651 ЦК України, зміна чи розірвання договору допускається за згодою сторін, а при її відсутності – за рішенням суду з урахуванням правових наслідків і міри відповідальності винної сторони.

Отже, при врегулюванні відносин, що виникають зі шлюбного договору, необхідно враховувати фундаментальні положення цивільного законодавства. Зокрема, ст. 102 СК України також передбачає можливість припинення шлюбного договору за взаємною згодою подружжя, що робить недоцільним подання додаткової заяви нотаріусу, оскільки така процедура не забезпечує повного врегулювання майнових наслідків. При цьому розірвання може стосуватися лише договору загалом, оскільки часткове припинення його положень залишає чинною решту умов [9, с. 28].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, умови й порядок укладання шлюбного договору мають важливе значення для розуміння його правової природи, а також дають чітке уявлення про шлях, який необхідно пройти, перед тим як договір буде остаточно укладений. Шлюбний договір змінює законний режим володіння майном подружжя й установлює договірний режим володіння цього майна. Останній діє лише за бажанням подружжя й лише щодо визначеного в ньому певного кола відносин.

Шлюбний договір має низку характерних рис, що визначають як порядок його укладення, так і зміст, серед яких:

- а) його укладення є правом, а не обов'язком подружжя;
- б) має всі загальні ознаки цивільно-правового правочину, проте характеризується особливим предметом і суб'єктним складом;
- в) укладається виключно в письмовій формі та підлягає обов'язковому нотаріальному посвідченню;
- г) може бути укладений як особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, так і тими, що вже перебувають у шлюбі;
- д) регулює лише майнові відносини між подружжям, не зачіпаючи їхніх особистих немайнових прав;
- е) умови договору повинні відповідати встановленим законом режимам власності – особистої приватної, спільної сумісної або часткової;
- є) не можуть ставити одного з подружжя в надзвичайно невідгідне матеріальне становище;
- ж) не допускають обмеження прав подружжя як власників щодо розпорядження належним їм рухомим чи нерухомим майном.

Список використаних джерел

1. Дорошенко Л.М., Бистра А.О. Деякі аспекти укладання шлюбного договору. *Форум права*. 2013. № 4. С. 93–97.
2. На 7% побільшало шлюбних договорів за рік. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriage-contracts-2024>.
3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року (зі змінами і допов.). *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 632.
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
5. Римаренко І.В. Шлюбний договір в Україні: за і проти. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 1. С. 102–105.
6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21. Ст. 135.
7. Тімуш І.С. Правова природа шлюбного договору. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 25–31.

8. Ульяненко О.О. Порядок і умови укладення шлюбного договору (контракту). *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 4. С. 85–88.
9. Цивільне і сімейне право України : навч.-практ. посіб. / за ред. Є.О. Харитоновна, А.І. Дрішлюка. Харків : ТОВ «Одіссей», 2003. 640 с.

References

1. Doroshenko, L.M., Bystra, A.O. (2013) Deyaki aspekty ukladannya shlyubnoho dohovoru [Some aspects of concluding a marriage contract]. *Forum prava*. № 4, pp. 93–97 [in Ukr.].
2. Na 7% pobil'shalo shlyubnykh dohovoriv za rik [The number of marriage contracts increased by 7% per year]. Retrieved from: <https://opendatabot.ua/analytics/marriage-contracts-2024> [in Ukr.].
3. Pro zatverdzhennya Poryadku vchynennya notarial'nykh diy notariusamy Ukrainy [On approval of the Procedure for performing notarial acts by notaries of Ukraine] : nakaz Ministerstva yustytitsiyi Ukrainy vid 22 lyutoho 2012 roku (zi zminamy i dopov.). *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy*. 2012. № 17, art. 632 [in Ukr.].
4. Pro notariat [On notary] : Zakon Ukrainy vid 02.09.1993. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 1993. № 39, art. 383 [in Ukr.].
5. Rymarenko, I.V. (2013) Shlyubnyy dohovir v Ukraini: za i proty [Marriage contract in Ukraine: pros and cons]. *Suchasni pytannya ekonomiky i prava*. Iss. 1, pp. 102–105 [in Ukr.].
6. Simeynyy kodeks Ukrainy vid 10.01.2002 [Family Code of Ukraine of 10.01.2002]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. 2002. № 21, art. 135 [in Ukr.].
7. Timush, I.S. (2013) Pravova pryroda shlyubnoho dohovoru [The legal nature of the marriage contract]. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*. № 3, pp. 25–31 [in Ukr.].
8. Ul'yanenko, O.O. (2003) Poryadok i umovy ukladannya shlyubnoho dohovoru (kontraktu) [The procedure and conditions for concluding a marriage agreement (contract)]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4, pp. 85–88 [in Ukr.].
9. Tsyvil'ne i simeyne pravo Ukrainy [Civil and family law of Ukraine] : navch.-prakt. posib. ; za red. Ye.O. Kharytonova, A.I. Drishlyuka. Kharkiv : TOV «Odissey», 2003. 640 p. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandra Nestertsova-Sobakar. Peculiarities of concluding, amending and terminating a marriage contract under the legislation of Ukraine

The article is devoted to a comprehensive analysis of the features of concluding, amending and terminating a marriage contract under the legislation of Ukraine. The work examines the legal nature of the marriage contract as an institution of family law, determines its place among other civil law contracts, and also outlines the main problems associated with its practical application. The author emphasizes the importance of the marriage contract as an effective instrument of contractual regulation of property relations between spouses, which allows to streamline legal relations, prevent conflicts and ensure a balance of interests of the parties. Particular attention is paid to the analysis of the provisions of the Family Code of Ukraine, which regulate the conditions for concluding a contract, the procedure for its notarial certification, the possibility of making amendments and grounds for termination. The article examines the doctrinal approaches and scientific positions of scientists who studied the issues of the legal nature of the marriage contract, its content and the limits of the spouses' freedom in determining property relations. It is concluded that despite a certain level of scientific development of the topic, the institution of a marriage contract in Ukraine remains underdeveloped and faces a number of problems: lack of legal knowledge among citizens, negative social stereotypes, contradictions in legislation and uneven judicial practice.

The need for further improvement of the legal regulation of a marriage contract in the context of Ukraine's integration into the European legal space and the growth of the role of contractual means of regulating property relations is substantiated. In particular, the issue of legislative definition of the grounds for termination of a marriage contract, detailing the procedure for its amendment, as well as developing unified approaches in law enforcement practice is relevant. The results obtained have important theoretical and practical significance, as they contribute to the improvement of family legislation of Ukraine and the formation of the legal culture of the population.

Key words: marriage contract, conclusion, amendment, termination, Family Code of Ukraine, notarial certificate, property relations of spouses, contractual freedom, judicial practice, legal regulation.

Надійшла до редакції: 29.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 352.07

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-12>

Віталій ПАСТУШЕНКО

кандидат юридичних наук

(Донецький державний університет внутрішніх справ,

м. Кропивницький, Україна)

dpd@dnunvs.ukr.education

Ігор ВОЙТУШЕНКО

аспірант у галузі публічного права та адміністрування

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

d_adpa@ddunvs.edu.ua

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ Й РЕАЛІЗАЦІЇ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті досліджено інституційне забезпечення формування й реалізації синергетичного потенціалу територіальних громад у контексті сучасних трансформацій публічного управління в Україні. На основі міждисциплінарного підходу проаналізовано природу синергетичних процесів у громадському секторі, їх роль у розвитку територій і підвищенні ефективності управлінських рішень. Показано, що ключовою умовою успішного функціонування об'єднаних громад є здатність інституцій формувати середовище для взаємодії, довіри, партнерства й обміну ресурсами. Розглянуто приклади впровадження синергетичних моделей у різних регіонах України, зокрема в Запорізькій, Дніпропетровській, Львівській, Волинській.

Автори наукового дослідження довели, що в умовах децентралізації інституційне забезпечення синергетичних процесів має бути гнучким, багаторівневим і зорієнтованим на сталість. Акцент зроблено на інституціях міжмуніципального співробітництва, агенціях місцевого розвитку, хабах стратегічного планування, а також цифрових платформах, які сприяють формуванню синергетичного ефекту. У статті висвітлено приклади успішної кооперації між громадами у сферах освіти, охорони здоров'я, управління відходами, водопостачання й розвитку туризму.

Результати дослідження можуть використати органи місцевого самоврядування, розробники політик, громадські об'єднання й міжнародні організації, які підтримують розвиток громад в Україні.

Ключові слова: синергетичний потенціал, територіальні громади, інституційне забезпечення, синергія, публічне управління, міжмуніципальне співробітництво, розвиток територій.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Реформа децентралізації в Україні розширила можливості місцевого самоврядування, проте перед громадами постала проблема ефективного управління новими повноваженнями та ресурсами. Не всі громади мають однаковий рівень спроможності. Саме

© В. Пастушенко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-5109-9682>

© І. Войтушенко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-2431-7258>

тому питання синергії – об'єднання зусиль, ресурсів і компетенцій для досягнення спільного результату – набуває ключового значення. Нині синергетичні процеси не є достатньо інституціоналізованими, а законодавча база лише частково забезпечує умови для міжмуніципальної співпраці.

Дослідження ґрунтується на методах системного аналізу, кейс-аналізу, порівняльного аналізу, інституційного моделювання й контент-аналізу публічних документів територіальних громад. Також використано елементи синергетичної теорії та концепції мережевого публічного управління. Формування синергетичного потенціалу територіальних громад в Україні відбувається нерівномірно, що зумовлено як відмінностями інституційної спроможності, так і ресурсним забезпеченням і лідерськими підходами в місцевому самоврядуванні. Проте в окремих регіонах уже спостерігаються приклади ефективної інституціоналізації синергії, які можуть бути репліковані на інші громади.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Наукове підґрунтя підходу формувалося в працях Г. Хакена [12], Е. Остром (моделі колективного управління спільними ресурсами) [13] та інших. В українських дослідженнях це положення адаптовано в працях В. Куценка [3], І. Письменного [5], О. Руденка [9] та інших, які розкривають синергетику як аналітичний інструмент для дослідження міжмуніципального партнерства.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є виявлення інституційних чинників, що забезпечують формування й реалізацію синергетичного потенціалу територіальних громад, а також аналіз практичних моделей співпраці між громадами в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Наукова оцінка синергетичного потенціалу включає аналіз:

- ступеня міжсекторальної інтеграції (влада-бізнес-громада);
- інституційної гнучкості;
- динаміки управлінських інновацій;
- масштабованості локальних практик.

Одним із таких прикладів є діяльність громад Львівської області, де інституційне середовище активно підтримується регіональними платформами взаємодії, такими як Офіс реформи місцевого самоврядування. Зокрема, Добромиська міська громада стала ініціатором спільного проєкту з утилізації твердих побутових відходів із залученням декількох сусідніх територіальних громад [7]. Це дало змогу не лише консолідувати ресурси, а й сформувати нову інституційну структуру – спільне комунальне підприємство, що стало інструментом реалізації довгострокової екологічної політики на рівні міжмуніципального партнерства. Такий підхід продемонстрував можливості використання синергії не лише для економії коштів, а й для досягнення сталого екологічного розвитку.

У Волинській області, зокрема в Турійській громаді, реалізовано стратегічну співпрацю між кількома громадами у сфері розвитку туризму. Створення спільного туристичного маршруту, брендинг локальних територій та узгоджена маркетингова стратегія стали результатом формування міжмуніципального кластеру. Інституціоналізація цього процесу здійснювалася через укладення меморандумів, створення координаційної ради й залучення зовнішніх донорів. Це дало змогу не лише підвищити привабливість регіону для туристів, а й закласти основи для розвитку малого підприємництва в сільських громадах [1].

У сучасній науці публічного управління синергетика застосовується як методологія, що дає змогу вивчати процеси самоорганізації, емерджентності, появи нових структур і якостей у результаті взаємодії різних підсистем (державної, комунальної, громадянської, бізнесової). Поняття синергетичного потенціалу в цьому контексті означає сукупність ресурсів, зв'язків, знань та управлінських практик, які можуть бути активізовані шляхом узгодженого функціонування різних акторів у межах території.

Таким чином, наукова обґрунтованість формування й реалізації синергетичного потенціалу полягає в поєднанні трьох взаємозалежних рівнів: концептуального (модель громади як відкритої системи), інституційного (створення умов для взаємодії) та управлінського (інструменти активізації співпраці). Розгляд територіальної громади в цій парадигмі відкриває можливості для розробки інноваційних стратегій розвитку, орієнтованих не на накопичення ресурсів, а на максимізацію взаємодії між ними. Розкриття синергетичного потенціалу територіальних громад потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує положення синергетики, інституціональної економіки, теорії мережевого управління та стратегічного публічного менеджменту. Ключовим у цьому контексті є розуміння територіальної громади як складної відкритої системи, яка функціонує в умовах постійної взаємодії із зовнішнім середовищем і залежить від здатності до самоорганізації. Позитивні зрушення відбувалися й у Запорізькій області, де в місті Мелітополі до початку повномасштабної війни було розроблено концепцію «розумного міста» із залученням муніципалітету, місцевих університетів і представників бізнесу. Ключовим інструментом реалізації цього проєкту стала платформа відкритих даних і цифрової участі, яка забезпечувала прозорість управлінських рішень, інтерактивну взаємодію з громадськістю та стимулювання локальних ІТ-ініціатив. Така практика демонструє потенціал синергії в цифровому просторі, коли інституції об'єднують ресурси навколо інноваційної мети [11].

У кожному з наведених у статті прикладів відображено ключові ознаки синергетичної взаємодії: інтеграція зусиль, формалізація співпраці, довгострокове планування, орієнтація на сталий ефект. Спільною рисою є також активна участь трьох сторін – міжнародних донорів, навчальних закладів, громадських організацій – у підтримці й модерації інституційної взаємодії.

Ці приклади підтверджують, що навіть за умов обмеженого фінансового ресурсу синергетичні моделі можуть бути реалізовані за наявності стратегічного бачення, політичної волі й відповідного інституційного забезпечення. Водночас успішність таких моделей значною мірою залежить від здатності громад до самоуправління, наявності фахових кадрів і створення прозорого нормативного середовища. Реформа децентралізації в Україні значно розширила можливості місцевого самоврядування, надавши громадам повноваження в управлінні фінансами, землею, освітою, охороною здоров'я тощо [2]. Проте цей процес виявив істотні відмінності в рівні спроможності громад, особливо в сільській місцевості. Виникла потреба у формуванні ефективних механізмів співпраці між громадами, що дають змогу об'єднувати ресурси та компетенції задля спільного вирішення проблем. Саме в цьому контексті актуалізується поняття синергетичного потенціалу.

Відповідно до положень Закону України «Про співробітництво територіальних громад», передбачається можливість реалізації спільних проєктів, делегування окремих функцій, створення спільних установ та інфраструктурних об'єктів [6]. Однак на практиці застосування цього інструмента залишається фрагментарним, що зумовлює потребу в глибшому інституційному аналізі.

Теоретичні засади синергетики як міждисциплінарного підходу запозичені з природничих наук та адаптовані до соціальних систем. У публічному управлінні синергетичний підхід дає змогу пояснити ефективність мережевої взаємодії, самоорганізації інституцій і комплексного розвитку територій [8; 14].

За результатами аналізу кейсів, реалізованих за підтримки міжнародних програм DOBRE, U-LEAD, DESPRO, можна стверджувати, що синергетичний потенціал найбільш повно розкривається в громадах, які активно залучають партнерів, створюють спільні підприємства або агенції розвитку [14]. Також синергетичний потенціал громади визначається здатністю локальної системи продукувати додаткову цінність через взаємодію внутрішніх і зовнішніх компонентів. У публічному управлінні це означає, що громади повинні вибудовувати партнерства з іншими громадами, органами влади, громадськими організаціями, бізнесом, освітніми установами тощо.

Наприклад, у Запорізькій області кілька сільських територіальних громадах налагодили спільну систему підвезення учнів та об'єднали навчальні програми в опорних закладах [10].

Сучасні дослідження також звертають увагу на мережеву природу публічного управління. Теорія мереж указує, що ефективне управління не обов'язково передбачає ієрархію, а може реалізовуватися через горизонтальні взаємодії між рівноправними акторами (network governance). У цьому сенсі громада виступає як «вузол» у регіональній мережі партнерства, де важливу роль відіграє капілярна інфраструктура управління – численні невеликі інституції, які підтримують взаємодію (громадські ради, спільні координаційні ради, кластери тощо).

Важливу роль у забезпеченні синергетичного ефекту відіграють агенції регіонального розвитку, які стали платформами для стратегічного планування та координації проєктів між громадами [6]. В аналізі публічної політики важливо враховувати індикатори синергетичної ефективності – не лише економічні, а й соціальні, управлінські й інституційні. Відсутність таких метрик ускладнює оцінювання успішності міжмуніципальної кооперації [4].

Висвітлені результати підтверджують важливість гнучкої, адаптивної, багаторівневої інституційної архітектури, що дає громадам змогу швидко реагувати на виклики та формувати ефективні альянси.

Таким чином, наукова обґрунтованість формування й реалізації синергетичного потенціалу полягає в поєднанні трьох взаємозалежних рівнів: концептуального (модель громади як відкритої системи), інституційного (створення умов для взаємодії) та управлінського (інструменти активізації співпраці). Розгляд територіальної громади в цій парадигмі відкриває можливості для розроблення інноваційних стратегій розвитку, орієнтованих не на накопичення ресурсів, а на максимізацію взаємодії між ними.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Приклади, представлені вище, доводять: синергія працює найкраще там, де є дієві інституційні рамки – правила, офіси, фахівці, органи координації, також із наведених прикладів можемо зробити висновок, що інституційне забезпечення цього процесу включає таке:

- формальні інститути (нормативно-правова база, угоди про співпрацю, регіональні стратегії);
- організаційні інститути (агенції регіонального розвитку, координаційні ради, міжмуніципальні офіси);
- інструментальні інститути (цифрові платформи, громадські бюджети, міжгромадські проєкти).

Інституційне забезпечення синергетичного потенціалу територіальних громад є основою для реалізації принципів децентралізації, ефективного управління та стійкого розвитку. За результатами дослідження сформульовано такі науково обґрунтовані висновки:

- Синергетичний підхід варто розглядати не лише як управлінський інструмент, а й як метaparadигму публічного управління, яка базується на системному мисленні, мережевій взаємодії та інноваційній кооперації.
- Пропонуємо впровадити в управлінську практику поняття «інституціональний каталізатор синергії» – спеціалізованих структур (агенції, координаційні центри), які ініціюють і підтримують довгострокову міжгромадську взаємодію.
- Для обґрунтованості політик місцевого розвитку варто розробити науково підтверджені моделі прогнозування синергетичного ефекту, зокрема через інструменти соціального моделювання, GIS-аналізу й цифрових дашбордів.
- Варто формувати індикатори синергетичної ефективності, які оцінюватимуть не лише результат, а й глибину, сталість, інноваційність співпраці.

Таким чином, розвиток синергетичного потенціалу громад має стати одним із базових орієнтирів нової парадигми місцевого самоврядування в Україні.

Список використаних джерел

1. Білокриницька та Турійська громади розпочинають співпрацю у сфері культури та туризму. 2024. URL: https://bilokrynyska-gromada.gov.ua/news/1721659462/?utm_source=chatgpt.com.
2. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.
3. Куценко В.І., Петрова О.В. Соціальні доміанти як основа розвитку територіальних громад на інноваційній основі (синергетичний аспект). *Журнал соціальних наук*. 2019. № 3. С. 45–58.
4. Пастушенко В.А., Войтушенко І.В. Сучасна концепція синергетичного потенціалу територіальних громад: підходи до визначення поняття науковцями та практиками. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. № 2. С. 91–98.
5. Письменний І.В. Синергетичний потенціал публічного управління в умовах суспільних трансформацій : монографія. Київ : ДРІДУ НАДУ, 2012, 245 с.
6. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>.
7. Проект Стратегії розвитку Добромиської міської територіальної громади на 2021–2027 роки. 2021. URL: https://dobromylska-gromada.gov.ua/news/1625657843/?utm_source=chatgpt.com.
8. Романюк С.А. Суперечності та виклики реалізації реформи системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні: методологічні аспекти. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 117–129.
9. Руденко О., Халімон П. Механізми реалізації державної політики регулювання земельних відносин в Україні в умовах децентралізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2020. № 3. С.113–121
10. Територіальні громади Пологівського району уклали договір про підвезення школярів. 2021. URL: <https://suspijne.media/zaporizhzhia/126745-teritorialni-gromadi-pologivskogo-rajonu-ukladi-dogovir-pro-pidvezenna-skolariv/>.
11. У Мелітополі презентували концепцію “Smart Melitopol”. 2018. URL: https://ti-ukraine.org/news/u-melitopoli-prezentuvaly-kontseptsiuu-smart-melitopol/?utm_source=chatgpt.com.
12. Haken H. Entwicklungslinien der Synergetik. *Universität Bern*. 2014. № 14-1. P. 26–59.
13. Ostrom E. Governing the commons. The Evolution of Institutions for Collective. *Cambridge university press*. 1990. P. 295. URL: www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf.
14. USAID DOBRE. Результати реалізації міжмуніципального співробітництва у громадах. 2024. URL: <https://decentralization.ua/news/18230>.

References

1. Bilokrynys'ka ta Turiys'ka hromady rozpochynayut' spivpratsyu u sferi kul'tury ta turyzmu [Bilokrynyska and Turiyska communities begin cooperation in the field of culture and tourism]. 2024. Retrieved from: https://bilokrynyska-gromada.gov.ua/news/1721659462/?utm_source=chatgpt.com [in Ukr.].
2. Kontseptsiya reformuvannya mistsevoho samovryaduvannya ta terytorial'noyi orhanizatsiyi vlady v Ukraini [The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine] : skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukr.].
3. Kutsenko, V.I., Petrova, O.V. (2019) Sotsial'ni dominanty yak osnova rozvytku terytorial'nykh hromad na innovatsiyniy osnovi (synerhetychnyy aspekt) [Social dominants as the basis for the development of territorial communities on an innovative basis (synergetic aspect)]. *Zhurnal sotsial'nykh nauk*. № 3, pp. 45–58 [in Ukr.].
4. Pastushenko, V.A., Voytushenko, I.V. (2025) Suchasna kontseptsiya synerhetychnoho potentsialu terytorial'nykh hromad: pidkhody do vyznachennya ponyattya naukovtsyamy ta praktykamy [Modern concept of synergetic potential of territorial communities: approaches to defining the concept by scientists and practitioners]. *Tsentral'noukrayins'kyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnya*. № 2, pp. 91–98 [in Ukr.].
5. Pys'mennyi, I.V. (2012) Synerhetychnyy potentsial publichnoho upravlinnya v umovakh suspil'nykh transformatsiyi [Synergetic potential of public administration in the conditions of social transformation] : monohraf. Kyiv: DRIDU NADU, 245 p. [in Ukr.].

6. Pro spivrobitnytstvo terytorial'nykh hromad [On cooperation of territorial communities]: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> [in Ukr.].
7. Proyeckt Stratehiyi rozvytku Dobromyl's'koyi mis'koyi terytorial'noyi hromady na 2021–2027 roky [Draft Development Strategy of Dobromyl city territorial community for 2021–2027]. 2021. Retrieved from: https://dobromylska-gromada.gov.ua/news/1625657843/?utm_source=chatgpt.com [in Ukr.].
8. Romanyuk, S.A. (2018) Superechnosti ta vyklyky realizatsiyi reformy systemy derzhavnoho upravlinnya ta mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini: metodolohichni aspekty [Controversies and challenges in implementing the reform of the system of public administration and local self-government in Ukraine: methodological aspects]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika*. № 2, pp. 117–129 [in Ukr.].
9. Rudenko, O., Khalimon, P. (2020) Mekhanizmy realizatsiyi derzhavnoyi polityky rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn v Ukraini v umovakh detsentralizatsiyi [Mechanisms for implementing the state policy of regulating land relations in Ukraine under decentralization]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. № 3, pp. 113–121 [in Ukr.].
10. Terytorial'ni hromady Polohivs'koho rayonu uklaly dohovir pro pidvezennya shkolyariv [Territorial communities of the Polohivskyi district concluded an agreement on transporting schoolchildren]. 2021. URL: <https://suspilne.media/zaporizhzhia/126745-teritorialni-gromadi-pologivskogo-rayonu-uklali-dogovir-pro-pidvezenna-skolariv/> [in Ukr.].
11. U Melitopoli prezentuvaly kontseptsiyu “Smart Melitopol” [The concept of “Smart Melitopol” was presented in Melitopol]. 2018. Retrieved from: https://ti-ukraine.org/news/u-melitopoli-prezentuvaly-kontseptsiiu-smart-melitopol/?utm_source=chatgpt.com [in Ukr.].
12. Haken, H. (2014) Entwicklungslinien der Synergetik [Developmental Lines of Synergetics]. *Universität Bern*. № 14-1, pp 26–59 [in Ger.].
13. Ostrom, E. (1990) Governing the commons. The Evolution of Institutions for Collective – *Cambridge university press*. P. 295. Retrieved from: www.actu-environnement.com/media/pdf/ostrom_1990.pdf.
14. USAID DOBRE. Rezul'taty realizatsiyi mizhmunitsypal'noho spivrobitnytstva u hromadakh [Results of the implementation of intermunicipal cooperation in communities]. 2024. Retrieved from: <https://decentralization.ua/news/18230>.

ABSTRACT

Vitalii Pastushenko, Ihor Voitushenko. Institutional provision of the formation and implementation of the synergic potential of territorial communities

The article examines the institutional support for the formation and implementation of the synergistic potential of territorial communities in the context of modern transformations of public administration in Ukraine. Based on an interdisciplinary approach, the nature of synergistic processes in the public sector, their role in the development of territories and increasing the efficiency of management decisions, is analyzed. It is shown that the key condition for the successful functioning of united communities is the ability of institutions to form an environment for interaction, trust, partnership and exchange of resources. Examples of the implementation of synergistic models in different regions of Ukraine, in particular in Zaporizhia, Dnipropetrovsk, Lviv, Volyn, are considered.

The authors of this scientific study have proven that in the context of decentralization, the institutional support for synergistic processes should be flexible, multi-level and oriented towards sustainability. The emphasis is placed on institutions of intermunicipal cooperation, local development agencies, strategic planning hubs, as well as digital platforms that contribute to the formation of a synergistic effect. The article highlights examples of successful cooperation between communities in the fields of education, healthcare, waste management, water supply and tourism development.

The results of this study can be used by local governments, policy makers, public associations and international organizations that support community development in Ukraine.

Key words: synergistic potential, territorial communities, institutional support, synergy, public administration, intermunicipal cooperation, territorial development.

Надійшла до редакції: 04.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 15.08.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 346.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-13>

Владислав САКСОНОВ

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

vladyslav.saksonov@dduvs.edu.ua

ПІДПРИЄМСТВО ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНА ФОРМА ГОСПОДАРЮВАННЯ ТА ЄДИНИЙ МАЙНОВИЙ КОМПЛЕКС: ПРОБЛЕМИ ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА Й ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті доводиться, що поняття «підприємство» у вітчизняному законодавстві використовується в різних значеннях.

Зокрема, зазначається, що з 1 січня 2004 року одночасно набули чинності новий Цивільний, Господарський і Митний кодекси України (останній діє в новій редакції), у положеннях яких на рівні спеціалізованих норм-дефініцій закріплено визначення поняття «підприємство». Проте в усіх указаних трьох кодексах значення, зміст і сутність поняття «підприємство» суттєво відрізняються. Так, між визначеннями, закріпленими в Господарському та Митному кодексах України, різниця вбачається *принциповою*. Водночас між визначеннями, що містяться в Цивільному кодексі України, і відповідними визначеннями, які закріплені в Господарському та Митному кодексах України, різниця видається *концептуальною*.

При цьому *останні зміни в національному законодавстві*, зумовлені прийняттям Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 р., *суперечать загальній тенденції, сформованій протягом десятиліть*, що відтворилася в Конституції України, численних кодексах, інших законах і підзаконних нормативно-правових актах, полягає у визнанні *статусу підприємства як особи, учасника правовідносин, суб'єкта господарювання*.

Ключові слова: підприємство, підприємство як організаційна форма господарювання, підприємство як єдиний майновий комплекс, законодавство, норми-дефініції.

Правильно визначаєте слова, і ви звільните світ
від половини непорозумінь.

Рене Декарт

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Поняття «підприємство» є одним із найважливіших, системоутворювальних і міжгалузевих у національному праві України, що відтворюється й у вітчизняному законодавстві. Питанням визначення відповідної дефініції, суттєвих ознак цього поняття, характеристики окремих видів підприємств присвячено чимало наукових студій. Водночас і доктринальні положення спираються насамперед на легальні визначення, закріплені передусім у нормах-дефініціях актів законодавства, зокрема в кодексах [15; 16; 17; 18; 19].

З 1 січня 2004 року одночасно набули юридичної сили новий Цивільний [20], Господарський [2] і Митний кодекси України (останній діє в новій редакції) [10], у положеннях яких на рівні спеціалізованих норм-дефініцій закріплюється визначення поняття «підприємство».

© В. Саксонов, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2749-7662>

Як відомо, призначенням норм-дефініцій і закріплених у них визначень є сприяння однаковому розумінню значення, змісту й сутності певних понять, їх конкретного сенсу, що має забезпечити їх однакове використання й застосування.

Проте в усіх зазначених вище трьох кодексах значення, зміст і сутність поняття «підприємство» суттєво відрізняються. Так, між визначеннями, закріпленими в Господарському та Митному кодексах України, різниця вбачається *принциповою*. Водночас між визначеннями, що містяться в Цивільному кодексі України, і відповідними визначеннями, які закріплені в Господарському та Митному кодексах України, різниця видається *концептуальною*.

Звичайно, зазначені проблеми виходять за межі суто теоретичних, наукових питань, оскільки різний сенс поняття «підприємство», закріплений у нормах вітчизняних кодексів, спричиняє проблеми різного розуміння цього поняття, ускладнює використання й застосування відповідних норм у правореалізації.

При цьому *останні зміни в національному законодавстві*, зумовлені прийняттям, набранням чинності й введенням у дію Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX [13], *суперечать загальній тенденції, сформованій протягом десятиліть*, що відтворилася в Конституції України, численних кодексах, інших законах і підзаконних нормативно-правових актах, полягає у *визнанні статусу підприємства як особи, учасника правовідносин, суб'єкта господарювання*.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Наукові публікації (монографії, наукові статті, тези доповідей на наукових конференціях, семінарах, круглих столах тощо), а також навчальні видання (підручники, навчальні посібники, курси лекцій тощо) переважно характеризуються тим, що їх автори використовують поняття «підприємство» здебільшого в значенні, близькому до того, яке є властивим для відповідного галузевого законодавства.

Проте й це не є стійким загальним правилом, особливо зважаючи на те, що в тому ж Цивільному кодексі України поняття «підприємство» в статті 191 визначається як «*єдиний майновий комплекс*» (ч. 1), «*майно*» (ч. 2), «*об'єкт купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів*» (ч. 4). Водночас у статтях 167 і 169 ЦК України поняття «підприємство», як і в більшості норм законів, передусім Конституції України й кодексів, а також підзаконних нормативно-правових актів, використовується для позначення *учасників правовідносин, юридичних осіб, суб'єктів господарювання*. Зокрема, у ч. 2 ст. 167 ЦК України зазначено: «Держава може створювати *юридичні особи* публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом». Аналогічні положення відтворено й у ст. 169 ЦК стосовно «Правових форм участі територіальних громад у цивільних відносинах». Із цього приводу в ч. 2 цієї статті вказано: «Територіальні громади можуть створювати *юридичні особи* публічного права (комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом» [20].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Крім того, варто зважати на те, що в реальних правовідносинах одні й ті норми правових актів, а також положення юридичних документів, у яких уживається поняття «підприємство» в певному сенсі, використовуються учасниками цих відносин, а також застосовуються уповноваженими органами, у різних сферах правового регулювання. Що також сприяє поглибленню правової невизначеності й загостренню відповідних проблем.

Формування цілей статті (постановка завдання). З огляду на зазначене вище, мета статті полягає в характеристиці значення, змісту й сутності поняття «підприємство», його конкретного сенсу, у якому це поняття вживається в Конституції України, численних кодексах, інших законах і підзаконних нормативно-правових актах. На підставі про-

веденого в статті аналізу варто надати характеристику загальної тенденції використання поняття «підприємство», сформованої протягом десятиліть, що відтворилася в національному законодавстві. Крім того, необхідно схарактеризувати останні зміни вітчизняного законодавства стосовно титульної проблематики дослідження, а також відповідні проблеми та перспективи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Відтоді, коли з 1 січня 2004 року одночасно набули чинності новий Цивільний [20], Господарський [2] і Митний кодекси України (останній діє в новій редакції) [10], *утратив чинність* Закон України «Про підприємства в Україні» (відповідно до п. 2 Прикінцевих положень ГК України). У частині 1 ст. 1 скасованого Закону підприємство визначено як «основна *організаційна ланка* народного господарства України ... *самостійний господарюючий статутний суб'єкт*, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу)» [14]. Наведене визначення не враховує можливості існування некомерційних підприємств – державних казенних підприємств, статус яких визначено в Господарському кодексі України (ст. 76) [2]. Проте загалом підприємство за цим законом мало *два важливі статуси* – «самостійного господарюючого суб'єкта» та «юридичної особи».

Прийняття й уведення в дію нового Цивільного та Господарського кодексів України свого часу деякі фахівці назвали створенням «економічної конституції» нашої держави. При цьому саме Господарський кодекс України «встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності» [2].

Згідно з нормами, викладеними в ст. 62 Господарського кодексу України, «підприємство як *організаційна форма господарювання*», підприємство характеризується як «*самостійний суб'єкт господарювання*, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами» (ч. 1 ст. 62 ГК України). Також зауважено, що «підприємство є *юридичною особою*, має відокремлене майно, самостійний баланс, рахунки в установах банків та може мати печатки» (ч. 4 ст. 62 ГК України) [2]. Таким чином, відповідно до змісту норм, закріплених у ст. 62 ГК України, «підприємство як організаційну форму господарювання» характеризують *два важливі правові статуси* – «самостійний суб'єкт господарювання» та «юридична особа». Отже, підприємство має усі *ознаки суб'єкта господарської діяльності та юридичної особи*.

У пункті 38 ч. 1 ст. 4 Митного кодексу України зазначено: «Підприємство – будь-яка *юридична особа*, а також *громадянин-підприємець*» [10].

Таким чином, якщо, відповідно до положень ст. 62 Господарського кодексу України, підприємство має два важливі визначальні статуси – «*суб'єкт господарювання*» та «*юридична особа*». Згідно з нормами Митного кодексу України, підприємство – це *будь-яка юридична особа* (не тільки юридична особа, що створена та зареєстрована як *суб'єкт господарювання*), а також *громадянин-підприємець* (тобто *фізична особа*, яка на законних підставах здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи). Як бачимо, *відмінності* у визначенні поняття «підприємство» в указаних кодексах *суттєві й навіть принципові*. Але в будь-якому разі й у Господарському, і в Митному кодексі України підприємство – це *особа, учасник, суб'єкт правовідносин*.

Згідно з нормами, закріпленими в ст. 191 Цивільного кодексу України, «підприємство є *єдиним майновим комплексом*, що використовується для здійснення підприємницької діяльності» (ч. 1). Крім того, указано, що «підприємство або його частина можуть бути *об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів*» (ч. 4) [20].

Отже, якщо в ст. 191 Цивільного кодексу нашої держави підприємство – це *майно, єдиний майновий комплекс та об'єкт правовідносин*, то в статтях Господарського й Митного кодексів України підприємство позиціонується як *особа, учасник, суб'єкт правовідносин*, що визначено в змісті відповідних норм-дефініцій.

Варто також звернути увагу на те, що, на відміну від норм Цивільного кодексу України, не враховуючи навіть указані вище норми-дефініції Господарського та Митного кодексів України, у численних статтях інших нормативно-правових актів, передусім законів, підприємство має статус *особи, учасника, суб'єкта правовідносин*. Це впливає з аналізу норм:

Конституції України (ч. 3 ст. 37, ч. 2 ст. 46, ч. 1 ст. 78 тощо – усього 9 норм) [8];

Кримінального кодексу України (ч. ч. 3 і 4 ст. 18, ч. 1 ст. 47, ч. ч. 1 і 2 ст. 96⁴, п. 12 ч. 1 ст. 96¹⁰⁻¹ тощо; усього – понад 50 випадків використання поняття «підприємство») [9].

Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 1, ч. 1 ст. 40, ст. 41 – поняття «підприємство» використано 9 разів; усього в кодексі понад 100 норм містять це поняття) [7];

Податкового кодексу України (статті розділу III – «Податок на прибуток підприємств» тощо – усього 676 разів згадується поняття «підприємство» та похідні від нього) [11];

Земельного кодексу України (165 випадків використання поняття «підприємство») [4];

Кодексу законів про працю України (257 разів згадується поняття «підприємство», зокрема серед інших юридичних осіб – «підприємства, установи, організації» (статті 2, 3, 5¹ тощо)) [6];

Цивільного процесуального кодексу України (ч. 1 ст. 18, ч. 10 ст. 43, ч. 2 ст. 146 – усього 24 згадки) [21];

Господарського процесуального кодексу України (ч. 10 ст. 42, п. 3 ч. 1. ст. 111, п. 1 ч. 2 ст. 134 – усього 25 випадків використання поняття «підприємство») [3];

Кодексу адміністративного судочинства України (35 норм містять поняття «підприємство») [5];

Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (п. 2 ч. 2 ст. 9 тощо – усього в 7 нормах використовується поняття «підприємство», серед них і з посиланням на окремі реєстри, зокрема стосовно «ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України») [12];

а також інших законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Так, у ч. 3 ст. 37 Конституції України зазначено: «Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях». У частині 1 ст. 78 Основного Закону нашої держави вказано: «Народні депутати України не можуть мати іншого представницького мандата, бути на державній службі, обіймати інші оплачувані посади, займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності), входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку». У частині 2 ст. 142 йдеться про таке: «Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах об'єкти комунальної власності, а також кошти бюджетів для виконання спільних проектів або для спільного фінансування (утримання) комунальних підприємств, організацій і установ, створювати для цього відповідні органи і служби» [8].

З аналізу змісту наведених та інших статей Основного Закону нашої держави випливає, що поняття «підприємство» позиціонується в нормах Конституції України як *юридична особа, учасник правовідносин, суб'єкт господарювання*.

Як зазначено вище, у Кодексі законів про працю України 257 разів використовується поняття «підприємство», зокрема серед інших юридичних осіб – «підприємства, установи, організації». Так, у ч. 2 ст. 2 Кодексу законів про працю України вказано: «Працівники реалізують право на працю шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації або з фізичною особою» [6].

У Податковому кодексі України «підприємство» визначається як особа – «платник податку», а не майно – «об'єкт оподаткування» (статті розділу III – «Податок на прибуток підприємств»), зокрема в підпункті 9.1.1. ст. 9 серед загальнодержавних податків на першому місці вказується «податок на прибуток підприємств» (тобто прибуток, що отримала особа-підприємство; на відміну від оподаткування майна) [11].

Особливо варто звернути увагу на той факт, що й у Цивільному процесуальному кодексі України (на відміну від Цивільного кодексу України, у ст. 191 якого підприємство визначено як «майно», «єдиний майновий комплекс» [6], тобто об'єкт правовідносин) поняття «підприємство» також, як і в більшості інших статей численних кодексів, законів і підзаконних нормативно-правових актів, використовується для позначення осіб, учасників, суб'єктів правовідносин. Зокрема, у ч. 1 ст. 18 Цивільного процесуального кодексу України зазначено: «Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами» [21].

У частині 10 ст. 43 Цивільного процесуального кодексу України зауважено: «Якщо цим Кодексом встановлено вимогу щодо зазначення у змісті процесуального документа ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, а також реєстраційного номера облікової картки платника податків або номера і серії паспорта для фізичних осіб – громадян України, учасник справи, який є органом державної влади або іншим державним органом, не зареєстрованим за законодавством України як юридична особа, або посадовою особою, яка діє від імені такого органу, звільняється від обов'язку зазначення таких відомостей стосовно себе» [2].

У частині 2 ст. 146 Цивільного процесуального кодексу України вказується, що «в ухвалі про тимчасове вилучення доказів для дослідження судом зазначаються:

1) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові – для фізичних осіб) особи, в якій знаходиться доказ, його місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), поштові індекси, ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, номери засобів зв'язку та адреси електронної пошти, за наявності» [21].

Аналогічні норми містяться в Господарському процесуальному кодексі України. Так, у ч. 10 ст. 42 зазначеного кодифікованого законодавчого акта вказано: «Якщо цим Кодексом встановлено вимогу щодо зазначення у змісті процесуального документа ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, а також реєстраційного номера облікової картки платника податків або номера і серії паспорта для фізичних осіб – громадян України, учасник справи, який є органом державної влади або іншим державним органом, не зареєстрованим за законодавством України як юридична особа, або посадовою особою, яка діє від імені такого органу, звільняється від обов'язку зазначення таких відомостей стосовно себе» [3].

У частині 1 ст. 43 Кодексу адміністративного судочинства України зазначено: «Здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їх

посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами), адміністратором за випуском облігацій» [5]. Зрозуміло, що процесуальні права й обов'язки може мати тільки особа як учасник відповідних правовідносин.

У пункті 2 ч. 2 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» також серед іншого зазначено: «В Єдиному державному реєстрі містяться такі відомості про юридичну особу, крім державних органів і органів місцевого самоврядування як юридичних осіб:

- 1) найменування юридичної особи, у тому числі скорочене (за наявності);
- 2) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України (далі – ідентифікаційний код)...» [12].

Наголосимо, що в усіх наведених законах – Конституції України, матеріальних і процесуальних кодексах нашої держави, інших численних законах і підзаконних нормативно-правових актах поняття «підприємство» використовується для позначення особи (здебільшого юридичної особи), учасника правовідносин з певними правами й обов'язками, суб'єкта господарювання з відповідним статусом.

Окремо варто зазначити увагу на тому, що в Цивільному кодексі України поняття «підприємство» в статті 191 визначається як «єдиний майновий комплекс» (ч. 1), «майно» (ч. 2), «об'єкт купівлі-продажу, застави, оренди та інших правовчих» (ч. 4). Водночас у статтях 167 і 169 ЦК України поняття «підприємство», як і в більшості норм законів, передусім Конституції України й кодексів, а також підзаконних нормативно-правових актів, використовується для позначення учасників правовідносин, юридичних осіб, суб'єктів господарювання. Зокрема, у ч. 2 ст. 167 ЦК України зазначено: «Держава може створювати юридичні особи публічного права (державні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках і в порядку, установлених Конституцією України та законом». Аналогічні положення відтворено й у ст. 169 ЦК України стосовно «Правових форм участі територіальних громад у цивільних відносинах». Із цього приводу в ч. 2 цієї статті вказано: «Територіальні громади можуть створювати юридичні особи публічного права (комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, навчальні заклади тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом» [20].

Спробою започаткування та юридичного оформлення процесу скасування статусу підприємств як осіб, учасників правовідносин, суб'єктів господарювання, а також певної організаційно-правової форми юридичних осіб, стало прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX. Так, у ч. 3 ст. 17 зазначеного закону вказано: «Визнати Господарський кодекс України ... таким, що втратив чинність, з дня введення в дію цього Закону». У частині 1 ст. 13 закону зауважено, що створення юридичних осіб в організаційно-правових формах підприємств (державних, комунальних, приватних та інших) забороняється. Статтею 14 зазначеного Закону передбачено особливості припинення підприємств у перехідний період, який визначається як трирічний строк, що починається з дня введення в дію цього Закону. Зокрема, зазначено, що «протягом шести місяців з дня введення в дію цього Закону учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства...». У частині 2 цієї статті вказано, що «підприємство, єдиним учасником (засновником) якого є держава або територіальна громада (територіальні громади), припиняється в результаті перетворення або ліквідації». Перетворення цих підприємств можливе в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, або в некомерційне товариство (ч. 3 ст. 14 зазначеного Закону). Крім того, цим Законом, відповідно до його прикінцевих і перехідних положень (ст. 17), уносяться відповідні зміни в десятки нормативно-правових актів [13].

Попри вказане вище, варто зауважити, що в численних національних законах і підзаконних нормативно-правових актах протягом тривалого періоду сформувалася тенденція до позиціонування підприємств саме як *осіб, учасників, суб'єктів* правовідносин, окремої організаційної форми господарювання. І більшість відповідних норм Конституції України, Кримінального, Податкового, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу законів про працю України, а також інших численних кодексів, законів і підзаконних нормативно-правових актів, серед них і норми статей 167 і 169 Цивільного кодексу України, *зберігають чинність* (навіть у редакціях від 28.08.2025, підстава – Закон України № 4196-IX).

Не позбавленим наукового інтересу й практичного значення є і звернення до окремих результатів сучасних філологічних доробок стосовно титульної проблематики дослідження – як україномовних, так і аналізу перекладів основних актів законодавства англійською мовою (офіційних і неофіційних перекладів).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В.Т. Бусела поняття «підприємство» характеризується таким чином: «1. Окрема виробнича установа (завод, фабрика і т. ін.). 2. Діяльність у якій-небудь галузі, що дає прибутки. 3. *Самостійний господарчий суб'єкт*, створений в установленому законом порядку; *є зазвичай юридичною особою...*» [1, с. 962].

Наведемо також результати аналізу перекладів англійською мовою, що має статус міжнародної, найбільш значимих актів законодавства, в яких відтворено поняття «підприємство». Так, в *офіційному тексті перекладу* Конституції України англійською мовою, опублікованому на офіційному сайті Верховної Ради України, поняття «підприємство» *в усіх випадках* перекладається словом «enterprise». Зокрема, у перекладі ч. 1 ст. 78 Основного Закону нашої держави зазначено: «The MPs of Ukraine shall not have another representative mandate or be involved in the civil service or hold another office of profit or undertake other paid or entrepreneurial activity (other than teaching, research or creative activities) or be a member of a management body or a supervisory board of an *enterprise* or a profit making organisation» (Official translation. Last modification: 04.04.24 10:05:07) [25].

В офіційному тексті перекладу Господарського кодексу України, також опублікованому на офіційному сайті Верховної Ради України, відтворюється аналогічна ситуація, а саме поняття «підприємство» *в усіх випадках* також перекладається словом «enterprise». Зокрема, це відбивається в перекладах назви глави 7 – «Enterprise», назви, наприклад, ст. 62 ГК України «Enterprise as an organisational form of economic activity», що відтворено також у перекладі назв інших структурних частин і змісті відповідних статей кодексу (Official translation. Last modification: 02.03.25 19:20:04) [26].

Наведені вище переклади зумовили необхідність з'ясування значення, змісту й сутності поняття «enterprise», що спричинило звернення до відповідних джерел. Так, в одному з найбільш відомих та авторитетних видань словника англійської мови – «Cambridge dictionary», поняття «enterprise» характеризується таким чином: «an organization, especially a business, or a difficult and important plan, especially one that will earn money:

commercial enterprise – *Don't forget this is a commercial enterprise – we're here to make money;*

private enterprise – *Those were the years of private enterprise (= businesses being run privately, rather than by the government), when lots of small businesses were started;*

Her latest enterprise (= plan) is to climb Mount Everest.

Синонімами слова «enterprise», що наводяться в цьому словнику, є «business (COMPANY); business (SELLING); commerce; concern (BUSINESS); trade (BUSINESS); trade (BUYING AND SELLING)» [22].

Отже, у словнику англійської мови «Cambridge dictionary» поняття «enterprise» характеризується як *організація (компанія)*, здебільшого бізнес плану; або складний і важливий план, особливо той, що принесе прибуток.

Водночас варто відзначити, що й у перекладах англійською мовою ст. 191 Цивільного кодексу України, її назви – «Підприємство як єдиний майновий комплекс», а також у змісті цієї статті поняття «підприємство» також перекладається словом «enterprise», що викликає проблему логічного розуміння змісту зазначеного перекладу з огляду на тлумачення цього поняття, поданому в «Cambridge dictionary».

На сайті Верховної Ради України офіційного перекладу Цивільного кодексу України не надається, тому для аналізу взято переклад, опублікований у Додатку до юридичного журналу «Право України» (Collection of Laws «Legal Bulletin of Ukraine». К.: Editorial office of the legal journal «Law of Ukraine», 2011. Supplement to the legal journal «Law of Ukraine». First number: Civil Code of Ukraine: with alterations and amendments as of November 1, 2011. 512 pages).

A same – «Article 191. Enterprise as Single Property Complex

1. An enterprise shall be a single property complex which shall be used to effectuate entrepreneurial activity...

4. An enterprise or part thereof may be an object of purchase-sale, pledge, lease, and other transactions» [24].

З деякими відмінностями, але загалом аналогічно – через використання терміно-поняття «enterprise» для позначення майна, єдиного майнового комплексу, об'єкта правовідносин, здійснюється й переклад зазначеної статті Цивільного кодексу України в іншому виданні [23].

В оригінальному тексті, опублікованому на офіційному сайті Верховної Ради України, зазначені частини ст. 191 Цивільного кодексу України (зокрема частини 1 і 4) мають такий вигляд:

«Стаття 191. Підприємство як єдиний майновий комплекс

1. Підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності...

4. Підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів» [20].

Зважаючи на значення, у якому поняття «підприємство» використовується в ст. 191 Цивільного кодексу України, а також ураховуючи традиційний переклад слова «enterprise», сенс наведених перекладів ст. 191 ЦК України англійською мовою з використанням цього поняття важко зрозуміти.

Така ситуація не в останню чергу зумовлена тим, що поняття «підприємство» в ст. 191 Цивільного кодексу України використовується всупереч традиційному його поширенню в законодавстві України, а саме для позначення майна, єдиного майнового комплексу, а не особи (здебільшого юридичної), учасника правовідносин, суб'єкта господарської діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, варто констатувати, що поняття «підприємство», яке є одним із найважливіших, системоутворювальних і міжгалузевих у національному законодавстві та вітчизняному праві України, використовується в різних значеннях і має різний зміст і сутність.

Вирішенню цього питання на законодавчому рівні повинні сприяти відповідні норми-дефініції та закріплені в них визначення, призначення яких є формування однакового розуміння значення, змісту й сутності певних понять, їх конкретного сенсу, що має забезпечити їх однакове використання й застосування.

З 1 січня 2004 року втратив чинність Закон України «Про підприємства в Україні» й водночас набули юридичної сили новий Цивільний, Господарський і Митний кодекси України (останній діє в новій редакції), у положеннях яких на рівні спеціалізованих норм-дефініцій закріплюється визначення поняття «підприємство».

Відповідно до положень ст. 62 Господарського кодексу України, підприємство має два важливі визначальні статуси – «суб'єкт господарювання» та «юридична особа» [2]. Згідно з нормами Митного кодексу України, підприємство – це *будь-яка юридична особа (не тільки юридична особа, що створена та зареєстрована як суб'єкт господарювання), а також громадянин-підприємець (тобто фізична особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи)* [10]. Як бачимо, відмінності у визначенні поняття «підприємство» в указаних кодексах *суттєві й навіть принципові*. Але в будь-якому разі й у Господарському, і в Митному кодексі України підприємство – це *особа, учасник, суб'єкт правовідносин*.

Згідно з нормами ст. 191 Цивільного кодексу України, «підприємство є *єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності*» (ч. 1). Крім того, указано, що «підприємство або його частина можуть бути *об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів*» (ч. 4) [20].

Отже, якщо в ст. 191 Цивільного кодексу нашої держави підприємство – це *майно, єдиний майновий комплекс та об'єкт правовідносин*, то в статтях Господарського й Митного кодексів України підприємство позиціонується як *особа, учасник, суб'єкт правовідносин*, що визначено в змісті відповідних норм-дефініцій. У цьому випадку *різниця* вбачається *концептуальною*.

Варто також звернути увагу на те, що, на відміну від норм Цивільного кодексу України, не враховуючи навіть указані вище норми-дефініції Господарського та Митного кодексів України, у численних статтях інших нормативно-правових актів, передусім законів, підприємство має статус *особи, учасника, суб'єкта правовідносин*. Це впливає з аналізу норм: Конституції України (усього 9 норм); Кримінального кодексу України (понад 50 випадків використання поняття «підприємство»); Кодексу України про адміністративні правопорушення (понад 100 норм містять це поняття «підприємство»); Податкового кодексу України (усього 676 разів згадується поняття «підприємство»); Земельного кодексу України (165 випадків використання поняття «підприємство»); Кодексу законів про працю України (257 разів згадується поняття «підприємство»); Цивільного процесуального кодексу України (усього 24 згадки); Господарського процесуального кодексу України (усього 25 випадків використання поняття «підприємство»); Кодексу адміністративного судочинства України (35 норм містять поняття «підприємство»); Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (у 7 нормах використовується поняття «підприємство», серед них і з посиланням на окремі реєстри, зокрема стосовно ідентифікаційного коду юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України); а також інших законів і підзаконних нормативно-правових актів.

Наголосимо, що в усіх наведених законах – Конституції України, матеріальних і процесуальних кодексах нашої держави, інших численних законах і підзаконних нормативно-правових актах – поняття «підприємство» використовується для позначення *особи* (здебільшого юридичної особи), *учасника правовідносин* з певними правами й обов'язками, *суб'єкта господарювання* з відповідним статусом.

Окремо варто зацентувати увагу на тому, що в Цивільному кодексі України поняття «підприємство» в ст. 191 визначається як «*єдиний майновий комплекс*» (ч. 1), «*майно*» (ч. 2), «*об'єкт купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів*» (ч. 4). Водночас у статтях 167 і 169 ЦК України поняття «підприємство», як і в більшості норм законів, передусім Конституції України і кодексів, а також підзаконних нормативно-правових актів, використовується для позначення *учасників правовідносин, юридичних осіб, суб'єктів господарювання* [20].

Спробою започаткування та юридичного оформлення процесу скасування статусу підприємств як осіб, учасників правовідносин, суб'єктів господарювання, певної організа-

ційно-правової форми юридичних осіб, стало прийняття Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX [13].

У частині 3 ст. 17 зазначеного Закону вказано: «*Визнати* Господарський кодекс України ... таким, що *втратив чинність*, з дня введення в дію цього Закону» (тобто з 28.08.2025). При цьому нагадаємо, що саме в Господарському кодексі України за підприємством на законодавчому рівні закріплено два важливих статуси – «суб'єкт господарювання» та «юридична особа».

Скасування Господарського кодексу України, що понад 20 років є комплексним спеціальним законом, який «визначає основні засади господарювання в Україні й регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами й іншими учасниками відносин у сфері господарювання» (ст. 1 ГК України) [2], само по собі є такою ж комплексною проблемою, масштаб якої важко переоцінити.

Одним із проявів цього є втрата чіткого розуміння значення, змісту й сутності основоположних категорій, понять і дефініцій, які використовуються та застосовуються в процесі правореалізації відповідних норм у господарських відносинах.

Водночас у ч. 1 ст. 13 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 вказано, що *створення юридичних осіб в організаційно-правових формах підприємств* (державних, комунальних, приватних та інших) *забороняється*. Статтею 14 зазначеного Закону передбачено *особливості припинення підприємств у перехідний період*, який визначається як трирічний строк, що починається з дня введення в дію цього Закону [13].

Попри зазначене вище, варто зауважити, що в численних національних законах і підзаконних нормативно-правових актах протягом тривалого періоду сформувалася тенденція до позиціонування підприємств саме як *осіб, учасників, суб'єктів* правовідносин, а також *окремої організаційної форми господарювання*. І більшість наведених у дослідженні *норм Конституції України та Кримінального, Податкового, Митного кодексів України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кодексу законів про працю України, а також інших численних кодексів, законів і підзаконних нормативно-правових актів, зберігають чинність*, навіть у редакціях від 28.08.2025. Загалом їх *тисячі* у вітчизняному законодавстві. Як зазначалося вище, лише в Податковому кодексі України 676 разів поняття «підприємство» використовується для позначення особи, основного учасника податкових правовідносин, платника податку на прибуток.

Зважаючи на те що *зміни*, започатковані Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 № 4196-IX, *суперечать* положенням Конституції України, нормам численних кодексів та інших законів, а також підзаконних нормативно-правових актів (ідеться про *десятки законів і тисячі відповідних норм*), змінити таку ситуацію можливо лише шляхом законотворчості, тобто через прийняття нових законодавчих актів, а також зміни або скасування чинних.

Для внесення змін до Конституції України, як відомо, передбачено особливу складну процедуру, установлену національним законодавством. І це є надзвичайно важливим, зважаючи на норми, закріплені в ст. 8 Основного Закону нашої держави, у якій зазначено: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» [8].

Унесення змін, наприклад, до Податкового кодексу України, також має певні процедурні особливості. Зокрема, передбачені в підпункті 4.1.9. ст. 4 цього Кодексу: «... зміни до будь-яких *елементів* податків та зборів не можуть вноситися пізніше як за шість міся-

ців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти нові правила та ставки. Податки та збори, їх ставки, а також податкові пільги не можуть змінюватися протягом бюджетного року». Платник податку (у цьому випадку підприємство), відповідно до підпункту 7.1.1 ст. 7 ПК України, є обов'язковим елементом, що визначається при встановленні податку або збору [11].

Таким чином, унесення змін до десятків законів і підзаконних правових актів, а також тисяч відповідних норм передбачає складні, тривалі, регламентовані законодавством процедури, а також значні витрати часу, людських професійних ресурсів і матеріальних засобів, не враховуючи навіть окремі важливі та принципові питання щодо спрямованості й характеру таких змін, їх обґрунтованості й доцільності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV (утрата чинності – 28 серпня 2025 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
3. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
4. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 21.07.2025).
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон від 7 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
8. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
9. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
10. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
11. Податковий кодекс України : Закон України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
12. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
13. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 9 січня 2025 р. № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
14. Про підприємства в Україні : Закон від 27 березня 1991 р. № 887-XII (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (дата звернення: 21.07.2025).
15. Саксонов В.Б. Визначення понятійно-категоріального апарату як методологічна парадигма юриспруденції. *Науковий вісник Юридичної академії МВС*. 2005. № 3. С. 76–85.
16. Саксонов В.Б. Визначення поняття «підприємство» в законодавстві України. *Проблеми застосування цивільного та господарського кодексів України* : матеріали круглого столу кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, 21 листопада 2014 р.). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2014. С. 55–57.
17. Саксонов В.Б. Правові основи господарювання в Україні у контексті змін, передбачених Законом України від 09.01.2025 № 4196-IX. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : у 2 ч. : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. II. 784 с. С. 175–177.

18. Саксонов В.Б. Речові права державних і комунальних підприємств у контексті змін, передбачених законопроектом № 6013. *Права людини: методологічний, ґносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 76-річчю проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 10 груд. 2024 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 312 с. С. 101–104.

19. Саксонов В.Б., Коверзай О.О. Підприємство як суб'єкт господарювання та єдиний майновий комплекс: проблема законодавчого визначення. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф.; у 2-х ч. (м. Дніпро, 21 березня 2025 р.). Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. Ч. II. 784 с. С. 180–182.

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

21. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

22. Cambridge dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/enterprise> (дата звернення: 21.07.2025).

23. Civil Code of Ukraine. Code of Ukraine; Law, Code dated 16.01.2003 № 435-IV. The legislation of Ukraine is valid as of March 18, 2024. URL: [https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/65221/UKR-65221%20\(EN\).pdf](https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/65221/UKR-65221%20(EN).pdf) (дата звернення: 21.07.2025).

24. Civil Code of Ukraine. Collection of Laws «Legal Bulletin of Ukraine». K.: Editorial office of the legal journal «Law of Ukraine», 2011. Supplement to the legal journal «Law of Ukraine». First number: Civil Code of Ukraine: with alterations and amendments as of November 1, 2011. 512 pages. URL: <https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-family-codex-eng-4.pdf> (дата звернення: 21.07.2025).

25. Constitution of Ukraine. Official translation. Last modification: 27.05.21 11:57:00. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

26. Economic Code of Ukraine. Official translation. Last modification: 26.05.21 15:43:04. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?lang=en#Text> (дата звернення: 21.07.2025).

References

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukraïnskoi movy (z dod. i dopov.) [Large explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2005. 1728 з. [in Ukr.].

2. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 436-IV (vtrata chynnosti – 28 serpnia 2025 r.). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (access date: 21.07.2025). [in Ukr.].

3. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Code of Commercial Procedure of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 6 lystopada 1991 r. № 1798-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (access date: 21.07.2025). [in Ukr.].

4. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 25 zhovtnia 2001 r. № 2768-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Proceedings of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 6 lypnia 2005 r. № 2747-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy [The Labor Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 10 hrudnia 1971 r. № 322-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

7. Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offences]: Zakon vid 7 hrudnia 1984 r. № 8073-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

8. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].

10. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13 bereznia 2012 r. № 4495-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
11. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 r. № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
12. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriiemstiv ta hromadskykh formuvan [On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs and Public Organisations]: Zakon Ukrainy vid 15 travnia 2003 r. № 755-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
13. Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta obiednan yurydychnykh osib [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organisational and legal forms during the transition period and associations of legal entities]: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 r. № 4196-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
14. Pro pidpriiemstva v Ukraini [On Enterprises in Ukraine]: Zakon vid 27 bereznia 1991 r. № 887-XII (out of date). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/887-12#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
15. Saksonov, V.B. (2005) Vyznachennia poniatiino-katehorialnoho aparatu yak metodolohichna paradyhma yurysprudentsii [Definition of conceptual and categorical apparatus as a methodological paradigm of jurisprudence]. *Naukovyi visnyk Yurydychnoi akademii MVS*. № 3, pp. 76–85 [in Ukr.].
16. Saksonov, V.B. (2014) Vyznachennia poniattia «pidpriiemstvo» v zakonodavstvi Ukrainy [Definition of the term ‘enterprise’ in Ukrainian legislation]. *Problemy zastosuvannya tsyvilnoho ta hospodarskoho kodeksiv Ukrainy: materialy kruhloho stolu kafedry tsyvilno-pravovykh dystsyplin yurydychnoho fakultetu Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav* (m. Dnipro, 21 lystopada 2014 r.). Dnipropetrovsk : DDUVS, pp. 55–57 [in Ukr.].
17. Saksonov, V. B. (2025) Pravovi osnovy hospodariuvannia v Ukraini u konteksti zmin, peredbachenykh Zakonom Ukrainy vid 09.01.2025 № 4196-IX [Legal basis for economic activity in Ukraine in the context of changes provided for by Law of Ukraine No. 4196-IX dated 09.01.2025]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf.; u 2-kh ch. (m. Dnipro, 21 bereznia 2025 r.)*. Dnipro : Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav. Part II. 784 p., pp. 175–177 [in Ukr.].
18. Saksonov, V.B. (2025) Rechovi prava derzhavnykh i komunalnykh pidpriiemstv u konteksti zmin, peredbachenykh zakonoproektom № 6013 [Property rights of state-owned and municipal enterprises in the context of changes envisaged by draft law № 6013]. *Prava liudyny: metodolohichni, hnoseolohichni ta ontolohichni aspekty: mateialy Vseukr. nauk.-prakt. konf., prysviach. 76-richchiu proholoshennia Zahalnoi deklaratsii prav liudyn (m. Dnipro, 10 hrud. 2024 r.)*. Dnipro : Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav, 2025. 312 p., pp. 101–104 [in Ukr.].
19. Saksonov, V.B., Koverzai, O.O. (2025) Pidpriiemstvo yak subiekt hospodariuvannia ta yedyni mainovy kompleks: problema zakonodavchoho vyznachennia [The enterprise as a business entity and a single property complex: the problem of legislative definition]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty : materialy IX Mizhnar. nauk.-prakt. konf.; u 2-kh ch. m. Dnipro, 21 bereznia 2025 r.)*. Dnipro : Dniprov. derzh. un-t vnutr. sprav, Part II. 784 p., pp. 180–182 [in Ukr.].
20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
21. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (access date: 21.07.2025) [in Ukr.].
22. Cambridge dictionary. Retrieved from: <https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/enterprise> (access date: 21.07.2025).
23. Civil Code of Ukraine. Code of Ukraine; Law, Code dated 16.01.2003 № 435-IV. The legislation of Ukraine is valid as of March 18, 2024. Retrieved from: [https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/65221/UKR-65221%20\(EN\).pdf](https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/65221/UKR-65221%20(EN).pdf) (access date: 21.07.2025).
24. Civil Code of Ukraine. Collection of Laws «Legal Bulletin of Ukraine». K.: Editorial office of the legal journal «Law of Ukraine», 2011. Supplement to the legal journal «Law of Ukraine». First number:

Civil Code of Ukraine: with alterations and amendments as of November 1, 2011. 512 pages. Retrieved from: <https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/content-family-codex-eng-4.pdf> (access date: 21.07.2025).

25. Constitution of Ukraine. Official translation. Last modification: 27.05.21 11:57:00. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?lang=en#Text> (access date: 21.07.2025).

26. Economic Code of Ukraine. Official translation. Last modification: 26.05.21 15:43:04. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15?lang=en#Text> (access date: 21.07.2025).

ABSTRACT

Vladyslav Saksonov. The enterprise as an organisational form of economic activity and a single property complex: problems in domestic legislation and prospects for their resolution

The article argues that the concept of ‘enterprise’ is used in various meanings in domestic legislation.

On 1 January 2004, the new Civil, Commercial and Customs Codes of Ukraine (the latter in its new edition) simultaneously came into force, with provisions establishing the definition of the term ‘enterprise’ at the level of specialised norms and definitions. However, in all three codes, the meaning, content and essence of the concept of ‘enterprise’ differ significantly. Thus, the difference between the definitions enshrined in the Commercial and Customs Codes of Ukraine appears to be fundamental. At the same time, the difference between the definitions contained in the Civil Code of Ukraine and the corresponding definitions enshrined in the Commercial and Customs Codes of Ukraine appears to be conceptual.

While Article 191 of the Civil Code of Ukraine defines an enterprise as property, a single property complex and an object of legal relations, the Commercial and Customs Codes of Ukraine position an enterprise as a person, participant or subject of legal relations. This is specified in the content of the relevant norms and definitions.

However, even in the Civil Code of Ukraine, the term ‘enterprise’ is used in different meanings. Thus, in Article 191, an enterprise is defined as a ‘single property complex’ (part 1), ‘property’ (part 2), ‘an object of purchase and sale, pledge, lease and other legal transactions’ (part 4). At the same time, in Articles 167 and 169 of the Civil Code of Ukraine, the concept of ‘enterprise’, as in the vast majority of legal norms, primarily the Constitution of Ukraine and codes, as well as subordinate regulatory legal acts, is used to designate participants in legal relations, legal entities, and business entities.

At the same time, recent changes in national legislation, caused by the adoption of the Law of Ukraine ‘On the Specifics of Regulating the Activities of Legal Entities of Certain Organisational and Legal Forms during the Transition Period and Associations of Legal Entities’ dated 09.01.2025, contradict the general trend that has developed over decades. This trend is reflected in the Constitution of Ukraine, numerous codes, other laws and subordinate regulatory acts, and consists in recognising the status of an enterprise as a person, a participant in legal relations and a business entity.

Key words: *enterprise, enterprise as an organisational form of economic activity, enterprise as single property complex, legislation, legal norms.*

Надійшла до редакції: 13.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 25.08.2025

Опубліковано: 14.11.2025

УДК 347.73:[336.717.1:004.738.5]

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-14>

Людмила ТОВКУН

кандидат економічних наук, доцент

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

м. Харків, Україна)

l.v.tovkun@nlu.edu.ua

Анастасія ОВЧАРЕНКО

кандидат юридичних наук

(Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,

м. Харків, Україна)

a.s.ovcharenko@nlu.edu.ua

ЕЛЕКТРОННІ ПЛАТІЖНІ ЗАСОБИ У СФЕРІ ЕЛЕКТРОННОЇ КОМЕРЦІЇ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

У статті досліджено місце електронної комерції у сучасному цифровому середовищі та роль платіжних інструментів як ключового елементу завершення транзакцій за платіжними операціями. Показано, що еволюція платіжних інструментів зумовила зміни у платіжних операціях, які набули комплексного характеру, поєднавши фінансову, технічну, інформаційну, організаційну та правову складові. Визначено правову базу функціонування платіжного ринку, що передбачає використання різних платіжних інструментів, проте найбільш ефективними для електронної комерції залишаються електронні платіжні засоби. Проаналізовано сучасні їх види – платіжні картки, електронні й мобільні гаманці, інтернет-банкінг, QR-коди та фінтех-рішення. Визначено тенденції й виклики їх розвитку, підкреслено їхню роль у зростанні електронної комерції та формуванні цифрового середовища.

Ключові слова: фінансове право, електронна комерція, платіжні інструменти, електронні платіжні засоби, платіжні картки, електронні та мобільні гаманці, відкритий банкінг.

Постановка проблеми. Електронна комерція сьогодні посідає провідне місце у світовій економіці, виступаючи ключовим інструментом цифрової трансформації суспільства. Її характерними рисами є інтерактивність, відсутність територіальних обмежень, цілодобова доступність, автоматизація операцій і гнучкість у взаємодії між учасниками. Завдяки цим особливостям електронна комерція охоплює широкий спектр сфер – від роздрібної та оптової торгівлі до фінансових послуг, освіти й державного управління. Вона створює нові канали просування товарів і послуг, підвищує конкуренцію та стимулює інновації, одночасно змінюючи традиційні підходи до організації економічних процесів.

© Л. Товкун, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4769-9379>

© А. Овчаренко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6332-0720>

Електронна комерція неможлива без платіжних операцій, що здійснюються з використанням електронних платіжних засобів. Поява електронних платіжних засобів була зумовлена глобалізацією торгівлі, розвитком інтернет-технологій та зміною споживчої поведінки, орієнтованої на дистанційні й автоматизовані форми оплати. Вони стали відповіддю на обмеження традиційних способів розрахунків – готівкових платежів, паперових безготівкових інструментів, поштових переказів і класичних банківських систем «клієнт – банк», які не були інтегровані з мережею Інтернет і характеризувалися часовими та територіальними обмеженнями, низькою прозорістю й затримками в обробці операцій.

На відміну від цих застарілих форм, електронні платіжні засоби сьогодні є основою фінансової взаємодії між продавцем і покупцем у цифровому середовищі. Вони забезпечують оперативність транзакцій, зручність користування в будь-який час і з будь-якого пристрою, універсальність – завдяки підтримці міжнародних і мультивалютних операцій, а також прозорість і контроль – завдяки підтвердженню проведення кожної операції для обох сторін. У майбутньому саме електронні платіжні засоби визначатимуть темпи розвитку цифрового суспільства, у тому числі електронної комерції, адже вони формують довіру, стабільність і безпеку в цифровому фінансовому середовищі. Тому актуальним є розгляд взаємозв'язку між розвитком електронної комерції та використанням електронних платіжних засобів, що дає змогу зрозуміти, як технологічні інновації формують нову модель ринкових відносин, у якій швидкість, прозорість і безпека стають визначальними факторами успіху в цій сфері.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між розвитком електронної комерції та використанням платіжних інструментів, насамперед електронних платіжних засобів, а також аналіз ключових тенденцій і викликів, що визначають умови їхнього функціонування та подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історія становлення сучасних платіжних інструментів відображає еволюцію світової фінансової системи під впливом технологічних змін. Перші спроби цифровізації розрахунків відбулися в середині ХХ століття у США, коли в банківському секторі почали застосовувати електронний обмін даними, що дало змогу автоматизувати перекази між фінансовими установами та зменшити залежність від паперових носіїв. Наступним етапом стало поширення платіжних карток і створення міжнародних платіжних систем (Visa, MasterCard), які заклали основу для масового використання електронних платіжних засобів. На межі 1990–2000-х років розвиток інтернет-торгівлі й онлайн-банкінгу сформував сучасне розуміння електронних платежів як цифрових фінансових транзакцій у роздрібному секторі. Саме тоді з'явилися глобальні системи, що інтегрували електронну комерцію з банківською інфраструктурою, зокрема PayPal (1998, США), Skrill (2001, Велика Британія), Alipay (2004, Китай). Подальша їх еволюція пов'язана з мобільними платіжними рішеннями, серед яких Apple Pay (2014, США) та Google Pay (2015, США), що поєднали функціонал банківських карток зі смартфонами та зробили оплату ще доступнішою. На сучасному етапі розвиток електронної комерції зосереджений навколо фінтех-платформ, відкритого банкінгу, блокчейн-технологій і криптовалют, які поступово утверджуються як альтернативні платіжні інструменти.

Така еволюція платіжних інструментів зумовила якісні зміни в самих платіжних операціях, які в умовах електронної комерції набули комплексного характеру та вийшли за межі суто фінансових операцій. На сучасному етапі платіжні операції в електронній комерції поєднують у собі фінансову, технічну, інформаційну, організаційну та правову складові. З фінансового погляду вони виступають способом виконання грошових зобов'язань між продавцем і покупцем; з технічного боку – базуються на цифрових інструментах і мережевій інфраструктурі, що забезпечують швидкість та безперервність транзакцій; інформаційний вимір проявляється у формуванні цифрового сліду, який може бути використаний

у доказових та аналітичних цілях; організаційна функція проявляється у зв'язку платіжних операцій із бухгалтерським і податковим обліком (програмні реєстратори розрахункових операцій (ПРРО), електронні чеки тощо; правова ж складова визначається роллю платіжних операцій у виконанні договірних зобов'язань та захисті прав споживачів; міжнародний аспект підкреслює значення платіжних операцій як інструменту, що поєднує різні юрисдикції з неоднаковим рівнем регулювання, формуючи основу для гармонізації стандартів та сумісності платіжних систем у глобальному масштабі.

Таким чином, багатовимірний підхід до аналізу платіжних операцій, що здійснюються за допомогою платіжних інструментів у сфері електронної комерції, надає можливість розглядати їх не лише як технічний чи фінансовий процес, а як комплексне соціально-економічне та правове явище. Це дає змогу, по-перше, системно аналізувати ризики кожної складової під час здійснення платіжних операцій та використання платіжних інструментів і формувати відповідні стратегії їхнього подолання. По-друге, такий підхід забезпечує основу для вдосконалення правового регулювання як платіжних операцій, так і платіжних інструментів, що повинно узгоджуватися з технічними інноваціями та міжнародними стандартами. По-третє, він сприяє гармонізації інтересів держави, юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців, адже дає змогу поєднати фінансову ефективність із гарантіями безпеки та захисту прав користувачів.

Багатофункціональний характер платіжних операцій та різноманітність платіжних інструментів, які забезпечують їх здійснення, зумовили підвищений інтерес наукової спільноти як у ЄС, так і в Україні до комплексного аналізу цієї проблематики. Це знайшло втілення в численних сучасних дослідженнях. У Європейському Союзі правові й організаційні засади здійснення платіжних операцій через різні платіжні інструменти детально врегульовані в працях, присвячених імплементації Директиви про платіжні послуги (2015/2366) [10]. Саме вона заклала основу для розвитку відкритого банкінгу, визначила порядок доступу нових учасників ринку до банківських рахунків, а також встановила вимоги щодо безпечної автентифікації користувачів. На основі цієї Директиви відбувалося подальше формування єдиного платіжного простору в Європі та гармонізація стандартів використання платіжних інструментів. У 2023 році Європейська комісія представила новий пакет законодавчих ініціатив, що містить Директиву (ЄС) 2023/0209 (відому як PSD3 – Third Payment Services Directive, тобто Третя директива Європейського Союзу про платіжні послуги) [12] та супутній Регламент про платіжні послуги (PSR) [13], спрямовані на посилення захисту прав споживачів, підвищення прозорості ринку й узгодження інноваційних платіжних інструментів із сучасними вимогами безпеки.

В Україні один із напрямів наукових досліджень у сфері електронної комерції зосереджується на нормативно-правовому регулюванні платіжних операцій та платіжних інструментів (зокрема, у зв'язку з імплементацією Закону України «Про платіжні послуги», далі – Закон № 1591) [8]), їх інтеграції у національну фінансову систему, забезпеченні податкового та фіскального контролю за проведенням таких операцій, а також підвищенні рівня інформаційної безпеки розрахунків. Ключову роль у формуванні та реалізації системи нормативно-правового регулювання в цій сфері відіграє Національний банк України.

Водночас дослідження, що здійснюються на рівні європейських і національних регуляторів, доповнюються фундаментальними працями зарубіжних науковців, які аналізують правові основи функціонування електронної торгівлі, електронної комерції та платіжних операцій у глобальному масштабі. У наукових дослідженнях зарубіжних авторів ключовими є дослідження J. K. Winn та B. Wright, які досліджують міжнародне регулювання електронної торгівлі, зокрема правила UNCITRAL щодо електронного документообігу, платіжних повідомлень та цифрового підпису. Їх монографія *The Law of Electronic Commerce* [15] є фундаментальною для розуміння правової природи цифрових транзакцій у глобальному просторі. Особливу увагу до правових аспектів електронних контрактів приділив Chris

Reed у праці *Information Ownership in the Cloud*, де розглядаються зміни структури права через цифровізацію та хмарні сервіси [13].

В українській науковій літературі проблематика електронної комерції, платіжних інструментів та електронних платіжних засобів досліджується у працях В. М. Полях, О. М. Шарапова та В. М. Клочко [3], які аналізують правові засади розвитку електронної комерції в Україні, визначають ключові напрями гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та підкреслюють значення електронних розрахунків для становлення цифрової економіки. Стан і тенденції розвитку ринку електронних платежів аналізують такі вчені, як Т. Г. Васильців, Р. Л. Лупак та Н. В. Наконечна, акцентуючи увагу на необхідності посилення державного регулювання та фіскального контролю за здійсненням платіжних операцій у сфері електронної комерції, а також інтеграції у цю сферу інноваційних фінансових технологій [1].

Виклад основного матеріалу. Наукові підходи до аналізу цифрових трансформацій у сфері платіжних послуг потребують узгодження із чинною нормативно-правовою базою, тому що саме законодавство визначає рамки використання платіжних інструментів в електронній комерції та встановлює ключові терміни, без яких неможливо забезпечити юридичну визначеність і стабільність фінансових транзакцій у цифровому середовищі. Наприклад, незважаючи на те, що в наукових працях поширеним є термін «електронні розрахунки», на цей час немає єдиного універсального його визначення ні в міжнародному праві (там використовуються суміжні терміни, наприклад, у Директиві ЄС 2015/2366 – *electronic payment transaction* – електронна платіжна операція), у документах UNCITRAL [14] та Європейського центрального банку, де йдеться про *digital payments* або *electronic funds transfers* – цифрові платежі або електронні перекази коштів), ні в законодавстві України. Звернемося до законодавчої бази України, де правову основу функціонування електронної комерції та здійснення платіжних операцій в Україні становлять декілька ключових нормативно-правових актів. Базовим серед них є Закон України «Про електронну комерцію» [4], який визначає загальні правила укладення та виконання електронних правочинів, статус електронних документів і засобів ідентифікації учасників комерційних відносин. У цьому законі не використовується термін «електронні розрахунки», проте прямо зазначається можливість оплати товарів і послуг із застосуванням платіжних систем, що фактично відкриває простір для інтеграції електронних платіжних засобів у процес електронної торгівлі й електронної комерції.

Спеціальним актом, що врегульовує сферу платіжних операцій, є Закон України «Про платіжні послуги» [8]. Він гармонізує національне законодавство з вимогами Директиви (ЄС) 2015/2366 і вводить сучасний понятійний апарат, який забезпечує уніфіковане тлумачення основних категорій у сфері платіжних послуг. Так, у законі закріплено визначення категорій: «платіжна операція» (будь-яке внесення, переказ або зняття коштів незалежно від правовідносин між платником і отримувачем, які є підставою для цього), «платіжний інструмент» (персоналізований засіб, пристрій та/або набір процедур, що відповідають вимогам законодавства та погоджені користувачем і надавачем платіжних послуг для надання платіжної інструкції), «електронний платіжний засіб» (платіжний інструмент, реалізований на будь-якому носії, що містить в електронній формі дані, необхідні для ініціювання платіжної операції та/або здійснення інших операцій, визначених договором з емітентом). Такий підхід забезпечує юридичну визначеність і точність у регулюванні цифрових фінансових транзакцій. Він унеможливило множинне тлумачення норм права та забезпечує стабільність регулювання у сфері платіжних послуг, створюючи передумови для підвищення довіри учасників фінансового ринку до фінансових установ та платіжної інфраструктури, ефективного захисту прав споживачів і гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Для електронної комерції ці зміни мають принципове значення. По-перше, вони сприяють розширенню переліку учасників ринку – крім банків, право на надання платіж-

них послуг отримали й небанківські установи, що стимулювало конкуренцію та пришвидшило впровадження нових електронних платіжних засобів (мобільні гаманці, QR-коди, платіжні сервіси на базі відкритого банкінгу). По-друге, законодавець гармонізував національне право з європейською Директивою PSD2 (Третя директива Європейського Союзу про платіжні послуги) [11], заклавши основу для транскордонної сумісності платіжних інструментів і підвищення рівня захисту споживачів. По-третє, акцент зроблено на безпеці та відповідності операцій вимогам фінансового моніторингу, що є критично важливим для довіри користувачів у цифровому середовищі. Отже, Закон № 1591 не лише унормував понятійний апарат, але й створив передумови для якісного оновлення платіжної інфраструктури. Його імплементація сприяла зміщенню акцентів від традиційних платіжних інструментів до інноваційних цифрових засобів, що безпосередньо вплинуло на динаміку розвитку електронної комерції в Україні.

Окремої уваги заслуговує Закон України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» (далі – Закон № 1953) [9]. Його положення формують правове підґрунтя для діяльності фінансових компаній, які надають сервіси, що забезпечують проведення платіжних операцій у сфері електронної комерції. Закон встановлює вимоги до ліцензування фінансових установ, визначає правила прозорості та розкриття інформації, а також закріплює гарантії захисту прав споживачів. У практиці електронної комерції це проявляється через роботу сервісів онлайн-кредитування та можливості оплачувати покупки частинами, використання електронних грошей та інтеграцію з небанківськими платіжними установами. Оскільки такі послуги належать до фінансових, вони можуть надаватися лише суб'єктами, які отримали ліцензію згідно із Законом № 1953-ІХ. Це забезпечує правові умови для стабільного та безпечного функціонування платіжних інструментів в електронній комерції.

Крім зазначених нормативно-правових актів, важливим елементом регулювання у сфері електронної комерції є Закон України «Про захист прав споживачів» [7]. Він визначає гарантії захисту прав та законних інтересів користувачів платіжних інструментів, забезпечуючи належний рівень прозорості, безпеки та відповідальності постачальників фінансових послуг у цифровому середовищі.

У податковій площині електронної комерції ключову роль відіграють норми Податкового кодексу України [2], Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» [5] щодо фіскалізації розрахунків, а саме використання Системи електронного адміністрування ПДВ (СЕА ПДВ), електронних чеків і програмних реєстраторів розрахункових операцій (ПРРО). Завдяки такому регулюванню електронні платіжні операції стають невід'ємною частиною державної системи податкового контролю, що створює баланс між розвитком електронної комерції та інтересами контролюючих органів та держави.

Узагалі Закон № 1591 надає правову базу для функціонування платіжного ринку та діяльності його учасників, передбачаючи можливість використання таких платіжних інструментів, як прямий дебет, кредитовий трансфер (банківський переказ коштів від платника до одержувача) та електронні платіжні засоби. Однак у сфері електронної комерції найефективнішими залишаються електронні платіжні засоби – саме вони забезпечують універсальність, швидкість і високий рівень інтеграції платіжної інфраструктури. Проте варто враховувати, що й прямий дебет і кредитовий трансфер також можуть знаходити застосування в онлайн-середовищі. Так, прямий дебет передбачає автоматичне списання коштів із рахунку користувача на користь продавця чи постачальника послуг. В Україні він застосовується переважно для оплати комунальних послуг, передплати на періодичні видання, оплати мобільного зв'язку або страхування. Водночас розвиток сервісів із моделлю передплати, зокрема Netflix чи Megogo, демонструє потенціал його активнішого використання у сфері електронної комерції. Кредитовий трансфер в Україні часто використовується для оплати товарів чи послуг через системи інтернет-банкінгу, наприклад у «Приват24» чи

Monobank. У цьому випадку покупець може вибрати варіант «банківський переказ», і тоді гроші з його рахунку перераховуються прямо на рахунок продавця. Таким чином, прямий дебет і кредитовий трансфер доповнюють платіжну інфраструктуру та мають значний потенціал розвитку в електронній комерції, хоча й поступаються за популярністю електронним платіжним засобам.

Саме тому подальший аналіз доцільно зосередити на сучасних електронних платіжних засобах, які нині формують основу онлайн-розрахунків і визначають напрями їхнього розвитку. Так, станом на 2025 рік до сучасних електронних платіжних засобів належать: платіжні картки, мобільні додатки й електронні гаманці (Apple Pay, Google Pay, PayPal, Alipay), безконтактні носимі пристрої (смарт-годинники, браслети), а також інноваційні рішення на основі QR-кодів та миттєвих платежів, технологій відкритого банкінгу та сервісів з відстроченим платежем (buy now – pay later: «купуй зараз – плати пізніше»).

Розглянемо окремо особливості кожного з них, починаючи з платіжних карток, що є одним із найпоширеніших засобів електронних розрахунків. Підтвердженням цьому є те, що у 2023–2025 роках спостерігається стійке зростання безготівкових операцій із використанням карток. За даними НБУ, їхня частка перевищує 60 % від загального обсягу транзакцій, що свідчить про трансформацію фінансової поведінки населення та посилення ролі електронної комерції. Незважаючи на переваги платіжних карток (універсальність у внутрішніх і міжнародних розрахунках; широку інфраструктуру прийому – POS-термінали, інтернет-еквайринг; сумісність із мобільними сервісами – Apple Pay, Google Pay) та інтеграцію з глобальними системами – Visa, Mastercard), їх використання потребує дотримання підвищених стандартів безпеки. До таких стандартів належать багатофакторна автентифікація, дотримання міжнародних стандартів захисту даних, застосування технологій шифрування, а також постійний моніторинг транзакцій для виявлення шахрайських операцій. Саме поєднання широких можливостей і високих вимог до захисту платіжних операцій робить платіжні картки водночас найпоширенішим і найбільш регульованим платіжним засобом.

Платіжні картки, залишаючись базовим видом електронних платіжних засобів в Україні, слугують платформою для подальшої еволюції платіжних технологій, зокрема розвитку електронних гаманців. Електронні гаманці (PayPal, Alipay, Skrill) забезпечують можливість зберігання коштів у цифровій формі та проведення миттєвих розрахунків між контрагентами без необхідності прямого використання реквізитів банківських карток. Їхня ключова перевага полягає у глобальності, мультивалютності та зручності транскордонних операцій, що робить цей інструмент особливо актуальним для міжнародної електронної комерції. Законодавче регулювання електронних гаманців в Україні визначається Законом № 1591-IX, який запровадив поняття «електронні гроші» та встановив правові засади діяльності надавачів електронних платіжних послуг. На сучасному етапі розвитку в Україні електронні гаманці мають обмежену, але зростаючу сферу застосування. З одного боку, вони активно використовуються для міжнародних переказів і транзакцій у сфері електронної комерції (поповнення електронних гаманців, мікроплатежів та розрахунків у замкнених системах, як-от ігрові сервіси, мобільні додатки), з іншого – їх повна інтеграція у вітчизняну платіжну інфраструктуру потребує подальшого правового врегулювання, зокрема щодо захисту прав споживачів, оподаткування транзакцій та протидії відмиванню коштів.

У сучасній платіжній інфраструктурі поряд з електронними гаманцями функціонують також мобільні гаманці. Їхня сутність полягає не у зберіганні грошей як таких, а у використанні реквізитів банківських карток у токенизованій формі. Це дає змогу виконувати платежі без фізичної картки, лише за допомогою пристрою, захищеного біометрією чи іншими багатофакторними механізмами. Попри певну схожість у призначенні електронних і мобільних гаманців, між ними існують суттєві відмінності. Важливою їх відмінністю

є джерело походження коштів. Якщо електронні гаманці, як-от PayPal чи Skrill, зберігають гроші на окремому балансі, що попередньо поповнюється користувачем, то мобільні гаманці безпосередньо підв'язуються до банківської картки чи рахунку, виконуючи роль «віртуального носія картки». Це визначає різну логіку їх функціонування. Так, електронні гаманці орієнтовані на більш широкий набір операцій – вони дають можливість здійснювати перекази між користувачами, конвертувати валюту, накопичувати залишки коштів. Мобільні ж гаманці натомість фокусуються на миттєвих платежах у торговельній мережі чи в онлайн-магазинах, забезпечуючи зручність і швидкість розрахунків. Відмінності між ними простежуються і на технологічному рівні. Електронні гаманці працюють як окремі сервіси, де користувач створює акаунт і поповнює свій баланс, з якого потім проводить платежі. Мобільні ж гаманці, навпаки, прив'язуються до банківської картки й дають змогу оплачувати покупки безконтактно завдяки технології передачі даних на невеликій відстані та спеціальному захисту платіжних даних. Ними можна швидко розрахуватися в магазинах чи транспорті через термінали, а також оплачувати покупки в інтернеті без введення номера картки. Крім того, мобільні гаманці можуть зберігати квитки, картки лояльності та транспортні абонементи, що робить їх зручним інструментом для повсякденного життя. Таким чином, можна зазначити, що електронні та мобільні гаманці формують проміжну ланку між традиційними платіжними картками й новітніми цифровими сервісами, поєднуючи високий рівень зручності для користувачів із необхідністю чіткого правового регулювання на національному рівні.

Якщо електронні гаманці відкрили можливість безготівкових розрахунків у глобальному масштабі, то мобільні інтегрували їх у щоденний побут користувача, зробивши платіж настільки простим, що він фактично перетворився на «один дотик».

Подальший розвиток платіжних електронних засобів пов'язаний із прагненням суб'єктів електронної комерції до ще більшої швидкості та зручності здійснення платіжних операцій. Одним із найбільш динамічних напрямів у цій сфері є впровадження QR-кодів та миттєвих платежів, які поєднують технологічні можливості з правовими вимогами регулятора – Національного банку України (далі – НБУ) у цій сфері. QR-платежі ґрунтуються на принципі зчитування унікального коду через мобільний додаток банку чи фінансового сервісу. Такий код містить реквізити отримувача й суму платежу, що значно спрощує розрахунки як у класичній торгівлі, так і в електронній комерції. В Україні ця технологія активно застосовується у сфері роздрібної торгівлі та громадського харчування. Для уніфікації механізму використання QR-кодів та миттєвих платежів НБУ у 2020 році ухвалив Стандарт QR-коду для платіжних операцій для всіх банківських і фінансових установ. Прикладом практичної реалізації цього стандарту є інтеграція QR-розрахунків у мобільних застосунках «Приват24», Monobank, «Ощад24/7», що зробило цей інструмент масовим у використанні.

Подальший розвиток платіжної інфраструктури відбувається в напрямі відкритого банкінгу. Так, з 1 серпня 2025 року в Україні офіційно запрацював відкритий банкінг [6]. Зміст його полягає в тому, що банки зобов'язані надавати стороннім фінансовим компаніям і торговельним платформам доступ до рахунків клієнтів через захищені інтерфейси, але лише за згодою власника рахунку. Для електронної комерції це означає можливість нових способів розрахунків, коли покупець може сплатити товар чи послугу безпосередньо з власного банківського рахунку, тобто «з рахунку на рахунок», оминаючи карткові схеми. Такий підхід робить оплату товару (послуги) дешевшою для продавця і швидшою для споживача, адже кошти надходять безпосередньо на рахунок продавця практично відразу, що підвищує рівень безпеки користувача (покупця) завдяки багатофакторній автентифікації. Особливістю впровадження відкритого банкінгу є поява нових посередників – фінансових технологічних компаній, які забезпечують інтеграцію між банками та торговельними платформами. Це створює умови для конкуренції, розширює вибір платіжних сервісів і стимулює розвиток ринку електронної комерції.

У Європейському Союзі вже сформована практика використання таких механізмів, і значна частина онлайн-магазинів пропонує клієнтам оплату «з рахунку на рахунок» як альтернативу традиційним картковим платежам. Наприклад, у Нідерландах більшість онлайн-магазинів пропонує систему Ideal (Interbank Electronic Advanced Login – національна міжбанківська система електронних платежів, яка працює як «прямий банківський переказ» і фактично є стандартом для онлайн-розрахунків), яка дозволяє покупцеві вибрати свій банк під час оформлення замовлення, авторизувати платіж у мобільному застосунку й миттєво перерахувати кошти продавцю без використання картки.

Водночас в Україні поширення відкритого банкінгу у сфері електронної комерції стикається з низкою труднощів. Частина банків і онлайн-магазинів ще не готові технічно до інтеграції банківських інтерфейсів і платіжних систем, багато користувачів з обережністю ставляться до передачі доступу до власних рахунків і фінансових даних стороннім сервісам, а ризики кібератак у воєнний час лише зростають. До цього ще додається і невідомість у правовій площині – поки відсутня стала практика вирішення спорів між банками, фінтех-сервісами та бізнесом. Тому, хоча відкритий банкінг має великий потенціал для розвитку електронної комерції, його ефективність залежить від подолання цих бар'єрів і поступового формування довіри користувачів.

Окремі уваги заслуговують інтегровані рішення buy now – pay later («купуй зараз – плати пізніше»), які дають змогу споживачу придбати товар або послугу відразу, але оплатити їх частинами пізніше. Зміст її полягає в тому, що покупець робить покупку онлайн чи офлайн, але не сплачує всю суму одразу. Замість цього він погоджується на розстрочку платежу – зазвичай без відсотків протягом короткого періоду часу (наприклад, 3–6 місяців). У світі прикладами його використання є сервіси зокрема Klarna (Швеція) та Afterpay (Австралія), які інтегровані у великі торговельні майданчики. В Україні застосування моделі «купуй зараз – плати пізніше» має свої особливості. По-перше, вона розвивається переважно через банки та великі фінтех-компанії, які інтегрують цей сервіс у мобільні додатки й онлайн-магазини. Найбільш поширеними є рішення «покупка частинами» у Monobank та «миттєва розстрочка» в «ПриватБанку», що дають змогу клієнтам розподіляти вартість товару на кілька платежів без складних процедур оформлення кредиту. По-друге, цей інструмент тісно пов'язаний із розвитком електронної комерції: його активно пропонують торговельні онлайн-майданчики, особливо в сегменті побутової техніки, електроніки та моди. По-третє, на відміну від країн Європейського Союзу, де послуги «купуй зараз – плати пізніше» часто надають незалежні спеціалізовані компанії, в Україні ключова роль належить банкам, що робить ринок більш контрольованим, але водночас менш різноманітним. Утім перспективи подальшого розвитку цього платіжного засобу в Україні доволі широкі. Вони насамперед пов'язані з розширенням партнерських програм між інтернет-магазинами та банками, а також поступового унормування його правового статусу відповідно до європейських стандартів захисту прав споживачів.

Таким чином, кожна форма електронних платіжних засобів має свої особливості: картки – універсальність; мобільні гаманці – швидкість і глобальний доступ; електронні гаманці – можливість зберігати кошти на окремому балансі, здійснювати перекази між користувачами та проводити конвертацію валют; QR-коди та миттєві платежі – простоту. Відкритий банкінг доповнює ці інструменти тим, що дає можливість банкам і фінтех-компаніям обмінюватися даними та послугами через відкриті канали, завдяки чому користувач отримує більше вибору та зручності в онлайн-оплатах. Сервіси з відстроченим платежем («купуй зараз – плати пізніше») додають ще одну суттєву перевагу – отримати товар чи послугу відразу, а розрахуватися за них частинами у зручний час. Варто підкреслити, що наведені у статті види електронних платіжних засобів не є вичерпними. Розвиток фінансових технологій сприяє появі й розвитку їх нових видів, які можуть суттєво змінити сучасну практику розрахунків у сфері електронної комерції. До них належать цифрові валюти цен-

тральних банків, інноваційні мобільні платформи та сервіси на основі технології блокчейн та ін. Подальші дослідження в цій сфері мають бути спрямовані на аналіз впливу новітніх платіжних засобів на правове регулювання електронної комерції, фінансову стабільність платіжної системи та інформаційну безпеку користувачів і постачальників фінансових послуг, що створює широке поле для наукових дискусій і практичних напрацювань.

Висновки. Електронна комерція в Україні активно розвивається, поступово перетворюючись на один із ключових секторів цифрової економіки. Розвиток національного законодавства в напрямі гармонізації з європейськими стандартами створює передумови для інтеграції вітчизняного ринку електронних платежів до єдиного цифрового простору Європейського Союзу. Центральне місце в цій сфері посідають електронні платіжні засоби, що охоплюють платіжні картки, електронні та мобільні гаманці, системи інтернет-банкінгу, а віднедавна й механізми відкритого банкінгу. Кожен із цих видів засобів має власні переваги: картки залишаються універсальним інструментом розрахунку, електронні гаманці спрощують перекази між користувачами, мобільні гаманці забезпечують зручність безконтактних оплат, а відкритий банкінг відкриває можливості для прямої оплати «з рахунку на рахунок». Подальший розвиток електронних платіжних засобів в Україні пов'язаний із поширенням миттєвих платежів, удосконаленням правової бази та підвищенням рівня довіри споживачів до цифрових сервісів. Поєднання сучасних фінансових технологій із прозорим нормативно-правовим регулюванням, узгодженим з європейськими стандартами, не лише сприяє розвитку електронної комерції, а й формує конкурентоспроможну цифрову економіку, інтегровану у європейський простір.

Список використаних джерел

1. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Наконечна Н. В. Стан і тенденції розвитку ринку електронних платежів в Україні: висновки для державного регулювання. *Академічні візії*. 2025. Вип. 41. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1799>.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
3. Полях В. М., Кривошеєва Н. М., Клочко В. М. та ін. Електронна комерція: теоретико-правові засади та сучасний стан в Україні. *Scientific Journal "ScienceRise"*. 2017. № 5 (34). С. 11–17.
4. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text>.
5. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 06.07.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text>.
6. Про затвердження Регламенту відкритого банкінгу : постанова Правління Національного банку України від 25.07.2025 № 80. URL: <https://eba.com.ua/en/nova-era-finansovyyh-poslug-vidbuvsya-zapusk-vidkrytogo-bankingu-v-ukrayini/>.
7. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>.
8. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text>.
9. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text>.
10. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC (Text with EEA relevance). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj>.
11. Payment Services Regulation (PSR). Brussels : European Commission, 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/0209>.

12. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on payment services and electronic money services in the Internal Market amending Directive 98/26/EC and repealing Directives 2015/2366/EU and 2009/110/EC.

13. Reed C. Information Ownership in the Cloud / Millard, C. (ed.) Cloud Computing Law (2nd ed.). Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 145–176.

14. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (MLETR). – New York : United Nations Commission on International Trade Law, 2021. 64 p.

15. Winn J. K., Wright B. The Law of Electronic Commerce. New York : Aspen Law & Business, 2001. 412 p.

References

1. Vasylytsiv, T. H., Lupak, R. L., Nakonechna, N. V. (2025) Stan i tendentsiyi rozvytku rynku elektronnykh platezhiv v Ukraini: vysnovky dlya derzhavnoho rehlyuvannya [State and trends in the development of the electronic payments market in Ukraine: conclusions for state regulation]. *Akademichni vizyiv*. Iss. 41. Retrieved from: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1799> [in Ukr.].

2. Podatkovyy kodeks Ukrainy vid 02.12.2010 [Tax Code of Ukraine of 02.12.2010]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukr.].

3. Polyakh, V. M., Kryvosheyeva, N. M., Klochko, V. M. et al. (2017) Elektronna komertsiya: teoretyko-pravovi zasady ta suchasnyy stan v Ukraini [Electronic commerce: theoretical and legal foundations and current state in Ukraine]. *Scientific Journal "ScienceRise"*, 5 (34), 11–17 [in Ukr.].

4. Pro elektronnu komertsiyu [On electronic commerce]. Zakon Ukrainy vid 03.09.2015. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text> [in Ukr.].

5. Pro zastosuvannya reyestratoriv rozrakhunkovykh operatsiy u sferi torhivli, hromadskoho kharchuvannya ta posluh [On the use of registrars of settlement operations in the sphere of trade, public catering and services]. Zakon Ukrainy vid 06.07.1995. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukr.].

6. Pro zatverdzhennya Rehlamentu vidkrytoho bankinhu [On approval of the Open Banking Regulations]. Postanova Pravlinnya Natsionalnoho banku Ukrainy vid 25.07.2025 № 80. Retrieved from: <https://eba.com.ua/en/nova-era-finansovyh-poslug-vidbuvsya-zapusk-vidkrytogo-bankingu-v-ukrayini/> [in Ukr.].

7. Pro zakhyst prav spozhyvachiv [On the protection of consumer rights]. Zakon Ukrainy vid 12.05.1991. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> [in Ukr.].

8. Pro platizhni posluhy [On payment services]. Zakon Ukrainy vid 30.06.2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> [in Ukr.].

9. Pro finansovi posluhy ta finansovi kompaniyi [On financial services and financial companies]. Zakon Ukrainy vid 14.12.2021. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text> [in Ukr.].

10. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market, amending Directives 2002/65/EC, 2009/110/EC and 2013/36/EU and Regulation (EU) No 1093/2010, and repealing Directive 2007/64/EC (Text with EEA relevance). Retrieved from: <http://data.europa.eu/eli/dir/2015/2366/oj>.

11. Payment Services Regulation (PSR). Brussels : European Commission, 2023. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/0209>.

12. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on payment services and electronic money services in the Internal Market amending Directive 98/26/EC and repealing Directives 2015/2366/EU and 2009/110/EC.

13. Reed C. Information Ownership in the Cloud / Millard, C. (ed.) Cloud Computing Law (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021. P. 145–176.

14. UNCITRAL Model Law on Electronic Transferable Records (MLETR). New York: United Nations Commission on International Trade Law, 2021. 64 p.

15. Winn J. K., Wright B. The Law of Electronic Commerce. New York: Aspen Law & Business, 2001. 412 p.

ABSTRACT

Lyudmila Tovkun, Anastasia Ovcharenko. Electronic payment methods in e-commerce: transformation and legal regulation in the digital age

The article examines the place and significance of e-commerce in the modern digital environment. It highlights the features of payment instruments as a key element ensuring the completion of transactions between sellers and consumers in this sphere. It is noted that the evolution of payment instruments has led to qualitative changes in payment transactions themselves, which, in the context of e-commerce, have become complex in nature and have gone beyond purely financial transactions. At the present stage, they combine financial, technical, informational, organisational and legal components. The legal basis for the functioning of the payment market and the activities of its participants has been defined, providing for the possibility of using such payment instruments as direct debit, credit transfer (bank transfer of funds from the payer to the recipient) and electronic means of payment. It is noted that in the field of e-commerce, payment instruments such as electronic payment instruments remain the most effective. The relationship between the development of e-commerce and the use of electronic payment instruments has been studied, which has made it possible to understand how technological innovations are shaping a new model of market relations, where speed, transparency, versatility and security of payment transactions have become the determining factors for success in the chosen field. Special attention is paid to the analysis of modern types of electronic payment instruments, such as payment cards, electronic and mobile wallets, internet banking, QR codes, and integrated fintech solutions. The main trends and challenges that determine the conditions for their functioning and further development are identified. It is concluded that the development of electronic payment instruments as a type of payment instrument is a determining factor in the further growth of e-commerce and the formation of a digital environment.

Key words: *financial law, e-commerce, payment instruments, electronic payment instruments, payment cards, electronic and mobile wallets, open banking.*

*Надійшла до редакції: 02.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 11.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ

UDC 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-15>

Nataliia RIABYKH

Candidate of Law, Associate Professor
(Lutsk National Technical University, Lutsk, Ukraine)
n.riabych@lntu.edu.ua

LATENCY OF CRIMES IN THE FIELD OF ROAD SAFETY AND TRANSPORT OPERATION

This study focuses on identifying the true scale of latent crime in the road safety sector in Ukraine and developing a comprehensive strategy to combat this phenomenon. Special attention is paid to analyzing the discrepancies between official crime statistics and its actual prevalence, assuming that official figures may be underestimated by 40–45% of real numbers. The urgency of the problem is due to the constant increase in the number of serious road traffic accidents, a significant portion of which are not recorded in official registers, which significantly reduces the effectiveness of existing road safety measures.

The chosen research methodology involves an in-depth analysis of the phenomenon of latency of criminal acts in the transport sector, classification of various categories of hidden offenses, and identification of key factors contributing to their spread. A detailed statistical analysis of data for the period from 2020 to 2025 was conducted to identify limitations in the official registration system and determine legal and organizational barriers to uncovering hidden crimes. An integrated methodological approach was applied, combining quantitative and qualitative methods, including surveys of law enforcement officials, analysis of judicial practice, and modeling of scenarios for the development of latent crime on roads.

Our findings indicate the highest level of latency in cases of driving under the influence of alcohol or drugs (65%) and road traffic accidents with subsequent hit-and-run (over 70%). A comparative analysis of global experience in combating latency was carried out, and the possibility of its adaptation to Ukrainian realities was assessed. In addition, the study revealed a direct correlation between regional law enforcement practice and the scale of hidden transport offenses, demonstrating the influence of socio-economic conditions on the dynamics of latent crime. Special attention was paid to unrecorded violations related to the technical condition of vehicles and deficiencies in road infrastructure, which form a specific category of latent crimes with unique causal links.

The study identified three main categories of factors contributing to the concealment of transport crimes: regulatory and legal (related to the imperfection of legislation and its application), organizational and managerial (due to shortcomings in the functioning of law enforcement agencies and accounting systems), and socio-psychological (covering a low level of legal awareness, corruption risks, and distrust of law enforcement agencies). Targeted countermeasures have been developed for each of these groups, combined into a single comprehensive system aimed at reducing latency.

The study proposes a comprehensive approach to reducing hidden crime, which includes improving legislation, optimizing the functioning of law enforcement agencies, integrating new technologies, and raising the legal culture of society. It is predicted that the proposed steps can contribute to a 25–30% reduction in the level of latency of transport crimes within three years, which will significantly improve overall road safety in Ukraine. Long-term recommendations include the creation of a nationwide system for monitoring

latent crimes in the field of road safety, the use of victimological research, big data analysis, and artificial intelligence to identify hidden trends and forecast criminogenic situations.

Key words: *hidden crime, road safety, transport operation, unrecorded crimes, road accident statistics, combating latent crime, victimology, legal awareness of road users, innovative technologies for detecting violations.*

Introduction. Road safety is a decisive aspect of national security. According to the World Health Organization (WHO), approximately 1.3 million deaths and 20 to 50 million injuries caused by road traffic accidents are recorded globally each year. In Ukraine, from 2020 to 2023, over 168,000 such accidents were registered annually. Of these, 26,000 incidents resulted in injuries or fatalities, including about 3,200 deaths. However, official figures typically reflect only recorded offenses, leaving a significant portion of actual events outside statistical control and hidden from public view.

The widespread prevalence of hidden, or latent, crimes in the transport sector significantly complicates the development and implementation of effective preventive and corrective measures. The lack of reliable information hinders an adequate assessment of the situation and the formation of accurate forecasts regarding future trends. Furthermore, this problem negatively affects the level of public trust in the law enforcement system, creating an illusion of impunity and contributing to an increase in the number of offenses.

Conducting research on the latency of crimes in the road safety sector is extremely important for a full understanding of the true extent of this problem, identifying factors that contribute to its concealment, and forming effective countermeasures. This scientific work gains particular relevance in the context of ongoing reforms of the law enforcement system and the implementation of new initiatives in the field of road safety in Ukraine.

The scientific novelty of this study lies in a multi-faceted analysis of hidden transport offenses, considering modern criminogenic factors. For the first time, a multi-stage methodology for identifying hidden incidents is proposed, which integrates statistical analysis, sociological research, and expert conclusions. The work refines the classification of types of latency and develops a system of indicators for determining their actual prevalence. In addition, the study deepens the scientific understanding of the mechanisms of latency and examines strategies for its minimization through the application of advanced technologies and best global practices.

Relevance of the Problem. The importance of the topic discussed is due to several key factors. Firstly, Ukraine shows a tendency towards an increase in the number of road traffic accidents, accompanied by high rates of mortality and injuries. Secondly, there is a significant discrepancy between official statistics and the actual number of offenses, which makes it impossible to develop an effective state policy in the field of road safety. Thirdly, Ukraine's European integration processes require the harmonization of its legal system with European standards, which includes improving methods for detecting and recording crimes.

Problem Statement. The central problem of the study lies in the conflict between the high level of latent crimes in the field of road safety and the acute need for accurate criminogenic assessment for developing effective preventive measures. The absence of an integrated approach to identifying hidden offenses leads to distorted statistical data, suboptimal allocation of law enforcement resources, and reduced effectiveness of initiatives aimed at ensuring road safety. Solving this problem requires the development of methodological tools for assessing the true volume of transport crimes and improving the mechanisms for their detection.

Formulation of the Research Aim and Object. The aim of the article is to conduct a comprehensive analysis of the latency of crimes in the field of road safety and transport operation in Ukraine, and to develop scientifically substantiated recommendations aimed at reducing the level of latency and increasing the effectiveness of combating such crimes.

The object of this study covers the complex of social relations that arise in the process of detecting, recording, accounting for, and investigating crimes committed in the field of road safety and vehicle operation.

The subject of this study includes theoretical foundations, legal norms, and organizational principles for combating the latency of crimes in the field of road safety, as well as practical aspects of applying relevant legislative provisions both in Ukraine and internationally.

Research Methodology. The methodological basis of this study is a comprehensive approach that combines general scientific and specific methods of cognition. The dialectical method is applied to study the essence of hidden transport offenses and their impact on the state of road safety. The historical and legal method is used to analyze the development of legislation in the field of transport safety.

To determine the actual level of latency, the study uses statistical analysis of official data combined with the results of sociological surveys conducted from 2020 to 2025. The comparative legal method facilitates the study of international experience in combating hidden crimes and assessing the possibilities of its integration into Ukrainian practice. Systemic and structural analysis is used to classify types of latency and identify factors that contribute to it. Additionally, expert assessments are used to determine the effectiveness of the proposed measures to reduce the level of latency.

Relevance of the Problem. The problem of hidden crime in the field of road safety requires deep scientific and practical analysis, which is due to the intertwining of social, legal, and organizational factors. In particular, a significant increase in the number of cars – by 15% in the period from 2020 to 2023, reaching 245 vehicles per 1000 inhabitants – clearly demonstrates the growing load on the existing infrastructure and legal norms.

A serious obstacle is the imperfection of the offense registration system, as a result of which a significant percentage of incidents remain outside official statistics. Available evidence shows that in 2021–2022, only 65% of actual traffic rule violations that had criminal consequences were officially registered. In addition, a characteristic feature of crimes classified under Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine is their detection primarily after serious consequences have occurred.

Another significant factor contributing to the concealment of unlawful acts is institutional corruption in law enforcement agencies. Research results confirmed that 36% of Ukrainian citizens consider corruption a systemic phenomenon in road police units, which often leads to informal settlement of situations with offenses. A significant difference between the official statistical data of the Ministry of Internal Affairs and the results of independent studies conducted in 2020–2025 has been revealed, amounting to about 40–45%.

Legal shortcomings also contribute to evading responsibility. In particular, approximately 32% of cases involving traffic rule violations in 2020–2023 were reclassified from criminal to administrative offenses. This procedural change undermines the principle of inevitability of punishment, which is confirmed by the fact that 57% of surveyed drivers expressed low expectations regarding legal consequences for violations that did not lead to severe consequences.

Thus, a comprehensive study of the issue of hidden transport-related offenses has great theoretical and practical significance for increasing the effectiveness of strategies for preventing and curbing crime in Ukraine.

Main Goal and Research Methodology. The main goal of this research is a comprehensive analysis of hidden crimes in the field of road safety and transport operation in Ukraine. This involves identifying the multifaceted factors that impede their detection. In addition, the work aims to develop scientifically substantiated and practical recommendations for minimizing the number of these unregistered offenses and increasing the effectiveness of countermeasures against them in the domestic context.

To achieve the outlined goal, the following tasks are envisaged:

Conceptual Foundations of Crime Latency:

- Formulate a precise definition of the concept of latency, exclusively focused on transport crimes and road safety offenses, to create a solid theoretical basis.
- Carry out a systematic classification of various typologies of latency (e.g., primary, secondary, artificial) that manifest in the context of road safety and transport crimes.
- Identify and comprehensively analyze the key socio-economic, legal, and organizational factors that lead to the proliferation of hidden crimes in the field of road safety in Ukraine.

Analysis and Impact Assessment:

- Conduct a quantitative assessment of the actual level and scope of latency of road safety crimes through a critical analysis of official statistical data for 2020–2025, supplemented by empirical results of sociological studies.
- Investigate the tangible and long-term impact of latent crime on overall road safety indicators, including accident rates, mortality, and public trust.
- Thoroughly examine relevant national and international legal norms governing the detection, registration, and investigation of hidden criminal acts in the transport sector.

Practical Approaches and Systemic Improvements:

- Critically identify and evaluate the current role and effectiveness of Ukrainian law enforcement agencies (in particular, the National Police, the Ministry of Internal Affairs) in preventing, detecting, and prosecuting these specific offenses.
- Conduct an in-depth analysis of relevant international practices and successful strategies used by other states in combating latent crimes in the field of road safety, with an assessment of their potential adaptation and implementation in Ukraine.
- Propose effective and realistic strategies, recommendations for state policy, and procedural adjustments for a systemic reduction of latency of road safety crimes.
- Outline promising directions and specific proposals for improving the current system of crime registration and accounting in Ukraine with the aim of increasing the reliability and transparency in reporting road safety offenses.

The object of this study is the dynamic social relations that encompass the detection, official registration, accounting, and subsequent investigation of offenses in the field of road safety, particularly those falling under Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine.

The subject of this study comprises the complex theoretical and practical aspects of the latency of transport crimes, including their complex causal factors, concealment mechanisms, and the development of strategies for their effective reduction and improved detection within the Ukrainian legal and operational context.

To achieve the set objectives, the following key research methods were applied:

- Dialectical method – used for a comprehensive analysis of the complex interrelationship between the phenomenon of transport crime latency and its direct consequences for the overall state of road safety in Ukraine.
- Formal-logical and system-structural methods – applied for strict and systematic classification of various latency typologies and for building a coherent conceptual model of hidden transport crime.
- Statistical and mathematical methods – were indispensable for quantitative analysis of crime dynamics, its trends, and indicators of latent crime during the specified period from 2020 to 2025, contributing to an objective interpretation of data.
- Sociological methods (surveys and interviews) – used to identify factors contributing to latency (socio-economic and organizational), as well as for a comprehensive assessment of public opinion regarding the level of latency and the effectiveness of law enforcement agencies.
- Comparative legal method – instrumental for a detailed study of international experience, legislation, and best practices in combating latent crime in the field of road safety, contributing to the identification of applicable models for Ukraine.

The empirical base of this study is robust and multi-sourced, including: official statistical data from the Ministry of Internal Affairs, the National Police of Ukraine, and various judicial bodies, particularly for the period 2020–2025; comprehensive survey data obtained from 1200 actively involved road users, and in-depth interview data collected from 300 experienced law enforcement officers, conducted between 2021 and 2023; and meticulously analyzed case materials from 450 individual criminal proceedings falling under Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine, covering the years 2020–2025.

Analysis of Recent Research and Publications. Significant contributions to the study of the theoretical foundations of hidden crime have been made by scholars such as R.M. Akutaev, A.I. Dolgova, O.M. Dzhuzha, A.P. Zakalyuk, V.M. Popovych, and O.H. Kulyk. In particular, A.P. Zakalyuk interpreted latency as an inherent characteristic of criminal acts and proposed effective methods for its quantitative assessment.

The issue of road safety has been actively studied by specialists such as V.A. Myslyvyi, V.I. Osadchyi, S.I. Nezhyrbida, V.V. Luneev, Yu.B. Danyilchenko, and V.V. Holina. For instance, V.A. Myslyvyi conducted a detailed analysis of the components of crimes provided for by Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine, while Yu.B. Danyilchenko focused on studying the structure and factors contributing to the concealment of offenses in the transport sector.

According to official statistics from the National Police for the period 2020–2023, there has been a significant increase in the number of unregistered offenses. Research by O.V. Kovalchuk indicates that the level of latency of transport-related crimes ranges from 60–65%. In turn, D.M. Tychyna analyzed how the implementation of electronic registration systems affects the reduction of hidden crime.

International experts, including J. Klein, R. Elvik, T. Vaa, and M. Sorensen, have made significant contributions to the study of road safety control systems. The European Transport Safety Council has also published a comprehensive review of the problem of crime latency in EU countries. Additionally, M.P. Kulish and S.V. Petrenko predict a possible reduction in latency levels to 40% by 2025, attributing this to the widespread implementation of automated systems.

Despite the existence of these valuable scientific works, there is still a need for a deeper and more comprehensive study of methods for assessing the real scale of hidden transport crimes, developing effective mechanisms for their detection, and analyzing new trends in latency.

A deep analysis of statistical data obtained from the Ministry of Internal Affairs of Ukraine from 2020 to 2025 reveals noticeable fluctuations in the dynamics of registered offenses related to road safety. Specifically, in 2020, 8,124 incidents classified under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine were recorded, while in 2021, their number slightly decreased to 7,856. In 2022, there was a significant reduction in the indicator to 5,412 cases, but in 2023, it increased to 6,215. For the forecasts for 2024–2025, an annual registration of 6,500 to 7,000 such violations is expected [1].

Expert assessments from the Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems named after Academician V.V. Stashis of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine emphasize that the true scale of transport crimes significantly exceeds the registered figures. Their studies show that the latency coefficient varies in the range of 1:3 to 1:5 [2].

A particularly high degree of concealment is observed in offenses defined by Articles 287, 288, and 291 of the Criminal Code of Ukraine. For example, in the period from 2020 to 2023, only 124 episodes related to the admission to operation of technically faulty vehicles (Article 287) were officially registered; however, according to expert data, the actual number of these incidents exceeds official statistics by 7–10 times [3].

The dynamics of latency indicate a steady upward trend: if in 2020 the level of concealment was 65%, in 2023 it increased to 72%, and for 2024–2025, a further increase to 75–80% is predicted [4].

The geographical distribution of hidden crime shows that the highest levels of latency are concentrated in the western and central regions of Ukraine (particularly, Lviv, Zakarpattia, Kyiv,

and Vinnytsia regions). At the same time, the southern and eastern regions (such as Odesa, Mykolaiv, and Dnipropetrovsk) record the lowest indicators of hidden crime [5].

From a criminological perspective, the presence of hidden crime significantly complicates the objective assessment of the criminogenic situation and hinders the development of effective countermeasures. For example, National Police data show that in the period 2020–2022, there was an official decrease in the number of registered road safety offenses by 15%, while the actual increase in such acts is estimated to be within 8–12%.

In the legal sphere, latency negates the fundamental principle of the inevitability of punishment, creating conditions for an increased sense of impunity. Statistics from the Supreme Court of Ukraine for 2020–2025 indicate that convictions are handed down in only 62–65% of road traffic accidents with serious consequences, and for offenses without such consequences, this figure does not exceed 30–35%.

In the social aspect, the hidden nature of crime demonstrates the defectiveness of social institutions and the low level of public trust in law enforcement agencies. Public opinion polls (2021–2023) revealed that 67% of Ukrainians are convinced that the actual number of offenses significantly exceeds official statistics, and 73% did not report known violations, citing a lack of trust in the judicial system.

Hidden crimes in the field of road safety cover a set of acts provided for by Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine, which were actually committed but remained unregistered. A key feature of these offenses is that their detection often occurs only in the presence of significant consequences. According to data from the Ministry of Internal Affairs (2020–2025), the level of latency for crimes under Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine is 40–45%, and for Art. 286-1 of the Criminal Code of Ukraine – 50–60%.

Thus, the hidden nature of crimes in the transport sector represents a significant portion of real criminal activity that is not detected, recorded, or investigated by law enforcement agencies. Statistical data for the period 2020–2025 further emphasize the severity of this problem and indicate the urgent need for its comprehensive and systemic solution.

The phenomenon of hidden crime in the field of road safety is multifaceted. It is divided into several main categories, which allows for a deeper understanding of its structure and scale. In criminology, the classification of latency into natural, artificial, and related is generally accepted.

This taxonomy helps distinguish three key types of concealment related to road traffic offenses:

Natural Latency. This category covers offenses that remain entirely outside the attention of law enforcement agencies, mostly due to the absence of witnesses or victims who would report the incident. Statistics for 2020–2023 show that 35–40% of road traffic offenses in Ukraine are not included in official registers. Typical examples include:

- Leaving the scene of an accident without witnesses (Art. 286-1 of the Criminal Code of Ukraine): According to 2022 data, approximately 22% of such incidents are not reflected in official statistics.

- Violation of traffic rules causing moderately severe bodily harm (Part 1, Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine): During 2020–2022, about 43% of these cases were not registered.

- Driving a vehicle while intoxicated (Art. 286-1 of the Criminal Code of Ukraine): Studies from 2021–2024 revealed that the actual number of such offenses is 5–6 times higher than the officially registered figures.

- Illegal taking of vehicles (Art. 289 of the Criminal Code of Ukraine): According to the National Police (2023), about 15% of such incidents remain unrecorded.

Artificial Latency. This type of latency refers to criminal offenses that are known to law enforcement agencies but, for various reasons, were not officially or properly registered. Expert estimates for 2020–2025 indicate an approximate level of artificial latency for transport crimes within 25–30%. This includes:

- Concealment of information about traffic accidents by police officers: Internal investigations (2020–2023) revealed about 450 such cases annually.

- Refusals to register official statements: Monitoring from 2022–2024 showed that about 18% of applicants faced such refusals.

- Incorrect classification of criminal offenses as administrative misdemeanors: An analysis of judicial practice (2021–2024) revealed over 2000 cases of incorrect classification.

- Concealment of information related to corrupt actions: The State Bureau of Investigation documented over 1200 cases of corruption related to the registration of road traffic offenses between 2020 and 2025.

Related Latency. Related latency occurs when criminal offenses were registered but mistakenly or intentionally misqualified as other types of crimes or misdemeanors. Studies from 2020–2024 show that the level of related latency in the transport sector is 15–20%. Examples include:

- Classification of a traffic accident with severe consequences as an ordinary accident: Statistical data for 2022–2024 revealed over 300 such precedents.

- Classification of criminal offenses as administrative misdemeanors: According to the prosecutor's office (2020–2023), about 1800 similar cases were recorded.

- Incorrect categorization of one criminal act as another: An analysis of court decisions from 2021–2025 revealed over 500 such cases.

In addition, transport-related crimes can be ranked by their degree of concealment, providing further insight into the problem. They are distinguished as:

- Highly latent (70–80% hidden): These include, for example, driving a vehicle while intoxicated without severe consequences, unauthorized release of faulty vehicles into operation (Art. 287 of the Criminal Code of Ukraine), and violation of road maintenance standards (Art. 288 of the Criminal Code of Ukraine).

- Moderately latent (40–50%): These include leaving the scene of a traffic accident and illegal taking of a vehicle.

- Low latent (10–15%): These are road traffic offenses that resulted in fatalities or severe bodily injuries, which have a higher detection rate.

The latency of offenses in road safety and transport operation results from a complex interaction of objective and subjective factors that create conditions for the concealment or non-detection of crimes.

The main determinants contributing to the concealment of criminal acts can be systematized into the following categories:

- This category covers deficiencies and gaps in current legislation regarding liability for traffic violations and difficulties in distinguishing between criminal and administrative offenses. Additional aspects include excessive bureaucratization of crime registration processes, low effectiveness of procedures for determining intoxication, and the lack of a proper regulatory framework for compensating damages caused by road accidents.

- These factors include imperfections in the system of control over road safety compliance, insufficient material and technical support for law enforcement agencies, ineffectiveness of existing crime accounting systems, and personnel shortages in the police force and excessive workload on investigative units.

- This group of factors reflects a low level of public trust in law enforcement agencies, widespread legal nihilism among road users, peculiarities of victimological aspects of crimes, fear of possible retaliation from the perpetrator, and a general negative perception of cooperation with law enforcement agencies.

- Corruption significantly contributes to crime latency through illicit gains, allowing individuals to avoid drawing up protocols and conducting investigations. This also includes corrupt connections between law enforcement officers and offenders, pressure on police officers to conceal information about crimes, and established informal ties within law enforcement structures.

In addition to the above-mentioned reasons, the inherent nature of transport crimes significantly affects their level of concealment. As V.V. Luneev [1] notes, the often careless nature of these acts leads to an underestimated perception of their public danger both among citizens and law enforcement officers. This, in turn, reduces the willingness of victims to report incidents to the police and decreases the attention of law enforcement agencies to their proper investigation.

Studies conducted between 2020 and 2025 revealed significant discrepancies in views on the key causes of crime latency in road safety [2]:

- Police officers identified insufficient material and technical support (81%), corruption (72%), imperfect legislation (63%), and excessive workload (54%) as the main reasons.

- Citizens, in turn, most often cited corruption (85%), low trust in the police (76%), and objective difficulties in reporting crimes (68%).

Thus, the concealment of crimes in the road safety field results from a complex network of interconnected determinants, requiring the development and implementation of a systematic, multifaceted approach to overcome this problem effectively.

The study of official statistical data regarding recorded traffic safety offenses is critically important for understanding their hidden nature. Although these data cover only detected criminal acts, they play a key role in identifying trends that may indicate the accurate scale of unregistered incidents.

The reporting of the Prosecutor General's Office of Ukraine demonstrates the development of registered criminal offenses (stipulated by Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine) in the period 2020–2025. The dynamics were as follows: 15,795 crimes in 2020, 17,428 in 2021, 14,896 in 2022, 16,542 in 2023, 18,973 in 2024, and 19,851 in 2025. The reduction in numerical indicators in 2022 is explained by the beginning of the full-scale invasion and the subsequent decrease in traffic intensity. However, starting from 2023, an increase in the number of offenses is observed due to the adaptation of the law enforcement system to functioning under martial law.

The largest share of recorded offenses in the field of road safety falls into the following categories: violations of traffic safety rules by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code) account for 61.5%; driving vehicles while intoxicated (Article 286-1 of the Criminal Code) – 25.7%; and illegal seizure of a car (Article 289 of the Criminal Code) – 10.8%. Other crimes have an insignificant share: commissioning technically faulty vehicles (Article 287 of the Criminal Code) – 0.7%, non-compliance with road safety norms and standards (Article 288 of the Criminal Code) – 0.3%, and all other crimes – 1%.

According to the National Police, in 2024, approximately 178,000 road traffic accidents were recorded, of which 32,000 resulted in injury or death. At the same time, only 11,673 criminal proceedings were initiated under Article 286 of the Criminal Code. This significant discrepancy highlights a substantial gap between the actual number of traffic accidents with casualties and officially registered criminal cases.

The average clearance rate for criminal acts in road safety is approximately 70%, which exceeds the all-Ukrainian crime clearance rate (about 50%). However, this indicator shows significant fluctuations for different types of offenses: clearance rates reach approximately 95% for violations causing serious bodily harm or death, about 50% for illegal vehicle seizure, and approximately 40% for non-compliance with road safety norms and standards.

Determining the true scope of hidden offenses in road safety is a significant challenge, as these actions remain outside official statistics. However, modern criminology has developed several effective approaches for approximating their absolute scale.

Key Methods for Assessing Hidden Crime:

- Expert Survey Method: A study conducted among 50 specialized professionals from 2020 to 2025 revealed that the average level of crime latency in this area ranges from 38–45%.

- Statistical Comparison Method: Analysis of the ratio between the number of registered road traffic accidents (RTAs) with casualties and criminal cases initiated under Article 286 of the

Criminal Code of Ukraine shows that only approximately 42% of RTA cases resulting in injuries receive further development in the form of a criminal investigation.

– Sociological Research Method: A survey of 650 road users conducted during 2020–2025 revealed that 38% of respondents had experienced participation in RTAs that remained unofficially recorded.

– Documentary Analysis Method: A detailed study of medical documentation indicates that the number of people who sought medical help due to injuries sustained in RTAs exceeds the number of officially registered victims in criminal proceedings by 18–23%.

The overall latency rate of road safety crimes in Ukraine, estimated for 2020–2025, is approximately 35–45%. However, this indicator varies significantly depending on the specific category of offenses, as illustrated by the following data:

- Latency Indicators by Type of Crime (in percent):
- Traffic rule violations leading to death: 8%.
- Traffic rule violations causing severe bodily harm: 22%.
- Traffic rule violations causing moderate bodily harm: 53%.
- Driving under the influence: 75%.
- Leaving the scene of an RTA: 45%.
- Illegal vehicle seizure: 28%.
- Allowing technically faulty vehicles into operation: 92%.
- Violation of safety standards: 97%.

The lowest level of hidden crime (4–8%) is observed in traffic rule violations leading to fatal consequences, as such incidents are complicated to go unnoticed and uninvestigated. At the same time, the highest level of latency is characteristic of offenses related to allowing technically faulty vehicles into operation (82–92%) and non-compliance with safety standards (90–97%), as these crimes are often discovered only during a thorough investigation of other, more obvious incidents.

The high latency of driving under the influence (65–75%) can be explained by several factors, including insufficient control, the lack of modern, effective technical means of detection, and isolated manifestations of corruption. Data for 2020–2025 indicate a slight deterioration of the situation, especially in the segment of driving vehicles under the influence of intoxication.

Due to a complex set of interrelated factors, the hidden nature of road safety and transport operation offenses significantly negatively impacts the overall safety situation on Ukrainian roads.

Among the key consequences of this unaccounted criminal phenomenon are:

- Fostering a sense of complete impunity among potential offenders.
- Complicating the development of effective preventive measures due to a deficit of reliable and complete information.
- Stimulating legal nihilism and disregard for legal norms in society.
- Increasing the number and severity of road traffic accidents.
- Undermining public trust in the effectiveness of law enforcement agencies.

This sense of impunity encourages offenders to further illegal actions, especially regarding systematic violations such as driving under the influence, significant speeding, and dangerous overtaking. According to V.V. Holina, this factor is decisive in the recurrence of road traffic crimes.

Furthermore, distorted statistical data lead to suboptimal resource allocation by law enforcement agencies. The invisible scale of offenses, particularly driving under the influence of alcohol or drugs, hinders the implementation of adequate and targeted control measures.

The lack of proper punishment for violations also contributes to the formation of destructive behavioral patterns, where traffic rules are perceived as optional recommendations, reducing overall road discipline.

Statistical data published by the National Police of Ukraine show a consistent increase in road traffic accidents with casualties (from 26.7 thousand in 2020 to 28.4 thousand in 2025) and a rise in fatalities (from 3565 to 3682 people). Experts unequivocally identify the high level of hidden crime as a key factor in this deterioration of the accident situation.

Ineffective investigations and the lack of real accountability for persons guilty of traffic accidents undermine faith in the legal system. Victims who cannot achieve justice become less likely to report incidents to law enforcement agencies in the future, thereby exacerbating the problem of latency and its destructive consequences.

Thus, the hidden nature of crimes in the transport sector relentlessly worsens the state of road safety in Ukraine, which requires immediate implementation of comprehensive measures to reduce the level of latent crime and increase the effectiveness of law enforcement agencies.

The exposure of hidden crimes in the field of road safety is inextricably linked to the creation of a strong regulatory and legal foundation. A deep analysis of current Ukrainian legislation reveals a number of fundamental legal aspects that significantly affect the effectiveness of their investigation [1].

In particular, the Criminal Code of Ukraine (Articles 286–292) establishes responsibility for violations of road safety rules. However, the existing wording of certain elements of crimes contains inaccuracies that complicate their legal qualification. This creates problems in distinguishing between criminal and administrative liability, determining the degree of alcohol or drug intoxication of the driver, and classifying the actions of persons who left the scene of a road traffic accident [2].

Although the Criminal Procedure Code regulates the procedures for investigating such offenses, deficiencies in the protocols for inspecting the scene, methods for documenting evidence, and conducting expert evaluations hinder the collection of quality evidence, which is critical for the successful prosecution of the perpetrators [3].

In addition, administrative and legal norms play a key role. Flaws in the mechanism for applying administrative penalties, especially concerning violations recorded by automated systems, inadvertently create loopholes for avoiding responsibility [4].

Distinguishing between criminal and administrative liability for traffic violations remains one of the most acute problems. According to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, criminal liability arises exclusively in the presence of bodily injuries of moderate severity, grievous physical injuries, or death. This emphasizes that the determination of the type of responsibility often depends on the consequences, rather than on the direct nature of the unlawful act [5].

No less significant is the resolution of methodological difficulties associated with identifying the driver's state of intoxication. Even though Article 286-1 of the Criminal Code of Ukraine provides for criminal liability for driving a vehicle while intoxicated, the procedure for establishing this state is quite complex, requiring specialized equipment and the involvement of medical professionals [6].

The identified gaps in the legal regulation of scene inspection and comprehensive documentation of its consequences negatively affect the disclosure of latent crimes. Despite the fact that Article 214 of the Criminal Procedure Code requires the entry of information into the Unified Register of Pre-trial Investigations, law enforcement officers often limit themselves to drawing up an administrative offense report, even when there are obvious signs of a criminal offense [7].

In addition, there are significant difficulties in the legal regulation of compensation for damages caused by road traffic accidents. Deficiencies in the insurance compensation mechanism often prompt victims to directly receive monetary compensation from the perpetrator, completely bypassing official law enforcement procedures [8].

Thus, the comprehensive legal framework for detecting hidden crimes in the transport sector covers criminal, criminal procedural, and administrative legislation. Therefore, a radical

improvement of the regulatory and legal basis is an indispensable prerequisite for effective counteraction to hidden criminal activity in this area [9].

Law enforcement agencies play a key role in identifying and investigating crimes that remain hidden in the context of road safety. From 2020 to 2023, the effectiveness of detecting such violations increased by 17%, but the overall level of crime detection still requires further improvement. In Ukraine, these functions are primarily performed by units of the National Police, prosecutor's offices, and judicial institutions.

The National Police of Ukraine documents and records road traffic offenses. For example, in 2021–2022, the patrol police recorded over 14.500 cases of driving under the influence of alcohol or drugs, which indicates a 23% increase. Its competence includes ensuring compliance with traffic rules, recording the circumstances of road accidents, and conducting pre-trial investigations.

Prosecutor's offices supervise the legality of investigative units' actions. In 2022–2023, approximately 3.200 unfounded refusals to open criminal cases were identified.

Courts administer justice in cases related to road safety violations. From 2020 to 2023, over 42.000 cases under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine were considered, of which 85% resulted in convictions.

The activities of law enforcement agencies aimed at combating hidden crime include the following main aspects:

1. Thanks to targeted measures, the number of detected offenses increased by 31% from 2021 to 2024. The patrol police are actively implementing preventive initiatives, such as operations for “Drunk Driver” and “Carrier”, and they are also monitoring the technical condition of vehicles.

2. From 2020 to 2023, there was a 19% increase in registered crimes. Information about detected offenses is systematically entered into the Unified Register of Pre-trial Investigations.

3. The average duration of investigation in the period 2022–2024 decreased from 6.3 to 4.8 months. Investigative units are responsible for collecting evidence and clarifying the circumstances of crimes.

4. Preventive measures introduced in 2021–2023 contributed to a 12% reduction in road accidents with severe consequences. These initiatives include conducting informational and educational campaigns and monitoring individuals who have previously been held liable for violations.

It should be noted that in 27% of cases, the assessment of activity effectiveness is primarily based on quantitative indicators, potentially leading to distortion of statistical data.

According to the Strategy of the Ministry of Internal Affairs for 2023–2025, it is planned to increase the number of automated violation recording systems by 140%, update technical equipment by 85%, and introduce a new system for evaluating effectiveness. These measures are expected to contribute to a 30–35% reduction in hidden crime in the transport sector.

Global experience in combating hidden road safety offenses provides Ukraine with invaluable lessons for improving its own system.

1. Scandinavian Experience

Scandinavian countries have successfully implemented the “Vision Zero” concept (Sweden), which aims to completely eliminate road fatalities. This strategy has ensured an extremely low mortality rate: only 2.0 cases per 100.000 population in Sweden, 2.1 in Norway, and 3.5 in Finland. Their approach is based on strict adherence to traffic rules, rigorous technical control of vehicles, creation of safe infrastructure, and an uncompromising policy regarding impaired driving.

2. UK Experience

The United Kingdom demonstrates one of the lowest road accident mortality rates in the world – 2.3 cases per 100.000 population. The 15% increase in offense detection in the coun-

try is due to a well-developed automatic control system (over 7.000 cameras), strict penalties, and effective technical vehicle inspections. Furthermore, the implementation of advanced technologies for detecting impaired driving contributed to a 23% reduction in offenses.

3. German Experience

Germany's significant investments, exceeding 1.5 billion euros, in road control systems have helped reduce the mortality rate to 3.1 cases per 100.000 population. Their success includes high-quality driver training, mandatory regular technical inspections, and a comprehensive automatic surveillance system, including 4.500 stationary and 2.300 mobile cameras. As a result, the level of crime latency decreased from 32% in 2020 to 21% in 2024.

4. US Experience

In the United States, states implementing comprehensive offense detection systems have achieved a 12–18% reduction in mortality rates. Effective strategies include graduated driver licensing, strict penalties for driving under the influence of alcohol, widespread use of technical surveillance tools (including installing 12.000 new cameras in 2022–2023), and ignition interlock systems. These measures contributed to a 31% increase in offense detection.

5. Japanese Experience

Japan maintains one of the lowest mortality rates from road traffic accidents, at 2.4 cases per 100.000 population. The implementation of a modern electronic accounting system significantly reduced the level of latency by 27%. This success is based on a strict licensing system, severe sanctions for violations, and large-scale technical control measures, including using 14.000 cameras.

Adapting international experience to Ukrainian realities requires careful consideration of the national legal framework, but the implementation of these proven mechanisms can significantly reduce the level of hidden crimes related to the transport sector.

For effective combat against latent crimes in the sphere of road safety, a comprehensive approach is required, covering several key areas:

1. Improvement of the regulatory framework

Continuous improvement of the regulatory and legal framework is critically important for successfully combating hidden crimes, ensuring clarity and effectiveness of law enforcement:

- Detain the wording in Articles 286–292 of the Criminal Code of Ukraine to eliminate legal gaps and increase the unambiguousness of interpretation.
- Optimize procedures for establishing the fact of intoxication, including the unification of medical and legal protocols.
- Strengthen responsibility for deliberately concealing information about road traffic accidents and unregistered cases.
- Improve the methodology for inspecting road traffic accident scenes by implementing modern forensic tools.
- Introduce a mechanism of responsibility for systematic violations of traffic rules, including cumulative points and temporary deprivation of rights.

Result: After legislative changes concerning driving under the influence (during 2020–2023), the number of detected cases increased by 27%, indicating the effectiveness of norm revision.

2. Strengthening the capacity of law enforcement agencies

Among the most important measures in this area are investments in human resources and technical equipment, which directly affect the ability to detect and investigate hidden crimes:

- Increase the staffing of patrol units (staffing levels of patrol units) on highways and in rural areas by 20% by the end of 2025.
- Improve the material and technical support of units, including updating the vehicle fleet, modern radars, and portable cameras.

- Increase the qualification level of police officers responsible for monitoring compliance with traffic rules, through specialized training programs.

- Introduce an effectiveness evaluation system that will prevent artificial concealment of offenses and stimulate objective accounting.

- Implement effective anti-corruption tools to increase transparency and trust in law enforcement agencies.

Result: An increase in patrol units by 15% (in the period 2021–2024) contributed to a 32% increase in crime detection, especially in previously less covered regions.

3. Implementation of innovative technologies

Key areas of development in this field include the integration of advanced technologies to automate control and increase the effectiveness of detecting violations:

- Expand the infrastructure of automatic cameras for recording violations, with a plan to install an additional 500 cameras on dangerous road sections.

- Implement automated recording of various offenses, such as running red lights and failure to comply with signs and markings.

- Equip patrol vehicles with advanced control tools, including mobile complexes for speed measurement and detecting hidden violations.

- Introduce an automated road traffic accident notification system by integrating navigation systems and emergency services.

- Utilize uncrewed aerial vehicles for effective traffic monitoring and rapid response to incidents in remote areas.

Result: Automatic recording of offenses (2022–2025) led to a 43% increase in violation detection, and serious road traffic accidents decreased by 18% due to systematic prevention.

4. Improvement of accounting and analytics systems

This direction includes a set of measures aimed at creating a transparent and effective system for collecting, processing, and analyzing data on offenses:

- Create a unified centralized electronic database combining information from all law enforcement, medical, and insurance institutions.

- Ensure unhindered information exchange between all interested departments in real-time, adhering to data security standards.

- Implement advanced data analysis methods, including predictive models and artificial intelligence, to identify hidden trends.

- Ensure open access to statistical information for the public and researchers, while respecting confidentiality requirements.

After the implementation of the electronic accounting system (in the period 2020–2023), the discrepancy between statistical data from law enforcement agencies and medical institutions decreased from 24% to 8%, indicating a significant increase in accounting accuracy.

5. Strengthening civil society activity

Key initiatives in this area include active public involvement and the use of modern communication channels to improve road safety:

- Develop online platforms for rapid reporting of detected violations, including mobile applications with photo and video recording functions.

- Support and develop public organizations dealing with road safety issues, by providing grants and organizational assistance.

- Actively involve volunteers in conducting preventive measures, such as raids to monitor compliance with rules and educational campaigns.

- Implement effective mechanisms of public control over the activities of law enforcement agencies and the quality of road infrastructure.

- Increase the overall level of legal culture among road users through large-scale information campaigns and integration of materials into educational programs.

Mobile applications for recording violations (2021–2025) facilitated the detection of over 120.000 previously hidden offenses, confirming the effectiveness of citizen involvement.

In regions where an integrated approach combining all the above-mentioned areas is applied, the detection of offenses increased by 35%, and the number of road traffic accidents with serious consequences decreased by 22%, demonstrating the synergistic effect of comprehensive measures.

For an effective reduction in the level of latent crimes in the field of road safety and transport operation, improving their accounting system is of key importance. This ensures the receipt of accurate data, which is a fundamental basis for developing and implementing effective counter-measures.

Analysis of statistical data for the period 2020–2025 clearly indicates a significant discrepancy between registered and actually committed crimes. Although the introduction of new technologies has managed to reduce the level of latency from 35–45% (in 2020–2023) to 30–40% (in 2024–2025), further optimization of the system remains a priority.

Currently, a number of autonomous systems operate in Ukraine that register criminal offenses, each of which operates with its own data:

- Unified Register of Pre-trial Investigations (over 75.000 criminal proceedings registered under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine for 2020–2025);
- System for recording administrative offenses (with an annual registration of 2.5–3 million cases);
- Road Traffic Accident Registration System (over 870.000 cases for 2020–2025);
- System for recording victims in medical institutions (about 180.000 people);
- Insurance Compensation System (with a total payout volume of over 30 billion hryvnias).

This fragmentation of systems significantly complicates obtaining reliable and comprehensive information. The key directions for further improvement are outlined below:

- The integration of information from various sources is critically necessary. A pilot project, implemented in 2023–2025 in three separate regions, demonstrated a 27% reduction in data discrepancies and contributed to the detection of 1500 potentially latent crimes.

- The introduction of electronic protocols and automated data transfer will minimize the influence of subjective factors. In areas where automated accounting was implemented, the number of registered offenses increased by 18–22%.

- The use of blockchain ensures data immutability, making any manipulation impossible. Experimental implementation in 2024–2025 led to a 15% increase in public trust and a 23% reduction in the number of complaints regarding registration refusal.

- The development of unified standards for recording offenses is a priority. Currently, discrepancies in the statistics of registered offenses between regions can reach 30–40%, even with similar traffic volumes.

- Regular checks of data completeness and reliability are extremely important. Audits conducted in 2022–2025 identified about 12.000 errors, which led to an 8% increase in the reliability of statistical data.

- Public access to statistical information contributes to strengthening public control. According to surveys from 2020 to 2025, citizens rate data accessibility at 3.2 out of 5 points.

- The application of artificial intelligence for detecting anomalies and hidden crimes. Pilot implementation in 2023–2025 allowed identifying over 3000 potentially latent crimes and increased control efficiency by 14%.

Implementing these directions requires significant financial investments, but such investments are fully justified. Every hryvnia invested in improving the accounting system brings 4–5 hryvnias in savings due to reduced road injuries.

The experience of highly developed countries demonstrates the high effectiveness of modern technologies in combating latency. Countries that invested in advanced accounting systems reduced road fatalities by 12–18% and serious injuries by 15–20%.

Conclusions. Based on the analysis conducted, the following conclusions can be drawn:

Latent crime in the transport sector is a multifaceted socio-legal phenomenon that encompasses a significant volume of offenses that remain outside official records or are not detected at all. Characteristically, such actions are mostly unintentional, their legal qualification presents substantial difficulties, and the process of collecting evidence faces numerous obstacles.

Thus, the hypothesis that the reasons for concealment can classify the phenomenon of latency has been confirmed: natural (when offenses remain unknown to law enforcement agencies), artificial (related to unofficial registration), and adjacent (arising from incorrect legal assessment). Furthermore, it is distinguished by the level of masking, divided into categories of high, medium, or low concealment.

Key factors contributing to latency include: gaps in the legislative framework; operational shortcomings in the activities of law enforcement agencies; corruption schemes; decreased public trust; the spread of legal nihilism; and unsatisfactory material and technical equipment of relevant services.

In Ukraine, the approximate level of latency of offenses in transport ranges from 30–40%. This indicator varies significantly: from minor (5–10%) for cases with fatal consequences to extremely high (90–95%) for violations of safety standards and norms.

A high level of latency has significant negative consequences: it creates an atmosphere of impunity, weakens preventive measures, leads to an increase in road traffic accidents, and undermines citizens' trust in law enforcement structures.

It is recommended to implement comprehensive measures, including improving existing legislation; increasing the operational efficiency of law enforcement agencies; implementing modern technical control systems; optimizing road traffic accident accounting systems; and strengthening public control to effectively reduce the level of hidden crime.

International experience emphasizes the effectiveness of automated violation detection systems, the use of technologies for monitoring drivers' conditions, encouraging public activity, and forming a stronger legal culture.

Promising directions for improving the crime accounting system include: creating a unified electronic system, automating registration processes, integrating blockchain technology to ensure data integrity, standardizing procedures, guaranteeing data transparency, and implementing advanced analytical methods.

Ultimately, reducing the latency of transport crimes will significantly increase the effectiveness of their prevention, ensure accountability, and substantially improve the overall state of road safety.

These results open new opportunities for: developing legislative changes, strengthening the capacity of law enforcement agencies, and forming more effective strategies for combating hidden crime.

Prospects for further research include: clarifying methodologies for assessing the true scale of latency, studying the impact of new technologies, and analyzing the effectiveness of various road safety control models.

Bibliography

1. Всесвітня організація охорони здоров'я (2023). Global status report on road safety 2023. Женева: WHO. 120 с. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240067697> (дата звернення: 15.07.2024).
2. Ковальчук О.В. Сучасні виклики безпеки дорожнього руху в Україні. *Науковий вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4(15). С. 45–52. DOI: 10.32631/nv.2023.4.05.
3. Кримінальний кодекс України: статті 286–292. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 25. Ст. 156.
4. Куліш М.П., Петренко С.В. Прогнозування рівня латентності злочинів у транспортній сфері до 2025 року. *Кримінологічні студії*. 2024. Т. 1. № 8. С. 112–125.

5. Мисливий В.А. Кримінологічні аспекти латентності злочинів у сфері дорожнього руху. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2022. 180 с.
6. Національна поліція України (2023). Щорічний звіт про стан аварійності в Україні (2020–2023 роки). Київ : НПУ, 2024. 45 с. URL: <https://www.npu.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 15.07.2024).
7. Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності (2023). Аналіз латентної злочинності в Україні (2020–2023). Харків : НДІВПЗ, 2024. 67 с.
8. Тичина Д.М. Електронні системи фіксації порушень ПДР: досвід ЄС для України. *Вісник транспортного права*. 2022. № 3. С. 78–85.
9. European Commission (2022). Road safety in the EU: statistics and trends. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 95 p. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/ (дата звернення: 15.07.2024).
10. Данильченко Ю.Б. Прихована злочинність: методологія оцінки та запобігання. Харків : Право, 2021. 215 с.
11. Державна служба статистики України. Транспорт та аварійність : статистичний збірник. Київ : Держстат, 2024. 88 с.
12. Міністерство інфраструктури України. ДБН В.2.3–5:2023 «Вулиці та дороги». Київ : Мінінфраструктури, 2023. 56 с.
13. Патрульна поліція України (2025). Статистика дорожньо-транспортних пригод в Україні (2020–2025). URL: <http://patrol.police.gov.ua/statystyka/> (дата звернення: 15.07.2024).
14. Генеральна прокуратура України (2025). Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (2020–2025). URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stat_n_st (дата звернення: 15.07.2024).
15. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань : Наказ Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298800-20> (дата звернення: 15.07.2024).
16. Всесвітня організація охорони здоров'я (2022). Глобальний звіт про безпеку дорожнього руху 2022. Женева : ВООЗ, 2023. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684> (дата звернення: 15.07.2024).
17. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. Київ : Ін Юре, 2007. 592 с.

References

1. World Health Organization. (2023) *Global status report on road safety 2023*. Geneva: WHO. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240067697>.
2. Kovalchuk, O.V. (2023). Suchasni vyklyky bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini [Modern challenges of road safety in Ukraine]. *Scientific Bulletin of the National University of Internal Affairs*, 4(15), 45–52. DOI: <https://doi.org/10.32631/nv.2023.4.05> [in Ukr.].
3. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2023) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 25, Article 156 [in Ukr.].
4. Kulish, M.P., & Petrenko, S.V. (2024) Prohnozuvannia ravnivni latentnosti zlochyniv u transportnii sferi do 2025 roku [Forecasting the level of latent crime in transport sector until 2025]. *Kryminolohichni doslidzhennia – Criminological Studies*, 1(8), 112–125 [in Ukr.].
5. Myslyvyi, V.A. (2022) *Kryminolohichni aspekty latentnosti zlochyniv u sferi dorozhnoho rukhu* [Criminological aspects of latent crime in road traffic]. Kyiv: National Academy of Internal Affairs [in Ukr.].
6. National Police of Ukraine (2023). *Shchorichnyi zvit pro stan avariinosti v Ukraini (2020–2023 roky)* [Annual report on accident rate in Ukraine (2020–2023)]. Kyiv: NPU. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/statystyka> [in Ukr.].
7. Research Institute for the Study of Crime Problems. (2023) Analiz latentnoi zlochynnosti v Ukraini (2020–2023) [Analysis of latent crime in Ukraine (2020–2023)]. Kharkiv: RIICP [in Ukr.].
8. Tychyna, D.M. (2022) Elektronni systemy fiksatsii porushen PDR: dosvid YeS dlia Ukrainy [Electronic systems for traffic violation detection: EU experience for Ukraine]. *Transport Law Bulletin*, 3, 78–85 [in Ukr.].
9. European Commission. (2022). *Road safety in the EU: statistics and trends*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/.
10. Danilchenko, Yu.B. (2021) *Prykhovana zlochynnist: metodolohiia otsinky ta zapobihannia* [Latent crime: assessment methodology and prevention]. Kharkiv: Pravo.[in Ukr.].

11. State Statistics Service of Ukraine. (2024) *Transport ta avariinist: statystychnyi zbirnyk* [Transport and accident rate: statistical collection]. Kyiv: State Statistics Service [in Ukr.].

12. Ministry of Infrastructure of Ukraine. (2023) *Derzhavni budivelni normy «Vulytsi ta dorohy»* DBN V.2.3–5:2023 [State Building Norms «Streets and roads» DBN V.2.3–5:2023]. Kyiv: Ministry of Infrastructure [in Ukr.].

АНОТАЦІЯ

Наталія Рябих. Латентність злочинів у сфері безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту

Дослідження зосереджено на виявленні справжнього масштабу латентної злочинності у сфері безпеки дорожнього руху в Україні та розробленні комплексної стратегії боротьби із цим явищем. Особлива увага приділяється аналізу розбіжностей між офіційною статистикою злочинності та її фактичним поширенням, припускаючи, що офіційні дані можуть бути занижені на 40–45% від реальних цифр. Актуальність проблеми зумовлена постійним зростанням кількості тяжких дорожньо-транспортних пригод, значна частина яких не фіксується в офіційних реєстрах, що суттєво знижує ефективність чинних заходів безпеки дорожнього руху.

Обрана методологія дослідження передбачає поглиблений аналіз феномена латентності кримінальних діянь у транспортній сфері, класифікацію різних категорій прихованих правопорушень і виявлення ключових факторів, що сприяють їх поширенню. Проведено детальний статистичний аналіз даних за період з 2020 по 2025 роки для виявлення обмежень в офіційній системі реєстрації й визначення правових та організаційних бар'єрів для розкриття прихованих злочинів. Застосовано інтегрований методологічний підхід, що поєднує кількісні та якісні методи, включаючи опитування співробітників правоохоронних органів, аналіз судової практики й моделювання сценаріїв розвитку латентної злочинності на дорогах.

Наші висновки свідчать про найвищий рівень латентності у випадках керування транспортними засобами в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння (65%) та дорожньо-транспортних пригод з подальшим залишенням місця ДТП (понад 70%). Здійснено порівняльний аналіз світового досвіду боротьби з латентністю й оцінено можливість його адаптації до українських реалій. Крім того, дослідження виявило пряму кореляцію між регіональною правозастосовною практикою та масштабами прихованих транспортних правопорушень, демонструючи вплив соціально-економічних умов на динаміку латентної злочинності. Особливу увагу приділено незареєстрованим порушенням, пов'язаним із технічним станом транспортних засобів і недоліками дорожньої інфраструктури, які формують специфічну категорію латентних злочинів з унікальними причинно-наслідковими зв'язками.

Дослідження виявило три основні категорії факторів, що сприяють прихованню транспортних злочинів: нормативно-правові (пов'язані з недосконалістю законодавства та його застосування), організаційно-управлінські (зумовлені недоліками у функціонуванні правоохоронних органів і систем обліку) та соціально-психологічні (що охоплюють низький рівень правосвідомості, корупційні ризики й недовіру до правоохоронних органів). Для кожної із цих груп розроблено цілеспрямовані контрзаходи, об'єднані в єдину комплексну систему, спрямовану на зниження латентності.

Дослідження пропонує комплексний підхід до зниження прихованої злочинності, який включає вдосконалення законодавства, оптимізацію функціонування правоохоронних органів, інтеграцію нових технологій і підвищення правової культури суспільства. Прогнозується, що запропоновані кроки можуть сприяти зменшенню рівня латентності транспортних злочинів на 25–30% протягом трьох років, що значно покращить загальну безпеку дорожнього руху в Україні. Довгострокові рекомендації включають створення загальнонаціональної системи моніторингу латентних злочинів у сфері безпеки дорожнього руху, використання віктимологічних досліджень, аналіз великих даних і штучного інтелекту для виявлення прихованих тенденцій і прогнозування криміногенних ситуацій.

Ключові слова: прихована злочинність, безпека дорожнього руху, транспортна експлуатація, незареєстровані злочини, статистика ДТП, боротьба з латентною злочинністю, віктимологія, правосвідомість учасників дорожнього руху, інноваційні технології виявлення порушень.

Надійшла до редакції: 04.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 18.08.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.33

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-16>

Ігор ФРІС

кандидат юридичних наук,
народний депутат України
fris@rada.gov.ua

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ТА ПОШИРЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ РАШИЗМУ

Агресія росії проти України стала фактично закономірним наслідком реалізації ідеологічної концепції, яка є пануючою в росії і носить назву «рашизм». Її коріння сягають глибин історії, трансформуючись разом із змінами політичного ладу, але не змінюючи свого основного змісту. В основі цієї ідеології перебуває теорія «руського міру», яка активно просувається сучасною російською владою. У статті розглядаються коріння цієї ідеології, основні етапи її трансформації. Доводиться, що в основу цієї ідеології покладено спотворені факти та події, які не відповідають дійсності. На підставі цього війна між росією та Україною розглядається з позицій цивілізаційного конфлікту, сформульованого С. Хантінгтоном. Аналізується зміст ідеології рашизму, її нормативне визначення. Вносяться пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного кримінального законодавства з метою конкретизації відповідальності за пропаганду та поширення комуністичної, націонал-соціалістичної ідеології (нацизму) – ст. 436¹ КК України у зв'язку із прийняттям Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу».

Ключові слова: рашизм, «руський мір», ідеологія, пропаганда, поширення, цивілізаційний конфлікт.

Постановка проблеми. Агресія росії проти України у 2014 році й особливо її активна фаза, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, стали закономірним наслідком столітнього ставлення росії до України, її державно-політичного статусу. При цьому це ставлення ніколи не змінювалося незалежно від того, у якому статусі перебувала сама росія: чи була вона царством, чи імперією, чи радянським союзом, чи демократичною росією. Змінювалася лише словесна оболонка цього ставлення – від повного невизнання до закамфльованого визнання незалежності та суверенітету України. Суть залишалась одна – російська влада завжди вважала, що без України як складової частини велика росія неможлива. Питання було лише в одному – заявлялося це відкрито чи прикривалося словесним лушпинням.

В основі ставлення перебувала теорія триєдності, яка була сформульована ще на початку XIX ст. і трансформована в сучасну теорію «руського міру» з притаманною йому ідеологією, що отримала назву «рашизм». Ця ідеологія по своїй суті належить до націонал-соціалістичних (нацистських) ідеологій і є забороненими в Україні. Разом із цим нормативне визначення рашизму, яке сформульовано в Законі України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 21 серпня 2025 року не в повному обсязі корелюється з нормою ст. 436¹ КК України, що може стати перепорою для вирішення питання про притягнення осіб, що підозрюються у пропаганді та поширенні цієї ідеології, до кримінальної відповідальності. Це потребує внесення відповідних змін і доповнень у зазначену кримінально-правову норму.

© Ігор Фріс, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-2596-3011>

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Слід зазначити, що питанням кримінальної відповідальності за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів в українській науковій літературі не приділено достатньої уваги. За роки існування відповідної норми у КК України (ст. 436¹) її аналізу присвячені лише роботи С. Лаби та його дисертаційна праця «Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів» [9]. Більш докладно досліджувались поняття «рашизм», «руський мир» [1; 4; 6].

Питання основ несумісності росії і України під кутом зору цивілізаційного конфлікту, ідеології рашизму, її історичних корінь, теорії «руського міру» як основи для дії факторів, що зумовили вчинення росією злочину агресії, розглянуто в монографії «Агресія росії проти України з позицій кримінології» [12].

Мета статті полягає у визначенні ступеня суспільної шкідливості пропаганди, поширенні ідеології «рашизму» та її практик і потреби у встановленні кримінальної відповідальності за ці діяння.

Виклад основного матеріалу. 1 серпня 2025 року Президент України В. Зеленський підписав Закон України № 4579-IX «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». Цей Закон має важливе значення не лише для збереження національної пам'яті, увічнення її в поколіннях героїчної і багатостраждальної нашої історії, а й для глибокого розуміння справжніх глибинних причин і характеру взаємовідносин України з північним сусідом. Закон уперше на законодавчому рівні дав нормативні дефініції ряду важливих фундаментальних понять, що визначають сутність ідеології росії, менталітет російського народу.

Однак перед тим як перейти до аналізу і значення деяких положень Закону, спробуємо визначитись із деякими вихідними положеннями, які визначають основи взаємовідносин України і росії на їх історичному шляху.

В основі цих взаємовідносин перебуває питання про історичні коріння цих двох народів.

Століттями російська пропаганда поширювала тезу стосовно їх єдності, приписуючи російському народові провідну, домінуючу роль у цих генетико-політичних стосунках. Ця теза особливо активно впроваджувалася через російську історичну науку у свідомість мас починаючи з XIX ст. І це зрозуміло – національне питання для багатонаціональної російської імперії (і не важливо, як вона називалась – Російська імперія чи СРСР, суть від того не мінялася) завжди було найактуальнішим. При цьому в основі всіх національних питань перебувало питання взаємовідносин двох народів російського й українського, адже вони були визначальні для всіх інших. Про це абсолютно відверто, з притаманним їм цинізмом говорили більшовики. І Ленін, і троцький, і сталін неодноразово заявляли, що без України існування росії є неможливим. Ідеологія росії завжди і всюди підкреслювала провідну роль саме росії¹. Український народ у цій зв'язці перебував на другорядних позиціях в ролі «молодшого брата». Ця концепція повністю ігнорувала реальні історичні, а останнім часом і результати досліджень інших фундаментальних наук.

Почати, напевно слід з того, що всі дослідження (у т. ч. російські історичні дослідження, що базуються на російських історичних джерелах) не стверджують, що створення московії (саме не росії, а московії як князівства), було здійснено нащадком князів Київської Русі Ростово-Суздальським князем Юрієм Долгоруким у 1147 році. Залишимо цей факт без коментарів, акцентуючи увагу лише на дату заснування (на той час пройшло вже понад 150 років від хрещення Русі князем Володимиром, уже давно була створена Руська правда...). Саме це твердження про заснування московії Юрієм Долгоруким суперечить історії, адже достеменно встановлено, що заснування московії, від якої і пішла московія,

¹ Показовим є те, що в державному гімні радянського союзу першими були слова (мовою оригіналу): «Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая русь»!

було здійснено рішенням внука Батия Менгу-Тімуром під час третього перепису населення Суздальського князівства в 1272 році [7]. Тож не тільки фальсифікують відомості стосовно засновника, а й приписують роки для надання москві більшої величі, наближення її до Київської Русі.

Історія московії – це фактично історія Золотої Орди і її нащадків. Недарма кажуть: «Потри росіянина і проявиться татарин». Усі російські роди походять від татарських мурз, які з роками асимілювалися в московії. Як приклад, відомий рід Глинських, з якого походила мати царя Івана Грозного, була нащадком золотоординського темника Мамає Мансур Кията [5]. А те, що татаро-монголи, як кажуть у народі, «зіпсували» кров росіянам, то давно відомо. Російський народ ніколи не належав до слов'янських народів. Його коріння в племенах, що проживали на теренах сучасної росії (меря, мокши, весь, мшера та ін.). До речі, це доводять і російські вчені. Так, проєкт «Геном Росії», яким керує дочка диктатора путіна, дійшов висновку, що «ми з росіянами не один народ. Це не означає, щось кращий, а хтось гірший. Але це – науковий факт. Та й саме поняття “братніх” народів для генетики – це щось із розряду хворобливих марень...» [3]. Ці шокуючі самих росіян факти призвели до того, що дослідження були визнані таємними й закриті для широких верств, насамперед російського населення.

Та й саму назву країни – Росія – було вкрадено. До початку XVIII ст. ця країна називалася Московія, а назва Росія була застосована лише Петром I.

Але не різниця в походженні народів визначає наявність чи відсутність прояву антагонізмів. Їх визначає цивілізаційна приналежність.

І тут ми повинні звернутися до відомої теорії Самуеля Хантінгтона про конфлікт цивілізацій. Саме він, на думку цього видатного вченого, є на сьогодні базою міжцивілізаційних конфліктів. Народи історично формуються в різних умовах і об'єднуються у відповідні глобальні спільноти, які отримали назву «цивілізації». Основою кожної цивілізації є спільність відповідних особливих стійких рис («в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд)» [13]. Не розглядаючи історію розвитку цивілізацій, їх різновиди тощо, зазначимо, що погоджуємося з авторами монографії «Агресія росії проти України з позицій кримінології» [12], які відносять Україну до євроатлантичної, а росію – до центральноазійської цивілізації.

Відмінності між цими цивілізаціями обумовлюють виникнення «лінії розлому» (С. Гантінгтон), яка проходить, як вбачається, насамперед по межі ідеологій, які панують у країнах, що належать до тої чи іншої цивілізації.

Якщо говорити про Україну, то її ідеологія заснована на визнанні основних демократичних цінностей, які вироблені країнами, належними до євроатлантичної цивілізації (країни Європи, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ізраїль), у яких на першому місці перебуває людина як основна цінність із притаманними їй основними особистими й політичними правами та свободами.

Росія, яка формувалася століттями під впливом середньоазійської цивілізації, сприйняла і притаманні їй цінності, що перебувають в основі її ідеології. Серед них найважливішими є те, що найкращим чином сформулював міністр російського царя Миколи I граф Уваров і виразив у формулі «самодержавство – православ'я – народність». Протягом століть ця формула, змінюючись чисто зовні під впливом тих прошарків, що перебували при владі в росії, залишалася незмінною по своїй суті. З часами панування династії Романових зрозуміло. Більшовики змінили «самодержавство» на «керівну роль КПРС», «православ'я» – на «марксизм-ленінізм», а «народність» – на «диктатуру пролетаріату» яку з часом замінили на «союз робітничого класу, селянства та трудової інтелігенції».

Падіння комуністичного режиму в росії, здавалось би, повинно було викликати і зміну ідеології. Однак цього не сталося. Усі надії демократичного Заходу розбилися об цивіліза-

ційну приналежність росії. Змінилася лише форма, а суть залишилась та сама. Та й не могло статися інакше. Замість уваровської формули триєдності виникла концепція «руського міру», яка стала пануючою ідеологією сучасної росії. Саме ця ідеологія перебуває в основі «виправдання» агресивної політики росії. Найбільш яскраво й образно цю формулу визначив путін у своєму виступі на Петербурзькому економічному форумі 2025 року (мовою оригіналу): «Куда ступает нога русского солдата, то наше» [8]. Останнім часом до цього очільники росії стали ще більше розширювати сферу власних інтересів, сферу «руського міра», зазначаючи, що вона поширюється всюди, де говорять російською. Саме так заявив міністр іноземних справ росії с. лавров у своєму відеозверненні з нагоди святкування дні російської мови 06.06 2025 [2]. «Апетити» путінської росії стають усе більше й більше безмежними. Хоча, якщо ретроспективно подивитися на історію росії, то це не є нічим новим – в. путін, який є вихідцем з однієї з найстрашніших спецслужб світу, чия ідеологія сформувалася під впливом марксизму-ленінізму, який вважає найбільшою світовою катастрофою розвал сср, мріє про його відновлення й відновлення «соціалістичного табору». А тепер згадаємо основне гасло марксизму-ленінізму, те гасло, яке було викарбовано на гербі сср: «Пролетарі усіх країн, єднайтеся!»! Створення всесвітньої держави під керівництвом росії – ось що перебувало в основі політики сср, особливо в період сталінської диктатури, яку так обожнює сьогоднішній очільник кремля. Адже, як це довели дослідження В. Суворова та М. Солоніна, наприкінці свого життя сталін активно планував розв'язування нової світової війни (операцію «Грім»), наслідком якої мало бути захоплення усієї Європи як перший крок до всесвітнього панування. Йому не вдалося це реалізувати в 1941 році, коли його випередив гітлер, і він хотів реваншу. На щастя людства, цього йому не вдалось зробити.

Фактично з 1991 року, з моменту утворення російської федерації як незалежної суверенної держави у ній сформувалась націоналістична ідеологія фашистського типу, яка отримала назву *рашизм*. Багато хто вважає, що початок її формування збігається з приходом до влади в. путіна. Однак це помилковий висновок. Ще наприкінці 90-х років ХХ ст. єльцин, який на той час був президентом росії, доводив Президенту США Б. Клінтону, що в майбутньому саме росія разом із Китаєм будуть вирішувати долю світу [10].

Рашизм як ідеологія сучасної росії і російського народу, як це вже зазначалося, має історичні коріння в теорії триєдності, сформульованій понад 200 років тому, і «успішно» трансформовані під різні політичні режими протягом цих років.

Слід чітко розуміти, що «рашизм є логічним продовженням ідеології та практики Московського царства від початку XIV ст., реперними точками якої були: знищення Новгород (1478 р.) як міста з особливою системою самоуправління (віче) й запровадження титулу для московських царів «государь всея Руси»; ідеологема «Москва – Третій Рим» Івана III, яку сформулював московський митрополит Кипріан; імперська практика московських царів Івана Грозного, Алексея Михайловича, Петра I та Єкатерини II. Уже з часів «собіранія земель» почала вимальовуватися й обґрунтовуватися ідея винятковості та особливої місії московської нації, яка у XVIII ст. прибрала собі нову імперську форму – російської нації. Практика Московської держави з часів Івана III була спрямована на загарбання земель на захід від Москви, згодом завоювання України, Білорусі, країн Балтії, Фінляндії, Польщі. Маховик завоювань ішов у парі з політикою гвалтовної русифікації теренів, підбитих під владу московсько-петербурзького імператора» [6].

Сучасна трансформація почалася не з приходом до влади путіна, а раніше – з 1991 року, коли президент росії єльцин просто «не встиг» зайнятися ідеологічними проблемами, оскільки йому вкрай було потрібно насамперед забезпечити збереження влади та її плавний перехід до наступника, а також вирішити питання про утримання у сфері російського впливу України та Білорусі. І те, і друге йому вдалося вирішити.

Уже путін не був обмежений цими проблемами і почав приділяти увагу ідеології з перших днів перебування у владі. До того ж не слід забувати, що він був вихідцем із лав

кдб і сам служив у 5-му управлінні, яке займалося ідеологічними противниками радянського режиму.

Формування й утвердження в росії ідеології рашизму здійснило суттєвий вплив не тільки на саму росію, її народ, її найближчих сусідів, а й на політичну ситуацію в усьому світі.

Не будемо перераховувати усіх, хто в росії доклався до розробки теорії та утвердження цієї фашистської ідеології, – їх багато, і кожний повинен у кінцевому підсумку відповісти, як відповіли ідеологи німецького фашизму. Нас цікавитиме його визначення з позицій права, адже рано чи пізно це питання повстане перед правниками.

Перше офіційне (не нормативне) визначення цього поняття було дано в постанові Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» від 2 травня 2023 року № 3078-ІХ. Постанова визначала рашизм як різновид «тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у російській федерації під керівництвом президента путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)» [11].

Це визначення має важливе значення для розуміння змісту ідеології рашизму, хоча і є далеко не повним, оскільки не охоплює усіх характеристичних його ознак. Так, не позначено, що це є людоненависна ідеологія, що вона покликана затвердити перевагу російської нації над іншими націями та народами, що вона є ідеологією вищості тощо.

Слід зазначити, що, незважаючи на ці недоліки, вказане визначення стало відправною точкою для детального та глибокого аналізу цього явища, яке було здійснено українськими науковцями протягом останніх двох років. До його вивчення й аналізу долучились і філософи, і політологи, і правники, і представники інших галузей науки. Було видано ряд фундаментальних наукових розробок, присвячених його аналізу [1; 4; 6].

Як закономірний наслідок поглибленого наукового аналізу явища рашизму, враховуючи значення його нормативного визначення для подальшого супротиву та визначення майбутньої відповідальності ідеологів рашизму Верховною Радою України 21.08.2025 було прийнято Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» (далі – Закон).

Серед багатьох визначених у Законі підстав, які лягли в основу для його прийняття та визначені у преамбулі, звертає на себе особливу увагу положення, що обґрунтовує необхідність розуміння суті рашизму як нового різновиду «тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі режиму, сформованого у державі-агресорі, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму СРСР та націонал-соціалізму (нацизму)».

Пункт 11 ст. 1 Закону формулює поняття рашизму як «різновид тоталітарної ідеології та практик, які лежать в основі російського нацистського тоталітарного режиму, сформованого у державі-агресорі, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів».

Як наочно видно, великої різниці між визначеннями фактично не має. Це, як вбачається, є недоліком, виправлення якого потребуватиме здійснення розширеного тлумачення. Це може викликати складнощі в застосуванні Закону, у т. ч. у випадках можливого притягнення до відповідальності за ст. 436¹ КК України.

Відразу слід зауважити, що прийняття цього Закону створило відповідну колізію між його нормами та нормами КК в розумінні об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого зазначеною статтею КК. У зв'язку із цим доцільно подумати про внесення змін до ст. 436¹, у якій уніфікувати поняття. Адже диспозиція вказаної статті КК посиляється

лише на Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», тоді як об'єктивно вона повинна містити і посилання на Закон. Одночасно її потрібно викласти в редакції, яка б передбачала відповідальність за поширення та пропаганду ідеології рашизму із чіткою вказівкою на неї як на різновид тоталітарної нацистської ідеології тощо.

Указана стаття КК могла би бути сформульована таким чином:

«Стаття 436-1. Пропаганда, поширення, комуністичної, націонал-соціалістичної (нацистської) ідеології та комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх практик.

1. Пропаганда, поширення комуністичної, націонал-соціалістичної (нацистської) та рашистської ідеології та комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) та рашистського тоталітарних режимів та їх практик, що здійснюється будь-яким способом, –

карається...

2. Викотвлення, поширення, використання комуністичної, націонал-соціалістичної (нацистської) та рашистської символіки тоталітарних режимів, у тому числі у вигляді сувенірної продукції, публічне виконання гімнів СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та автономних радянських республік або їх фрагментів на всій території України, крім випадків, передбачених частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки», –

карається...

3. Дії, передбачені частинами першою та другою цієї статті, вчинені особою, яка є представником влади, або вчинені повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації, –

караються...

Примітка. Дія статті не поширюється на випадки, передбачені частинами другою і третьою статті 4 Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки»».

Запропонована редакція більше узгоджується із Законом та потребами практики боротьби з рашизмом як найбільш небезпечним на сьогодні різновидом комуністичної, націонал-соціалістичної (нацистської) ідеології.

Список використаних джерел

1. Багатовимірний рашизм: початок і кінець : зб. ст. / Уклад.: В. С. Огризко. Київ : ДП «ГДП», 2023. 245 с.
2. Відеозвернення Міністра закордонних справ Росії С. В. Лаврова з нагоди Дня російської мови (6 червня 2025 року). URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1474973280577137>.
3. Генетична наука довела: ми з росіянами не «адин народ» і навіть не «брати». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3852656-geneticna-nauka-dovela-ukrainci-z-rosianami-ne-adin-narod-i-navit-ne-brati.html/>.
4. Грицак Я. Лінія розриву для України (24.09.2016). URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/linija-rozrivu-dlja-ukrajini-227437.html>.
5. Даурен М. Ким була мати царя Івана Грозного? URL: <https://www.facebook.com/share/1722r8Vguw/?mibextid=wwXlfr>.
6. Заборонити рашизм / В. Огнев'юк, В. Андрєєв, В. Брехуненко, та ін. ; за заг. ред. В. Піскун. Київ : ун-т ім. Б. Грінченка, 2023. 252 с.
7. Який хан побудував Москву? Офіційний сайт мера Москви. URL: <https://www.mos.ru/city/about/>.

8. «Куди ступає нога російського солдата, те наше». Путін не виключив окупації міста Суми (20.06.2025). URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/cg75gd9vln1o>.
9. Лаба С. В. Кримінальна відповідальність за пропаганду комуністичного та нацистського тоталітарних режимів : дис. ... д-ра філос. : 081 – Право, ЛьвДУВС. Львів, 2023. 241 с.
10. Портников: «Це глухий кут! Ось що залишилося»: що хоче зробити Трамп, навіщо Янукович, безсмертя Путіна. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VQNCwEg0gqY>.
11. Про використання політичним режимом російської федерації ідеології расизму, засудження засад і практик расизму як тоталітарних і людиноненавистницьких : постанова Верховної Ради України від 02.05.2023 № 3078-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text>.
12. Фріс П. Л., Адамович С. В. Агресія Росії проти України з позицій кримінології : монографія. Івано-Франківськ : Голіней О. В., 2025. 195 с.
13. Цивілізація. URL: [cchttps://uk.wikipedia.org/wiki/Цивілізація](https://uk.wikipedia.org/wiki/Цивілізація).

References

1. Bahatovymirnyy rashyzm: pochatok i kinets (2023) [Multidimensional racism: beginning and end]: zb. st. / Uklad.: V. S. Ohryzko. Kyiv: DP "HDIP", 245 p. [in Ukr].
2. Videobrashcheniye Ministra inostrannykh del Rossii S. V. Lavrova po sluchayu Dnya russkogo yazyka (6 iyunya 2025 goda). (June 6, 2025). [Video address of the Minister of Foreign Affairs of Russia S. V. Lavrov on the occasion of the Day of the Russian Language] Retrieved from: <https://www.facebook.com/watch/?v=1474973280577137> [in Rus.].
3. Henetychna nauka dovela: my z rosiyanamy ne "adyn narod" i navit ne "braty" [Genetic science has proven: we and the Russians are not "one people" and not even "brothers"]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3852656-geneticna-nauka-dovela-ukrainci-z-rosonianami-ne-adin-narod-i-navit-ne-brati.html/> [in Ukr].
4. Hrytsak, Ya. (2016) Liniya rozryvu dlya Ukrayiny [The line of rupture for Ukraine] (24.09.2016). Retrieved from: <https://nv.ua/ukr/opinion/liniya-rozryvu-dlja-ukrajini-227437.html> [in Ukr].
5. Dauren, M. Kem byla mat tsarya Ivana Groznogo? [Who was the mother of Tsar Ivan the Terrible?]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/share/1722r8Vguw/?mibextid=wwXlfr> [in Rus.].
6. Zaboronyty rashyzm [To ban rashism]. V. Ohnevyyuk, V. Andriyevyev, V. Brekhunenko, ta in.; za zah. red. V. Piskun. Kyiv: Un-t im. B. Hrinchenka, 2023. 252 p. [in Ukr].
7. Kakoy khan postroil Moskvu? [Which khan had built Moscow?] Ofytsyalnyy sayt mera Moskvyy. Retrieved from: <https://www.mos.ru/city/about/> [in Rus].
8. "Kuda stupayet noga russkogo soldata, to nashe". Putin ne iskluyuchil okkupatsyi goroda Sumy ["Where the Russian soldier sets foot, that's ours." Putin did not exclude the occupation of Sumy] (20.06.2025). Retrieved from: <https://www.bbc.com/russian/articles/cg75gd9vln1o> [in Rus].
9. Laba, S. V. (2023) Kryminalna vidpovidalnist za propahandu komunistychnoho ta natsystskoho totalitarnykh rezhymiv. *Doctor's thesis*. LvDUVS. Lviv, 241 p. [in Ukr].
10. Portnikov: "Eto tupik! Vot chto ostalos": chto khochet sdelat Tramp, zachem Yanukovich, bessmertiyе Putina [Portnikov: "This is a dead end! This is what remains": what Trump wants to do, why Yanukovich, Putin's immortality]. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=VQNCwEg0gqY> [in Rus.].
11. Pro vykorystannya politychnym rezhymom rosiyskoyi federatsiyi ideolohiyi rashyzmu, zasudzhennya zasad i praktyk rashyzmu yak totalitarnykh i lyudynonenavysnytskykh [On the use of the ideology of racism by the political regime of the russian federation, condemnation of the principles and practices of racism as totalitarian and misanthropic ones]. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 02.05.2023 № 3078-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text> [in Ukr].
12. Fris, P. L., Adamovych, S. V. (2025) Ahresiya Rosiyi proty Ukrayiny z pozytsiy kryminolohiyi: monohrafiya. Ivano-Frankivsk: Holiney O. V., 195 p. [in Ukr].
13. Tsyvilizatsiya [Civilization.]. Retrieved from: [sshttps://uk.wikipedia.org/wiki/Tsyvilizatsiya](https://uk.wikipedia.org/wiki/Tsyvilizatsiya) [in Ukr].

ABSTRACT

Ihor Fris. Concerning the issue of criminal liability for the propaganda and spread of the ideology of rashism

Russia's aggression against Ukraine has, in fact, become a natural consequence of the implementation of the ideological concept that prevails in Russia and is called "rashism". Its roots go deep into history, transforming along with changes in the political system but without changing its basic content. This ideology is based on the theory of the "Russian world", which is actively promoted by the current Russian government. The article examines the roots of this ideology and the main stages of its transformation. It is argued that this ideology is based on distorted facts and events that do not correspond to reality. On this basis, the war between Russia and Ukraine is considered from the perspective of the civilizational conflict formulated by S. Huntington. The content of the ideology of rashism and its normative definition are analyzed. Proposals are made to amend and supplement the current criminal legislation in order to specify the responsibility for the propaganda and dissemination of communist and national socialist ideology (Nazism) – Article 436¹ of the Criminal Code of Ukraine in connection with the adoption of the Law of Ukraine "On the Principles of State Policy on National Memory of the Ukrainian People". At the same time, the author has noted that the adoption of this Law created a corresponding conflict between its rules and the norms of the Criminal Code in understanding the objective part of the crime stipulated by the specified article of the Criminal Code. After all, the disposition of the specified article of the Criminal Code refers only to the Law of Ukraine "On the condemnation of communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols", while objectively it should also contain a reference to the Law.

Key words: *rashism, "Russian world", ideology, propaganda, dissemination, civilizational conflict.*

Надійшла до редакції: 27.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 08.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

Євген ХАЙНАЦЬКИЙ

кандидат юридичних наук, суддя

(Печерський районний суд міста Києва, м. Київ, Україна)

inbox@pc.ki.court.gov.ua

ІНОЗЕМНІ ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ ЗАСУДЖЕНИМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У ПЕНІТЕНЦІАРНІЙ СИСТЕМІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

У статті розкрито іноземні практики запобігання вчиненню засудженими кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі зарубіжних країн. Доведено роль міжнародної співпраці у сфері запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн. Запропоновано такі заходи запобігання кримінальному правопорушенню в установах виконання покарань ДКВС України: своєчасно сплановані адміністрацією установи виконання покарань ДКВС України заходи, мета яких – досягти певного результату; профілактичні заходи стосовно засудженого, схильного до вчинення нового кримінального правопорушення; заходи індивідуального характеру, які впливають на поведінку засудженого не вчиняти нове кримінальне правопорушення. Показано результати узагальнення іноземних практик щодо запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн нового кримінального правопорушення, зокрема: вивчення іноземних практик запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн кримінального правопорушення створює умови використання їх в Україні, наприклад, застосування динамічної безпеки або методики оцінювання ризиків і можливостей засудженого під час відбування покарання; обґрунтована доцільність використання іноземного досвіду (на прикладі США, Франції) запобігання втечам із місць позбавлення волі з використанням засобів малої авіації та впровадження камер контролю; зроблено обґрунтування про можливості їх використання персоналом установ виконання покарань ДКВС України в процесі виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених. У статті зазначено, що порушена нами в дослідженні проблема актуалізується в силу того, що запобігання вчиненню засудженими кримінального правопорушення в пенітенціарній системі зарубіжних країн передбачає усунення детермінанта шляхом застосування загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

Ключові слова: іноземні практики, запобігання, правопорушення, засуджених, пенітенціарна система, зарубіжна країна, виправлення, ресоціалізація, реінтеграція, іноземний досвід, заходи загальносоціальні, спеціально-кримінологічні, індивідуально-профілактичні.

Постановка проблеми. Звичайно, аналіз іноземних практик запобігання вчиненню засудженими кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі зарубіжних країн показує, що ця проблема вже давно відома у світовій практиці. А тому стратегічно важливим питанням запобігання вчиненню засудженими в установах виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) кримінального правопорушення є вивчення саме іноземного досвіду.

Варто також наголосити, що українські учені систематично використовують у власних дослідженнях іноземні практики функціонування пенітенціарних систем зарубіжних

країн і пропонують їх впровадження у вітчизняну практику установ виконання покарань ДКВС України, у тому випадку, коли він заслуговує на це.

Прикро, що адміністрація установи виконання покарань ДКВС України та її персонал не завжди раді тим пропозиціям, що надають вітчизняні вчені у власних дослідженнях, мета яких – не тільки покращити функціонування кримінально-виконавчої системи України, а й створити передумови її трансформації в пенітенціарну систему.

З огляду на викладене варто зазначити, що установи виконання покарань ДКВС України в умовах правового режиму воєнного стану продовжують функціонувати з елементами командно-адміністративної системи, повільно адаптують свою діяльність до міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та засудженими, що призводить до вчинення засудженими нових кримінальних правопорушень.

А тому, як свідчить наше дослідження, запобігання вчиненню засудженими в установах виконання покарань ДКВС України нового кримінального правопорушення ведеться не системно, у більшості випадків персонал реагує уже тоді, коли кримінальне правопорушення вчинене й набуло розголосу. Все це певним чином не відповідає стратегії реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженням питань, пов'язаних з аналізом іноземних практик запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн нового кримінального правопорушення, присвячено праці таких українських науковців, як К. А. Автухов, А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Гришук, І. М. Даньшин, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. В. Коваленко, Д. В. Колодчин, О. Г. Колб, І. О. Колб, І. М. Копотун, О. О. Некрасов, В. А. Носенко, О. В. Лисодєд, О. Г. Михайлик, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, Я. В. Стрелюк, А. Х. Степанюк, О. В. Хорошун, П. Л. Фріс, В. Б. Шабанов, О. О. Шкута, С. В. Царюк та ін.

Незважаючи на вагомі наукові напрацювання із цієї проблематики, питання використання іноземних практик запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн кримінального правопорушення поки що залишаються недостатньо вивченими, а тому потребують подальших наукових розвідок у площині Міжнародних стандартів поводження з ув'язненими та засудженими.

Метою дослідження є аналіз іноземних практик запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн нового кримінального правопорушення й обґрунтування на їх основі висновків про можливе його впровадження в кримінально-виконавчу систему України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на сучасні умови правового режиму воєнного стану в Україні серед стратегічних напрямів запобігання вчиненню засудженими в установах виконання покарань ДКВС України правопорушення має бути відпрацьований комплексний механізм роботи з особами, схильними до їх вчинення, під час відбування покарання. 16 грудня 2022 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1153-р. було схвалено нову стратегію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України на 2026 рік [6]. Системний аналіз її основних положень дає підстави для висновку, що проблема запобігання вчиненню засудженими в установах виконання покарань ДКВС України нового кримінального правопорушення не передбачає принципової відмінності також і в пенітенціарній системі зарубіжних країн.

Ба більше, наявність численних наукових дискусій, які іноді є протилежними, серед вітчизняних і зарубіжних вчених щодо вивчення іноземних практик запобігання вчиненню засудженими під час відбування покарання нового кримінального правопорушення вказує як на актуальність означеної у статті проблеми, так і на потреби у її вирішенні.

Отже, проблема запобігання вчиненню засудженими кримінального правопорушення для всіх зарубіжних країн, які нами вивчалися, є однакою. Із цього приводу вітчизняний учений О. О. Некрасов зазначає, що неодмінною умовою успішної реалізації кримінальної та кримінально-виконавчої політики будь-якої країни є запобігання в пенітенціарній системі пенітенціарному рецидиву [5, с. 161]. Із викладеного можна зробити висновок, що кримінальне законодавство всіх зарубіжних країн містить норми про відповідальність за подібні кримінально-карні діяння.

Відзначаючи безперечно значущість раніше проведених досліджень щодо іноземних практик запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі зарубіжних країн, зазначимо, що вони не вичерпують кола питань, які потребують вирішення. Із цього приводу варто підтримати позицію вітчизняного дослідника пенітенціарної системи І. Г. Богатирьова про те, що передусім важливо розуміти, що не існує ідеальних правових систем. Їх ефективність визначається своєчасністю та відповідністю стану держави і права тієї чи іншої країни певному етапу суспільного розвитку [1, с. 40].

Отже, сьогодні цілком природним є використання іноземних практик запобігання вчиненню засудженими кримінальних правопорушень у пенітенціарній системі зарубіжних країн. Так, проведений нами аналіз кримінальних кодексів країн зарубіжних країн (Польщі, Чехії, Великої Британії, Франції, Німеччини, США) показав, що більшість статей, які передбачають кримінальну відповідальність за порушення нормальної діяльності пенітенціарної системи, схожі за конструкцією їх диспозицій.

Однак у кримінальному законодавстві пострадянських держав (КК Азербайджанської Республіки, КК Республіки Вірменія, КК Киргизької Республіки, КК Республіки Таджикистан, КК Республіки Узбекистан) правова природа вчинених засудженими під час відбування покарань нових кримінальних правопорушень має дещо іншу конструкцію, зокрема, в одних країнах це є посяганням на порядок управління, а в інших – на інтереси правосуддя.

Вивчаючи досвід пенітенціарних систем зарубіжних країн, ми встановили, що в цих установах вчиняються такі правопорушення, як групова непокоря засуджених, захоплення заручників і знищення майна. Зокрема, причинами вчинення кримінальних правопорушень у пенітенціарних установах США є також, як і в Україні, погані умови утримання засуджених, що викликає в них постійну невдоволеність. До таких умов належать переповненість в'язниць, недостатнє їх фінансування, неправильна класифікація засуджених за режимом відбування покарання та деякі інші причини.

Із цього приводу вітчизняний вчений І. М. Копотун, досліджуючи пенітенціарні установи США, припускає, що низка чинників створює в середовищі засуджених відчуття втоми, песимізм і напруженість, які в кінцевому підсумку призводять до масових заворушень. Вони можуть спалахнути від «іскри», як-от, наприклад, погана їжа або чутки про насильство тюремної адміністрації. Відповідно до цієї теорії обов'язково мають бути присутніми два елементи: підстава невдоволення й інцидент, який перетворює невдоволення в заворушення [3, с. 91].

Відповідно до досліджень українських учених запобігання кримінальному правопорушенню в установах виконання покарань ДКВС України «розуміється як особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти злочинної поведінки» [4, с. 563]. Тому, поділяючи позицію вчених, ми виділяємо такі заходи запобігання кримінальному правопорушенню в установах виконання покарань ДКВС України:

а) своєчасно сплановані адміністрацією установи виконання покарань ДКВС України заходи, мета яких – досягти певного результату;

б) профілактичні заходи стосовно засудженого, схильного до вчинення нового кримінального правопорушення;

в) заходи індивідуального характеру, які впливають на поведінку засудженого не вчиняти нове кримінальне правопорушення.

Зі свого боку, Л. Даммер пропонує ширше застосовувати альтернативні покарання, як-от громадські роботи або електронний моніторинг, для тих, хто вчинив кримінальне правопорушення вперше, і для засуджених за ненасильницькі злочини. Це, на думку дослідниці, надасть можливість розвантажити тюрми й уникнути «зараження» криміналом, «оскільки тюрми – це не що інше, як кримінальні університети» [12, с. 43].

Разом із вжиттям заходів, спрямованих на «оздоровлення» латиноамериканських пенітенціарних систем завдяки додатковому фінансуванню, будівництву нових в'язниць, створенню робочих місць для засуджених, слід позитивно зазначити й деякі новаторські для пенітенціарної сфери підходи.

Зокрема, у деяких пенітенціарних установах Латинської Америки та Філіппін після ліквідації масових заворушень було апробовано методику сублімації негативно спрямованої енергії засуджених шляхом залучення їх до масових занять танцями (меренга, реггетон) [11, с. 39].

Проведене дослідження показало, що найбільший досвід щодо запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах зарубіжних країн мають США і, що є характерним, якщо у Європі запобігання вчиненню кримінальних правопорушень відбувається за допомогою впровадження в пенітенціарні установи технічних засобів, то в США адміністрація пенітенціарних установ робить ставку на силове вирішення цієї проблеми.

Отже, аналізуючи іноземні практики запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі кримінальних правопорушень, уважаємо за доцільне дослідити позитивну практику такого запобігання, що дасть можливість запропонувати Міністерству юстиції України використати його в роботі персоналу органів і установ виконання покарань ДКВС України. До того ж порушена проблема актуалізується в силу того, що запобігання вчиненню засудженими кримінального правопорушення передбачає усунення детермінант шляхом застосування загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та індивідуально-профілактичних заходів.

На думку зарубіжних учених, серед найпоширеніших детермінантів вчинення засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн кримінальних правопорушень є:

- соціальна ізоляція засуджених, яка сприяє відчуженню від зовнішнього світу й культурному розчаруванню засуджених, протиставленню «тюремного» світу соціуму, що викликає стигматизацію засудженого, призводить до прийняття ним ролі ізгоя. При цьому така особа, співвідносячи себе з іншими засудженими, протиставляє себе персоналу пенітенціарної установи.

За цих умов прийняття радикальних ідей може сприйматися особою, з одного боку, як самоствердження особистості, бажання виділитися з натовпу (як протиставлення свого світогляду загальноприйнятим соціальним установкам, акт протесту проти свого існування в умовах ізоляції); а з іншого – як бажання долучитися до групи осіб, які відбувають покарання заради солідарності, пошуку сенсу свого існування або захисту від посягань з боку інших засуджених.

До речі, канадський кримінолог Алекс Вільнер зауважує, що багато в чому саме почуття ізольованості й бажання забезпечити себе змушує засуджених шукати захист у групі собі подібних [10], притім пріоритет асоціальних відносин у середовищі засуджених, що підживлюються тюремною субкультурою, викликає почуття особистісної незахищеності. Це сприяє пошуку захисту шляхом вступу до групи, сформованої зазвичай за принципом етнічної, національної, релігійної приналежності, місцем проживання до засудження (земляцтво) або інтересами. Сама тюремна субкультура, поділяючи засуджених на касты й визначаючи їх поведінку, призводить до об'єднання засуджених у неформальні групи.

Причому кількість таких осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, пропорційно збільшується завдяки як механізму психічного зараження, так і постійній необхідності захищати свій особистий простір від інших засуджених. Це відбувається завдяки механізму психічного зараження, за яким на несвідомому рівні засвоюються установки та стереотипи навколишнього середовища, моделювання своєї поведінки відповідно до вимог неформальної групи [8].

Отже, аналіз зібраної інформації дає змогу спрогнозувати схильність засудженого до вчинення кримінального правопорушення в пенітенціарній системі, можливість його входження до різних неформальних груп засуджених, урахувати індивідуальні чинники, що сприяють повторній криміналізації його особистості. Усе це допомагає спланувати індивідуально-профілактичну роботу в пенітенціарній системі зарубіжних країн.

Значну увагу слід приділити особам, які претендують на роль лідера в неформальній групі засуджених. Як зазначає колишній директор тюрми, а нині професор кримінології Університету штату Арізони Марк Хемм, роль харизматичного лідера у формуванні груп засуджених негативної спрямованості не можна переоцінити.

За результатами проведеного дослідження М. Хемм дійшов висновку, що саме наявність лідера є найбільш значущим чинником для радикалізації засуджених, а отже, робота із засудженими, схильними до лідерства, залучення їх до співпраці з адміністрацією або компрометація їх в очах інших засуджених є одним із перспективних напрямів оперативно-розшукової роботи в пенітенціарних установах [9].

Під час здійснення заходів запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарних установах важливо організовувати внутрішню взаємодію структурних підрозділів установи, що передбачає узгодження й об'єднання зусиль відповідних служб і окремих співробітників. При цьому однією з основних проблем під час забезпечення профілактичної функції виконання покарання є переповненість установ, що багато в чому зумовлює ризик повторної криміналізації засуджених.

До речі, міжнародна пенітенціарна практика має у своєму арсеналі своєрідну форму пенітенціарної відповідальності засуджених, які створюють загрозу безпеці установ виконання покарань. Зокрема, в Англії начальник тюрми має право, помістивши засудженого за злісне порушення дисципліни до ізолятора на 28 днів, не зарахувати цей час до загального строку тюремного ув'язнення [9].

На думку вітчизняного вченого М. С. Пузирьова, наведена практика заслуговує на позитивне оцінювання як таке, що сприятиме підвищенню дисциплінованості засуджених і запобіганню вчиненню правопорушень (у тому числі злочинів) з їх боку, і тому може бути імплементована національним законодавцем, на чому вже наголошувалося у вітчизняних пенітенціарних дослідженнях, підтверджених анкетуванням співробітників виправних колоній [7, с. 236].

Продовжуючи аналіз іноземних практик запобігання кримінальним правопорушенням, учиненим засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн, зазначимо, що важливим напрямом діяльності установ виконання покарань ДКВС України щодо такого запобігання має стати оптимізація безпеки як засуджених, так і персоналу, оскільки забезпечення належної охорони й ізоляції засуджених із дотриманням при цьому вимог законності та правопорядку є одним із першочергових завдань вітчизняного пенітенціарного відомства, викладених у низці концептуальних документів.

Використання позитивних іноземних практик пенітенціарної системи зарубіжних країн під час реалізації завдань, покладених на установи виконання покарань ДКВС України щодо їх модернізації та оптимізації системи охорони, надасть можливість знайти шляхи раціонального розв'язання багатьох проблемних питань, що виникають у процесі їх реалізації, з урахуванням наявного передового досвіду організації охорони засуджених в Україні.

Слід наголосити також на тому, що деякі аспекти використання позитивних іноземних практик запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі зарубіжних країн мають бути впроваджені під час навчання та підвищення кваліфікації персоналу органів і установ ДКВС України.

Окремо варто виділити позитивний досвід іноземних практик запобігання вчиненню засудженими під час відбування покарання нового кримінального правопорушення, організацію в пенітенціарній системі зарубіжних країн проведення комплексної запобіжної системи з позицій динамічної безпеки. Таку диференціацію вперше у зарубіжній пенітенціарній науці та практиці запропонував керівник Міжнародного центру тюремних досліджень Ендрю Койл (який до цього обіймав посаду міністра з тюремних питань в уряді Великої Британії), опублікувавши результати свого дослідження у всесвітньо відомій книзі «Підхід до управління тюрмою з позицій прав людини» [2]. Заслугує на увагу поширена в зарубіжній пенітенціарній системі методика оцінювання ризиків і можливостей засудженого під час відбування покарання, яка позитивно апробується в кримінально-виконавчій системі України.

Висновки. Отже, узагальнюючи іноземні практики запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн нового кримінального правопорушення, робимо такі висновки:

1) вивчення іноземних практик запобігання вчиненню засудженими в пенітенціарній системі зарубіжних країн кримінального правопорушення показує можливості використання їх в Україні, наприклад застосування динамічної безпеки або методики оцінювання ризиків і можливостей засудженого під час відбування покарання;

2) обґрунтовується доцільність використання іноземного досвіду (на прикладі США, Франції) запобігання втечам із місць позбавлення волі з використанням засобів малої авіації та впровадженням камер контролю;

3) завдяки проведеному нами дослідженню іноземних практик запобігання кримінальним правопорушенням у пенітенціарній системі зарубіжних країн у статті зроблено обґрунтування про можливості їх використання персоналом установ виконання покарань ДКВС України в процесі виправлення, ресоціалізації та реінтеграції засуджених.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г., Копотун І. М., Пузирьов М. С. Порівняльне кримінально-виконавче право : навч. посіб. ; за заг. ред. І. Г. Богатирьова. Київ : Ін-т кримін.-виконавч. служби, 2013. 140 с.
2. Дотримання прав ув'язнених в Україні. URL: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172>.
3. Копотун І. М. Запобігання злочинам, що призводять до надзвичайних ситуацій у виправних колоніях : монографія. Київ : ПП «Золоті ворота», 2013. 472 с.
4. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : ФОП Малаков. 2020. 612 с.
5. Некрасов О. О. Порівняльно-правовий аналіз зарубіжного досвіду кримінально-правової протидії втечі з місця позбавлення волі або з-під варті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 161–168.
6. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text>.
7. Пузирьов М. С. Диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. НАВС. Київ, 2012. 252 с.
8. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers / Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
9. Hamm M. Prisoner Radicalization: Assessing the Threat in US Correctional Institutions. *National Institute of Justice Journal*. 2008. № 261. P. 16–17.

10. Homel R., Thomson C. Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney : Hawkins Press, 2005. P. 101–108.
11. Jordan J. Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles. *International Journal of Social Psychology*. 2009. № 24 (2). P. 197–216.
12. Wilner A. From Rehabilitation to Recruitment. *The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy*. 2010. Issue 3. P. 6.

References

1. Bohatryov, I. H., Kopotun, I. M., Puzyrov, M. S. (2013) Porivnyalne kryminalno-vykonavche pravo [Comparative criminal-executive law]: navch. posib.; za zah. red. I. H. Bohatryova. Kyiv: In-t krymin.-vykonavch. sluzhby, 140 p. [in Ukr.].
2. Dotrymannya prav uvyaznenykh v Ukrayini [Respecting the prisoners' in Ukraine]. Retrieved from: <http://library.khpg.org/index.php?id=1157701172> [in Ukr.].
3. Kopotun, I. M. (2013) Zapobihannya zlochynam, shcho pryzvodyat do nadzvychaynykh sytuatsiyakh u vypravnykh koloniyakh [Prevention of crimes leading to emergency situations in correctional colonies]: monohrafiya. Kyiv: PP "Zoloti vorota", 472 p. [in Ukr.].
4. Kryminolohiya [Criminology]: pidruch. O. M. Dzhuzha, V. V. Vasylevych, V. V. Chernyey, S. S. Chernyavskyy ta in.; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. V. Chernyeya; za nauk. red. d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Dzhuzhi. Kyiv: FOP Malakov. 2020. 612 p. [in Ukr.].
5. Nekrasov, O. O. (2013) Porivnyalno-pravovyy analiz zarubizhnogo dosvidu kryminalno-pravovoyi protydyi vtechi z mistysya pozbavlennya voli abo z-pid varty [Comparative legal analysis of foreign experience in criminal law to combat escape from a place of imprisonment or from custody]. *Pivdenoukrayinskyi pravnychiy chasopys*, 2, 161–168 [in Ukr.].
6. Pro skhvalennya Stratehiyi reformuvannya penitentsiarnoyi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennya operatsiynoho planu yi realizatsiyi u 2022–2024 rokakh [On approval of the Strategy for reforming the penitentiary system for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022–2024]: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 16.12.2022. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> [in Ukr.].
7. Puzyrov, M. S. (2012) Dyferentsiatsiya ta individualizatsiya vykonannya pokarannya u vydi pozbavlennya voli na pevnnyy strok [Differentiation and individualization of the execution of a sentence in the form of imprisonment for a certain period]. Candidate's thesis. NAVS. Kyiv, 252 p. [in Ukr.].
8. A solution to prison overcrowding and recidivism: global positioning system location of parolees and probationers. Baker J., Donaldson J., Flynn E., etc. University of Maryland, 2002. 131 p.
9. Hamm, M. (2008) Prisoner Radicalization: Assessing the Threat in US Correctional Institutions. *National Institute of Justice Journal*, 261, 16–17.
10. Homel, R., Thomson, C. (2005) Causes and prevention of violence in prisons. *Corrections criminology*. Sydney: Hawkins Press. P. 101–108.
11. Jordan, J. (2009) Procesos de radicalizacion yihadista en Espana. Analisis sociopolitico en tres niveles [Jihadist radicalization processes in Spain]. *International Journal of Social Psychology*, 24 (2), 197–216 [in Span.].
12. Wilner, A. (2010) From Rehabilitation to Recruitment. The Macdonald-Laurier Institute for Public Policy, 3, 6.

ABSTRACT

Yevhen Khainatskyi. Foreign practices for preventing criminal offenses committed by convicted persons in the penitentiary systems of foreign countries

The implementation of penitentiary system reforms in Ukraine shows a growing interest in studying best foreign practices in various areas. One of these areas includes the examination of foreign approaches to preventing criminal offenses committed by convicted individuals within the penitentiary systems of other countries. It is noted that if the experience of foreign countries is considered worthy of attention, it should be incorporated into the national legislation and implemented in practice.

Unfortunately, the proposals provided by domestic scholars in their research to improve the functioning of Ukraine's penitentiary system are not only ignored in the activities of the institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine (SCESU), but the staff of these institutions are also not familiarized with them.

Given this, the article demonstrates that SCESU's penal institutions remain under a command-administrative system and are slow to adapt to international standards for the treatment of prisoners and convicts, which contributes to the commission of new criminal offenses by convicted individuals.

Therefore, when summarizing foreign practices for preventing criminal offenses by convicts in SCESU penal institutions, a strategically important issue is the use in Ukraine of traditional forms and methods of influence on such convicts, as well as the trial of new approaches to prevention, based on the experiences of individual penitentiary institutions that have proven effective.

Our generalization of foreign practices for preventing new criminal offenses committed by convicts in foreign penitentiary systems has shown that:

1) studying foreign practices of preventing criminal offenses by convicts in foreign penitentiary systems creates conditions for their application in Ukraine, for example, the use of dynamic security or risk and capability assessment methods during sentence execution;

2) the appropriateness of using foreign experience (e.g., from the USA and France) to prevent escapes from places of imprisonment using small aviation tools and the implementation of surveillance cameras is substantiated;

3) based on our research of foreign practices for preventing criminal offenses in the penitentiary systems of other countries, the article substantiates the possibility of their use by the personnel of SCESU institutions during the processes of correction, resocialization, and reintegration of convicts.

Key words: *foreign practices, prevention, offense, convict, penitentiary system, foreign country, correction, resocialization, reintegration, international experience, measures, general social, special criminological, individual preventive.*

Надійшла до редакції: 11.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 22.08.2025

Опубліковано: 14.11.2025

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПРАВОПОРУШЕННЯМ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ, КРИМІНАЛІСТИЧНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 343.13;343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-18>

Анатолій ВОЛОБУЄВ

доктор юридичних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
vaf26@ukr.net

ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ У СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

У статті здійснено аналіз норм кримінального процесуального законодавства, які визначають порядок проведення обшуку. У результаті визначено процесуальні правила, у яких утілено європейські правові стандарти проведення вказаної слідчої дії. Водночас на основі аналізу слідчої практики й клопотань адвокатської спільноти виділено найбільш поширені з боку сторони обвинувачення порушення процесуальних приписів щодо порядку проведення обшуку, а саме: недопущення адвоката до проведення обшуку; проведення обшуку без ухвали слідчого судді; непред'явлення ухвали слідчого судді щодо дозволу на проведення обшуку; ненадання копії ухвали про дозвіл на проведення обшуку; проведення обшуку неуповноваженою особою (не вказана в ухвалі слідчого судді) тощо. Звернено увагу, що порушення процесуального порядку проведення обшуку, приписів і прав окремих учасників створюють підстави для подання адвокатами в суді скарг щодо визнання результатів обшуку неналежними й недопустимими доказами.

Для оцінювання вказаних порушень процесуальних норм, що заявляються в адвокатських клопотаннях, наведено рішення судів. Зокрема, це стосується узагальненої практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Робиться висновок, що далеко не всі клопотання адвокатів щодо порушень процесуальних вимог під час проведення обшуків визнаються судами суттєвими. Водночас є підстави вважати, що значна частина суттєвих порушень має місце з боку працівників оперативних підрозділів поліції, слідчих і прокурорів через неусвідомлення сутності змін у кримінальному процесуальному законодавстві, унесених під впливом положень ратифікованої Україною Конвенції. Очевидно, що не останню роль у цьому відіграють застарілі уявлення, що склалися під впливом практики минулих років до оновлення кримінального процесуального законодавства, яким була суттєво змінена парадигма кримінального процесу. Шляхи усунення зазначених недоліків бачаться в проведенні глибоких наукових досліджень причин процесуальних порушень; систематичному проведенні занять з підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів і судів; безумовному притягненні до відповідальності за систематичні брутальні порушення законодавства.

Ключові слова: кримінальне провадження, обшук, процесуальний примус, європейські правові стандарти, правові гарантії, процесуальні порушення.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Обшук у кримінальному провадженні (ст. 234 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПКУ)) є слідчою (розшуковою) дією (далі – СРД), в основі

© А. Волобуєв, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>

якої лежить процесуальний примус. З урахуванням цього проведення обшуку має найбільш проблемний характер, що зумовлено двома обставинами. З одного боку, рішення щодо проведення обшуку має бути невідкладним і таємницею слідства, оскільки розголошення таких відомостей дає можливість злочинцю переховати або знищити речові докази чи осіб, які є носіями важливої інформації. З іншого боку, рішення має бути обґрунтованим і контрольованим, щоб унеможливити свавілля правоохоронних органів, порушення ними конституційних прав, свобод людини та громадянина. Таким чином, проблемність правового регулювання проведення обшуку полягає у винайденні балансу між указаними двома завданнями, що ріднить його з проблемністю утримання в руці тендітної пташки. У цьому аспекті важливою є адаптація національного кримінального процесуального законодавства до відповідних норм країн Європейського Союзу (далі – ЄС) шляхом імплементації міжнародних правових стандартів. Але є проблема існування у свідомості багатьох практиків і теоретиків стійких застарілих уявлень щодо процесуальних і тактичних правил проведення обшуку. Тому поряд з оновленням кримінального процесуального законодавства, згідно з принципами верховенства права, презумпції невинуватості тощо, серед працівників правоохоронних органів досить поширеним є прагнення діяти за старими правилами й уявленнями. І замість усвідомлення оновлених норм закону, вони прагнуть тлумачити їх у проекції правил, які діяли в минулому.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання імплементації європейських стандартів у кримінальне провадження є актуальними останніми роками (М. Гузела [3], А. Лапкін [4], Л. Матвєєва [5] та інші). У цьому контексті особливу увагу науковці приділяють порушенню процесуальних і тактичних правил проведення обшуку (І. Басиста [1], В. Гвоздюк [2], С. Терещук [7] та інші).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Але викладені положення торкаються, як правило, окремих аспектів проведення обшуку, що зумовлює необхідність дослідження цієї проблематики саме з позицій дотримання європейських стандартів, визначення причин порушень і шляхів їх усунення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення типових порушень правил проведення обшуку в контексті дотримання європейських стандартів, їх причин і шляхів усунення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У статті 8 Європейської конвенції з прав людини (далі – Конвенція) проголошено, що кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла й кореспонденції й органи державної влади не можуть втручатися в здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві [11]. Обшук є СРД, яка має яскраво виражений примусовий характер і суттєво обмежує зазначені права людини. Відтак проведення обшуку вимагає закладення в національне кримінальне процесуальне законодавства системи гарантій його обґрунтованості й правил проведення, які б запобігали невинуватому обмеженню прав людини. Але не можна погодитися з категоричністю твердження, що органи досудового розслідування під час проведення СРД зобов’язані керуватися Конвенцією та протоколами до неї, а також практикою ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини [2, с. 208]. Потрібно уточнити, що вони мають керуватися не вказаними міжнародними документами, а положеннями національного законодавства, у які належним чином повинні бути імплементовані відповідні європейські стандарти. Виконання ж їх правоохоронними органами й судами має спиратися на правильне тлумачення та викладання при підготовці юридичних кадрів.

У контексті зазначеного положення Конвенції в статтях 223, 233–236 КПКУ передбачені норми, у яких уже втілено європейські стандарти проведення обшуку:

- ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються в учиненні злочину (частини 1 і 3 ст. 233 КПКУ);

- обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, яка надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПКУ);

- строк дії ухвали не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (п. 1 ч. 2 ст. 235 КПКУ);

- обшук повинен відбуватися в час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом чи іншим об'єктом (згідно з ч. 4 ст. 223 КПКУ це є час з 22.00 до 06.00), якщо тільки слідчий, прокурор не вважає, що виконання такої умови може істотно зашкодити меті обшуку (ч. 2 ст. 236 КПКУ);

- обов'язкове пред'явлення ухвали з наданням її копії особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, перед початком виконання ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 236 КПКУ);

- уживаються належні заходи для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, чий права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені (ч. 1 ст. 236 КПКУ), це можуть бути, наприклад, власники приміщення чи майна;

- обшук житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (в умовах воєнного стану, якщо залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я, обшук проводиться без залучення понятих, але обов'язковому порядку фіксуються шляхом здійснення безперервного відеозапису) (ч. 7 ст. 223 КПКУ);

- особа, яка проводить обшук, на будь-якому етапі його проведення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються відповідними документами (ч. 1 ст. 236 КПКУ);

- обшук на підставі ухвали слідчого судді повинен проводитися в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку (ч. 5 ст. 236 КПКУ), зокрема виявленню й вилученню підлягають речі, документи або особи, що вказані в ухвалі слідчого судді (згідно з ч. 7 ст. 236 КПКУ, вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі, і не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, уважаються тимчасово вилученим майном);

- якщо під час обшуку будуть виявлені носії комп'ютерної інформації, щодо яких не надано дозвіл на проведення обшуку, але є достатні підстави вважати, що ця інформація має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні, то уповноважена службова особа має право здійснити пошук, виявлення та фіксацію комп'ютерних даних на місці проведення обшуку (зокрема за участі спеціаліста) (ч. 6 ст. 236 КПКУ);

- при проведенні обшуку житла чи іншого володіння уповноважена службова особа може провести обшук осіб, які перебувають у ньому, але в присутності адвоката чи представника на вимогу такої особи (ч. 5 ст. 236 КПКУ);

- особи, у присутності яких здійснюється обшук, при проведенні цієї процесуальної дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПКУ);

- другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої прове-

дено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові (ч. 9 ст. 236 КПКУ);

– обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судд, окрім протоколу, в обов'язковому порядку фіксується за допомогою аудіо– та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПКУ), що є невід'ємним додатком до протоколу (згідно з ч. 1 ст. 107 КПКУ, право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту).

Наведені приписи можуть розглядатися як достатні гарантії дотримання прав обшукуваних осіб у світлі положень Конвенції й Конституції України. Але представниками адвокатської спільноти відзначаються такі типові порушення процесуальних норм:

1) не надається можливість одержати правову допомогу адвоката (порушення ст. 59 Конституції України, ч. 3 ст. 236 КПКУ);

2) обшук проводиться без ухвали слідчого судді (порушення ч. 2 ст. 234 КПКУ);

3) ухвала про дозвіл на проведення обшуку не пред'являється (порушення ст. 13, ч. 3 ст. 236 КПКУ);

4) копія ухвали про дозвіл на проведення обшуку не надається (порушення ст. 236 КПКУ);

5) обшук проводиться особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (порушення ст. 13, ч. 2 ст. 234, ст. 236 КПКУ);

6) обшук проводиться оперативними співробітниками, однак відповідні доручення відсутні, тобто проведення слідчої дії неуповноваженими особами (порушення ч. 2 ст. 234 КПКУ);

7) обшук проводиться в нічний час з 22.00 до 06.00 (порушення ч. 4 ст. 223 КПКУ);

8) за однією ухвалою слідчого судді проводиться більше одного обшуку (порушення ч. 1 ст. 235 КПКУ);

9) обшук проводиться за відсутності понятих (порушення ч. 7 ст. 223 КПКУ) [6; 8; 9].

Для оцінювання порушень процесуальних норм під час проведення обшуків, що заявляються в адвокатських клопотаннях, важливо враховувати реагування на них судів. Зокрема, узагальнення практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду свідчить про таке.

Щодо проведення обшуку неуповноваженими особами. Ухвала слідчого судді щодо дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи повинна виконуватися особисто слідчим чи прокурором, який подав клопотання, і не може доручатися оперативним підрозділам в порядку п. 3 ч. 2 ст. 40 КПКУ. Слідчий чи прокурор мають право залучити до обшуку відповідних спеціалістів для одержання допомоги з використанням спеціальних знань. Але це не звільняє ініціатора обшуку від обов'язку особистого його проведення. Проведення ж обшуку іншими особами вважається істотним порушенням установлених процесуальних правил. Результати обшуку з указаними порушеннями не можуть використовуватися як підстави для прийняття процесуальних рішень.

Щодо проведення обшуку без визначення власника/володільця майна, у якому проводиться обшук. Визнаються правильними рішення судів про недопустимість доказів обвинувачення, здобутих у ході обшуку житла або інших володінь особи й отриманих без визначення власника чи володільця квартири/приміщення та з порушенням порядку, визначеного статтями 234, 236 КПКУ.

Щодо процесуальних порушень безпосередньо під час проведення обшуку й складання протоколу. Відсутність понятих під час проведення обшуку вказує на неконтрольованість проведення слідчої дії, а тому докази, здобуті під час такої дії, є недопустимими. Відсутність у протоколі обшуку даних про опечатування й підписування вилучених речових доказів, а також технічних характеристик технічних засобів фіксації не є істотним порушенням процесуальних норм обшуку й не ставить під сумнів зміст протоколу. Разом із тим

підставою для визнання протоколу недопустимим доказом може бути допущення великої кількості дрібних порушень при складанні протоколу (відсутність інформації щодо всіх учасників слідчої дії; відсутність відомостей про характеристики, умови й порядок використання технічного засобу фіксації тощо), а також грубі порушення, як-то неконкретність відомостей щодо виявлених предметів.

Проведення обшуку в житлі в нічний час при наявності підстав, які свідчили про можливість утрати доказів при відтермінуванні обшуку на інший день, не є порушенням вимог ч. 4 ст. 223 КПКУ. Недопустимим доказом є протокол обшуку, який проводився за відсутності захисника в ситуації, коли він уже був залучений чи призначений. Ненадання підозрюваному протоколу обшуку для ознайомлення й унесення ним своїх зауважень щодо його процедури є істотним порушенням прав підозрюваного, що зумовлює недопустимість протоколу й результатів обшуку як джерел доказів.

Щодо процесуальних порушень під час проведення особистого обшуку. Відсутність добровільної згоди особи на проведення її особистого обшуку під час проведення обшуку приміщення за ухвалою слідчого судді не зумовлює недопустимість результатів такого обшуку. Проведення слідчим особистого обшуку фактично затриманої особи, її одягу та речей, але без складання протоколу такого затримання в порядку ст. 208 КПКУ є грубим порушенням закону. Особистий обшук не може бути проведений слідчим до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. У результаті, наприклад, вилучена в особи речовина рослинного походження визнається недопустимим доказом, як і висновок відповідної експертизи.

Щодо процесуальних порушень, пов'язаних із «маскуванням» обшуку під огляд місця події. Обстеження володіння особи з метою виявлення речових доказів (наприклад, наркотичних засобів) до внесення відомостей до ЄРДР під виглядом огляду місця події є істотним порушенням вимог ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 237, ч. 2 ст. 234 КПКУ. Адже така дія стосовно житла чи іншого володіння особи, як би вона не була названа (оглядом чи обшуком), у всіх випадках здійснюється згідно з правилами, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи. Відтак її проведення без ухвали слідчого судді є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що зумовлює недопустимість отриманих доказів. Ураховувати треба не найменування документа, використане при оформленні процедури слідчої дії, а її зміст, спосіб здійснення й мету.

Щодо дозволу на проведення обшуку на підставі доказів, що визнані судом недопустимими. Ухвала слідчого судді, а відтак і проведений на її підставі обшук є нікчемними, якщо судом встановлено, що підставами для них слугували результати негласних СРД, проведених із суттєвим порушенням прав і свобод людини. У таких випадках, згідно з ч. 1 ст. 87 КПКУ, результати обшуку мають визнаватися недопустимими доказами [10].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Викладене свідчить, що далеко не всі клопотання адвокатів щодо порушень процесуальних вимог під час проведення обшуків визнаються судами такими, які стають підставами визнання отриманих доказів недопустимими. Водночас є підстави вважати, що значна частина таких порушень має місце з боку працівників оперативних підрозділів поліції, слідчих і прокурорів через неусвідомлення сутності змін у кримінальному процесуальному законодавстві, унесених відповідно до положень ратифікованої Україною Конвенції. Очевидно, що не останню роль тут відіграють застарілі уявлення, що склалися під впливом практики минулих років, до прийняття КПКУ 2012 року, яким була суттєво змінена парадигма кримінального процесу. Це пояснюється ефектом «психологічної колії» – схильністю до звичних і стійких способів дій при вирішенні завдань досудового розслідування, які передаються з покоління в покоління правоохоронців під час сумісної діяльності. Шляхи усунення зазначених недоліків бачаться в проведенні глибоких наукових досліджень причин процесуальних порушень, систематичному проведенні занять з підвищення кваліфіка-

ції працівників правоохоронних органів і судів, поєднаних із притягненням до відповідальності за систематичні брутальні порушення чинного законодавства.

Список використаних джерел

1. Басиста І.В. Щодо правомірності проведення обшуку та/або огляду житла чи іншого володіння особи за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3(13). С. 115–122. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-115-122.
2. Гвоздюк В.В. Тактика проведення обшуку з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 4. С. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36>.
3. Гузела М. Проблема затримання як заходу кримінального процесуального примусу: забезпечення прав затриманого в світлі ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. № 4(28). С. 238–245. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.238>.
4. Лапкін А.В. Міжнародні стандарти як основа реформування системи кримінальної юстиції в напрямі євроінтеграції. *Ампаро*. 2022. Спец. вип. Т. 2. С. 24–30. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03>.
5. Матвеева Л.Г. Належна правова процедура та правові стандарти Європейського суду з прав людини. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 4(14). С. 54–64.
6. Петренко С., Шишко Г. Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/>.
7. Терещук С.С. Окремі процесуальні аспекти проведення обшуку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 644–647. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.113>.
8. Облетов А. Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій (22.04.2024). URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/priklyadi-krizovix-porushen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii>.
9. Приходько А. Порушення під час обшуку. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/>.
10. Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку. URL: <https://drive.google.com/file/d/10eTPpZKOSUIJGwGjlp0aufatIO-zfLp/view>.
11. Європейська конвенція з прав людини (Конвенцію ратифіковано Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289.

References

1. Basysta, I.V. (2021) Shchodo pravomirnosti provedennia obshuku ta/abo ohliadu zhytla chy inshoho volodinnia osoby za doruchenniam slidchoho, diznavacha, prokurora [Regarding the legality of conducting a search and/or inspection of a person's home or other possessions on behalf of an investigator, inquirer, or prosecutor]. *Sotsialno-pravovi studii*. Iss. 3 (13), pp. 115–122. DOI: 10.32518/2617-4162-2021-3-115-122 [in Ukr.].
2. Hvozdiuk, V.V. (2021) Takyta provedennia obshuku z urakhuvanniam praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Search tactics taking into account the practice of the European Court of Human Rights]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. Iss. 4, pp. 206–211. DOI: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.4.36> [in Ukr.].
3. Huzela, M. (2020). Problema zatyrmannia yak zakhodu kryminalnoho protsesualnoho prymusu: zabezpechennia prav zatyrmanno v svitli st. 5 konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod ta praktyky yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The problem of detention as a measure of criminal procedural coercion: ensuring the rights of the detainee in the light of Article 5 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the practice of the European Court of Human Rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seriya «Yurydychni nauky». № 4(28), hh. 238–245. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.238> [in Ukr.].
4. Lapkin, A.V. (2022) Mizhnarodni standarty yak osnova reformuvannia systemy kryminalnoi yustytisii v napriami yevrointehratsii [International standards as the basis for reforming the criminal justice system in the direction of European integration]. *Amparo*. Spec. iss. Vol. 2, pp 24–30. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2022-спец-2-03> [in Ukr.].

5. Matvieieva, L.H. (2020) Nalezna pravova protsedura ta pravovi standarty Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Due process and legal standards of the European Court of Human Rights]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. № 4(14), pp. 54–64. URL: <https://visnykpau.com/index.php/journal/article/view/451/347> [in Ukr.].

6. Petrenko, Ye., Shyshko H. Zavershalnyi etap obshuku: yaki zauvazhennia advokaty vnosiat do protokolu obshuku naichastishe? [The final stage of the search: what comments do lawyers make to the search report most often?]. URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-naichastishe/> [in Ukr.].

7. Tereshchuk, S.S. (2024) Okremi protsesualni aspekty provedennia obshuku [Certain procedural aspects of conducting a search]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*. № 1, p. 644–647. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.113> [in Ukr.].

8. Obletov, A. (2024). Pryklady kryzovykh porushen pid chas obshuku ta alhorytmy dii [Examples of crisis violations during a search and action algorithms]. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/priklady-krizovix-porushen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii> [in Ukr.].

9. Prykhodko A. Porushennia pid chas obshuku [Violations during the search]. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/> [in Ukr.].

10. Uzahalennia praktyky Verkhovnoho Sudu shchodo problemnykh pytan obshuku [Summary of the Supreme Court's practice on problematic search issues]. URL: <https://drive.google.com/file/d/10eTPpZKOSUJGWkGlp0aufatIO-zfLp/view> [in Ukr.].

11. Yevropeiska konventsiia z prav liudyny (Konventsiia ratyfikovano Zakonom Ukrainy No 475/97-VR vid 17.07.97). [European Convention on Human Rights]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n289 [in Ukr.].

ABSTRACT

Anatoly Volobuyev. Conducting a search in the context of European legal standards

The article analyzes the norms of criminal procedural legislation that determine the procedure for conducting a search. As a result, procedural rules were identified that embody European legal standards for conducting the specified investigative action. At the same time, based on the analysis of investigative practice and petitions of the legal community, the most common violations of procedural regulations by the prosecution regarding the procedure for conducting a search were identified. These include, in particular: not allowing a lawyer to conduct a search; conducting a search without the decision of the investigating judge; not presenting a decision on permission to conduct a search; not providing a copy of the decision on permission to conduct a search; conducting a search by a person who is not specified in the decision on permission to conduct a search, and others. It is noted that violations of procedural regulations and the rights of participants in criminal proceedings during a search result in the defense submitting motions and complaints in court to recognize the evidence obtained as inappropriate and inadmissible.

To assess the specified violations of procedural norms, which are stated in the lawyers' petitions, the court decisions are given. In particular, this concerns the generalized practice of the Cassation Criminal Court of the Supreme Court. It is concluded that not all petitions of lawyers regarding violations of procedural requirements during searches are recognized by the courts as significant. At the same time, there are reasons to believe that a significant part of significant violations occur on the part of employees of operational police units, investigators and prosecutors due to a lack of awareness of the essence of changes in criminal procedural legislation, introduced under the influence of the provisions of the Convention ratified by Ukraine. It is obvious that not the least role in this is played by outdated ideas that have developed under the influence of the practice of past years before the renewal of criminal procedural legislation, which significantly changed the paradigm of criminal proceedings. Ways to eliminate the specified shortcomings are seen in: conducting in-depth scientific research into the causes of procedural violations; systematic training courses for law enforcement officers and courts; unconditional prosecution for systematic, brutal violations of the law.

Key words: criminal proceedings, search, procedural coercion, European legal standards, legal guarantees, procedural violations.

Надійшла до редакції: 29.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 08.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.132/146

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-19>

Вікторія РОГАЛЬСЬКА

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
rogalskaya@i.ua

Володимир ДРУЖИНІН

прокурор відділу
(Офіс Генерального прокурора, м. Київ, Україна)
v.druzhynin@proton.me

Олена ЛУК'ЯНЕНКО

здобувачка вищої освіти
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
ellenalukyanyenko@gmail.com

ТИМЧАСОВИЙ ДОСТУП ДО РЕЧЕЙ І ДОКУМЕНТІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті досліджуються актуальні проблеми реалізації інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному процесі України, особливо в умовах правового режиму воєнного стану. Автори акцентують увагу на виникненні правових колізій між різними нормами Кримінального процесуального кодексу України, зокрема між ст. 159, п. 20-7 перехідних положень і п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України. Визначено природу виявлених колізій, які мають як темпоральний, так і змістовний характер, і проаналізовано їх вплив на ефективність досудового розслідування й захист конституційних прав учасників кримінального провадження.

Особлива увага приділяється ролі прокурора, керівника прокуратури та слідчого судді як суб'єктів, уповноважених приймати рішення щодо тимчасового доступу до охоронюваної законом інформації. Обґрунтовано, що відповідні норми не суперечать одна одній, а мають різні умови застосування залежно від обставин конкретного кримінального провадження. Зокрема, п. 20-7 Перехідних положень КПК України конкретизує процедуру в умовах воєнного або надзвичайного

© В. Рогальська, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6265-046>

© В. Дружинін, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-3989-5437>

© Олена Лук'яненко, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-1471-1131>

стану щодо обмеженого кола документів, тоді як ст. 615 КПК України охоплює ширший спектр процесуальних дій за умов неможливості здійснення правосуддя слідчим суддею.

Пропонуються шляхи подолання виявлених колізій, зокрема через офіційне тлумачення або внесення змін до чинного законодавства, з метою забезпечення правової визначеності, єдності судової практики й дотримання принципу верховенства права навіть в умовах надзвичайної ситуації. Результати дослідження можуть бути використані в нормотворчій діяльності, судовій практиці, а також у правозастосовній роботі органів досудового розслідування та прокуратури.

Ключові слова: тимчасовий доступ, заходи забезпечення кримінального провадження, слідчий, воєнний стан, прокурор, колізія, КПК України, слідчий суддя, охоронювана законом таємниця, правозастосування, законодавча невизначеність.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах воєнного стану, уведеного на всій території України з 24 лютого 2022 року, постала необхідність оперативного й ефективного здійснення процесуальних дій, зокрема тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю. Це призвело до внесення змін у Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), спрямованих на спрощення процедур доступу до таких об'єктів на період ведення особливих правових режимів – надзвичайного або воєнного стану. Разом із тим запровадження нових норм, зокрема п. 20-7 Перехідних положень КПК України, призвело до виникнення колізій з уже чинними положеннями Кодексу, зокрема з ч. 2 ст. 159 і п. 2 ч. 1 ст. 615.

Основна проблема полягає у відсутності чіткої ієрархії між цими нормами та відмінності в суб'єктах, які уповноважені надавати тимчасовий доступ до інформації в умовах воєнного стану. Це створює ризики зловживання повноваженнями, неоднакове застосування норм у практиці органів досудового розслідування та порушення прав учасників кримінального провадження. Крім того, відсутність офіційного тлумачення цих положень залишає відкритим питання щодо того, яка з норм має пріоритетну силу в конкретних умовах, що негативно впливає на забезпечення принципу законності й правової визначеності.

Таким чином, проблема потребує ґрунтовного теоретичного аналізу, уточнення сфер дії суперечливих норм і вироблення узгоджених підходів до їх практичного застосування.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання правових колізій у кримінальному процесі, а також реалізації інституту тимчасового доступу до речей і документів вивчали М.М. Гецько, Д.Д. Лилак, Ю.В. Маринич та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є отримання нових наукових результатів щодо проблемних питань реалізації та регламентації тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному кримінальному процесі України інститут тимчасового доступу до речей і документів є одним із ключових засобів забезпечення ефективного досудового розслідування. З огляду на все більшу складність злочинів, розвиток цифрових технологій і необхідність швидкого реагування на правопорушення, значення цієї процесуальної дії постійно зростає. Разом із тим законодавча регламентація порядку надання тимчасового доступу залишається суперечливою, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Наявність колізій у кримінальному процесуальному законодавстві щодо порядку отримання тимчасового доступу до охоронюваної законом інформації породжує проблеми як для органів досудового розслідування, так і для захисту прав учасників кримінального провадження.

У правовій науці термін «колізія» розглядається як суперечність між двома чи більше нормами права, що регулюють одні й ті самі суспільні відносини, але передбачають

різні або взаємовиключні правові наслідки. Колізії у праві включають невідповідність між чинним правовим порядком і намірами або діями, спрямованими на його зміну [2, с. 65]. У сфері кримінального провадження колізії мають особливо гострий характер, адже вони прямо впливають на забезпечення конституційних прав і свобод учасників процесу, а також на дотримання принципу законності. Як зазначає Д.Д. Лилак, «колізія» – це неузгодженість між кількома нормативно-правовими актами або їх положеннями, прийнятими одним або різними правотворцями з метою регулювання одних і тих самих суспільних відносин, коли застосування кожного з них має індивідуально різні наслідки [6, с. 11–12].

У науковій літературі колізії класифікують за різними критеріями: за юридичною силою актів, за часом прийняття норм, за змістом правових приписів тощо. Колізії в законодавстві поділяються на три основні види: ієрархічні, темпоральні та змістові [1, с. 138]:

- ієрархічні колізії виникають між нормами різної юридичної сили (суперечність між положеннями Конституції України та КПК України);
- темпоральні колізії виникають у випадку, коли нова редакція норми суперечить старій, але обидві залишаються чинними;
- змістові колізії виникають через різне тлумачення термінів і понять у законодавстві.

Варто зазначити, що задля подолання колізій Верховна Рада України у 2023 році прийняла Закон України «Про правотворчу діяльність», який регулює питання виникнення можливих суперечностей і прогалин в законодавстві й надає шляхи їх вирішення. Але, як зазначено в розділі XIV Прикінцеві положення, цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування, і вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні [5]. На жаль, сьогодні воєнний стан триває в нашій країні, тому фактично використовувати норми зазначеного Закону ми не маємо права.

Правова визначеність є складником принципу верховенства права. В умовах колізій ця визначеність втрачається, що підриває довіру суспільства до судової влади, зокрема й до спеціалізованого антикорупційного суду.

Тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [3, ст. 159]. Відповідно до ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів здійснюється на підставі ухвали слідчого судді, суду.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 в Україні з 05:30 24 лютого 2022 року введений воєнний стан строком на 30 діб, який неодноразово продовжувався й діє на теперішній час. Такий особливий режим зумовив ведення нових положень до кримінального процесуального закону.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року № 2137-IX розділ IX «Перехідні положення» КПК України доповнений пунктом 20-7 такого змісту: «Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури». Водночас у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначено: «У разі введення воєнного стану та якщо: відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245-248, 250 та 294 цього Кодексу, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором». Тим самим законодавець делегував керівнику відповідного органу прокуратури окремі повноваження слідчого судді щодо вирішення питання про застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження, як привід, тимчасовий доступ до речей

і документів та арешт майна [7, с. 678]. Тому надання тимчасового доступу до охоронюваної законом таємниці під час дії воєнного стану викликає колізію: яка посадова особа має право приймати таке рішення.

Подолання такої колізії можливо за темпоральним і змістовим принципом, але варто зазначити, що такі норми різні за своїм змістом, тому покладатися на темпоральний принцип подолання колізії не можна. У цих процесуальних нормах права зазначаються різні уповноважені особи: у п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України це «керівник відповідного органу прокуратури», у п. 20-7 Перехідних положень КПК України це «керівник прокуратури», у ч. 2 ст. 159 КПК України – «слідчий суддя, суд». Звісно, особливою умовою застосування норми п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України є ведення воєнного стану, а в п. 20-7 Перехідних положень – надзвичайний або воєнний стан. Якщо ст. 615 КПК України надає повноваження здійснення певних процесуальних дій керівнику відповідного органу прокуратури, то п. 20-7 Перехідних положень конкретизує, у яких саме випадках вже прокурор уповноважений надавати доступ до такої інформації. Отже, п. 20-7 Перехідних положень і ст. 615 КПК України доповнюють одне одного й мають різні сфери застосування. Так, норма п. 20-7 Перехідних положень КПК України поширює свою дію на спеціально визначені категорії речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю (відомості, які можуть становити лікарську, банківську таємницю, інформація у операторів телекомунікацій, персональні дані), діє кожного дня за умови дії правового режиму воєнного й надзвичайного стану, покликана зменшити навантаження на слідчих суддів, підвищити ефективність розслідування злочинів «по гарячим слідах» у періоди реальної загрози для держави та її громадян.

Водночас дія норми п. 2 ч. 1 ст. 615 КПК України охоплює всі без винятку категорії охоронюваної законом таємниці й інші визначені заходи забезпечення, діє за обов'язкового збігу двох умов, а саме: неможливості виконати свої повноваження слідчим суддею та дії воєнного стану – і пов'язана зі здійсненням функції захисту. Тому надання тимчасового доступу під час дії воєнного стану до інформації, перелік якої визначено п. п. 2, 5, 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК України, має здійснюватися на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури. Порівняння зазначених норм викладене в нижченаведених таблицях.

Аналіз норм кримінального процесуального законодавства України свідчить про наявність юридичних колізій у питаннях реалізації тимчасового доступу до речей і документів, що містять охоронювану законом таємницю, в умовах дії воєнного стану. З метою забезпечення правової визначеності й недопущення порушення конституційних прав учасників кримінального провадження, доцільним є офіційне тлумачення відповідних положень або їх законодавче уточнення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У сучасних умовах воєнного стану в Україні інститут тимчасового доступу до речей і документів набуває особливого значення як один із ключових механізмів забезпечення ефективного досудового розслідування з погляду своєчасного отримання й аналізу інформації, що перебуває у володінні банківських установ та операторів телекомунікацій. Разом із тим чинне кримінальне процесуальне законодавство містить низку юридичних колізій, що ускладнює реалізацію цього процесуального інструменту та створює ризики для дотримання конституційних прав учасників кримінального провадження.

Аналіз виявив наявність нормативної неузгодженості між:

- положеннями статті 159 КПК України, яка вимагає ухвалу слідчого судді;
- пунктом 2 частини 1 статті 615 КПК України, що дає змогу прокурору здійснювати відповідні повноваження в разі відсутності об'єктивної можливості залучення слідчого судді;

Таблиця 1

Відомості про зміст КПК України в частині доповнення, унесення й дати набрання чинності нормою ст. 615 КПК України (стосовно порядку здійснення тимчасового доступу до речей і документів)

{Назва розділу IX-1 зі змінами, унесеними згідно із Законом від 27.04.2021 № 1422-IX; у редакції Законів від 15.03.2022 № 2125-IX, № 14.04.2022 2201-IX від} {Абзац п'ятий частини першої статті 615 в редакції Закону № 2462-IX від 27.07.2022}	<i>Стаття 615 у редакції Закону від 03.03.2022 № 2111-IX від; зі змінами, унесеними згідно із Законом від 15.03.2022 № 2137-IX; у редакції Закону від 14.04.2022 № 2201-IX</i>	<i>Стаття 615 у редакції Закону від 03.03.2022 № 2111-IX зі змінами, унесеними згідно із Законом від 15.03.2022 № 2137-IX</i>	{Закон доповнено розділом IX-1 згідно із Законом від 12.08.2014 № 1631-VII; текст розділу IX-1 зі змінами, унесеними згідно із Законом від 27.04.2021 № 1422-IX}
1	2	3	4
Стаття 615 КПК України 1. У разі введення воєнного стану та якщо: 2) відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250 і 294 цього Кодексу, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або	Стаття 615 КПК України 1. У разі введення воєнного стану та якщо: 2) відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 186, 187, 189, 190, 206, 219, 232, 233, 234, 235, 245–248, 250 та 294 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк	Стаття 615 КПК України 1. У разі введення в Україні або окремих її місцевостях (адміністративній території) воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації та/або інших держав проти України та якщо: 2) відсутня об'єктивна можливість виконання в установлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 140, 163, 164, 170, 173, 189, 233, 234, 235, 245, 247, 248 і 294 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб,	Стаття 615 КПК України 1. На місцевості (адміністративній території), на якій діє правовий режим воєнного, надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, у разі неможливості виконання в установлені законом строки слідчим суддею повноважень, передбачених статтями 163, 164, 234, 235, 247 і 248 цього Кодексу, а також повноважень щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються

Продовження таблиці 1

1	2	3	4
за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. Рішення керівника органу прокуратури приймається у формі постанови й має містити обґрунтування правомірності здійснення ним повноважень слідчого судді. <i>{Абзац частини першої статті 615 у редакції Закону від 27.07.2022 № 2462-IX}</i>	до 30 діб до осіб, які підозрюються в учиненні злочинів, передбачених статтями 109–115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152–156-1, 185, 186, 187, 189–191, 201, 255–255-2, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 Кримінального кодексу України, а у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється в учиненні такого злочину, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури з урахуванням вимог статті 37 цього Кодексу за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором	які підозрюються в учиненні злочинів, передбачених статтями 109–115, 121, 127, 146, 146-1, 147, 152, 153, 185, 186, 187, 189–191, 201, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 365, 377–379, 402–444 Кримінального кодексу України, а у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється в учиненні таких злочинів, – такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури з урахуванням вимог глави 37 цього Кодексу за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором	в учиненні злочинів, передбачених статтями 109–114-1, 258–258-5, 260–263-1, 294, 348, 349, 377–379, 437–444 Кримінального кодексу України, ці повноваження виконує відповідний прокурор . <i>{Закон доповнено розділом IX-1 згідно із Законом від 12.08.2014 № 1631-VII; текст розділу IX-1 зі змінами, унесеними згідно із Законом від 27.04.2021 № 1422-IX}</i>

– пунктом 20-7 Перехідних положень КПК України, який прямо передбачає можливість тимчасового доступу до охоронюваної законом таємниці на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури.

Ці колізії мають змістовий і темпоральний характер, але водночас не виключають, а доповнюють одна одну, визначаючи різні підстави й умови застосування спрощеного порядку отримання доступу до захищеної інформації в особливий період.

Відсутність чіткого, однозначного регулювання порядку доступу до охоронюваної законом інформації негативно впливає на правову визначеність, що є фундаментальним складником принципу верховенства права. *Поряд із цим відсутність єдності в поглядах*

Таблиця 2

Відомості про зміст КПК України в частині доповнення, унесення й дати набрання чинності нормою – пункт 20-7 Перехідних положень

Перехідні положення КПК доповнено пунктом 20-7 Законом 15.03.2022 № 2137-IX }	Перехідні положення КПК доповнено пунктом 20-7 Законом від 15.03.2022 № 2137-IX }	Перехідні положення КПК доповнено пунктом 20-7 Законом від 15.03.2022 № 2137-IX }	Норма щодо повноважень прокурора відсутня (не набула чинності)
20-7. Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури.	20-7. Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури.	20-7. Під час дії надзвичайного або воєнного стану на території України тимчасовий доступ до речей і документів, визначених у пунктах 2, 5, 7, 8 частини першої статті 162 цього Кодексу, здійснюється на підставі постанови прокурора, погодженої з керівником прокуратури.	Норма щодо повноважень прокурора відсутня (не набула чинності)

правозастосовників [6] на юридичну силу норм п. 20-7 Перехідних положень і її конкуренції з іншими нормами КПК України створює причини й умови для ситуативної інтерпретації обставин їх застосування на практиці. Це, своєю чергою, ставить під загрозу легітимність зібраних доказів, посилює навантаження на судову систему та породжує правову невизначеність як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту.

Список використаних джерел

- Берназюк Я. Поняття, причини виникнення та види колізій у законодавстві. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 134–139.
- Колізії в реалізації та захисті прав людини : навч. посіб. / кол. авт. Біла Церква : Білоцерківський нац. аграрн. ун-т, 2025. 333 с.
- Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- Ленгер Я. Демократія та права людини. *Історико-правовий часопис*. 2023. № 2(21). С. 31–36.
- Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20>.
- Процесуальні аспекти: проблемні питання досудового розслідування та судового провадження в умовах воєнного стану. *Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: матеріальний та процесуальний аспекти* : матеріали публікації другої онлайн-конференції. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295799/>.
- Рогальська В., Дараган В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження в умовах воєнного стану: окремі аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 677–680.

References

- Bernazyuk, Ya. (2022) Ponyattya, prychyny vynyknennya ta vydy koliziy u zakonodavstvi [Concepts, causes of occurrence and types of conflicts in legislation]. *Pravo i suspil'stvo*. № 5, pp. 134–139 [in Ukr.].

2. Koliziyi v realizatsiyi ta zakhysti prav lyudyny [Conflicts in the implementation and protection of human rights] : navch. posib. / kol. avt. Bila Tserkva : Bilotserkivs'kyi nats. ahrarn. un-t, 2025. 333 p. [in Ukr.].
3. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 04.13.2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukr.].
4. Lenher, Ya. (2023) Demokratsiya ta prava lyudyny [Democracy and Human Rights]. *Istoryko-pravovyy chasopys*. № 2 (21), pp. 31–36 [in Ukr.].
5. Pro pravotvorchu diyal'nist' [On law-making activity] : Zakon Ukrainy vid 24.08.2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> [in Ukr.].
6. Protseual'ni aspekty: problemni pytannya dosudovoho rozsliduvannya ta sudovoho provadzhennya v umovakh voyennoho stanu [Procedural aspects: problematic issues of pre-trial investigation and judicial proceedings under martial law]. *Materialy publikatsiyi druhoyi onlayn-konferentsiyi «Osoblyvosti zdiysnennya kryminal'noho provadzhennya v umovakh voyennoho stanu: material'nyy ta protsesual'nyy aspekty»*. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1295799/> [in Ukr.].
7. Rohal's'ka, V., Darahan, V. (2024) Zastosuvannya zakhodiv zabezpechennya kryminal'noho provadzhennya umovakh voyennoho stanu: okremi aspekty [Application of measures to ensure criminal proceedings under martial law: some aspects]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 3 , pp. 677–680 [in Ukr.].

ABSTRACT

Viktoriia Rohalska, Volodymyr Druzhynin, Olena Lukyanenko. Temporary access to things and documents: regulation and implementation issues

The article examines the current problems of implementing the institution of temporary access to things and documents in the criminal process of Ukraine, especially under the conditions of the legal regime of martial law. The authors focus on the emergence of legal conflicts between various norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular between Art. 159, Clauses 20-7 of the Transitional Provisions and Clause 2 Part 1 of Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The paper identifies the nature of the identified conflicts, which are both temporal and substantive in nature, and analyzes their impact on the effectiveness of the pre-trial investigation and the protection of the constitutional rights of participants in criminal proceedings. Particular attention is paid to the role of the prosecutor, the head of the prosecutor's office and the investigating judge as subjects authorized to make decisions on temporary access to information protected by law. The article substantiates that the relevant norms do not contradict each other, but have different conditions of application depending on the circumstances of a specific criminal proceeding. In particular, Article 20-7 of the Transitional Provisions of the Code of Criminal Procedure of Ukraine specifies the procedure in conditions of martial law or a state of emergency regarding a limited range of documents, while Article 615 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine covers a wider range of procedural actions in conditions of impossibility of administering justice by an investigating judge.

The article proposes ways to overcome the identified conflicts, in particular through official interpretation or amendments to the current legislation, in order to ensure legal certainty, unity of judicial practice and observance of the principle of the rule of law even in conditions of an emergency. The results of the study can be used in normative activities, judicial practice, as well as in the law enforcement work of pre-trial investigation bodies and the prosecutor's office.

Key words: temporary access, measures to ensure criminal proceedings, investigator, martial law, prosecutor, conflict, Code of Criminal Procedure of Ukraine, investigating judge, legally protected secret, law enforcement, legislative uncertainty.

Надійшла до редакції: 02.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.131

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-20>

Володимир ФЕДЧЕНКО

кандидат юридичних наук, доцент

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

volodymyr.fedchenko@dduvs.edu.ua

ЗАСАДА РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОТРИМАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Досліджуються окремі питання дотримання засади рівності перед законом і судом у кримінальному судочинстві України. Зазначається, що вказана засада не є абсолютною для певної категорії осіб, які залучаються до кримінального провадження, законодавством передбачено додаткові правові гарантії з дотримання їхніх прав і свобод. Наголошується, що положення про рівність всіх перед законом і судом базується на міжнародно-правових стандартах, однак реалізація засади рівності перед законом та судом на практиці не є бездоганною. Якість прийнятих законів і рівність усіх перед законом і судом не в останню чергу також залежать від дотримання законодавчих процедур, професійного рівня та сумлінності самого законодавця, як і стабільності суспільних відносин. Надаються пропозиції з покращення дотримання засади рівності перед законом і судом.

Ключові слова: засади, кримінальне провадження, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, суд, суддя, судочинство, кримінальні процесуальні норми, закон, міжнародні стандарти, право.

Постановка проблеми. Конституція України у статті 3 чітко визначає, що права і свободи людини та їх гарантії є змістом і спрямованістю діяльності держави [7]. Серед фундаментальних правових механізмів, які забезпечують реалізацію цього конституційного положення, вирізняється засада рівності всіх перед законом і судом.

Цей ключовий принцип закріплений як на національному рівні в законодавстві України, так і імплементований в окремих міжнародних правових актах [11]. Він слугує гарантією того, що кожен суб'єкт правовідносин має невід'ємне право на доступність судового захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Такий захист має бути забезпечений належним і неупередженим судом. Сутнісне наповнення правової рівності полягає у визнанні, що всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах. Забороняється будь-яка форма дискримінації. Рівність гарантується незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних або інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або будь-яких інших ознак. Однак дотримання засади рівності перед законом і судом на практиці не є бездоганим, тому існує потреба в межах статті з'ясувати сутність, особливості реалізації цієї засади, встановити існуючі недоліки нормативно-правового регулювання та визначити окремі аспекти з покращення положень реалізації такої засади в кримінальному процесуальному судочинстві.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питання рівності перед законом і судом як однієї із засад кримінального процесуального законодавства України є досить актуальним, про що свідчить значна кількість публікацій науковців-процесуалістів: Ю. П. Алєніна, В. Г. Беспалька, Т. В. Варфоломєєвої, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, Ю. М. Грошевого, М. І. Дерев'янка, Є. Г. Коваленка, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка,

В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, М. Є. Шумило, та інших.

Указані автори приділили достатню увагу дослідженню цієї засади та окремих її положень у своїх працях. Між тим зміни, які в умовах воєнного стану час від часу вносяться до КПК України, та імплементація у вітчизняне законодавство міжнародних правових норм з прав і свобод людини викликають низку питань, що потребують свого дослідження й уваги.

Мета полягає в дослідженні положень чинного КПК та міжнародних правових актів у частині реалізації та дотримання засади рівності перед законом та судом і надання пропозицій з покращення положень реалізації такої засади у вітчизняному кримінальному процесуальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, сутність правової рівності полягає у неприпустимості встановлення будь-яких привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Принцип рівності громадян перед законом і судом поширюється не лише на громадян України, але й на іноземців, осіб без громадянства й іноземних юридичних осіб. Вони нарівні з громадянами мають право користуватися судовим захистом, за винятками, прямо встановленими законом (ст. 26 Конституції України, ст. 7–9 Закону України «Про судоустрій і статус судів») [7; 11].

Водночас потрібно зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство передбачає додаткові процесуальні гарантії для певних категорій осіб, як-от неповнолітні або особи з розумовими та фізичними вадами, у випадках і порядку, визначених Кримінальним процесуальним кодексом (КПК) України. Хоча на перший погляд це положення може видаватися таким, що суперечить універсальній рівності перед законом і судом, нормативне закріплення цих гарантії не є порушенням фундаментальної засади. Їхня необхідність зумовлена об'єктивними особливостями правового статусу суб'єктів, щодо яких вони застосовуються [4, с. 609]. Наприклад, пункт 3 частини 2 статті 52 КПК України встановлює обов'язкову участь захисника в кримінальному провадженні щодо осіб, які через психічні чи фізичні вади (зокрема, німоту, глухоту, сліпоту) не можуть повною мірою реалізувати свої права на захист. Це підтверджується і роз'ясненням, наданим у пункті 13 постанови Пленуму Верховного Суду України (ППВСУ) від 24 жовтня 2003 р. № 8. Згідно із цією постановою, до осіб, неспроможних самостійно реалізувати право на захист, належать суб'єкти зі значними дефектами мови, зору, слуху, а також ті, хто, будучи визнаним осудним, має психічні вади, які перешкоджають самостійному захисту від обвинувачення [9].

Певні сумніви можуть викликати також норми КПК України, що встановлюють особливий порядок кримінального провадження щодо окремої категорії високопосадовців та професійних діячів (ст. 480 КПК). До цієї категорії належать народні депутати, судді Конституційного Суду та професійні судді, присяжні на час здійснення правосуддя, кандидати у Президенти, Уповноважений ВРУ з прав людини, керівництво Рахункової палати, депутати місцевих рад, адвокати та керівництво Офісу Генерального прокурора [8]. Варто зазначити, що цей особливий порядок не створює для вказаних осіб особистих привілеїв, які б давали можливість безкарно порушувати закон. Натомість він є обов'язковою гарантією належного виконання ними своїх повноважень. Його мета – захистити цих суб'єктів від необґрунтованої підозри чи обвинувачення, а також запобігти штучному створенню перешкод під час виконання службових обов'язків. У разі законного залучення до кримінального провадження ці особи наділяються звичайними процесуальними правами відповідного суб'єкта (підозрюваного, обвинуваченого тощо).

Рівність перед законом означає універсальну обов'язковість конкретного нормативно-правового акта для всіх громадян, незважаючи на диференціацію у правах, обов'яз-

ках, привілеях чи обмеженнях, які встановлені цим законом. Відповідні державні органи та посадові особи зобов'язані керуватися положеннями закону, а всі індивіди, на яких поширюється його дія, є рівними у процесі його застосування [6]. Цей принцип передбачає, що норми права мають застосовуватися однаково до всіх, крім випадків, коли об'єктивні відмінності виправдовують диференційований підхід. З огляду на це стаття 321 КПК України покладає на головуючого суддю обов'язок забезпечувати реалізацію процесуальних прав та обов'язків учасниками кримінального провадження, унеможливаючи створення переваг для однієї зі сторін перед іншими суб'єктами процесу. Слід також підкреслити, що рівність учасників провадження перед законом і судом, задекларована в частині 1 статті, що коментується, не є абсолютною. Конституція України, інші законодавчі акти, включно з Кримінальним процесуальним кодексом, передбачають додаткові правові гарантії для певних категорій осіб, залучених до провадження (підозрюваних, обвинувачених, свідків). Ці гарантії спрямовані на дотримання їхніх прав і свобод, і ними не користуються інші особи, які мають той самий процесуальний статус. Це стосується насамперед неповнолітніх осіб, провадження щодо яких про вчинення ними кримінальних правопорушень або суспільно небезпечних діянь здійснюється в порядку, який мінімально порушує звичний уклад їхнього життя та відповідає їхнім віковим і психологічним особливостям (див. коментар до глави 38 КПК).

Крім того, особливості встановлені й щодо провадження за участю осіб із фізичними чи психічними вадами. До них належать, зокрема, обов'язкова участь законних представників, спеціалістів під час допитів, а також обов'язкова участь захисника. Деякі особливості існують і в провадженні за участю іноземців (наприклад, обов'язкова участь перекладача, якщо вони не володіють мовою судочинства, а також захисника).

Важливо зазначити, що до певних категорій свідків не може бути застосований такий захід забезпечення кримінального провадження, як привід (ч. 3 ст. 140 КПК). До них належать: неповнолітні свідки; свідки-вагітні жінки; інваліди I або II групи; особи, які одноосібно виховують дітей віком до шести років чи дітей-інвалідів; особи, які згідно зі статтею 65 КПК наділені певним імунітетом щодо надання свідчень. Указана диференціація підтверджує, що принцип рівності не тотожний уніфікації, а вимагає справедливого ставлення з урахуванням об'єктивних відмінностей у процесуальному статусі суб'єктів.

Неповнолітні за визначенням менш зрілі, ніж звичайна доросла людина, тому ставлення до них не має бути таким, що на нього може розраховувати звичайна доросла людина [1, с. 55].

Повертаючись до питання щодо категорії осіб, які користуються додатковими правовими гарантіями під час кримінального провадження (народні депутати України, судді, Генеральний прокурор України та його заступники, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, керівники Рахункової палати, адвокати, депутати місцевих рад тощо), слід зазначити, що вказаними гарантіями вони повинні наділятися лише у зв'язку з виконанням особливо важливих або важливих державних чи процесуальних функцій. Так, вказані особливості пов'язані не зі статусом людини і громадянина чи статусом учасника провадження, а з характером повноважень, покладених на них законом, у зв'язку з виконанням таких функцій.

За чинним КПК України особливості кримінального провадження щодо вказаної категорії осіб стосуються питань внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до ЄРДР, здійснення затримання, проведення обшуку, повідомлення їм про підозру, вибору запобіжного заходу, відсторонення від посади, від здійснення правосуддя тощо [8].

Особливості провадження щодо деяких категорій із перелічених осіб ґрунтуються на конституційній гарантії недоторканності, наприклад народних депутатів (ст. 80 Конституції України) і суддів (ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Між тим вказана недоторканість є обмеженою, оскільки у випадку вчинення такою особою тяжкого,

особливо тяжкого злочину закон передбачає можливість їх затримання під час вчинення або відразу після вчинення такого злочину [11].

До того ж рівність визначених кримінальним процесуальним законодавством суб'єктів кримінального провадження перед законом і судом зовсім не означає, що всі вони мають однакові між собою права. Цю рівність слід розуміти як рівність прав однопорядкових суб'єктів, передбачених гл. 3 КПК України та положеннями низки інших законів України (наприклад, «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Між тим поняття «рівні права», «рівні обов'язки» не можна ототожнювати з поняттями «однакові права», «однакові обов'язки». Права чи обов'язки можуть бути різними залежно від того, у якому процесуальному статусі перебуває особа (прокурор, слідчий, підозрюваний, потерпілий тощо). Рівність прав (обов'язків) полягає у тому, що кожен з учасників кримінального провадження наділений правами і несе обов'язки, що відповідають його процесуальному становищу. А тому рівність усіх учасників перед законом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їх процесуальних прав, що покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників провадження. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. У зв'язку із цим становище конкретного учасника кримінального провадження не може бути покращено чи погіршено залежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших персональних характеристик будь-якої особи (ст. 7 КПК України).

Слід зазначити, що положення про рівність всіх перед законом і судом базується на міжнародних нормах і принципах, які виробили стандарти захисту прав і свобод людини та громадянина і в українському законодавстві. Такими міжнародними нормативно-правовими актами є: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про цивільні і політичні права від 16 грудня 1966 р., Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, що схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 р. і набрала чинності після підписання державами 4 січня 1969 р., Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 р., Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою та ін. [5, с. 124].

Український законодавець імплементував положення міжнародних правових актів щодо забезпечення прав і свобод людини в національне правове поле. Згідно із статтею 19 Закону України «Про міжнародні договори України» (від 29 червня 2004 року), якщо ратифікований міжнародний договір встановлює інші норми, ніж ті, що передбачені внутрішнім законодавством, застосуванню підлягають правила міжнародного договору. Цей принцип верховенства міжнародних норм є консолідованим і відображений у багатьох законах України, ухвалених протягом останніх років [10]. Отже, Україна, як повноправний член світової спільноти, визнала й конституційно закріпила загальновизнані міжнародні принципи та норми стосовно прав і свобод людини, зокрема принцип рівності всіх перед законом і судом.

Відповідно до положень міжнародно-правових актів про захист прав та основних свобод усі особи рівні перед судами. Користування правами та свободами, визнаними цими актами, повинно бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою: статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або іншої ознаки. Але, незважаючи на те що законодавством України, зокрема статтею 161 Кримінального кодексу, встановлено кримінальну відповідальність за обмеження процесуальних прав залежно від расової та національної ознак, практична реалізація засади рівності перед законом і судом не є бездоганною [13, с. 39].

Аналізуючи питання забезпечення рівності всіх перед законом, дослідник О. П. Васильченко пропонує умовну класифікацію законів на демократичні й недемокра-

тичні, якісні й неякісні, справедливі й несправедливі, реальні й фіктивні. На його думку, ключовим критерієм демократичності законів слугує повнота вираження волі народу. Це проявляється через широку участь населення та громадських організацій у законотворчості (на етапах підготовки, обговорення та прийняття законопроектів). Отже, закони, які приймаються без належної участі населення та всупереч його волі, визнаються недемократичними [2].

Серед недемократичних актів особливу увагу слід приділити «кон'юнктурним» законам, прийнятим у специфічній суспільно-політичній обстановці в інтересах окремих політичних сил, фінансово-промислових груп чи інших зацікавлених сторін.

Прикладом «кон'юнктурного» закону можна вважати нещодавню спробу Верховної Ради обмежити повноваження Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) та Національного антикорупційного бюро України (НАБУ). Така «кон'юнктурна» законодавча ініціатива визвала незадоволення громадського суспільства, породила багаточисельні мітинги в багатьох обласних містах в Україні та вивела на вулиці тисячі людей у Києві, Львові, Дніпрі й Одесі [3].

Під натиском громадськості Верховна Рада скасувала своє попереднє рішення, і 31 липня 2025 року Президент України підписав прийнятий Верховною Радою Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення повноважень Національного антикорупційного бюро України та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури», відновивши тим самим повноваження і незалежність САП та НАБУ в кримінальному процесуальному законодавстві [12].

Кожний суб'єкт у державі повинен займатися своєю справою. Не слід забувати, що для здійснення функцій досудового розслідування в боротьбі з фінансовими та корупційними правопорушеннями, нагляду за законністю, правосуддя щодо таких злочинів утворені спеціальні державні органи. Усунення їх, позбавлення відповідних прав у кримінальному процесі означає знищення державної складової у суто державній діяльності з протидії корупційним злочинам.

Ефективність законодавчого акта слід оцінювати у двох взаємопов'язаних аспектах: відповідність закону об'єктивним умовам суспільного життя та матеріально-ресурсна гарантованість його чинності. Вітчизняне законодавство частково не відповідає цим критеріям, що знижує його ефективність у забезпеченні конституційного принципу рівності всіх перед законом.

Якість прийнятих законів, а отже, і опосередковано реалізація принципу рівності, значною мірою залежать від дотримання законодавчих процедур, професійного рівня суб'єктів законодавчої ініціативи та прийняття, сумлінності законотворців та стабільності суспільних відносин. Неналежна підготовка та прийняття законів можуть призводити до включення до їхнього тексту «юридичних пасток»: недотримання вимог до форми й змісту нормативного акта, суперечливих положень, неточної термінології та помилок. Такі дефекти норм дають змогу зацікавленим сторонам використовувати законодавчі прогалини на власний розсуд, що безпосередньо сприяє порушенню конституційних принципів, включно з принципом рівності всіх перед законом. Оскільки закони регулюють суспільні відносини, законодавче регулювання має відповідати суспільному розвитку. Нестабільність суспільних відносин неминуче призводить до прийняття недовговічних, кон'юнктурних законів, які мають пристосовницький характер.

Не викликає сумнівів, що забезпечення конституційного принципу рівності всіх перед законом і судом можливе лише за умови прийняття якісних, послідовних законів. Закон і законність є взаємопов'язаними категоріями. У контексті кримінально-процесуального судочинства законність можна розглядати як правове положення, згідно з яким усі учасники провадження зобов'язані рівною мірою виконувати приписи кримінального процесуального закону.

У державі, яка прагне досягти статусу правової, суд повинен мати високий авторитет, бути владним, самостійним та істинно незалежним. Громадяни мають сприймати суд не як бюрократичну установу, а як реального гаранта їхніх прав і надійного захисника інтересів. Слабка правова охорона, вітйоваті, суперечливі законодавчі положення та навмисна судова тяганина лише створюють ілюзію правосуддя, дискредитуючи саму ідею судового захисту, а отже, і засаду рівності перед законом та судом.

На підставі проведеного дослідження можна сформулювати низку ключових **висновків**. По-перше, принцип рівності перед законом і судом має міжнародно-правову основу та ґрунтується на міжнародних нормах і принципах, які визначають стандарти дотримання та захисту прав і свобод людини; по-друге, уповноважені державні органи та посадові особи зобов'язані сумлінно керуватися засадою рівності, забезпечуючи однакове застосування положень закону до всіх суб'єктів, на яких він поширюється; по-третє, рівність суб'єктів кримінального провадження не означає наявності у всіх однакових прав. Це положення слід розуміти як рівність прав суб'єктів, які мають однаковий процесуальний статус. Таким чином, поняття «рівні права, обов'язки» не є тотожними поняттю «однакові права та обов'язки», оскільки обсяг прав та обов'язків диференціюється залежно від процесуального статусу особи (прокурор, підозрюваний, потерпілий, свідок тощо); по-четверте, рівність учасників судочинства не є абсолютною. Законом для окремих категорій осіб (неповнолітні, іноземці, особи у стані неосудності) передбачено додаткові правові гарантії дотримання їхніх прав і свобод, якими інші особи в цьому ж процесуальному статусі не користуються; по-п'яте, особи, які виконують важливі державні чи процесуальні функції (народні депутати, судді, адвокати, керівництво прокуратури, Уповноважений ВРУ з прав людини, керівники Рахункової палати), повинні мати додаткові гарантії у кримінальному провадженні, якщо воно стосується лише питань, пов'язаних із виконанням ними службових повноважень; по-шосте, рівність усіх учасників процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їхніх прав. Це покладає на суд обов'язок не надавати жодних переваг, не обумовлених законом, будь-якому з учасників; і останнє – якість прийнятих законів і рівність усіх перед законом і судом безпосередньо залежать від дотримання законодавчих процедур, професіоналізму законотворців та стабільності суспільних відносин. Законодавче регулювання має відповідати суспільному розвитку, а інакше закони будуть недовговічними та кон'юнктурними.

Список використаних джерел

1. Бінгем Т. Правовладдя / за заг. ред. С. Головатого ; пер. з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрюби ; передм. до укр. вид. С. Головатого. Київ, 2024. 212 с.
2. Васильченко О. П. Рівність громадян перед законом як засада демократичної, правової держави. *Право і громадянське суспільство* – електронне видання. 2014. № 2 (7). URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/itemlist/category/20-2014-2>
3. Верховна Рада ухвалила закон, який обмежує незалежність НАБУ і САП. Це вивело на вулиці тисячі людей. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/parlament-ukhvalyv-zakon-obmezhuje-nezalezhnist-nabu-i-sap/33480793.htm>.
4. Дерев'яно М. І. Засада рівності перед законом і судом: окремі питання правової природи. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»* 2024. С. 606–611. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311301/302528>.
5. Коваль Т. В. Лубко І. М. Стандарти професійної діяльності юристів у документах Ради Європи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 122–126.
6. Конституційний Суд визнав Закон «Про внесення змін до ст. 80 Конституції України» (щодо недоторканості народних депутатів України) конституційним. URL: <https://pravo.org.ua/konstytutsijnij-sud-vyznav-zakon-pro-vnesennya-zmin-do-statti-80-konstytutsiyi-ukrayiny-shhodo-nedotorkannosti-narodnyh-deputativ-ukrayiny-konstytutsijnym-analiz-vid-ekspertiv-tsppr/>.
7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
9. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : постановою Пленуму Верховного суду України від 24.10.2003 № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03#Text>.
10. Проміжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
12. Рада ухвалила закон щодо відновлення незалежності НАБУ та САП. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-nabu-sap/33490936.html>.
13. Цебенко С. Б. Рівність громадян перед законом та судом у практиці Європейського суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 38–40. URL: https://lsei.org.ua/9_2021/9.pdf.

References

1. Binhem, T. (2024) *Pravovladdya* [The rule of law]. Za zah. red. S. Holovatoho; per. z anhli. V. Kastelli ta D. Shkroby; peredm. do ukr. vyd. S. Holovatoho. Kyiv. 212 p. [in Ukr.].
2. Vasylenko, O. P. (2014) *Rivnist hromadyan pered zakonom yak zasada demokratychnoyi, pravovoyi derzhavy* [Equality of citizens before the law as a basis of a democratic, legal state. Law and civil society]. *Pravo i hromadyanske suspilstvo – elektrone vydannya*, 2 (7). Retrieved from: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/itemlist/category/20-2014-2> <http://lcslaw.knu.ua/index.php/itemlist/category/20-2014-2> [in Ukr.].
3. Verkhovna Rada ukhvalyla zakon, yakyy obmezhuje nezalezhnist NABU i SAP. Tse vyvelo na vulytsi tysyachi lyudey [The Verkhovna Rada adopted a law that limits the independence of the NABU and the SAPO. This brought thousands of people to the streets]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/parlament-ukhvalyv-zakon-obmezhuje-nezalezhnist-nabu-i-sap/33480793.htm> [in Ukr.].
4. Derevyanko, M. I. () 2024 *Zasada rivnosti pered zakonom i sudom: okremi pytannya pravovoyi pryrody* [The principle of equality before the law and the court: some issues of a legal nature]. *Elektronne naukovye vydannya "Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo"*. P. 606–611. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/311301/302528> [in Ukr.].
5. Koval, T. V. Lubko, I. M. (2024) *Standarty profesiynoyi diyalnosti yurystiv u dokumentakh Rady Evropy* [Standards of professional activity of lawyers in documents of the Council of Europe]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi*, 5, 122–126 [in Ukr.].
6. Konstytutsiynyy Sud vyznav Zakon “Pro vnesennya zmin do st. 80 Konstytutsiyi Ukrayiny” (shchodo nedotorkanosti narodnykh deputativ Ukrayiny) konstytutsiynym [he Constitutional Court recognized the Law “On Amendments to Art. 80 of the Constitution of Ukraine” (regarding the inviolability of people’s deputies of Ukraine) constitutional]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/konstytutsiyniy-sud-vyznav-zakon-pro-vnesennya-zmin-do-statti-80-konstytutsiyi-ukrayiny-shchodo-nedotorkannosti-narodnyh-deputativ-ukrayiny-konstytutsiynym-analiz-vid-ekspertiv-tsppr/> [in Ukr.].
7. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. Prynyata na pyatyi sesiyi Verkhovnoyi Rady Ukrayiny 28.06.1996. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukr.].
9. Pro zastosuvannya zakonodavstva, yake zabezpechuye pravo na zakhyst u kryminalnomu sudochynstvi [On the application of legislation ensuring the right to protection in criminal proceedings]. *Postanovaplenumu Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 24.10.2003 № 8*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-03#Text> [in Ukr.].
10. Pro mizhnarodni dohovory Ukrayiny [On international treaties of Ukraine]. *Zakon Ukrayiny vid 29.06.2004*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> [in Ukr.].
11. Pro sudoustriy i status suddiv [On the judicial system and the status of judges]. *Zakon Ukrayiny vid 02.06.2016*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukr.].
12. Rada ukhvalyla zakon shchodo vidnovlennya nezalezhnosti NABU ta SAP [The Rada adopted a law on the restoration of the independence of the NABU and the SAPO]. *Radio Svoboda*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rada-nabu-sap/33490936.html> [in Ukr.].

13. Tsebenko, S. B. (2021) Rivnist hromadyan pered zakonom ta sudom u praktytsi Yevropeyskoho sudu z prav lyudyiny [Equality of citizens before the law and the court in the practice of the European Court of Human Rights]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*, 9, 38–40. Retrieved from: https://lsej.org.ua/9_2021/9.pdf [in Ukr.].

ABSTRACT

Volodymyr Fedchenko. The principle of equality before the law and the court: certain aspects of compliance in the criminal justice system of Ukraine

The article examines certain issues of compliance with the principle of equality before the law and the court in the criminal justice system of Ukraine. It is noted that this principle is not absolute for a certain category of persons involved in criminal proceedings, and the legislation provides for additional legal guarantees for the observance of their rights and freedoms (minors, persons who were or are insane, foreigners, certain categories of officials, etc.). At the same time, the equality of subjects of criminal proceedings before the law and the court does not mean at all that they all have the same rights. This equality should be understood as the equality of rights of subjects with the same procedural status. Accordingly, the concepts of “equal rights, obligations” are not identical to the concept of “equal rights and equal obligations.” It is emphasized that the provision on the equality of all before the law and the court is based on international legal standards, but the implementation of the principle of equality before the law and the court in practice is not flawless. The quality of adopted laws and the equality of all before the law and the court also depend, not least, on compliance with legislative procedures, the professional level and integrity of the legislator himself, as well as on the stability of social relations. The principle of equality of all participants in the process before the law and the court should provide for a single legal regime for criminal proceedings, which ensures the implementation of their procedural rights, and imposes on the court the obligation not to grant any advantages not stipulated by law to any of the participants in the criminal proceedings. And the very quality of adopted laws and the equality of all before the law and the court depend, not least, on compliance with legislative procedures, the professional level of the legislator, as well as on the conscientiousness of the lawmakers themselves and the stability of social relations.

Proposals are made to improve compliance with the principle of equality before the law and the court.

Key words: *principles, criminal proceedings, victim, suspect, accused, court, judge, judicial proceedings, criminal procedural norms, law, international standards, right.*

Надійшла до редакції: 01.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.14:343.322

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-21>

Аліна ВІТКАЛОВА

слідчий

(Головне слідче управління Національної поліції України,

м. Київ, Україна)

alinayablonskaya@i.ua

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДОКАЗУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОРМАТИВНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ ВЕКТОРИ

У статті здійснено комплексний аналіз проблеми добровільності як кримінально-правової ознаки колабораційної діяльності на етапі досудового розслідування. Автор наголошує, що термін «добровільність» має ключове значення для правильної кваліфікації злочинів, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу України, оскільки відображає усвідомлену волю суб'єкта, вільну від будь-якого фізичного чи психічного примусу. На основі дослідження змісту диспозицій статті й аналізу практики її застосування доведено, що чинне формулювання не завжди узгоджується з положеннями статей 39 і 40 КК України, які виключають кримінальну відповідальність у випадках дії під примусом.

Автор аргументує необхідність законодавчого уточнення складу злочину, зокрема пропонує виключити термін «добровільність» як кваліфікуючу ознаку, аби усунути суперечності між нормами КК України. Окрему увагу приділено необхідності конкретизації складу злочину у сфері пропаганди й господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором відповідно до принципу юридичної визначеності.

Результатом дослідження є розроблення пропозицій щодо вдосконалення кримінально-правових норм, спрямованих на підвищення ефективності доказування колабораційної діяльності й узгодження її кваліфікаційних характеристик із загальними принципами кримінального права України.

Ключові слова: колабораціонізм, доказування, добровільність учинення злочину, досудове розслідування, зброяна агресія.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. На сучасному етапі становлення правової системи українського суспільства кричущими є проблеми, пов'язані із забезпеченням протидії російській агресії, оскільки вона містить загрозу не лише для кожного громадянина чи особи, а й для державного ладу й територіального устрою країни, що логічно ставить під сумнів безпеку всього українського суспільства загалом. Агресія РФ проти України, яка триває з лютого 2014 року, призвела до окупації значної території України. Із цього часу в Україні все більшого поширення набуває явище колабораціонізму, яке є своєрідною формою державної зради та беззаперечною загрозою для безпекового середовища в Україні.

На всіх етапах становлення інституції прав і свобод людини та громадянина важливим є чітке визначення пріоритетів та утвердження розуміння, що вони є основоположними, вихідними орієнтирами при формуванні будь-якої державної політики чи державницького процесу. Загалом питання збройної агресії привнесло чимало проблем у правозастосовну практику, чільне місце серед яких займає протидія такому соціальному феномену, як колабораційна діяльність, котрий визначається Кримінальним кодексом України (далі – КК України) як кримінальне правопорушення.

Актуальність теми підтверджується й статистичними даними. Так, за період дії воєнного стану, з 24.02.2022, слідчими Національної поліції України розпочато понад

150 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, із них за статтею 111-1 КК України – 4 410. За вчинення окремих видів злочинів, пов'язаних зі збройним конфліктом, з 24.02.2022 особам повідомлено 3 960 підозр, із них за статтею 111-1 КК України – 1 709 підозр [4].

Відповідно до результатів дослідження, проведеного NGL.media, з виявлення колаборантів, останні виявили понад 1500 українців, які стали колаборантами. Українські громадяни очолили понад тисячу окупаційних муніципальних структур, а їхня частка сягає майже 95%. Також серед майже двох тисяч керівників різних установ на окупованій території 87% становлять українці. Усі вони, щоб отримати чи зберегти за собою бажану посаду, свідомо пішли на співпрацю з ворогом і стали колаборантами [6].

Саме тому дослідження актуальних питань доказування колабораційної діяльності займає чи не найважливіше місце в структурі юридичних знань і належне наукове опрацювання відповідних проблем, може сприяти формуванню шляхів удосконалення всіх без винятку юридичних механізмів, що використовуються в досудовому розслідуванні відповідної категорії кримінальних правопорушень і безпосередньо в процесі доказування, що є серед них найважливішим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Теоретичні пошуки в галузі криміналістичної методики та кримінально-процесуального доказування за зазначеним напрямом здійснювали А. Антошук, І. Вигівський, О. Галаган, В. Дрозд, І. Дубівка, В. Зарубей, В. Кікінчук, В. Луговий, М. Макаров, І. Пиріг, Д. Письменний, А. Саковський, О. Старенький, О. Таран, О. Татаров, Л. Удалова, О. Хабло, М. Цуцкірідзе, С. Чернявський, Ю. Черноус, А. Шевчишен, Ю. Шепітько, Д. Шумейко О. Юхно й ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проте швидкоплинність соціально-правових процесів, законодавча динаміка та низка безпекових обставин системно актуалізують питання доказування колабораційної діяльності й зумовлюють потребу постійного наукового пошуку розв'язання проблем правозастосування.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є надання змістової й структурованої характеристики особливостям доказування колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, визначеного КК України.

Поставлена мета зумовила необхідність розв'язання низки дослідницьких завдань, серед яких, зокрема, такі: характеристика підходів до визначення змісту й сутності поняття колабораційної діяльності із соціальної, моральної та юридичної точок зору; формування теоретико-правової й прикладної конструкції щодо проблемних питань, які виникають під час правозастосування кримінального та кримінального процесуального законодавства в доказуванні колабораційної діяльності; визначення основних кроків щодо спроб урегулювання визначених проблем у нормативно-правовий чи організаційно-управлінський спосіб.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «колабораціонізм» (від франц. collaboration – співпраця) досить часто вживається в історичній літературі для означення добровільної співпраці (на противагу вимушеній праці) окремих груп чи прошарків населення окупованих територій з окупантами [3].

Законодавець лише у 2022 році, після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну, Законом України від 03.03.2022 № 2108-IX доповнив КК України новою статтею 111-1 (Колабораційна діяльність), якою встановлено кримінальну відповідальність за співпрацю з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській і трудових сферах.

Однак сьогодні в законодавстві України відсутній базовий нормативно-правовий акт, який би визначав правові й організаційні засади державної політики щодо колабораціонізму, а тлумачення й форми прояву колабораційної діяльності здійснюється виходячи зі змісту положень статті 111-1 КК України.

Незважаючи на те що колабораціонізм як явище, характерне для окупованих територій, і така діяльність полягає в усвідомленій співпраці з ворогом і спрямована на шкоду державі або її громадянам, колабораціонізм може здійснюватися не лише населенням окупованих територій, а й тими, хто перебуває на підконтрольній державі території.

Наприклад, за даними Служби безпеки України, «поблизу міста Одеса затримано колаборантку, яка поширювала фейки про Сили безпеки й оборони та вихваляла президента рф у соціальних мережах. Остання за вказівкою ворога адмініструвала Телеграм-канал у якому дискредитувала призов на військову службу у ЗСУ та закликала українців ухилитися від мобілізації. Також вона популяризувала кремлівський режим та окупаційні угруповання рф, які воюють проти нашої держави. Перед публікацією деструктивного контенту колаборантка погоджувала його з представником російської спецслужби, від якого отримувала перелік актуальних тем, які мала «підсвічувати» через підконтрольний інформаційний ресурс. За співпрацю з окупантами жінка отримувала від них «гонорар». Їй повідомлено про підозру за ч. 6 ст. 111-1, ч. 1 ст. 114-1 КК України» [7].

Також Службою безпеки України встановлено «власника декількох підприємств у місті Бердянськ, який після захоплення міста почав співпрацювати з окупантами, зокрема постачав російським компаніям пісок, щебінь та цемент для будівництва фортифікаційних споруд на південному фронті. Згодом колаборант виїхав до Києва, звідки продовжив керувати незаконним бізнесом у тимчасово окупованій частині Запорізької області. Для цього він залишив там повний склад свого топменеджменту та налагодив з ними дистанційний режим комунікації. Саме за вказівкою колаборанта його підлеглі у Бердянську «перереєстрували» підконтрольні місцеві підприємства за російським «законодавством», після чого почали регулярно поповнювати бюджет країни-агресора у вигляді сплати до нього «податків». Останньому повідомлено про підозру за ч. 4 ст. 111-1 КК України» [8].

Важливо зазначити, що у Верховній Раді України робота за вказаним напрямом велася й у 2017 році: зареєстровано проекти законів України «Про заборону колабораціонізму» (від 09.03.2017 реєстр. № 6170) і «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду)» (від 20.12.2017 реєстр. № 7426), метою яких була заборона колабораціонізму в усіх його формах і встановлення кримінальної відповідальності за співпрацю з російською окупаційною владою в АР Крим, місті Севастополі й на тимчасово невідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей. Однак ці законодавчі ініціативи не знайшли підтримки й у серпні 2019 року законопроекти були відкличані.

Надалі до прийняття Законів України від 03.03.2022 № 2107-IX і № 2108-IX у Верховній Раді України було зареєстровано проекти законів України від 06.12.2019 реєстр. № 2549 і від 23.02.2021 реєстр. № 5135. Вищевказане додатково підтверджує актуальність, а також необхідність законодавчого закріплення «колабораціонізму» й надання правової оцінки для визначення того, яка співпраця (взаємодія) з ворогом не тягне кримінальної відповідальності, а яка утворює підставу її настання.

Водночас велика кількість законодавчих ініціатив, зареєстрованих у Верховній Раді України після прийняття Закону України від 03.03.2022 № 2108-IX, свідчить про необхідність удосконалення інституту колабораційної діяльності, проте такі зміни мають бути комплексними, з метою дотримання категорії «якості закону», яка є складником принципу верховенства права та гарантією застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону.

Як зазначено вище, явище колабораціонізму як виду діяльності нині є недостатньо дослідженим. Так, крізь призму соціології його всебічно схарактеризовано, проте, з огляду на віднесення цього діяння до категорії кримінально протиправних, воно потребує додаткового вивчення в контексті кримінального законодавства, зокрема формування методики його досудового розслідування [10]. Стосовно окресленої проблематики О. Гончаренко зауважує, що власне поняття колабораціонізму як соціального явища виникло у Франції й означало співпрацю населення або громадян держави з ворогом. У радянський період ця тематика належала до однієї із заборонених, адже в разі її активного вивчення ставилася під сумнів широко розповсюджена теза про морально-політичну єдність радянського суспільства. Питання співпраці з ворогом розглядалося здебільшого в контексті «зради батьківщини» та «пособництва» й відображено в тогочасному радянському кримінальному законодавстві. У радянській історичній науці термін «колабораціонізм» уживали переважно для пояснення питання співпраці з гітлерівцями у військово-політичній сфері в країнах Західної Європи [2].

Поняття «якість закону» (quality of law) або «принцип зрозумілих правил» (understandable rules) охоплює собою характеристики відповідного акта законодавства, як, зокрема, чіткість, точність, недвозначність, зрозумілість, узгодженість, доступність, виконуваність, передбачуваність і послідовність. Ці характеристики стосуються як положень будь-якого акта (норм права, які в ньому містяться), так і взаємозв'язку такого акта з іншими актами законодавства такої ж юридичної сили.

У Дослідженні Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія; Venice Commission) під назвою «Мірило правовладдя» («Rule of law checklist», розробленому й затвердженому на 106-й пленарній сесії 11–12 березня 2016 року) «передбачуваність» означає не лише те, що приписи акта права мають бути проголошеними ще до їх імплементації, а й те, що вони мають бути передбачуваними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю й зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними [1].

Крім того, у Дослідженні міститься висновок, що поняття «якість закону», зокрема, охоплює два складових елементи:

- передбачуваність актів права (чи наслідки приписів права є передбачуваними? чи укладено акти права в зрозумілий спосіб? чи вказує нове законодавство чітко на те, що попередньо ухвалене (і яке саме) законодавство скасовано або змінено? чи зміни інкорпоровано до зведеної версії приписів актів права, припустимої для суспільства?);
- сталість і послідовність приписів права (чи є приписи актів права сталими та послідовними? чи є приписи актів права сталими настільки, що вони зазнають змін лише за належного попередження про це? чи є їх застосування послідовним?) [1].

З-поміж причин, що свідчать про необхідність удосконалення інституту колабораційної діяльності, варто виділити громіздкість за обсягом статті 111-1 КК України й надмірну перевантаженість нормативними приписами, що призводитиме не лише до ускладнень під час унесення до неї наступних змін і доповнень, а й істотно ускладнить її застосування на практиці.

Аналіз рішень суду в справах за статтями 111-1, 111-2 КК України, а також інтерв'ю з фахівцями у сфері права (співробітниками правоохоронних органів, суддями, адвокатами) дають змогу виокремити такі особливості проваджень у справах щодо вчинення колабораційної діяльності й пособництва державі-агресору: нечіткість формулювань у статтях 111-1 та 111-2 КК України, що допускають широке тлумачення кваліфікуючих ознак злочинів; нечітке розмежування складів і кваліфікації дій, які можуть підпадати під колабораційну діяльність або пособництво державі-агресору, від інших складів злочинів; відсутність пріоритетизації справ; переважне обрання тримання під вартою як запобіжний захід підозрюваному на етапі досудового слідства; обвинувальний ухил у справах щодо колабо-

раційної діяльності й відповідні стандарти доказування; питання співмірності порушення та покарання; суспільний тиск на систему правосуддя [9].

Акцентувати увагу варто й на складності розмежування правопорушень, передбачених статтями 111, 111-2 і 436-2 КК України, від порушень зі статті 111-1 КК України.

Аналіз слідчої практики засвідчив, що склад злочину, передбаченого ч. 4 статті 111-1 КК України, потребує розмежування зі статтею 111-2 КК України. Так, ч. 4 статті 111-1 КК України передбачає відповідальність за дії суб'єкта кримінального правопорушення, що виразилися в передачі матеріальних ресурсів або провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Однак у разі встановлення слідчим під час досудового розслідування факту добровільності щодо передачі матеріальних ресурсів кримінальне провадження цілком імовірно потребуватиме перекваліфікації, оскільки диспозиція статті 111-2 КК України безпосередньо передбачає умисні дії суб'єкта кримінального правопорушення, учинені шляхом добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

Крім того, на нашу думку, така діяльність як саме «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора» потребує уточнення в примітці до статті. Оскільки санкції ч. 4 статті 111-1 і статті 111-2 КК України є суттєво різними [5] та одночасно стосуються матеріальних ресурсів, це питання потребує врегулювання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, на підставі проаналізованих даних і позицій учених і дослідників, що продемонстровано в статті, варто звернути увагу на низку теоретико-прикладних і практико орієнтованих висновків, реалізація та подальше врахування в діяльності яких, на нашу думку, призведе до оптимізації функціонування цього механізму, а саме:

1) прийняття базового нормативно-правового акта, який би визначав правові й організаційні засади державної політики щодо колабораціонізму, дасть змогу створити належну нормативну основу для справедливої кримінально-правової оцінки, яка з-поміж іншого передбачала б установлення межі для максимально безпомилкового визначення караності того чи іншого акта колабораційної поведінки;

2) з метою дотримання категорії «якості закону» зміни до законодавства України, у тому числі КК України, мають бути комплексними для врахування прогалів, що існують або виникають унаслідок прийняття змін, які мають несистемний характер і не спрямовані повною мірою на вирішення наявних проблем;

3) вважаємо за доцільне розглянути питання стосовно внесення змін до статті 216 (Підслідність) КПК України, визначивши альтернативну підслідність здійснення досудового розслідування кримінального правопорушення за статтею 111¹ КК України, передбачивши, що в кримінальних провадженнях щодо зазначеного кримінального правопорушення досудове розслідування здійснюється слідчим того органу, який розпочав досудове розслідування.

Указане пов'язується зокрема з тим, що слідчі Національної поліції, як і слідчі Служби безпеки України, максимально задіяні в цьому процесі, зокрема в проведенні якісного й повного розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із збройним конфліктом, незважаючи на те що, за кримінальним процесуальним законодавством України, злочини проти основ національної безпеки України прямо не підслідні Національній поліції, однак саме слідчі поліції першими виїжджають на місця вчинення кримінальних правопорушень і реагують на всі виклики й повідомлення.

Список використаних джерел

1. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судово-юридична газета*. 2020. 21 жовт. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu?fbclid=IwAR3dvDKqG_ggxGSi5BBTHuBHM0eNwAM2xJlBy4L4ZsCBpyaU_RIVf14_771.
2. Гончаренко О. Проблеми інституційного визначення терміна колабораціонізму, його видів та ознак у сучасній вітчизняній історіографії. *Військово-історичний меридіан*. 2019. Вип. 1(23). С. 5–25.
3. Енциклопедія історії України / Інститут історії України Національної академії наук. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ciu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kolaboracionizm.
4. Єдиний звіт про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Наші зрадники. *Незалежний антикорупційний центр NGL.media*. URL: <https://ngl.media/2023/09/28/nashi-zradniki/>.
7. СБУ затримала соратницю Шарія, яка через ворожі ПІСО намагалась зірвати мобілізацію в Україні. *Офіційний канал Служби безпеки України*. URL: <https://t.me/SBUkr/11675>.
8. СБУ затримала у Києві колаборанта, який постачав рашистам будматеріали для виробництва «зубів дракона». *Офіційний канал Служби безпеки України*. URL: <https://t.me/SBUkr/11604>.
9. Синюк О., Луньова О. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: практика застосування законодавства та перспективи його удосконалення : аналіт. звіт / ред. Д. Свиридова ; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 69 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf.
10. Скічко І.А. Колабораціонізм як багатоаспектний правовий феномен. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ : НДІ публічного права. 2023. С. 39–41.

References

1. Bernazyuk, Ya. (2020) Katehoriya «yakist' zakonu» yak skladova printsypu verkhovenstva prava ta harantiya zastosuvannya sudom naybil'sh spriyatlyvoho dlya osoby tlumachennya zakonu [The category of “quality of law” as a component of the principle of the rule of law and a guarantee of the application by the court of the most favorable interpretation of the law for the individual]. *Sudovo-yurydychna hazeta*. 21 zhovt. Retrieved from: https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naybilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu?fbclid=IwAR3dvDKqG_ggxGSi5BBTHuBHM0eNwAM2xJlBy4L4ZsCBpyaU_RIVf14_771 [in Ukr.].
2. Honcharenko, O. (2019) Problemy instytutsiynoho vyznachennya termina kolaboratsionizmu, yoho vydiv ta oznak u suchasniy vitchyznaniy istoriohrafiiy [Problems of institutional definition of the term collaborationism, its types and signs in modern domestic historiography]. *Viy's'kovo-istorychnyy merydian*, iss. 1 (23), pp. 5–25 [in Ukr.].
3. Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [Encyclopedia of the History of Ukraine]. *Instytut istoriyi Ukrayiny Natsional'noyi akademiyi nauk*. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=ciu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kolaboracionizm [in Ukr.].
4. Yedynyuy zvit pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya [Unified report on registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation]. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukr.].
5. Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny vid 05.04.2001 [Criminal Code of Ukraine of 05.04.2001]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukr.].
6. Nashi zradnyky [Our traitors]. *Nezalezhnyy antykoruptsiynyy tsentr NGL.media*. Retrieved from: <https://ngl.media/2023/09/28/nashi-zradniki/> [in Ukr.].

7. SBU zatrymala soratnytsyu Shariya, yaka cherez vorozhi IPSO namahalas' zirvaty mobilizatsiyu v Ukraini [SSU detained Shariy's comrade, who tried to disrupt mobilization in Ukraine through hostile IPSOs]. *Ofitsiynny kanal Sluzhby bezpeky Ukrainy*. Retrieved from: <https://t.me/SBUkr/11675> [in Ukr.].

8. SBU zatrymala u Kyievi kolaboranta, yakyy postachav rashystam budmaterialy dlya vyrobnytstva «zubiv drakona» [SBU detained a collaborator in Kyiv who supplied building materials to rashists for the production of “dragon teeth”]. *Ofitsiynny kanal Sluzhby bezpeky Ukrainy*. Retrieved from: <https://t.me/SBUkr/11604> [in Ukr.].

9. Synyuk, O., Lun'ova, O. (2023) Kolaboratsiyna diyal'nist' i posobnytstvo derzhavi-ahresoru: praktyka zastosuvannya zakonodavstva ta perspektyvy yoho udoskonalennya [Collaboration and aiding the aggressor state: practice of applying legislation and prospects for its improvement] : analit. zvit. / red. D. Svyrydova ; Tsentr prav lyudyny ZMINA. Kyiv, 69 p. Retrieved from: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/10/colaboration_web_ukr-1.pdf [in Ukr.].

10. Skichko, I.A. (2023) Kolaboratsionizm yak bahatoaspektnyy pravovyy fenomen [Collaboration as a multi-faceted legal phenomenon]. *Pravovi problemy suchasnosti ta naukovi pidkhody do yikh vyrishennya : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, 25–26 sich. 2023 r.)*. Kyiv : NDI publichnoho prava. S. 39–41 [in Ukr.].

ABSTRACT

Alina Vitkalova. Topical issues of proving collaborative activity: normative and social vectors

The article provides a comprehensive analysis of the concept of voluntariness as a criminal-law characteristic of collaboration activity at the stage of pre-trial investigation. The author emphasizes that the term “voluntariness” plays a crucial role in the qualification of crimes under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, as it reflects the conscious will of the perpetrator free from any physical or psychological coercion. Based on the analysis of the article's provisions and practical application, it is argued that the current legislative wording is inconsistent with Articles 39 and 40 of the Criminal Code, which exclude criminal liability for actions committed under coercion.

The study substantiates the necessity of amending the existing legal framework by excluding “voluntariness” as a qualifying feature in order to eliminate contradictions within the Criminal Code. It is also proposed to classify offenses under Parts 1 and 2 of Article 111-1 as serious crimes, which would enable the use of covert investigative actions in accordance with Article 246 § 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. The author further stresses the importance of clearly defining the elements of offenses related to propaganda and economic cooperation with the aggressor state, in line with the principle of legal certainty.

Additionally, the article justifies the need for systematic and consistent use of the term “voluntariness” in the criminal-law context. Arbitrary application of this concept can lead to ambiguity in interpretation and hinder the process of proving the corpus delicti, particularly in cases involving individuals from temporarily occupied territories. The author argues that legislative precision and internal consistency are essential to ensuring fairness, legality, and individualization of criminal responsibility, thereby preventing misclassification or misuse of legal norms in practice.

The research results in a set of practical recommendations aimed at improving the legal regulation of collaborative activity, strengthening the evidentiary process in criminal proceedings, and ensuring consistency between the substantive and procedural norms of Ukrainian criminal law. The findings are relevant for investigators, prosecutors, and scholars specializing in crimes against the foundations of national security.

Key words: *collaborationism, evidence, voluntariness of a crime, pre-trial investigation, armed aggression.*

Надійшла до редакції: 29.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

КУЛЬТУРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ОСВІТНЬО-ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВОТВОРЕННЯ І ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

УДК 159.9:316.4:37.015

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-22>

Аріф ГУЛІЄВ

доктор юридичних наук, професор
заслужений працівник освіти України
(Київський університет інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
м. Київ, Україна)
arifguliyev@ukr.net

Марія РОЗОВА

дослідниця у сфері крос-культурної психології та культурології
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)
mariarozova888@gmail.com

ІЛЮЗІЯ ПЕРСПЕКТИВНОСТІ ЯК ФАКТОР ІДЕАЛІЗАЦІЇ ПАРТНЕРА: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається феномен ілюзії перспективності в романтичних стосунках на прикладі кейсу міжкультурної взаємодії молодих людей із різних соціокультурних середовищ. Крізь призму теорій когнітивних викривлень (А. Бек, Д. Канеман), психології Я (Г. Когут) і теорії прив'язаності (Дж. Боулбі, М. Айнсворт) аналізуються механізми ідеалізації партнера, що базуються на символічних ознаках статусу та соціальних проєкціях. Використано якісний контент-аналіз рефлексивного щоденника, спостережень та емоційно-поведінкових інтервенцій. Дослідження демонструє, що ілюзія перспективності є результатом взаємодії унікаючих стилів прив'язаності, нарцисичних захисних стратегій і соціокультурних стереотипів, що створюють когнітивно-емоційний дисонанс і підтримують маніпулятивні патерни в стосунках. Результати акцентують важливість мультикультурного контексту для розуміння динаміки міжособистісних взаємодій і розроблення психологічних інтервенцій.

Ключові слова: ілюзія перспективності, когнітивні викривлення, стиль прив'язаності, нарцисизм, міжкультурні стосунки, соціальний паразитизм, якісний контент-аналіз, емоційно-поведінкові інтервенції.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасному світі, де романтичні стосунки дедалі частіше формуються на перетині віртуального спілкування, міжкультурного обміну та мобільності молоді, актуалізується проблема когнітивних викривлень у міжособистісному сприйнятті. Особливо

© Аріф Гулієв, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0150-533X>

© М. Розова, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-8746-9153>

поширеним є феномен ідеалізації потенційного партнера, який ґрунтується не так на реальних рисах чи поведінці, як на уявленнях, очікуваннях і культурно зумовлених символічних маркерах перспективності. Один із таких когнітивних сценаріїв – так звана ілюзія перспективності, коли суб'єкт приписує іншій особі гіпотетичну здатність до високих досягнень, емоційної зрілості або життєвої успішності, не маючи на те об'єктивних підстав. Цей процес часто активується в контексті міжкультурних стосунків, наприклад, у середовищах академічної мобільності або під час міжнародних конференцій, де наявна асиметрія паспортного, мовного або соціального капіталу.

Соціокультурний контекст таких взаємодій охоплює низку факторів, зокрема паспортну ієрархію, де громадянство країн із високим рівнем розвитку (developed countries), таких як держави Європейського Союзу, англомовні країни й інші індустриально розвинені держави, автоматично підвищує символічну цінність особи. Ці країни часто належать до так званої «Глобальної Півночі» або «центральної країн» світової системи (core countries), які мають колосальний вплив на світову економіку та культуру. Крім того, пострадянський романтичний наратив, що ідеалізує «іноземця» як символ соціального піднесення або нового життя, суттєво впливає на сприйняття партнера. Не менш важливим є академічне середовище, яке, незалежно від реального рівня компетентності учасників, створює ефект інтелектуальної елітарності, що також слугує фактором ідеалізації. У такому середовищі нерідко виникають романтичні прив'язаності, що ґрунтуються на проєкціях, ідеалізаціях і помилкових інтерпретаціях соціальних сигналів. Проблема полягає в тому, що в реальних взаємодіях, за межами короткотривалих академічних подій, ці очікування часто не витримують перевірки, що призводить до емоційного розчарування, фрустрації або ж використання одного з партнерів в інструментальних цілях.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Ідеалізація партнера – це психологічний механізм, за яким суб'єкт приписує іншій людині позитивні якості, що можуть не відповідати реальності. У психоаналітичній традиції (З. Фройд, О. Кернберг) ідеалізація розглядається як одна з форм захисту від внутрішнього конфлікту, пов'язаного з амбівалентністю об'єкта: любов і ворожість співіснують, однак витіснення негативу формує ідеалізований образ. За теорією об'єктних стосунків, ідеалізація слугує способом підтримки стабільності через емоційну опору на партнера. У когнітивній психології ідеалізація трактується як похідне когнітивних викривлень. Схильність до перебільшення позитивних рис партнера корелює з потребою в прив'язаності, страхом самотності, соціальною тривожністю. Ідеалізоване уявлення може виконувати функцію регуляції самооцінки, особливо в умовах емоційної вразливості. Аарон Бек у когнітивній теорії депресії описує специфічні викривлення мислення, що стосуються самого себе, світу й майбутнього (так звана когнітивна тріада). У міжособистісному контексті ці викривлення призводять до ірраціональних очікувань, надмірної генералізації, персоніфікації або чорно-білого мислення. Альберт Елліс акцентує на ролі ірраціональних переконань, які стають основою для емоційної дисфункції в стосунках: наприклад, віра в те, що партнер має бути «рятівником» або «героєм». Деніел Канеман, лауреат Нобелівської премії, у дослідженнях показав, що людина схильна покладатися на евристичні – ментальні «короткі шляхи», які часто призводять до систематичних помилок у судженнях. У контексті романтичних стосунків це може проявлятися у фокусі на поверхневих атрибутах (паспорт, освіченість, мовні здібності), які використовуються як сурогати справжньої цінності. Гайнц Когут зробив значний внесок у розвиток концепції «психології Я» (self psychology). Він розглядав нарцистичну структуру особистості як форму захисту, що виникає у відповідь на емоційне знецінення або нестачу емпатійного об'єкта в дитинстві. Нарцистичні особистості створюють *грандіозне Я*, яке потребує постійного зовнішнього підживлення у формі захоплення, компліментів, визнання. У стосунках така особа схильна до маніпуляцій, гіперсамопрезентації, псевдоемоційності – усе це стратегія компенсації глибинної вразли-

вості. У випадку описаного кейсу можна припустити, що чоловік, учасник дослідження, використовував псевдоінтелектуальні та культурні сигнали (поліглотизм, академічність, закордонне походження) як частину захисного нарцисичного фасаду. Джон Боулбі й Мері Айнсворт описали прив'язаність як базову форму емоційного зв'язку, що формується в ранньому дитинстві й має трансфер у доросле життя. Унікальний тип прив'язаності характеризується емоційною дистанцією, недовірою до стосунків, схильністю уникати інтимності. Водночас інструментальна прив'язаність (неологізм у цій роботі) може виникати як форма утилітарного використання партнера без глибокої емоційної участі – з метою отримання житла, їжі, безкоштовного сервісу чи психологічної підтримки. Саме така інструменталізація виявляється у випадках, коли один із партнерів обирає позицію емоційного паразита, апелюючи до співчуття або романтичного потенціалу, не пропонуючи натомість взаємного ресурсу.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. У літературі поняття соціального паразитизму переважно пов'язано з економічною або трудовою експлуатацією. Однак у міжособистісному контексті існує форма емоційного паразитизму, коли один з учасників стосунків отримує емоційну підтримку, увагу, матеріальні ресурси чи навіть інтимну близькість, не забезпечуючи взаємного енергетичного або психоемоційного обміну. Часто це прикривається фальшивими проявами закоханості або перспективними обіцянками. У випадку досліджуваного кейсу паразитизм не лише емоційний, а й символічний: об'єкт експлуатує символи романтичної перспективи, не маючи реальної наміру до розвитку стосунків чи інвестицій у партнера. Ідея «романтичної проєкції» ґрунтується на психоаналітичному механізмі перенесення, коли суб'єкт бачить у партнері не його самого, а *власні уявлення, потреби та фантазії*. У міжкультурному контексті (особливо в ситуаціях «центр-периферія») це набуває специфічних рис: іноземець автоматично асоціюється із соціальним прогресом, кращим майбутнім, вищим рівнем розвитку. Така проєкція може відбуватися й за відсутності емпіричних підтверджень перспективності партнера.

Жінки з країн пострадянського простору часто соціалізовані в романтичній традиції, де західний чоловік постає як символ соціального ліфта. Цей архетип підсилює готовність ідеалізувати іноземця на основі *паспортного, освітнього чи мовного капіталу*, що створює сприятливе підґрунтя для формування ілюзії перспективності.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є емпіричне вивчення феномена ілюзорної перспективності як чинника когнітивної ідеалізації партнера в романтичних взаємодіях у міжкультурному студентському середовищі з акцентом на психологічні механізми, які лежать в основі подібного сприйняття, а також на поведінкові прояви інструментального використання цієї ідеалізації. У зв'язку з цим завдання статті полягає у визначенні специфіки феномена ілюзорної перспективності в контексті когнітивної ідеалізації партнера в романтичних взаємодіях.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Дослідження виконано за допомогою кейс-методу з елементами польового експерименту. Такий дизайн дав змогу глибоко проаналізувати конкретний випадок ідеалізації партнера в природних умовах міжособистісної взаємодії з одночасним контролем деяких змінних через застосування поведінкових інтервенцій. Польовий експеримент давав можливість оцінити вплив «ілюзії перспективності» на емоційне та поведінкове реагування учасників у реальному соціальному контексті.

Стосовно профілю учасників до дослідження залучено одну пару, що перебувала на початковому етапі міжособистісних романтичних стосунків. Для забезпечення анонімності учасників їхні особисті дані змінено. Інформантка – 21-річна громадянка України, соціалізована в умовах пострадянського культурного середовища. Партнер – 21-річний студент, представник Південної (іноді зарахованої до Західної) Європи. Важливо зазначити,

що чоловік не був проінформований про участь у дослідженні з метою збереження природності його поведінкових реакцій. Культурно-соціальні особливості регіону походження партнера формують специфічні ціннісні орієнтації та поведінкові патерни, що впливають на стиль його міжособистісної взаємодії й самопрезентації.

Методами збору даних визначено такі:

– *нарративне самозвітання* (рефлексивний щоденник) – передбачало ведення учасницею дослідження щоденника, у якому вона систематично фіксувала свої емоції, думки та враження від взаємодії з партнером. Цей метод забезпечив отримання якісного матеріалу, що відображає суб'єктивне сприйняття перспективності партнера й динаміку процесу ідеалізації;

– *поведінкове спостереження* – здійснювалося у форматі неучастьового спостереження за міжособистісною взаємодією пари в різних контекстах, зокрема в домашньому середовищі та під час спільних заходів. Зафіксовано вербальні й невербальні сигнали, прояви домінування, маніпулятивної поведінки та відповідні реакції партнерів;

– *емоційно-поведінкові інтервенції* у вигляді «подарункових квестів» використовувалися як спеціальні завдання, які стимулювали емоційні реакції учасників і давали змогу виявити їхні справжні мотиви й поведінкові патерни в процесі взаємодії. Цей підхід допоміг дослідниці оцінити вплив зовнішніх стимулів на розвиток стосунків і динаміку ідеалізації.

У сучасному глобалізованому світі міжкультурні контакти та цифрові платформи суттєво впливають на динаміку міжособистісних стосунків, створюючи нові виклики для психологічного розуміння романтичних взаємодій. Зокрема, усе більша кількість мультикультурних пар висуває на перший план необхідність урахування культурних відмінностей у формуванні очікувань і комунікації між партнерами. В умовах обмеженої інформації, соціальних ролей, що ще не чітко сформовані, і впливу культурних стереотипів (зокрема феномен паспортної ієрархії) виникає підвищена ймовірність ідеалізації партнера та формування проєктивних романтичних уявлень. Цей кейс демонструє, як когнітивні викривлення (вибіркова абстракція, ефект ореолу, ефект експозиції) і психологічні механізми (нарцисичні функції й захисні патерни, стилі прив'язаності) взаємодіють у цифровому просторі, підсилюючи емоційну залученість за відсутності реального міжособистісного досвіду. Водночас стратегічна поведінка партнера, що виявляється в соціальному паразитизмі, маніпуляціях та одночасному веденні кількох неетичних стосунків, висвітлює нові форми соціально-психологічної полігамії, що мають особливе значення в контексті сучасних цифрових комунікацій. В умовах таких викликів вивчення механізмів формування й корекції очікувань від стосунків набуває особливої важливості. Незважаючи на наявність численних теоретичних досліджень, роль невербальних засобів комунікації, зокрема подарунків і сюрпризів, у цьому процесі залишається недостатньо вивченою. Наше емпіричне дослідження демонструє, що інтелектуальні та особистісні подарунки – такі як персональні листи й книги – можуть бути важливими інструментами для виклику емоційної рефлексії та активації мотивації, впливаючи на динаміку міжособистісних стосунків.

Для обробки й інтерпретації зібраного матеріалу застосовувалися методи якісного аналізу. Зокрема, використовувався якісний контент-аналіз із метою систематизації текстових даних, отриманих із рефлексивного щоденника, транскриптів поведінкових спостережень, а також комунікаційних взаємодій. Усі зустрічі, відеодзвінки, текстові повідомлення та ключові епізоди комунікації між учасниками експерименту фіксувалися в аудіо-, відео- або текстовому форматі з подальшою транскрипцією, що забезпечило повноцінну емпіричну базу для подальшого аналізу. У процесі аналізу виокремлено ключові теми, смислові патерни й повторювані нарративні структури. Тематичне кодування дало змогу класифікувати когнітивні викривлення, домінантні мотиви поведінки та емоційні реакції, що відображають процес ідеалізації партнера, а також приховані маніпулятивні стратегії. Для візуалізації внутрішньої картини сприйняття партнера з боку учасниці залучено еле-

менти когнітивного мапування, що дало змогу проаналізувати зв'язки між когнітивними уявленнями, емоційними очікуваннями та символічними ознаками, які формували ілюзію перспективності в стосунках.

Як гіпотеза передбачається, що в умовах міжособистісної взаємодії між жінкою з пострадянського соціокультурного середовища та чоловіком з умовним статусом «носія соціального фасаду «перспективного європейця» виникає когнітивне викривлення – ілюзія перспективності, що сприяє формуванню романтичної ідеалізації й толерантності до поведінки, яка в інших обставинах була б неприйнятною. Це викривлення також відкриває можливості для маніпулятивного використання довіри з боку партнера, який демонструє зовнішні маркери перспективності, не підтверджуючи їх реальними діями.

Аналіз кейсу: міжособистісна взаємодія як поле прояву ідеалізації, викривлень і проєктивної романтичної динаміки. Контакт між учасниками розпочався в академічному середовищі – на науковому семінарі з міжкультурною участю. У цьому контексті соціальні ролі ще не були чітко артикульовані, тому вірогідність ідеалізації зростає: обмежена інформація про партнера компенсується внутрішніми очікуваннями (ефект ореолу, когнітивна скупість, за Канеманом). Учасниця дослідження, соціалізована в пострадянському культурному середовищі з властивими йому уявленнями про престижність «західного» партнера (феномен паспортної ієрархії), інтерпретувала ознаки екзотичності (інша мова, формально високий рівень освіченості, належність до ЄС) як символи перспективності. Цей процес відповідає моделі когнітивного викривлення вибіркової абстракції (А. Бек), де з множини характеристик акцентуються тільки позитивні ознаки, що підтверджують бажану гіпотезу («він – обдарований, я його підтримую, і він реалізується»). Подібна ідеалізація має нарцисичну функцію: вона слугує ідентифікаційним механізмом («я обираю перспективного, отже, я – цінна»), що перегукується з концепцією дзеркального Я (Г. Когут).

Після завершення наукового семінару, де відбулося первинне знайомство між учасниками, комунікація не припинилася. Один раз на тиждень вони організовували відеозв'язок у дружньому, невимушеному форматі. Ці зустрічі тривали кілька тижнів до моменту особистого візиту чоловіка до міста проживання дослідниці. Зовнішньо контакт зберігав дружній характер і не супроводжувався прямими романтичними висловлюваннями. Проте, з психологічної точки зору, регулярність комунікації відігравала суттєву роль у формуванні ідеалізованого образу партнера та створенні ілюзії перспективності стосунків. Ключовим чинником, що активував і підкріплював емоційне залучення, став так званий ефект експозиції (mere exposure effect) – експериментально підтверджене когнітивне явище, згідно з яким повторюване контактування з певним об'єктом сприяє зростанню симпатії до нього. Навіть у разі поверхового або нейтрального змісту взаємодії сам факт регулярності взаємного бачення та слухання стимулює позитивізацію образу іншого. У цьому кейсі щотижневі відеозв'язки стали афективним тригером, що мимоволі зміцнював емоційний зв'язок і підвищував суб'єктивну значущість партнера в уявленні дослідниці.

Зауважимо, що в рамках дослідження дівчина цілеспрямовано застосовувала техніки інсинуації – латентного мовленнєвого впливу, при якому повідомлення вводиться не через пряме переконання, а шляхом натяків, емоційних образів та імпліцитних значень. Вона вживалася в роль близької, підтримуючої фігури, яка постійно підкріплює в респондента відчуття емоційної значущості, унікальності стосунків і «невидимого зв'язку». Усі розмови та переписки фіксувалися й систематизувалися для подальшого аналізу. Особливу увагу дівчина приділяла контексту: фрази вводилися в моменти емоційної вразливості партнера або після проявів уваги з його боку, коли система цінностей ставала більш м'якою до впливу. Вона використовувала повторювані емоційно насичені фрази на кшталт: «Я знаю, ти кохаєш мене», «Ти ж сам казав, що таких більше не зустрінеш», «Навіть коли далеко – ти все одно зі мною». Такі висловлювання діяли як афективні тригери, що обходили раціональні фільтри свідомості й закріплювали в уяві партнера певні смислові конструкції: про

винятковість стосунків, емоційну незамінність партнерки, циклічність повернень тощо. Цей підхід базується на психологічному механізмі імпліцитного навчання, коли повторювані патерни стають частиною внутрішнього монологу людини. Варто підкреслити, що дослідниця вільно володіла мовами, якими послуговувався об'єкт дослідження, що забезпечило високий рівень автентичності міжособистісної комунікації й дало змогу уникнути типових для крос-культурної взаємодії спотворень, пов'язаних із мовною інтерференцією, непорозуміннями чи різницею в стилях комунікації. У результаті соціолінгвістичний фактор не став бар'єром у процесі збору даних, а, навпаки, відкрив доступ до тонких нюансів емоційної динаміки, латентних реакцій і стилістичних особливостей, які могли б залишитися непомітними за наявності мовного посередництва.

Одним із несподіваних і методологічно значущих спостережень стало те, що об'єкт дослідження почав самостійно відтворювати раніше вживані дівчиною інсинуативні фрази у власній комунікації. Спершу це відбувалося у відповідь на конкретні подразники, але згодом фрази почали виникати спонтанно, що вказує на глибше засвоєння їхнього смислового й емоційного навантаження. Цей ефект може бути інтерпретований як прояв вербальної інтерналізації – процесу, під час якого зовнішні мовні конструкції трансформуються у внутрішні когнітивні схеми. У деяких випадках спостерігалися елементи функціональної ехолоалії – повторення фраз не як механічне копіювання, а як засіб емоційної стабілізації або самопереконання. Такий механізм свідчить про те, що правильно структуровані емоційні посили, вплетені в міжособистісну взаємодію, здатні чинити тривалий вплив на когнітивну репрезентацію стосунків. Варто зазначити, що дівчина, яка виступала ініціаторкою інсинуацій, не лише ретельно добирала фрази, а й повноцінно вжилась у роль, підтримуючи послідовну комунікативну лінію.

У структурі очікувань дослідниці образ молодого європейського інтелектуала (з академічного контексту) автоматично активував низку романтичних і культурних скриптів – включно з наративами про «іноземного генія, який потребує натхнення», «партнера з потенціалом» тощо. Ці скрипти, згідно з концепцією когнітивних схем (Beck, 1988; Ellis, 1962), можуть несвідомо керувати інтерпретацією поведінки іншого, навіть за мінімуму підтверджувальних ознак. У цьому випадку такі очікування проєктувалися на нейтральну комунікацію, створюючи когнітивну ідеалізацію, тобто перебільшену віру в перспективність стосунків та особистісну глибину партнера. Регулярна відеокommunікація також запускала механізми формування афективної прив'язаності. Згідно з теорією прив'язаності [1, с. 45, 167], стабільна, передбачувана присутність іншого – навіть у цифровому форматі – сприяє появі емоційної залежності й очікувань підтримки. Попри те що реального досвіду співжиття, кризових ситуацій чи розв'язання конфліктів не було, модель стосунків почала формуватися на основі ідеалізованої прив'язаності, що унеможливлювала реалістичне бачення динаміки взаємин. Обмежений доступ до об'єктивної інформації про чоловіка (зокрема його стиль життя, соціальний досвід, міжособистісну історію) створив когнітивний вакуум. У відповідь дослідниця (як суб'єкт спостереження) заповнювала ці прогалини власними уявленнями й позитивними фантазіями, що відповідали її ціннісним орієнтирам. У такому випадку, згідно з теоріями когнітивних евристик, особа несвідомо інтерпретує інформацію вибірково, переоцінюючи підтвердження власних очікувань та ігноруючи суперечливі сигнали.

Особиста зустріч учасників відбулася з ініціативи обох сторін, проте дослідниця частково стимулювала її через підтримку комунікації в тоні легкого флірту, спільних спогадів і підкресленого емоційного зв'язку. Згідно з даними рефлексивного щоденника, дослідниця розглядала реальну зустріч як можливість дослідити, наскільки сформовані очікування узгоджуються з реальною поведінкою партнера. Особиста зустріч набула характеру польового психологічного експерименту з елементами інтервенції, у якому поведінкові прояви гостя стали основою для подальшого аналізу його мотиваційних і когнітивних патернів.

Перший контакт – вручення великого букета троянд – справив враження романтичного жесту, але був швидко нейтралізований домінуванням тілесно-інтимних ініціатив (раптові спроби поцілунку, нав'язлива тілесність), що свідчить про розрив між символічною поведінкою (букет як соціальний маркер романтичного наміру) й інструментальною поведінкою (орієнтованою на швидке задоволення). Такий патерн узгоджується з описаним у психоаналітичній теорії механізмом розщеплення об'єкта: партнер одночасно виконує роль інструмента задоволення й об'єкта, на який проєктується мінімальна соціальна інвестиція.

У ході візиту спостерігалася послідовна та системна поведінка, що свідчить про пасивний соціальний паразитизм. Зокрема, учасник активно ухилявся від фінансової участі в спільних активностях: не пропонував оплату за каву, їжу чи транспорт, уникав прямої оплати або компенсації витрат. Особливо показовою була його поведінка під час розрахунку на касі: він відвертав погляд, уникав зорового контакту, часто демонстративно відгортався вбік, імітуючи термінові телефонні дзвінки або зайнятість, що виконувало функцію поведінкового уникнення відповідальності. Така сукупність патернів відповідає концепції експлуатаційного нарцисизму, згідно з якою індивід формує привабливий соціальний образ за рахунок демонстрації бажаних соціальних ознак – мовних навичок, інтелектуальної елітарності, екзотичності, при цьому свідомо ухиляючись від справжнього взаємного обміну, відповідальності й зобов'язань у стосунках [2, с. 77–89]. Зазначена стратегія дає змогу підтримувати позитивний соціальний імідж без вкладення власних ресурсів, що є типовим проявом паразитичних механізмів у міжособистісних взаємодіях із нерівномірним розподілом відповідальності.

Особливо виразним виявом експлуатаційної міжособистісної динаміки стала ситуація, коли пара планувала спільний візит до музею, розташованого на околиці міста. Під час посадки в громадський транспорт чоловік не придбав проїзний квиток, а натомість звернувся до дівчини з проханням позичити йому кошти на оплату проїзду, пообіцявши повернути пізніше. Коли ж вона вказала, що не розраховує на фінансову відповідальність за нього, чоловік відповів, що в разі перевірки з боку контролерів він утече, залишивши її одну в транспортному засобі: така реакція є маркером поведінкової імпульсивності, а також ухилення від відповідальності в умовах загрози, що супроводжується перекладанням ризику на іншого. У психологічному плані ця ситуація демонструє інфантильний захисний патерн, у якому домінує емоційне уникнення, ригідність і неспроможність до адекватного прогнозування наслідків власної поведінки в соціумі. Декларація про готовність «утекти» з простору загрозової ситуації є типовою для уникаючого або дезорганізованого стилю прив'язаності, у якому на перший план виходить самозахист за будь-яку ціну, навіть якщо він передбачає моральну девіацію або зневагу до партнера. Така стратегія поведінки співвідноситься з формуванням асиметричного дискурсу влади, при якому один з учасників бере на себе роль пасивного спостерігача чи «вічного прохача», а інший – змушений компенсувати ситуацію за рахунок власного ресурсу, відповідальності й емоційного включення. З точки зору крос-культурної психології, такий сценарій розкриває фундаментальні відмінності в уявленнях про соціальну етику, автономію та відповідальність у міжособистісних стосунках. У контексті європейської культури, особливо в урбаністичних, подібна поведінка може інтерпретуватися як порушення морального контракту, що ґрунтується на взаємній підтримці, солідарності та справедливому розподілі зусиль у спільних діях. Репліка об'єкта дослідження про втечу в разі небезпеки – прояв уникання й індикатор моральної індиферентності до наслідків для партнера, що може вказувати на низький рівень емпатійної здатності, дефіцит інтеріоризованих норм і високу залежність від ситуативного виживання. Зрештою, сам факт, що ситуація відбувалася під час подорожі на віддалену локацію, підсилює соматичну й емоційну вразливість дівчини, оскільки вона залишалася потенційно залежною від партнера в чужому для нього міському середовищі. Це також посилює

феномен контекстуальної нерівноваги, коли одна сторона інвестує в логістику, планування, безпеку, а інша – демонструє байдужість або маніпулятивне ухилення. У сукупності це створює дисфункціональну модель стосункової взаємодії, яка відповідає діагностичним критеріям для поведінкових проявів експлуатаційного, нарцисичного або навіть антисоціального спектру.

Книга як інструмент символічного впливу: гештальт-підхід до психоемоційного стимулювання. Зауважимо, що в межах експериментальної інтервенції, що була частиною довготривалого міжособистісного спостереження, дослідниця ініціювала низку метафоричних «подарункових квестів» – ретельно підібраних книжкових дарунків, які супроводжувалися особистими листами з імпліцитними інструкціями, мотиваційними посилами та символічними натяками. Ці книги не були випадковими: їх добір базувався на референційній матриці, сформованій шляхом щоденного конспектування, аудіофіксації розмов і детального контент-аналізу вподобань об'єкта дослідження. Протягом періоду дистанційної комунікації дівчина помічала сталі мотиви в зацікавленнях чоловіка, наприклад, схильність до технологічного прогресу й прагнення до успіху без прямої відповідальності: ці наративи стали основою для формування подарунків. Книга Роберта Гріна «33 стратегії війни» була обрана як відповідь на виявлену в чоловіка схильність до домінантного мислення, стратегічного ухилення та фрагментарного контролю над ситуацією. Книга про Ілона Маска виконувала роль наративного символу – поєднання образу героя-самореалізатора з прикладом травматичної особистісної структури, що досягає цілей завдяки постійній мобілізації внутрішнього ресурсу й соціального капіталу. З урахуванням того, що об'єкт дослідження неодноразово згадував Маска як «людину майбутнього», дослідниця використала цей образ як трансферну фігуру, аби звернути увагу чоловіка на діалектичну природу успіху: за ексцентричністю часто ховається глибока вразливість, а за підприємництвом – самотність. Книга про 50 винаходів, що змінили світову економіку, була символічним мостом до теми впливу й відповідальності. Кожен винахід, як відзначалося в листі-вступі до книги, – це акт емпатії, спрямований на вирішення болю суспільства. Дівчина стверджувала: «Усі ці речі створені, щоби полегшити життя іншим. Справжній внесок – не в тому, щоб бути цікавим, а в тому, щоб бути корисним». Таким чином, подарунок утілював модель просоціального функціонування – контрастну до стилю пасивної експлуатації, який виявлено в поведінці об'єкта. За логікою гештальт-терапії, такий жест є завершенням проєкції, коли, замість фантазії про зміну партнера, створюється символічна дія, яка виводить напруження назовні [3]. Усі ці подарунки виконували функцію афективного дзеркала, що дає змогу передати емоційний зміст, оцінити рівень глибинного розуміння партнером власної відповідальності, гнучкості мислення та здатності до метарефлексії. Рівень його залучення – або поверхове ознайомлення, або ігнорування, або спотворене прочитання – був маркером психологічної зрілості, а також тестом на здатність до конструктивного діалогу в міжособистісній системі [4, с. 131–150].

Небажання покидати простір дослідниці: маніпуляція тілесною близькістю. У фінальний вечір візиту спостерігалася поведінка, яка наближалася до латентного психологічного примусу: партнер удавав надмірне сп'яніння, аби залишитися на ніч, не пропонуючи альтернатив. Це створювало для жінки ситуацію прихованого тиску з подвійним посланням: або погодитись на інтим, або вийти з власного дому. Така поведінка свідчить про використання інфантильних або нарцисичних захисних механізмів [5], а саме:

- уникнення прямої конфронтації;
- імітація безпорадності як інструмент контролю ситуації;
- сексуалізація взаємодії для уникнення відповідальності.

Емоційна реакція дослідниці (зміна афекту, розчарування, відсторонення, але водночас спроба надати зворотний зв'язок через символічні жести) свідчить про поступовий розрив ідеалізованої когнітивної схеми партнера. Цей розрив, згідно з теорією когнітивного

дисонансу, викликає емоційний конфлікт, коли реальна поведінка об'єкта не відповідає внутрішній моделі.

Після того, як під час візиту не було реалізовано очікуваної інтимної близькості, поведінка чоловіка зазнала якісної трансформації, яка проявилася в прогресивному емоційному охолодженні, дистанціюванні й демонстративному самоконтролі. Така поведінка свідчить про активацію захисного патерну, характерного для унікаючого стилю прив'язаності, при якому суб'єкт прагне мінімізувати вразливість через уникнення емоційної близькості, щойно з'являється загроза втрати контролю або інтимного залучення. Кульмінаційним моментом цього патерну стала його прощальна фраза: *«Ми вільні особистості, і не треба розраховувати на стосунки»*. З когнітивно-поведінкової точки зору, така заява виконує одразу кілька функцій:

- *збереження домінування у взаємодії* – вербальне формулювання власної «вільності» надає суб'єкту асиметричну позицію, у якій він не зобов'язаний емоційно відповідати на очікування іншої сторони;

- *уникнення когнітивного дисонансу* – чоловік так виправдовує власну неготовність до глибших стосунків, не визнаючи при цьому, що попередня комунікація мала численні натяки на зближення, флірт і символічні обіцянки;

- *нарцисичний контроль через неясність* – відмова від чіткої ідентифікації статусу стосунків дає змогу зберегти контакт на власних умовах і водночас уникати відповідальності за почуття іншої особи. Це особливо характерно для так званої інструментальної прив'язаності, коли емоційна близькість використовується як засіб досягнення вторинних цілей – комфорту, уваги, самоутвердження – без наміру вступати в реальні глибокі стосунки.

Наведена поведінка свідчить про таке: *по-перше*, про емоційне віддалення; *по-друге*, про системну реалізацію міжособистісної стратегії, у якій партнер одночасно прагне отримати соціальну й тілесну близькість, але не готовий до зустрічної вразливості, відповідальності або взаємного визнання стосунків, що є прикладом *когнітивного розщеплення* (splitting), коли об'єкт одночасно сприймається як бажаний, але небезпечний, що провокує непослідовну, фрагментарну поведінку [6, с. 1–31, 177–179]. Цей вербальний акт можна також інтерпретувати через призму теорії нарцисичного захисту Я, де дистанціювання від близьких стосунків допомагає зберегти уразливе почуття цілісності власного «Я», уникаючи розчарувань, які можуть підірвати самооцінку.

Після завершення візиту до дослідниці чоловік повернувся до своєї країни, де незабаром розпочав активну демонстрацію взаємодії з іншою жінкою в соціальних мережах: публікував спільні фотографії, пости й коментарі, які несли ознаки інтимної афіліації та романтичної демонстративності. Важливою деталлю є те, що ця жінка не була новим контактним об'єктом, а, навпаки, уже понад два роки перебувала з ним у стосунках. Їхнє знайомство відбулося через онлайн-платформу для безкоштовного обміну мовними послугами, де чоловік позиціонував себе як викладача, що доводить постійно відтворюваний патерн просоціальної взаємодії з потенційним романтичним підтекстом [7, с. 55–82, 111–135]. Установлено, що ця жінка також планувала взяти участь у тій самій академічній конференції, під час якої чоловік познайомився з дослідницею, однак її заявка було відхилено, і вона фізично не змогла бути присутньою. Цей факт доводить потенційне перетинання романтичних векторів у часовому й контекстуальному просторі, що ставить під сумнів автентичність кожного з окремих зв'язків, розглянутих ізольовано.

З точки зору психології міжособистісної поведінки, одночасне ведення кількох паралельних стосунків у контексті невизначеності й обмеженої поінформованості кожної зі сторін демонструє високий рівень поведінкової стратегічності й маніпулятивної регуляції взаємодії. Така модель характерна для осіб із рисами експлуатаційного нарцисизму або аномально гнучкого афективного залучення, при якому основним мотивом стає не формування глибокого емоційного зв'язку, а керування враженням (impression management),

підтримання уваги та розширення мережі емоційних залежностей. Зокрема, використання онлайн-платформ для обміну освітніми послугами як каналу входу в міжособистісні зв'язки вказує на формування адаптованої «соціально прийнятної» маски, що дає змогу суб'єкту вільно ініціювати міжстатеві контакти без прямої декларації інтенцій. Такий підхід дає йому змогу зберігати контроль над сценарієм взаємодії, а також переносити відповідальність за зміст та емоційні наслідки стосунків на партнера. Водночас інша учасниця, яка перебувала з чоловіком у романтичному зв'язку понад два роки, не була поінформована про його поїздку до іншої країни чи про особисту зустріч із дослідницею, продовжувала надсилати любовні повідомлення. Це створює ситуацію асиметричної емоційної залученості й неетичного поліромантичного симулякру, при якому суб'єкт одночасно утримує кілька партнерських зв'язків, не розкриваючи їхнє існування іншим учасникам.

Отже, така поведінка репрезентує *структуровану емоційно-комунікативну полігамію*, де чоловік:

- зберігає неконфліктний зовнішній образ (мовний викладач, інтелектуал, космополіт);
- здійснює емоційне мультиінвестування без зобов'язань;
- уникає відповідальності за емоційні наслідки, використовує соціальні інструменти для конструювання афективної надлишковості, яка підсилює його контроль над партнерами через конкуренцію, дезорієнтацію та прив'язаність.

Цей кейс ілюструє неасиметричну розподілену емоційну монополію, де ключові фактори – цифрові платформи, паспортний капітал і мовна компетенція – використовуються як соціальні ресурси для підтримання множинної неетичної романтичної участі без афективної відповідальності. Припускаємо, що така модель дій указує на паралельне ведення декількох емоційних або потенційно романтичних контактів, що є характерним для *ангажованого нарцисичного стилю прив'язаності* з високим рівнем стратегічної поведінкової пластичності. У цьому випадку чоловік фактично не завершив попередню взаємодію, водночас ініціюючи нову, що створює типову ситуацію емоційної *надмірності без відповідальності*. Згідно з теоріями соціального багатовекторного інвестування, така поведінка може мати функцію «розпорошеного зиску»: утримуючи зв'язки з кількома жінками одночасно, чоловік мінімізує ризики втрати афективної підтримки, зберігає вибірккову свободу й підвищує власну емоційну самовартість через відображення себе в кількох дзеркалах чужих очікувань [8, с. 57–125, 129–230].

Отже, поведінка чоловіка демонструє системну модель емоційного маніпулювання, в основі якої:

- селективне саморозкриття (розкриває себе частково, залежно від аудиторії);
- контроль через розпорошення уваги (утримання кількох прив'язаностей одночасно);
- психосоціальна багатовекторність (паралельні ролі викладача, волонтера, романтичного об'єкта тощо);
- ухиляння від відповідальності за наслідки емоційного залучення іншого.

Цей кейс – ілюстрація того, як сучасні цифрові платформи можуть слугувати інструментом тонкої маніпуляції в міжособистісній динаміці, особливо коли один із учасників посідає привілейоване структурне становище – паспортне, інформаційне, ресурсне чи афективне. Цифрове середовище (месенджери, сайти обміну послуг, соціальні мережі) формує контекст, у якому можлива символічна симетрія (обмін увагою, знанням), але фактична асиметрія у владі й емоційній залученості. Поведінка чоловіка в цій ситуації також відповідає феномену соціального паразитизму в емоційній сфері – терміну, який дедалі частіше використовується в сучасній соціальній психології для позначення стосунків, у яких один із партнерів систематично використовує емоційний ресурс іншого (увагу, турботу, підтримку) без наміру надавати взаємну підтримку чи брати на себе відповідальність.

Це включає маніпулятивне привласнення емоційної інвестиції партнера як форми нарцисичного підкріплення [9, с. 294–301].

Листи й інтелектуальні презенти, які жінка дарувала чоловікові в рамках експерименту, виконували роль емоційно-поведінкових інтервенцій, спрямованих на мотивацію особистісного розвитку та самореалізації партнера. З психологічної точки зору, це можна розглядати як спробу стимулювати трансформацію нарцисичних захисних механізмів через зовнішні сигнали підтримки і виклику, відповідно до теорії соціального навчання, яка передбачає можливість зміни поведінки шляхом моделювання, зворотного зв'язку та позитивного підкріплення [10]. Однак, як показало спостереження, чоловік зберігав пасивно-експлуаторську позицію, ігноруючи спроби емпатичної взаємодії, що свідчить про стійкість когнітивних викривлень і глибоко вкорінених психологічних захистів (за Когутом і Боулбі), які унеможливають особистісну трансформацію за відсутності внутрішньої мотивації або кризового зовнішнього стимулу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отримані дані підтверджують складність формування ілюзії перспективності романтичних стосунків у контексті взаємодії соціокультурних і міжособистісних асиметрій. Психологічний портрет об'єкта дослідження поєднує унікаючий стиль прив'язаності, нарцисичні захисні механізми, інфантильність і маніпулятивні стратегії соціальної адаптації. Інфантильність, що проявляється в прагненні отримувати стосунки без взаємного внеску й уникненні відповідальності, є не лише індивідуальною характеристикою, а й наслідком впливу сімейного середовища та культурних стереотипів. Зокрема, у чоловіків формується споживацьке ставлення до близьких стосунків, яке підтримується й підсилюється соціальним оточенням, створюючи замкнене коло інфантильності й уникнення зобов'язань.

Поведінка об'єкта дослідження демонструє прагнення підтримувати позитивний соціальний імідж через символічні маркери статусу (громадянство ЄС, знання мов, участь у міжнародних заходах) як форму компенсації низької реальної соціально-економічної позиції. Водночас міжособистісна взаємодія характеризується уникненням глибокої емоційної залученості й контролем ситуації, що відповідає унікаючому стилю прив'язаності (за теоріями Боулбі й Айнсворт). Пасивно-агресивна експлуатація партнерки є проявом нарцисичних захисних стратегій (за концепцією Когути), спрямованих на збереження власного «Я» через маніпуляцію та підтримання ілюзії влади в стосунках. Проголошення «вільних особистостей» і відмова від традиційних зобов'язань, попри натяки на романтичне майбутнє, указують на внутрішній конфлікт між потребою близькості й страхом втрати автономії, що є типовим для унікаючого стилю прив'язаності. Цей конфлікт породжує когнітивно-емоційне дисонансне напруження, яке об'єкт дослідження намагається знизити за допомогою вербальних маневрів і соціального фасаду.

З крос-культурної перспективи різниця в сприйнятті близькості, межах приватного простору та ролях у стосунках посилювала внутрішні суперечності й непорозуміння. Символічна «екзотичність» партнера та культурні стереотипи щодо українок створювали додаткові когнітивні викривлення й емоційні дисонанси, що часто виправдовували асиметрію влади та маніпулятивні практики. Відзначимо, що інфантильність об'єкта виявляється в прагненні отримувати стосунки без реального внеску, що суперечить ідеям Еріха Фромма про любов як взаємну віддачу. Натомість у досліджуваному випадку спостерігається споживацьке ставлення, де партнер використовується, а не є рівноправним учасником стосунків.

Отже, кейс демонструє, що ілюзія перспективності романтичних стосунків формується внаслідок складної взаємодії соціокультурних символів, стилів прив'язаності, інфантильності й нарцисичних захисних стратегій. Для підтримання здорових стосунків у мультикультурному середовищі важливо враховувати ці психосоціальні фактори та розробляти цілеспрямовані інтервенції, які сприяють реалістичному сприйняттю партнера й гармонійному емоційному зв'язку.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі впливу соціокультурних контекстів на формування стилів прив'язаності й моделей міжособистісної взаємодії в романтичних стосунках. Особливу увагу варто приділити вивченню культурних стереотипів і різних уявлень про емоційну близькість, які впливають на когнітивні викривлення та маніпулятивні стратегії в мультикультурних парах. Використання міждисциплінарних підходів – крос-культурної психології, соціології та культурології – допоможе створити ефективні інтервенції з урахуванням культурної специфіки й сприяти побудові здорових, збалансованих стосунків.

Зазначимо, що досліджуваний об'єкт перебуває під значним впливом процесів диджиталізації: використання сайтів для вивчення мов як платформи знайомств ілюструє трансформацію традиційних міжособистісних контактів у цифрову епоху, що підкреслює актуальність вивчення впливу глобалізації та цифрових технологій на зміну романтичних практик у мультикультурному середовищі. Такі процеси відкривають нові перспективи для теоретичного і прикладного розвитку психології міжособистісних стосунків, особливо в аспектах культурних відмінностей, стилів прив'язаності й адаптації до нових соціальних форматів комунікації.

Список використаних джерел

1. Ainsworth M.D.S., Blehar M.C., Waters E., Wall S. Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Hillsdale, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1978. 392 p.
2. Altmeyer M. Narzißmus und Objekt: Ein intersubjektives Verständnis der Selbstbezogenheit. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2000. 239 s.
3. Aron A., Aron E.N. Self-expansion motivation and including other in the self. In S. Duck (Ed.), *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions*. Chichester : Wiley, 1997. P. 251–270.
4. Bowlby J. Attachment and loss: Vol. 1. Attachment (2nd ed.). New York : Basic Books, 1982. 484 p.
5. Campbell L., Foster C. A. Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*. 2002. Iss. 83(2). P. 268–274.
6. Festinger L. A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA : Stanford University Press. 1957. 301 p.
7. Fuchs C. Social Media: A Critical Introduction (2nd ed.). London : SAGE Publications. 2017. 400 p.
8. Kohut H. The analysis of the Self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders. Chicago : University of Chicago Press, 1997. 384 p.
9. Millon T. Personality disorders in modern life. New York : John Wiley & Sons, 1996. 627 p.
10. Mills J., Clark M. S. Exchange and communal relationships. *Review of Personality and Social Psychology*. 1982. № 3. P. 121–144.

References

1. Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. (1978). Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 392 p.
2. Altmeyer, M. (2000). Narzißmus und Objekt: Ein intersubjektives Verständnis der Selbstbezogenheit [Narcissism and the Object: An Intersubjective Understanding of Self-Regard]. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 239 s. [in Ger.].
3. Aron, A., & Aron, E N. (1997). Self-expansion motivation and including other in the self. In S. Duck (Ed.), *Handbook of personal relationships: Theory, research and interventions*. Chichester: Wiley, pp. 251–270.
4. Bowlby, J. (1982). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment* (2nd ed.). New York : Basic Books, 484 p.
5. Campbell L., & Foster C. A. (2002). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, iss. 83(2), pp. 268–274.
6. Festinger, L. (1957). A theory of cognitive dissonance. Stanford, CA : Stanford University Press, 301 p.

7. Fuchs, C. (2017). *Social Media: A Critical Introduction* (2nd ed.). Londo n: SAGE Publications, 400 p.
8. Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. Chicago : University of Chicago Press, 484 p.
9. Millon, T. (1996). *Personality disorders in modern life*. New York : John Wiley & Sons, 627 p.
10. Mills, J., & Clark, M. S. (1982). Exchange and communal relationships. *Review of Personality and Social Psychology*, № 3, pp. 121–144.

ABSTRACT

Arif Guliyev, Mariia Rozova. Illusion of promisingness as a factor of partner idealization: an empirical study

This article explores the phenomenon of the *illusion of prospectivity* in romantic relationships, using a case study of intercultural interaction between young adults from different sociocultural backgrounds. Through the lens of cognitive distortion theories (A. Beck, D. Kahneman), self psychology (H. Kohut), and attachment theory (J. Bowlby, M. Ainsworth), the mechanisms of partner idealization based on symbolic status markers and social projections are analyzed. The study employs qualitative content analysis of a reflexive diary, behavioral observations, and emotionally driven interventions. The findings suggest that the illusion of prospectivity emerges from the interplay of avoidant attachment styles, narcissistic defense strategies, and sociocultural stereotypes, which together create cognitive-emotional dissonance and reinforce manipulative patterns in relationships. The results emphasize the importance of considering the multicultural context for understanding the dynamics of interpersonal interaction and for developing psychological interventions.

The object under study is significantly influenced by digitalization processes: the use of language learning sites as dating platforms illustrates the transformation of traditional interpersonal contacts in the digital age, which emphasizes the relevance of studying the impact of globalization and digital technologies on changing romantic practices in a multicultural environment. Such processes open up new prospects for the theoretical and applied development of the psychology of interpersonal relationships, especially in the aspects of cultural differences, attachment styles, and adaptation to new social formats of communication.

Key words: *illusion of prospectivity, cognitive distortions, attachment style, narcissism, intercultural relationships, social parasitism, qualitative content analysis, emotionally driven interventions.*

Надійшла до редакції: 21.07.2025
Прийнято до друку після рецензування: 04.08.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 37.018-057.87:004

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-23>

Ірина ЦАРЬОВА

доктор філологічних наук, професор
(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)
iryna.tsarova@dduvs.edu.ua

ВІСВІТЛЕННЯ ПОЛІЦІЙНИХ ДІЙ У МЕДІА: ЛЕКСИЧНІ Й СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті розглянуто лексичні й стилістичні особливості висвітлення поліцейських дій у медіа. Проаналізовано добір оцінної лексики, специфіку використання евфемізмів і метафор, адже мовна репрезентація правоохоронної діяльності формує суспільне ставлення до поліції та рівень довіри до державних інституцій. Виокремлено роль синтаксичних конструкцій у формуванні суспільної думки про Національну поліцію України. Акцентовано увагу на тому, як журналісти добирають слова для опису силових операцій, розслідувань, затримань. Охарактеризовано мову повідомлень з оцінними прикметниками та дієсловами, які підсилюють емоційний вплив на аудиторію. Поряд із нейтральними найменуваннями на кшталт «затримано» чи «проведено обшук» трапляються емоційно забарвлені вирази «гучна операція», «жорстке затримання», «силовики увірвалися». Це створює певний інформаційний ефект, спрямований на формування в читача враження про ефективність або, навпаки, агресивність поліції. Важливим є і використання метафоричних зворотів, що надають репортажам драматизму й роблять текст більш привабливим для масової аудиторії. Разом із тим медіа нерідко вдаються до евфемізмів, щоб пом'якшити можливу критику або уникнути прямих звинувачень на адресу правоохоронних органів. Така стратегія добору мовних засобів має не лише інформативну, а й маніпулятивну функцію. З'ясовано, що мова мас-медіа має високий вплив на суспільне ставлення до поліції. Окремлено важливі аспекти взаємодії між мовою, владою та громадською думкою.

Ключові слова: *евфемізм, імідж поліціанта, медіааналіз, оцінне забарвлення, оцінний характер, поліція, термінологія.*

Постановка проблеми. Сучасний інформаційний простір активно впливає на формування громадської думки щодо діяльності поліції. Засоби масової інформації, виконуючи функції інформування, контролю та критики, водночас формують імідж Національної поліції України. Лексичні та стилістичні засоби, що застосовуються журналістами, визначають тональність повідомлень, впливають на довіру суспільства та сприяють або ж заважають формуванню позитивного образу поліції. Функціонування медіа сприяє горизонтальній структуризації суспільних відносин, що є однією з передумов формування й розвитку суспільства. І громадянське суспільство, і соціальні мережі передбачають новий тип взаємодії вільних індивідів у межах добровільних асоціацій для розв'язання суспільних проблем [2].

Соціальні мережі надають досить великі можливості для аналізу та прогнозування розвитку подій. Моніторинг та аналіз коментарів дає змогу отримувати зворотний зв'язок і прогнозувати реакцію людей на ті чи інші події, а також знаходити та випробовувати нові способи впливу й моделювати ситуації. На відміну від традиційних ЗМІ, які здебільшого передають односторонню інформацію, соціальні платформи формують багатоголосий дискурс, що може і посилювати довіру до поліції, і підживлювати критику чи поширювати дезінформацію.

© І. Царьова, 2025

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5778-4051>

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження дедалі частіше фокусується на фреймуванні (framing) поліційних дій – як заголовки й перші абзаци формують оцінку подій (Scott M. Mountgos) [6]. Велику увагу привертає мова, що «розмиває» відповідальність (пасивні конструкції, номіналізації) у репортажах про випадки насильства з участю поліції. Це досліджують у контексті висвітлення смертельних випадків і застосування сили [5]. Поширений інтерес до різних платформ: традиційні ЗМІ та соцмережі – і до того, як офіційні акаунти поліції взаємодіють із громадськістю (трюк із «технологічною рамкою») [8]. Українські й регіональні дослідження покликані [7] на етичність лексики, коректні / некоректні номінації та евфемізації в повідомленнях.

Метою наукової статті є дослідження лексичних і стилістичних особливостей висвітлення поліційних дій у медіа та виявлення впливу на суспільне сприйняття.

Виклад основного матеріалу. Законодавча база, яка визначає засади взаємодії підрозділів Національної поліції України із засобами масової інформації, ґрунтується на комплексі нормативно-правових актів, що встановлюють принципи відкритості, прозорості, гарантування права громадян на інформацію та захист прав журналістів у процесі виконання ними професійної діяльності. Центральне місце серед них посідає Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII, у статті 9 якого закріплено, що діяльність поліції повинна здійснюватися на засадах відкритості та прозорості. Указана норма передбачає обов'язок поліції забезпечувати постійне інформування органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадськості про власну діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, а також гарантування публічної безпеки й порядку. Крім того, зазначений закон встановлює обов'язок Національної поліції України надавати доступ до публічної інформації, власником якої вони є, у порядку, передбаченому чинним законодавством, а також визначає підстави та випадки, коли може здійснюватися оприлюднення інформації з обмеженим доступом.

Регламентация питань, пов'язаних із правом на отримання та поширення інформації, здійснюється також у межах Законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про інформацію». Перший визначає механізм доступу до відкритої інформації, встановлює гарантії реалізації цього права, строки розгляду запитів та порядок їх задоволення. Другий закон закладає фундаментальні правові засади інформаційної діяльності, визначає права й обов'язки суб'єктів інформаційних відносин, а також окреслює правові режими інформації залежно від ступеня її доступності.

Особливе значення для практики взаємодії поліції з медіа має Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування засобами масової інформації», який спрямований на забезпечення об'єктивного та всебічного інформування суспільства про діяльність органів публічної влади та водночас на запобігання можливим виявам монополізації інформаційного простору [7].

Окрему групу становлять закони, що регулюють діяльність медіа в різних сферах комунікації: Закон України «Про телебачення і радіомовлення», який визначає правові, економічні й організаційні умови функціонування телерадіоорганізацій і закріплює гарантії свободи слова; Закон України «Про суспільне телебачення і радіомовлення України», що створює правові й організаційні засади діяльності суспільного мовлення; Закон України «Про інформаційні агентства», який регламентує основи діяльності національних та міжнародних інформаційних агентств; а також Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», що передбачає механізми державної підтримки функціонування ЗМІ та гарантії соціального захисту журналістів як особливої категорії працівників.

Важливим елементом нормативної основи є також Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу)», зокрема стаття 26, у якій детально визначаються права журналістів. Серед них варто виокремити право здійснювати письмові, аудіо- та відеоза-

писи із застосуванням технічних засобів (за винятком випадків, прямо передбачених законом), право на пошук, одержання та поширення інформації, право відвідувати органи влади, установи й організації, а також отримувати доступ до документів і матеріалів, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом. Журналісти наділені можливістю поширювати матеріали під власним ім'ям, під псевдонімом чи анонімно, відмовлятися від підпису під матеріалом, якщо його зміст було спотворено, а також самостійно визначати умови використання підготовлених ними інформаційних матеріалів.

Серед лексичних особливостей висвітлення подій слушно зазначити щодо термінологічної точності. Медіа часто апелюють до спеціальної юридичної лексики: *правопорушення, затриманий, оперативно-розшукові заходи*, злочин, адміністративна відповідальність, яка допомагає коректно відтворити правові нюанси. Насамперед юридична лексика сигналізує статус події – наприклад, «затриманий» (за законом – тимчасове обмеження свободи особи) має інше значення, ніж «заарештований» (вибір судом запобіжного заходу); відображає процедури – вирази на кшталт «оперативно-розшукові заходи», «слідчі дії», «відкрито провадження» вказують на конкретні стадії юридичного процесу; впливає на сприйняття аудиторії – правова термінологія створює відчуття об'єктивності та нейтральності, але водночас може робити текст менш зрозумілим для пересічного читача. Використання термінів забезпечує точність і надає повідомленням офіційності. Водночас заміна професійної термінології побутовими словами («бійка», «сутичка») знижує рівень достовірності й може спотворювати зміст події [4, с. 39].

Той самий факт може мати різну інтерпретацію залежно від добору лексики. В українських медіа лексика про поліціантів може мати **оцінний характер** – залежно від редакційної політики, жанру матеріалу та ставлення суспільства. Умовно можна виділити кілька груп:

1) **позитивна / схвальна**: «охоронці правопорядку», «вартові порядку», «захисники громадян», «служителі закону». Такі означення зазвичай зустрічаються в офіційних повідомленнях, репортажах про успішні спецоперації, урочистості (День поліції тощо);

2) **нейтральна / офіційна**: «поліціанти», «правоохоронці», «співробітники поліції», «патрульні», «слідчі», «оперативники». Це типовий словник новин, особливо в інформаційних зведеннях, коли медіа прагнуть бути максимально об'єктивними;

3) **негативна / критична**: «карателі», «мусора» (сленг, часто в опозиційних чи неформальних джерелах), «силовики» (іноді з відтінком недовіри чи підозри), «репресивний апарат», «кишенькові служби». Такі оцінки з'являються в матеріалах із критикою дій поліції, зокрема щодо перевищення повноважень, корупції чи політичних переслідувань.

Таблиця 1

Речення / формулювання	Оцінне забарвлення	Пояснення
«...на сторожі захисту прав та життя людей» / «Поліція – кожен день на захисті життя» (Одеський центр зайнятості)	позитивне	Поліцейські представлені як захисники, герої у буденному вимірі
«...забезпечують охорону правопорядку» / «Близько 6 тисяч столичних поліцейських забезпечують охорону правопорядку в Києві» (пресслужба МВС)	нейтральне	Опис фактів виконання службових обов'язків без емоційного навантаження
«Поліція на позитиві» / «Поліція на позитиві. Як медіа висвітлюють роботу копів» (заголовок ІМІ)	позитивне	Спонукає читачів розглядати матеріал у позитивному ключі

Під час медіааналізу можемо виокремити евфемізми – слова чи звороти, які пом'якшують зміст, щоб уникнути негативних асоціацій; офіційно-бюрократичні формулювання –

лексика, яку часто використовують державні установи, щоб надати подіям нейтрального чи «беземоційного» відтінку; маніпулятивні практики в медіа – добір лексики, що впливає на сприйняття новини. У словосполученнях «застосували спецзасоби», «використали кийки та сльозогінний газ» вирізняємо: перший варіант звучить сухо, технічно й не викликає уявної картини, другий – конкретний, спричиняє сильніші емоції та переживання. Подібні підміни часто застосовують: «нейтралізували» замість «вбили», «побічні втрати» замість «загибель мирних жителів», «вивільнення персоналу» замість «звільнення працівників». Метафоричні вирази («зачистка району», «поліційний заслін») створюють уявлення про рішучість і силу, але водночас підсилюють емоційний ефект [4].

У нашому дослідженні важливою є позиція О. Євдокімової, яка підкреслює, що поряд із традиційною для представників екстремальних професій життєстійкістю (*hardiness*), яка забезпечує ефективність виконання службових обов'язків, сучасному поліціянтові потрібно розвивати риси, актуальні для умов розвитку громадянського суспільства: гнучкість, здатність швидко адаптуватися до нових ситуацій, а також психологічна готовність до виконання професійних завдань [1, с. 218]. Дослідники також акцентують на зростанні значення комунікативного складника в діяльності Національної поліції України. Практичний досвід показує, що головним «інструментом» таких підрозділів є слово.

У процесі забезпечення публічної безпеки та порядку підрозділи патрульної поліції нерідко перебувають у безпосередній взаємодії із представниками ЗМІ. Взаємовідносини в такій сфері потребують чіткої координації, оскільки ЗМІ виконують суспільно важливу функцію інформування громадськості, а поліція – функцію охорони правопорядку та недопущення ескалації конфліктних ситуацій. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує організація інформаційного супроводу подій, пов'язаних із виконанням службових завдань поліціантами. Передусім ураховується розташування журналістів та технічних засобів, які вони використовують, зокрема відеокамер і фотоапаратури. Це зумовлено необхідністю і гарантувати безпеку представників ЗМІ, і забезпечити безперешкодне виконання ними своїх професійних обов'язків. Водночас визначається порядок пересування журналістів у зоні проведення поліційних заходів, що дає можливість уникати перешкод у роботі правоохоронців та мінімізувати ризик виникнення конфліктних ситуацій. У випадку якщо охорона громадського порядку здійснюється шляхом створення «живого ланцюга», поліціанти мають окремо врегулювати можливість перебування представників медіа в безпосередній близькості до такого кордону. Важливим аспектом також є організація оперативного коментаря уповноваженої особи безпосередньо «з місця події», що дає змогу забезпечити громадськість перевіреною та офіційною інформацією, водночас уникнувши поширення чуток чи неперевірених відомостей.

У разі виникнення надзвичайної ситуації під час виконання поліціантами службових завдань комунікація з журналістами набуває особливої актуальності. У таких умовах допускається надання вичерпної, але водночас лаконічної інформації без надмірної деталізації, яка могла б зашкодити оперативним заходам або порушити таємницю слідства. Поліція може інформувати ЗМІ про час, дату та місце затримання підозрюваної особи, про наявність чи відсутність опору з її боку, у тому числі факт застосування зброї. Крім того, до компетенції правоохоронців входить повідомлення журналістам основних даних про характер і зміст звинувачення із зазначенням відповідної статті Кримінального кодексу України, роз'ясненням диспозиції та вказівкою на можливу санкцію.

Не менш важливим є інформування громадськості щодо необхідності надання допомоги з боку населення, зокрема у формі пошуку свідків чи передачі інформації, що може мати значення для слідства. У таких випадках поліціанти зобов'язані чітко окреслити вид та обсяг допомоги, на яку розраховують органи правопорядку. Також допускається оприлюднення імені та прізвища посадової особи, яка здійснює слідчі дії, що сприяє прозорості розслідування й підвищує довіру суспільства до діяльності правоохоронних органів.

Серед стилістичних особливостей викладу акцентуємо увагу щодо офіційно-ділового стилю, який властивий пресрелізам поліції та офіційним повідомленням. Передусім це фактологічність, точність та відсутність оцінних суджень: *«8 вересня працівники поліції затримали громадянина К., 1995 р. н., за підозрою у крадіжці»*.

У публіцистичному стилі журналістських матеріалів переважає експресивність, використання стилістично маркованої лексики, що покликано впливати на емоції читача: *«Поліцейські врятували заручників, діючи рішуче та злагоджено»*. Деякі ЗМІ вдаються до перебільшень, гучних заголовків, епітетів: *«криваве протистояння»*, *«шокує затримання»*. Такий стиль привертає увагу, але часто формує викривлене уявлення про події та дискредитує поліцію. Нейтральна й точна лексика сприяє формуванню довіри до поліції та підвищенню правової культури. Використання негативно маркованих слів і сенсаційності може знизити рівень легітимності поліції, посилити соціальну напруженість. Позитивна лексика й акцент на успішних діях створюють образ ефективних захисників громадян.

Висновки. Лексичні та стилістичні засоби висвітлення поліційних дій у медіа мають потужний вплив на суспільну думку. Баланс між точністю, нейтральністю та доступністю є необхідною умовою об'єктивної журналістики. Подальші дослідження можуть зосередитися на аналізі мовних відмінностей у різних типах медіа (офіційні сайти, національні телеканали, соціальні мережі) та на порівнянні національних і міжнародних практик. Можна констатувати, що взаємодія Національної поліції та засобів масової інформації в Україні врегульована комплексом законодавчих актів, які одночасно орієнтують поліцію на прозорість і партнерство з громадськістю, а журналістам гарантують широкі права у сфері отримання, поширення та захисту інформації. Така багаторівнева правова основа створює умови для забезпечення балансу між потребами суспільства у відкритості діяльності органів поліції та необхідністю дотримання законодавчих обмежень щодо поширення інформації з обмеженим доступом.

Перспективи подальших розвідок. У контексті дослідження проблематики взаємодії підрозділів Національної поліції України з медіа варто окреслити низку перспектив подальших наукових розвідок. Передусім актуальним видається більш детальне вивчення ефективності реалізації принципів відкритості та прозорості в практичній діяльності патрульної поліції, зокрема через аналіз комунікативних стратегій під час резонансних подій чи масових заходів. Такий підхід дасть змогу визначити ступінь відповідності задекларованих норм чинного законодавства реальним практикам. Не менш перспективним є напрям дослідження, пов'язаний із правовими обмеженнями у сфері поширення інформації. Ідеться про виявлення оптимального балансу між забезпеченням права громадян на інформацію та дотриманням вимог законодавства щодо захисту державної, службової, комерційної чи іншої спеціально охоронюваної таємниці. Окремий науковий інтерес становить психологічний аспект комунікації поліціантів із журналістами, адже ефективність такої взаємодії залежить від комунікативних навичок правоохоронців, їх умінь діяти в умовах інформаційного тиску, а також від рівня медіаграмотності і поліціантів, і журналістів. До перспективних напрямів можна віднести й вивчення досвіду зарубіжних країн у сфері побудови партнерських відносин між поліцією та засобами масової інформації. Порівняльно-правовий аналіз сприятиме виробленню рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства та практики його застосування. Крім того, в умовах розвитку цифрового середовища особливої ваги набувають дослідження, спрямовані на регулювання взаємодії поліції з новими медіа (онлайн-виданнями, соціальними мережами, блогосферою), адже саме вони дедалі частіше стають основним каналом оперативного інформування суспільства.

Перспективи подальших наукових пошуків полягають у комплексному міждисциплінарному вивченні юридичних, організаційних, психологічних і комунікаційних аспектів взаємодії поліції та медіа, що сприятиме не лише підвищенню ефективності правозастосовної практики, але й формуванню в суспільстві більшої довіри до Національної поліції України.

Список використаних джерел

1. Євдокімова О. О. Психологічні детермінанти успішності професійної діяльності працівників правоохоронних органів. *Право і Безпека*. 2012. № 1 (43). С. 217–221.
2. Кумпаненко Н. С. Соціальні мережі як засіб формування громадянського суспільства. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf>.
3. Павлик Ю. Права та обов'язки працівників ЗМІ. *Проблема порушення прав журналістів*. 2015. URL: <http://h.ua/story/417214>.
4. Царьова І. В. Сучасний дискурс інформаційної війни. «Південний архів» (філологічні науки). 2023. № 95. С. 39–44.
5. Moreno-Medina J., Ouss A., Bayer P., Bocar B. Officer-Involved: The Media Language of Police Killings. 2023. URL: <https://sciencespo.hal.science/hal-04110697/document>.
6. Mourtgos S. Between the Lines: Experimental Evidence on Headline Framing and the Legitimacy of Police Use of Force. URL: https://www.researchgate.net/publication/393493831_Between_the_Lines_Experimental_Evidence_on_Headline_Framing_and_the_Legitimacy_of_Police_Use_of_Force.
7. Tsareva I. Functional and derivative space of the legal text. *Advanced trends of the modern development of philology in European countries* : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2019. P. 217–233.
8. Walsh J., Baker V., Frade B. Policing and social media: The framing of technological use by Canadian newspapers (2005–2020). URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17488958221114254>.

References

1. Ievdokimova, O. O. (2012) Psykholohichni determinanty uspishnosti profesiinoi diialnosti pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Psychological determinants of the success of professional activities of law enforcement officers]. *Pravo i Bezpeka*, 1 (43), 217–221 [in Ukr.].
2. Kumpanenko, N. S. (2018) Sotsialni merezhi yak zasib formuvannia hromadianskoho suspilstva [Social networks as a means of shaping civil society]. [in Ukr.].
3. Pavlyk, Yu. (2015) Prava ta oboviazky pratsivnykiv ZMI [Rights and responsibilities of media workers.]. *Problema porushennia prav zhurnalistiv* [in Ukr.].
4. Tsarova, I. V. (2023) Suchasnyi dyskurs informatsiinoi viiny. [Contemporary discourse of information warfare]. *"Pivdennyi arkhiv" (filolohichni nauky)*, 95, 39–44 [in Ukr.].
5. Moreno-Medina, J., Ouss, A., Bayer, P., Bocar, B. (2023) Officer-Involved: The Media Language of Police Killings.
6. Mourtgos, S. (2018) Between the Lines: Experimental Evidence on Headline Framing and the Legitimacy of Police Use of Force. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/393493831_Between_the_Lines_Experimental_Evidence_on_Headline_Framing_and_the_Legitimacy_of_Police_Use_of_Force.
7. Tsareva, I. (2019) Functional and derivative space of the legal text. *Advanced trends of the modern development of philology in European countries*: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing".
8. Walsh J., Baker V., Frade B. (2022) Policing and social media: The framing of technological use by Canadian newspapers (2005–2020). Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17488958221114254>.

ABSTRACT

Iryna Tsarova. Media coverage of police actions: lexical and stylistic features

The article examines the lexical and stylistic features of how police actions are represented in the media. It analyzes the use of evaluative vocabulary, the specifics of employing euphemisms and metaphors, since the linguistic representation of law enforcement activities shapes public attitudes toward the police and the level of trust in state institutions. The role of syntactic constructions in forming public opinion about the National Police of Ukraine is highlighted. Attention is drawn to the ways journalists select words to describe police operations, investigations, and detentions. The language of reports containing evaluative adjectives and verbs, which enhance the emotional impact on the audience, is characterized. Alongside neutral designations such as “detained” or “a search was conducted,” emotionally charged expressions appear, including “high-profile operation,” “brutal detention,” or “security forces burst in.” Such choices create a certain informational effect aimed at shaping the reader’s perception of the police as either effective or, conversely, aggressive. The use of metaphorical expressions is also important, as they add drama to reports and make the text more appealing to a mass audience. At the same time, the media often resort to euphemisms to soften potential criticism or avoid direct accusations against law enforcement agencies. This strategy of language choice thus fulfills not only an informative but also a manipulative function. The study reveals that media discourse has a strong influence on public attitudes toward the police. Key aspects of the interaction between language, power, and public opinion are outlined.

Key words: *euphemism, image of a police officer, media analysis, evaluative coloring, evaluative nature, police, terminology.*

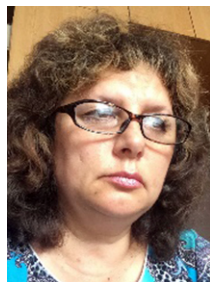
Надійшла до редакції: 01.09.2025

Прийнято до друку після рецензування: 09.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

УДК 371.39

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-24>

Олена МОЖАРОВСЬКА

кандидат педагогічних наук

(Вінницький національний аграрний університет,

м. Вінниця, Україна)

mozharovskaya1968@gmail.com

SMART EDUCATION – ПОЄДНАННЯ З ТЕХНОЛОГІЯМИ Й ІННОВАЦІЯМИ

Розумна освіта є важливим способом вирощування інноваційних талантів і розумних громадян у цифрову епоху. Сьогодення вимагає від фахівців приділяти багато уваги роботі із сучасними електронними ресурсами. У статті розкрито зміст поняття смарт-освіти, порушено питання значення та переваг Smart Education як для студентів, так і для викладачів. Підкреслюється її все більша застосовність у сучасному світі. Авторка досліджує численні переваги використання можливостей смарт-освіти в навчальному процесі. Виокремлено тенденції розвитку й умови ефективного застосування Smart-навчання в освітньому процесі. Представлено основні концептуальні положення Smart-освіти. Висвітлено методичні аспекти доцільності використання Smart-технологій в інтелектуальному середовищі під час професійної підготовки майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Увагу зосереджено на концепції розумної освіти, а також проаналізовано ініціативи її розвитку в Польщі й Канаді.

Ключові слова: *освіта, Smart-освіта, Smart-технології, Smart-навчання, освітнє середовище, цифрові навички, платформа, концепція.*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Інтенсивний розвиток освітнього сектору у світовому просторі сприяв реалізації комплексу завдань у всіх видах людської діяльності. Повсюдне поширення цифрових технологій призвело до трансформації особистості, сім'ї та суспільства. Кардинальні зміни в економіці, виробничих технологіях і педагогічній науці призвели до значної корекції методичного забезпечення в освітніх закладах. У цьому процесі значна роль відводиться смарт-освіті як необхідній для розвитку кожної особистості, що зростає. Зміна поколінь створює нові потреби й можливості для розвитку системи освіти й цифрових освітніх технологій, які будуть використовувати переваги глобального інформаційного суспільства для надання освітніх послуг нової якості. Незабаром сама можливість для надання освіти нової якості трансформується в обов'язкову вимогу для всіх освітніх закладів. Нині людське суспільство прискорено рухається до інтелекту, у цьому процесі важливим завданням освіти є виховання розумних громадян та інноваційних талантів, які здатні навчатися протягом усього життя й адаптуватися до цифрового суспільства. Проте ця мета є важко досяжною лише за допомогою традиційних моделей освіти й потребує використання нового покоління цифрових технологій для трансформації моделей освіти та надання учням якісніших освітніх ресурсів і персоналізованих послуг навчання. Саме на цьому тлі розумна освіта стає новою освітньою парадигмою в усьому світі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Термін «Smart-технології» став популярним нещодавно. Науковці почали використовувати його приблизно останні сорок років. Цей термін з'явився в аерокос-

мічній галузі, швидко запозичений іншими науковими галузями. Поняття «смарт» стосовно таких категорій, як структура, технології та матеріали, є цілком усталеним. Оскільки інформаційні технології швидко й інтенсивно розвивалися, вони стали невід'ємною частиною освітнього середовища. Термін смарт-освіта замінив «класичне» навчання. З концепцією смарт-освіти (Smart Education) нині пов'язана сукупність понять, багато з яких не мають однозначного трактування. У публікаціях щодо смарт-освіти фіксуються ключові тенденції розвитку і створюються футурологічні прогнози подальших змін освітньої системи. Формуванню нової освітньої парадигми в умовах переходу до Smart-суспільства присвячено наукові праці Р. Гуревича, М. Кадемії [1]. Дидактичний потенціал Smart-технологій, значення інтерактивного освітнього Smart-середовища в умовах глобалізації та модернізації Smart-освіти розкрито в публікаціях М. Кадемії, М. Козяр, Т. Ткаченко, Л. Шевченко [4]. Методика використання Smart-технологій в освітній діяльності розроблена в дослідженнях М. Кадемії, Л. Шевченко [5]. Практичним можливостям застосування сучасних Smart-технологій у вітчизняному освітньому просторі присвячені наукові роботи С. Паламар, Л. Неживої [13], М. Кадемії, В. Кобисі [2]. Досвід використання Smart-технологій у зарубіжних країнах проаналізовано в дослідженнях Meihua Qian, Karen R. Clark [10], Richa Bajaj, Vidushi Sharma [14].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Наукова новизна дослідження зумовлена авторським підходом до розгляду питань доцільності імплементації Smart-технологій у навчальний процес і їх інтеграції з освітнім середовищем.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження – проаналізувати можливості використання Smart-технологій в освітньому процесі, а також розкрити концепцію розумної освіти й тенденції її розвитку в сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Швидкі технологічні прориви спричиняють радикальні зміни у сфері освіти. Доставка, доступність і споживання знань повністю трансформуються розумною освітою, яка зазвичай називається навчанням, посиленням технологіями. Використання технологій в освіті важливіше, ніж будь-коли, завдяки інструментам з AI, віртуальним класам та індивідуальним навчальним середовищам. При визначенні значущості смарт-освіти важливо визначити зміст і сутність цього виду освіти, який, безумовно, пов'язаний із застосуванням технологій. Ось чому з технологічного погляду електронне навчання може розглядатися як щабель переходу до засобів смарт-навчання. Різноманітні електронні середовища й технології, що застосовуються в навчанні, також називають «розумними», хоча лише деякі їхні аспекти справді відповідають принципово новим вимогам смарт-освіти. AI в інтелектуальній освіті використовується для персоналізації навчання, оцінювання успішності учнів та автоматизації адміністративних завдань. Платформи зі штучним інтелектом адаптують контент на основі індивідуальних стилів навчання, допомагаючи студентам навчатися у власному темпі.

Термін Smart Education визначає, як передові технології включені до освітнього процесу. Він використовує цифрові інструменти, такі як хмарні обчислення, віртуальну та доповнену реальність (VR/AR), штучний інтелект (AI) та інтернет речей (далі – IoT), щоб зробити навчання більш ефективним, доступним і налаштованим. Smart Education покращує звичайну систему освіти, використовуючи ці досягнення, і робить навчання ефективним, цікавим, динамічним. Якщо порівнювати з традиційними освітніми методами, Smart Education концентрується на створенні адаптивного середовища навчання, яке задовольняє потреби окремого студента, а це, у свою чергу, дає змогу викладачам і студентам співпрацювати в режимі реального часу, незалежно від місця перебування.

Смарт-освіта містить накопичені та вироблені підходи до навчання в традиційному їх розумінні та з використанням електронних технологій. Жоден із раніше застосовуваних

підходів в освіті не передбачав негайної реакції самого процесу навчання на мінливі умови в зовнішньому середовищі. Матеріал, що використовується, переважно стосується сфери вищої освіти.

Концепція смарт-освіти охоплює вищу педагогічну освіту, є репрезентативним складником усієї групи. Вона передбачає наявність елементів у системі освіти, що забезпечують швидку адаптацію всієї системи до мінливих вимог, а не тільки навчального процесу.

Концепція розумної освіти. Розумна освіта розглядається як система освітньої поведінки, що надається школою, районом або урядом, яка володіє такими характеристиками, як високий досвід навчання, адаптований навчальний контент і висока ефективність викладання. Дослідження розумної освіти зосереджені на трьох елементах: розумне навчальне середовище, розумний метод навчання й розумний учень. Розумне навчальне середовище є основою для підтримки розвитку розумної освіти та реалізації трансформації методів викладання й навчання. Розумне навчальне середовище ґрунтується на низці цифрових технологій для підтримки «легкого, захопливого та ефективного» навчання в будь-який час, у будь-якому місці й темпі, а також надаючи учням надійні рекомендації та поради. Побудова розумного навчального середовища охоплює такі аспекти: оптимізація та модернізація освітньої інфраструктури, апаратного обладнання, мережових умов і навчальних платформ за допомогою інформаційних технологій нового покоління; створення розумних кампусів, розумних класів і розумних житлових приміщень; просування ситуативних, досвідчених методів викладання й навчання; використання таких інструментів, як аналітика навчання й аналіз даних, для поліпшення відповідності між пропозицією послуг викладання та потребами навчання. Нині існує безліч видів технік, які можна використовувати для підтримки розумних навчальних середовищ. До сектору апаратного забезпечення входять фізичні пристрої, такі як електронні шкільні сумки, смартфони, планшети, інтерактивні дошки, пристрої та датчики IoT, а сектор програмного забезпечення містить різноманітні системи навчання, такі як онлайн-ресурси, аналітика навчання. Серед них IoT-пристрої можуть з'єднувати людей, речі та пристрої, техніки можуть інтегрувати інформацію про місцезнаходження та соціальні мережі в процес навчання, тим самим підтримуючи розвиток ситуативного й безшовного навчання, а такі інструменти, як великі дані, хмарні обчислення й аналітика навчання, можуть збирати й аналізувати дані про навчання та використовувати їх як основу для покращення викладання й навчання, тим самим підтримуючи розвиток адаптивного та персоналізованого навчання.

Концепція смарт-освіти передбачає комплексний розвиток освітньої послуги включно з кадровим забезпеченням, адміністративно-правовим управлінням і матеріально-технічною базою. Для побудови концептуальної карти обирають центральний концепт, яким у цьому випадку є смарт-освіта. Інші поняття, що входять до концепції, пов'язуються системою певних відносин із центральним концептом.

Визначимо смарт-освіту як освітню систему, що забезпечує на основі інтернету взаємодію з навколишнім середовищем і процесом навчання й виховання для набуття студентами необхідних знань, навичок, умінь і компетенцій, а також дає можливість використовувати переваги інформаційного суспільства для задоволення студентами своїх освітніх потреб та інтересів.

До **основних принципів Smart-навчання** зараховуємо такі:

1. Використання в освітній програмі актуальних відомостей для розв'язання навчальних завдань: швидкість та обсяг інформаційного потоку в освіті й будь-якій професійній діяльності стрімко зростає. Наявні навчальні матеріали необхідно постійно доповнювати відомостями, які постійно надходять у режимі реального часу. Це готує студентів до розв'язання практичних завдань, до роботи в умовах реальної ситуації, а не на прикладах і моделях.

2. Організація самостійної когнітивної, дослідницької, проєктної діяльності студентів. Цей принцип є ключовим під час підготовки майбутніх учителів, готових до творчого

пошуку розв'язання професійних завдань, самостійної інформаційної та дослідницької діяльності.

3. Реалізація навчального процесу в розподіленому середовищі навчання. Освітнє середовище не має обмежуватися територією закладу освіти або межами системи дистанційного навчання. Процес навчання має бути безперервним, що включає навчання в професійному середовищі, з використанням засобів професійної діяльності.

4. Взаємодія студентів із професійною спільнотою. Професійне середовище не лише розглядається як замовник на підготовку майбутніх учителів, а й стає активним учасником навчально-виховного процесу. Smart-освіта надає студентам нові можливості щодо участі в роботі фахових спільнот, спостереження за розв'язанням завдань професіоналами.

5. Гнучкі освітні траєкторії, індивідуалізація навчання. Сфера освіти значно розширюється за рахунок залучення в систему освіти працюючих громадян, частой зміни виду професійної діяльності, інтенсивного розвитку технологій. Студенти, які приходять до вишу, зазвичай добре усвідомлюють і формують свою потребу в освіті. Завдання ЗВО забезпечити освітню послугу відповідно до потреби й можливостей студента.

6. Різноманіття навчально-виховної діяльності вимагає надання широких можливостей для студентів щодо вивчення освітніх програм і курсів, використання інструментів у навчальному процесі відповідно до їхніх можливостей, матеріальних і соціальних умов.

Smart-навчання являє собою таку освітню парадигму, яка передбачає адаптивну реалізацію освітнього процесу, можливу на основі використання інформаційних Smart-технологій. Реалізація парадигми Smart-навчання спрямована на формування процесу навчання та виховання задля набуття знань, навичок, умінь і компетенцій, необхідних для гнучкої та адаптивної взаємодії із соціальним, економічним і технологічним середовищем, що змінюється. Smart-навчання має забезпечити можливість використовувати переваги глобального інформаційного суспільства для задоволення освітніх потреб та інтересів.

Концептуально Smart Education передбачає комплексну модернізацію всіх освітніх процесів, методів і технологій, що використовуються. Концепція Smart в освітньому розрізі тягне за собою появу таких технологій, як «розумна» дошка, «розумні» екрани, доступ до інтернету з будь-якої точки [8]. Кожна із цих технологій допомагає по-новому побудувати процес розробки контенту. Навчання стає можливим не лише в класі, а й удома та будь-де. Основним же елементом, що зв'яже освітній процес, стає активний освітній контент, на базі якого створюють єдині репозиторії, що дають змогу зняти тимчасові та просторові рамки.

Як показує практика, в економіці дедалі більше й більше потрібні фахівці, які знають суміжні галузі, наприклад, біоінформатик, ІТ-генетик, агроінформатик тощо. З огляду на вищесказане, розглянемо цифрове право.

Інтернет перетворився на великий майданчик для створення, ведення та розвитку великих бізнес-проектів. Сучасне законодавство ще недостатньо повно регулює цю нову сферу, беручи за основу міжнародний досвід і чинне міжнародне законодавство. У кіберпросторі вчиняються як специфічні правопорушення, такі як порушення прав інтелектуальної власності (авторські, патентні права, права на секрет-виробництва), так і «звичайні злочини» – шахрайство, здирництво, незаконне підприємництво тощо. Водночас великі компанії мають створити такий надійний захист ІТ-систем, у яких зберігаються конфіденційні дані, щоб такі системи могли протистояти кібератакам.

Як такої окремої галузі ІТ-права сьогодні поки що немає. Юристам, які обрали для себе цей напрям, доводиться володіти знаннями одразу в декількох галузях права: договірному, законодавстві про інтелектуальну власність, регулюванні захисту персональних даних, зберіганні та передаванні інформації, зокрема й в електронному вигляді. Багато фірм уже починають створювати ІТ-юридичні відділи або вводити у свій штат ІТ-юристів. Серед адвокатських колегій з'являються й ті, які надають послуги виключно з питань

кібербезпеки, а великі університети утворюють факультети з підготовки фахівців з кіберправа. В епоху технологій перед юристом, який володіє знаннями з IT-знань, відкриваються широкі можливості. Конкуренція серед таких фахівців практично відсутня, адже їх мало, а їхній досвід і знання – безцінні.

Традиційне навчання, під яким мається на увазі передусім процес навчання «face to face», містить у собі використання певного контенту, але його застосування обмежене, містить тільки допоміжні технології, основний процес навчання відбувається у вигляді очних занять, тренінгів, лекцій, практичних, лабораторних робіт залежно від ступеня й напрямку навчання.

Технології смарт, з одного боку, покликані зробити «ефект присутності» того, хто навчається, таким самим, як і під час традиційного навчання, з іншого боку, вони дають змогу значно прискорити обмін контентом, змінюють його якість, дають можливість вступати в більшу кількість «горизонтальних» комунікаційних зв'язків і загалом значно прискорюють і спрощують процес комунікації між учасниками освітнього процесу, які вступають у комунікацію та спільно працюють із будь-яким контентом. Отже, технології смарт-навчання – це технології, що дають змогу інтегрувати різні системи на основі гнучких стандартів.

Дистанційна форма навчання включає технологічну, змістовну й організаційну складові:

1. Технологічна складова ґрунтується на матеріально-технічній базі: апаратні засоби (комп'ютери, тобто hardware), програмне забезпечення (software), технічна підтримка, супровід програмного забезпечення, оновлення системи та змісту (апгрейд системи та контенту).

2. Змістова складова є структурованим навчальним контентом, у якому передбачено інваріантні компоненти певного типу електронних навчальних ресурсів (ЕНР): курси дистанційного навчання, електронні підручники, спеціалізовані сайти, портали – і його методичну підтримку.

3. Організаційна складова передбачає організацію та проведення навчального процесу з використанням різних моделей дистанційної освіти.

Ці складові дають змогу створити єдиний інформаційно-освітній простір, що включає навчальний процес, його інформаційне забезпечення, управління цим процесом, а також використання сучасних педагогічних технологій, які відповідають вимогам нової парадигми освіти.

Дистанційне навчання може бути реалізовано тільки за правильного розподілу ролі всіх учасників освітнього процесу та їхньої спільної роботи. Безсумнівно, технологічна складова має бути реалізована Департаментом технічного супроводу й IT підтримки. Підготовка змісту має бути покладена на Центр освітніх інновацій і смарт-навчання за активної підтримки кафедр університету, а організаційна складова – на декана й кафедру післядипломної освіти, тематичної та навчальної роботи.

Для реалізації вебінару, наприклад, можна використовувати програму BigBlueButton – це відкрите програмне забезпечення для проведення вебконференції. Система розроблена насамперед для дистанційного навчання. Назва BigBlueButton пов'язана з початковою концепцією запуску вебконференції простим натисканням метафоричної великої синьої кнопки. BigBlueButton підтримує наявність декількох аудіодоріжок та обмін відео, можливість показу презентацій, зображень, документів Microsoft Office й OpenOffice, PDF-документів. Також підтримуються розширені можливості дошки, такі як покажчик, масштабування та малювання, доступ до робочого столу. Як модератор, викладач має можливість вимкнути/увімкнути мікрофон будь-якого учасника, видалити його з вебконференції, надати слово для виступу (зробити будь-якого користувача ведучим). Ведучий може завантажувати презентації, документи, використовувати дошку.

Подальший етап реалізації дистанційного навчання, його розширення та підвищення якості дистанційного освітнього процесу потребуватиме додаткового спеціалізованого обладнання.

Для зворотного зв'язку зі студентами вебконференції існують публічні та приватні чати. Інтегровано VoIP на базі FreeSWITCH. Крім того, користувач може ввійти в конференцію або як глядач, або як модератор. Як глядач користувач може приєднатися до голосової конференції, використовувати вебкамеру, підняти руку (попросити слово), спілкуватися з іншими людьми.

Завдяки підтримці передових технологій викладачі, учні, хмарні освітні ресурси та смарт-термінали розпочали багатовимірну взаємодію. З одного боку, викладачі можуть легко отримати доступ до освітніх ресурсів із хмари для здійснення викладання, а з іншого боку, учні можуть використовувати смарт-термінали для ведення записів і взаємодії з викладачами в будь-який час і в будь-якому місці, що дає змогу здійснювати навчання один на один.

Таким чином, суть розумної освіти полягає в сприянні розумному навчанню шляхом створення розумного навчального середовища й застосування розумних методів викладання для підвищення очікувань учнів щодо досягнення поставленої мети. Розумна освіта сприяє появі високоінтелектуальних творчих людей, здатних розумно займатися різноманітною практичною діяльністю, постійно створювати нові цінності, гнучко адаптуватися до життєвого, освітнього та професійного середовища. Зосередившись на цьому баченні, у країнах по всьому світу впроваджують практику розумної освіти.

Вплив технологій на освіту незаперечний. Це дало змогу розробити різні цифрові платформи, модулі онлайн-навчання й інструменти, які роблять освіту більш інклюзивною, інтерактивною та індивідуальною [9]. Розглянемо кілька важливих технологічних досягнень, що формують майбутнє освіти:

1. Штучний інтелект (далі – AI) в освіті є однією з найефективніших технологій сучасності. Інструменти, основані на AI, можуть забезпечити індивідуальний досвід навчання, оцінити ефективність студентів, визначати прогалини в навчанні. Платформи адаптивного навчання корегують контент з урахуванням сильних і слабких сторін студента, стають звичайним явищем. Крім того, AI покращує адміністративні функції, такі як оцінка та планування, економія цінного часу для викладачів, і дає їм змогу зосередитися на більш інтерактивних методах навчання.

2. Віртуальна реальність (далі – VR) і доповнена реальність (далі – AR). І VR, й AR пропонують захопливий досвід навчання, який імітує реальні сценарії. У таких предметах, як наука, історія й навіть медична підготовка, студенти можуть практично взаємодіяти з 3D-об'єктами або досвідченими середовищами, пропонуючи глибше розуміння складних концепцій. Наприклад, VR дає студентам змогу досліджувати віддалені історичні пам'ятки чи здійснювати віртуальну екскурсію на Марс. AR, з іншого боку, накладає на цифрові елементи реальні налаштування, допомагаючи візуалізувати абстрактні концепції, такі як молекулярні структури чи географічні освіти.

3. Системи хмарних обчислень та управління навчанням (далі – LMS). Хмарні платформи та LMS є фундаментальними в зрушенні до віддаленого навчання й цифрових класів. Ці платформи дають змогу легко обмінятися контентом, вести спільні проекти й мати доступ до ресурсів з будь-якого місця в будь-який час. Такі інструменти, як Google Classroom, Moodle та Blackboard, зробили революцію в тому, як взаємодіють педагоги та студенти, роблячи навчальні матеріали й оцінки доступними за допомогою клацання кнопки. Крім того, хмарні обчислення полегшують зберігання даних і простий обмін, усуваючи необхідність у фізичних підручниках чи паперових ресурсах, значно знижуючи витрати та вплив на навколишнє середовище.

У всьому світі уряди й навчальні заклади визнають важливість технологій для формування майбутньої освіти. У зв'язку з цим виокремлюємо такі ключові пункти, які підкреслюють значення розумної освіти:

1. *Покращена доступність та інклюзивність.* Одним із найважливіших аспектів розумної освіти є його здатність зробити навчання більш доступним. Завдяки цифровим інструментам освіта може охопити віддалені райони та маргіналізовані спільноти, пропонує освітні можливості, які були раніше недоступні. Онлайн-курси, електронні книги й відеоуроки можуть задовольнити різні стилі навчання та подолати географічні бар'єри, даючи змогу студентам з усього світу отримати доступ до якісної освіти.

2. *Персоналізоване навчання.* Розумна освіта сприяє персоналізованому навчанню, яке адаптує освітній досвід для окремих студентів залежно від їхніх потреб, темпів і стилю навчання. За допомогою AI й аналітики даних викладачі можуть відстежувати прогрес студента та відповідним чином адаптувати навчальну програму. Це гарантує, що жоден студент не залишився позаду, і ті, кому потрібна додаткова підтримка, можуть отримати її, не почуваячись стигматизованим або не втраченим.

3. *Економічні рішення.* Традиційні системи освіти часто стоять з високими витратами, включаючи технічне обслуговування інфраструктури, покупку підручників та адміністративні витрати. Smart Education пропонує більш економічні ефективні рішення, використовуючи цифрові інструменти й ресурси. Платформи електронного навчання зменшують потребу у фізичних класах, що дає змогу отримати віддалене навчання та гнучкі графіки, які можуть знизити витрати.

4. *Підтримка навчання протягом усього життя.* Розумна освіта також розширює можливості навчання протягом усього життя, даючи людям змогу набувати нових навичок і знань. Завдяки платформам, що пропонують онлайн-сертифікацію, люди можуть продовжувати розвивати свої знання й досвід ще довго після закінчення формального навчання.

5. *Ділові й інвестиційні можливості.* Зростання розумної освіти створює значні можливості для підприємств та інвесторів. Очікується, що світовий ринок розумної освіти істотно зростатиме найближчими роками. Прийняття AI, VR/AR і хмарних технологій у секторі освіти залучає інвестиції в різні галузі, включаючи стартапи EDETech, великі корпорації та уряди країн.

Останніми роками було кілька помітних тенденцій на ринку розумної освіти:

1. *AI-Powered Edtech платформи.* Багато компаній EDETech включають AI для надання персоналізованого навчання. Такі платформи, наприклад, як Duolingo, використовують AI для адаптації занять на основі майстерності студента, тоді як такі платформи, як Squirrel AI, пропонують інтелектуальні системи репетиторства для студентів K-12.

2. *Зростання віртуальних класів.* Віртуальні класні кімнати й рішення віддаленого навчання зросли в популярності через пандемію Covid-19.

3. *Партнерство й злиття.* Основні технологічні гравці співпрацюють з навчальними закладами для покращення досвіду навчання. Наприклад, Google й Microsoft співпрацювали з різними університетами для надання хмарних інструментів для викладачів і студентів.

4. *Інтеграція блокчейну.* Блокчейн усе частіше використовується для забезпечення безпеки академічних облікових даних і сертифікатів, знижуючи ризик шахрайських документів і підвищення довіри до системи освіти.

Оскільки ми дивимось в майбутнє, потенціал для розумної освіти видається безмежним. Поєднання AI, віртуальної реальності, хмарних обчислень та інших технологій продовжуватиме змінювати те, як ми навчаємо. Тенденція до гібридного навчання, де традиційна особиста освіта доповнюється онлайн-ресурсами та цифровими інструментами, також знаходиться на піднесенні. Разом із тим ми можемо очікувати більшої уваги аналітиці даних освіти. Аналітика навчання, яка відстежує залучення студентів і продук-

тивність, надасть викладачам ідеї, необхідні для постійного покращення своїх стратегій викладання. Водночас постійний розвиток нових освітніх технологій і партнерських відносин між навчальними закладами, технологічними компаніями й урядами лише прискорить зростання та вплив розумної освіти.

Практика розумної освіти. У співпраці з компанією Skriware технологічний центр Польської держави безоплатно надає всім початковим школам базу даних освітніх ресурсів, а також такі послуги: академічну освітню платформу Skriware, що містить навчальні й електронні матеріали для вчителів та учнів; базу даних моделей для 3D-друку Skrimarket; інструменти для 3D-моделювання; пакети методичної підтримки, що є доступними впродовж усього року. Завдяки цьому проєкту школи можуть розробляти насичені змістом навчальні програми з використанням 3D-принтерів та інших розумних пристроїв, а вчителі можуть стимулювати інтерес учнів до навчання за допомогою новітніх технологій [6].

Департамент уряду Онтаріо, Канада, запустив план із розвитку математичних, письмових і читацьких навичок учнів. У рамках цього плану інвестується понад 180 мільйонів канадських доларів на підтримку навчання учнів у класі й удома для розвитку математичних і читацьких навичок і знань, необхідних для майбутньої роботи [11]. Водночас, з огляду на невідповідності між попитом і пропозицією на робочі місця у сфері комп'ютерних наук/технологій (у другому кварталі 2022 року в провінції було 17 865 вакансій для спеціалістів у сфері комп'ютерних та інформаційних систем), уряд активно розвиває цифрову грамотність і навички учнів шляхом оновлення навчальних програм у таких галузях, як комп'ютерні науки й освітні технології, і тим самим прагне забезпечити, щоб вони опанували ключові робочі й життєві навички, необхідні в галузі, що швидко зростає [12].

Таким чином, зі знаннями й поширенням інформаційно-комунікаційних технологій нового покоління людське суспільство прискорено рухається до інтелекту. У процесі цієї трансформації широке застосування технологій нового покоління розглядається як ключовий рушійний фактор [7]. Однак технології приносять користь людям тільки в тому разі, якщо навички, необхідні для їх використання, повністю інтегровані в наше суспільство. У зв'язку з цим існує гостра потреба в розвитку концепції розумної освіти, що з'явилася нещодавно, для просування розумного навчання, підвищення цифрової грамотності громадян і підготовки обізнаних, кваліфікованих і творчих людей, добре адаптованих до роботи майбутнього. На основі аналізу досвіду розвитку Польщі та Канади в галузі розумної освіти пропонується сприяти розвитку розумної освіти такими заходами:

- на рівні керівництва країни ухвалити програмні документи, що сприятимуть використанню нових цифрових технологій у навчанні;
- створити ефективні практичні цифрові інфраструктури та платформи освіти, розробити якісні електронні ресурси та зручні інструменти навчання;
- навчити адміністраторів і педагогів використання цифрових технологій задля розширення їхніх можливостей;
- сприяти використанню громадянами цифрових освітніх інструментів, що має позитивний вплив на просування розумної освіти, а отже, на виховання розумних громадян.

У суспільстві, що динамічно розвивається, властивість «смарт» стає найбільш затребуваною як у побуті, так і в науковій, професійних сферах. На зміну інформаційним приходять смарт-технології, що характеризуються набором властивостей, які дають змогу адаптувати той чи інший пристрій до потреб під час його експлуатації, смарт-телефони, смарт-телевізори тощо.

Smart Education пропонує численні переваги, включаючи покращення доступності, персоналізований досвід навчання, економічну ефективність і підтримку навчання протягом усього життя. Це також сприяє співпраці та залученості серед студентів і вчителів. Говорячи про переваги Smart Education, зауважимо, що, хоча початкові інвестиції в технології можуть бути високими, розумна освіта потім знизить довгострокові витрати, усува-

ючи необхідність фізичної інфраструктури, підручників і традиційних ресурсів. Крім того, варіанти віддаленого навчання знижують витрати на поїздки та проживання.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Стає очевидним, що Smart-освіта з постійними прогресивними досягненнями в галузі штучного інтелекту, VR/AR та аналітики даних має перспективне майбутнє. Ці технології продовжуватимуть формувати спосіб навчання, створюючи більш персоналізований, ефективний і доступний освітній досвід для людей у всьому світі. Смарт-технології переходять у розряд пріоритетних цифрових технологій, оскільки вони тепер здатні визначити наступний за інформаційним етап розвитку суспільства. Смарт, як властивість, що дає змогу вмиг адаптувати об'єкт або процес до змін у навколишньому середовищі, стає найбільш затребуваним у сучасному соціальному розвитку й особливо освіті. Формування нової концепції смарт-освіти ґрунтується на досягненнях інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій, що дають змогу досягти нових соціальних ефектів у системі вищої освіти. Smart-освіта стала невід'ємною частиною сучасного суспільства. Принципова перевага Smart Education – індивідуальна траєкторія навчання та його інтерактивність, реалізувати яку стало можливим лише за допомогою інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій. Smart Education – це тенденція до фундаментального зрушення в тому, як ми підходимо до навчання в епоху цифрових технологій. Використовуючи силу технологій та інновацій, ми можемо створити більш захопливий, ефективний та інклюзивний освітній досвід, що готує студентів до успіху в дедалі складнішому світі. Оскільки ці технології продовжують розвиватися, майбутнє освіти виглядає динамічним та адаптованим до викликів сьогодення.

Список використаних джерел

1. Гуревич Р., Кадемія М., Опушко Н. Цифрові технології в закладах вищої освіти: виклики суспільства. *Modern science: problems and innovations* : Abstracts of the 5th International scientific and practical conference. July 26–28. SSPG Publish. Stockholm, Sweden, 2020. P. 246–252. URL: <http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/MODERN-SCIENCE-PROBLEMS-ANDINNOVATIONS-26-28.07.20.pdf#page=246>.
2. Кадемія М.Ю., Кобися В.М. Реалізація SMART-навчання засобами сучасних мережевих технологій. *Новітні комп'ютерні технології. Спецвипуск «Хмарні технології навчання»*. 2019. Т. 17. С. 36–40.
3. Кадемія М.Ю., Козяр М.М., Рак Т.Є. Інформаційно-комунікаційні технології навчання : словник-госарій. Львів : Вид-во СПОЛОМ. 2018. 327 с.
4. Кадемія М.Ю., Козяр М.М., Ткаченко Т.В., Шевченко Л.С. Інформаційне освітнє середовище сучасного навчального закладу : навчально-методичний посібник. Львів : СПОЛОМ, 2019. 186 с.
5. Кадемія М.Ю., Шевченко Л.С. Досвід застосування сучасних засобів інформаційно-телекомунікаційних технологій у навчальному процесі ВПУ № 4 м. Вінниці : для педагогічних працівників ПТНЗ, загальноосвітніх шкіл, ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної освіти. Вінниця, 2018. 257 с.
6. Лабораторія майбутнього. Служба Республіки Польща. 2020. URL: <https://www.gov.pl/web/laboratoria/darmowy-dostep-do-bazy-materialow-educacyjnych-szkol-academy-dla-kazdej-szkoly-podstawowej-w-polsce>.
7. Можаровська О.Е. Використання технології веб-квесту в іншомовній підготовці. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* / Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. 20214. № 1(35). С. 236–244.
8. Mozharovska O. Application of WebQuest technology in foreign language training of future specialists in higher educational establishments. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»*. 2024. Вип. 1. С. 162–169. DOI: 10.31651/2524-2660-2024-1-162-169.
9. Mozharovska O.E. Use of electronic resources and web services in teaching foreign languages. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. № 2(113). С. 273284. DOI: 10.35433/pedagogy.2(113).2023.273-284.

10. Meihua Qian, Karen R. Clark. Game-based Learning and 21st century skills: A review of recent research. *Computers in Human Behavior*. 2023. Vol. 63. P. 50–58. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563216303491?via%3Dihub>.
11. Ontario Launches Plan to Boost Math, Writing and Reading Skills. The Ontario government. 2008. URL: <https://news.ontario.ca/en/release/1002937/ontario-launches-plan-to-boost-mathwriting-and-reading-skills>.
12. Ontario Modernizing Computer Studies and Tech-Ed Curriculum to Ensure Students Are Prepared for the Jobs of the Future. The Ontario government. 2008. URL: <https://news.ontario.ca/en/release/1002583/ontariomodernizing-computer-studies-and-tech-ed-curriculum-to-ensure-students-areprepared-for-the-jobs-of-the-future>.
13. Паламар С., Нежива Л. Застосування ІК технологій у контексті формування предметно-методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Серія «Психологія. Педагогіка»*. 2023. № 39(1). С. 51–58.
14. Richa Bajaj, Vidushi Sharma. Smart education with artificial intelligence based determination of learning style. *Procedia Computer science*. 2018. Vol. 132. P. 834–842.
15. Smart Education Market by End-user, Component and Geography – Forecast and Analysis 2023–2027. Tech navio. 2023. URL: <https://www.technavio.com/report/smart-education-market-industry-analysis>.

References

1. Gurevich, R., Kademiya, M., & Opushko, N. (2020) Cifrovi tehnologiyi v zakladah vishoyi osviti: vikliki suspilstva [Digital technologies in institutions of higher education: challenges of society]. Modern science: problems and innovations. Abstracts of the 5th International scientific and practical., m. Stokgolm, 26–28 lip. 2020 r. / SSPG Publish. Stokgolm (pp. 246–252). Retrieved from: <http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/07/MODERN-SCIENCE-PROBLEMS-ANDINNOVATIONS-26-28.07.20.pdf#page=246> [in Ukr.].
2. Kademiya, M.Yu., & Kobysia, V.M. (2019) Realizatsiya SMART-navchannia zasobamy suchasnykh merezhevykh tekhnolohii [Implementation of SMART training using modern network technologies]. Novitni kompiuterni tekhnolohii. Spetsvyypusk «Khmarini tekhnolohii navchannia» – The latest computer technologies. Special issue: «Cloud technologies in education» (Vol. 17), p. 36–40 [in Ukr.].
3. Kademiya, M.Yu., Kozyar, M.M., & Rak, T.Ye. (2018) Informacijno-komunikacijni tekhnologiyi navchannia : slovnik glosarij [Information and communication technologies in education: glossary]. Lviv : «SPOLOM» [in Ukr.].
4. Kademiya, M.Yu., Kozyar, M.M., Tkachenko, T.V., & Shevchenko, L.S. (2019) Informacijne osvitnye seredovishe suchasnogo navchalnogo zakladu : navchalno-metodichniy posibnik [Information educational environment of a modern educational institution: teaching and methodological manual]. Lviv: Vid-vo «SPOLOM» [in Ukr.].
5. Kademiya, M.Yu., & Shevchenko L.S. (2018) Dosvid zastosuvannya suchasniy zasobiv informacijno-telekomunikacijnih tekhnologij u navchalnomu procesi VPU №4 m. Vinnicia: dlya pedagogichnih pracivnikov PTNZ, zagalnoosvitnih shkil, VNZ i sluhachiv institutiv pislyadiplomnoyi osviti [Experience in applying modern information and telecommunications technologies in the educational process at HVS No. 4 in Vinnytsia: for teaching staff at vocational schools, general education schools, universities, and students at postgraduate education institutes]. Vinnicya [in Ukr.].
6. Laboratoriia maibutnoho. Elektronnyi resurs. Sluzhba Respubliki Polshcha. (2020). [Laboratory of the Future. Electronic resource. Service of the Poland Republic]. Retrieved from: <https://www.gov.pl/web/laboratoria/darmowy-dostep-do-bazy-materialow-edukacyjnych-skriware-academy-dla-kazdej-szkoly-podstawowej-w-polsce> [in Pol.].
7. Mozharovska, O.E. (2014) Vykorystannia tekhnolohii veb-kvestu v inshomovnii pidhotovtsi. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii [The use of webquest technology in foreign language training. Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies]. Sumskiy derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni A.S Makarenka – Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko. Naukovyi zhurnal № 1(35). (pp. 236–244) [in Ukr.].
8. Mozharovska, O. (2024) Application of WebQuest technology in foreign language training of future specialists in higher educational establishments. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriya «Pedahohichni nauky» – Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy

National University. Series «Pedagogical Sciences». (Iss.1), (pp. 162–169). DOI: 10.31651/2524-2660-2024-1-162-169 [in Eng.].

9. Mozharovska, O.E. (2023) Use of electronic resources and web services in teaching foreign languages. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Pedagogichni nauky – Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University. Pedagogical Sciences.* № 2 (113). (pp. 273–284). DOI: 10.35433/pedagogy.2(113).2023.273-284 [in Eng.].

10. Meihua Qian, Karen R. Clark. (2023) Game-based Learning and 21st century skills: A review of recent research. *Computers in Human Behavior.* (Vol. 63), (pp. 50–58). Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0747563216303491?via%3Dihub> [in Eng.].

11. Ontario Launches Plan to Boost Math, Writing and Reading Skills. The Ontario government. (2008). Retrieved from: <https://news.ontario.ca/en/release/1002937/ontario-launches-plan-to-boost-math-writing-and-reading-skills> [in Eng.].

12. Ontario Modernizing Computer Studies and Tech-Ed Curriculum to Ensure Students Are Prepared for the Jobs of the Future. The Ontario government. (2008). Retrieved from: <https://news.ontario.ca/en/release/1002583/ontariomodernizing-computer-studies-and-tech-ed-curriculum-to-ensure-students-are-prepared-for-the-jobs-of-the-future> [in Eng.].

13. Palamar, S., & Nezhyva, L. (2023) Zastosuvannya IK tekhnolohii u konteksti formuvannya predmetno-metodychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika* [The use of ICT technologies in the context of developing subject-specific and methodological competence in future primary school teachers. Teacher education: theory and practice. *Psychology. Pedagogy.*] № 39 (1). (pp. 51–58) [in Ukr.].

14. Richa Bajaj, Vidushi Sharma. (2018) Smart education with artificial intelligence based determination of learning style. *Procedia Computer science.* (Vol. 132), (pp. 834–842) [in Eng.].

15. Smart Education Market by End-user, Component and Geography – Forecast and Analysis 2023–2027. (2023). Tech navio. Retrieved from: <https://www.technavio.com/report/smart-education-market-industry-analysis> [in Eng.].

Olena Mozharovska. Smart education – combination with technologies and innovations

Smart education is an important way to cultivate innovative talents and smart citizens in the digital age. Today requires specialists to pay much attention to working with modern electronic resources. The article reveals the content of the concept of smart education. The article raises the issue of the importance and benefits of Smart Education for both students and teachers. Its growing applicability in the modern world is emphasized. The purpose of the study is to analyze the possibilities of using Smart technologies in the educational process, as well as to reveal the concept of smart education and trends in its development in modern society. The author explores the numerous advantages of using the capabilities of smart education in the educational process. Development trends and conditions for the effective application of Smart learning in the educational process are highlighted. The main conceptual provisions of Smart education are presented. The methodological aspects of the feasibility of using Smart technologies in an intellectual environment during the professional training of future specialists in higher education institutions are highlighted. Attention is focused on the concept of smart education, and initiatives for its development in Poland and Canada are analyzed. The scientific novelty of the study is due to the author's approach to considering the issues of the feasibility of implementing Smart technologies in the educational process and their integration with the educational environment.

Key words: education, Smart Education, Smart-technologies, Smart-learning, educational environment, digital skills, platform, concept.

Надійшла до редакції: 02.09.2025
Прийнято до друку після рецензування: 11.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

Трибуна Аспіранта

УДК 342.951:351.83

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-25>

Ігор ВДОВИЧЕНКО

аспірант

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

d_alpaa@dduvs.edu.ua

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті розглянуто адміністративно-правові засади відповідальності за порушення у сфері надання соціальних послуг як один із найменш досліджених і нормативно врегульованих аспектів сучасного публічного адміністрування. Автор обґрунтовує, що ефективність реалізації права громадян на соціальний захист значною мірою залежить від існування чіткої системи юридичної відповідальності за правопорушення в цій сфері. Виявлено, що чинне законодавство України, зокрема Кодекс України про адміністративні правопорушення, не містить окремих статей, які б комплексно охоплювали делікти у сфері надання соціальних послуг, а стаття 29 Закону України «Про соціальні послуги» має декларативний і відсильний характер.

У роботі здійснено аналіз наукових підходів до визначення адміністративної відповідальності, яка трактується як санкція, форма правовідносин або процес реалізації публічного примусу. Установлено, що адміністративна відповідальність як форма юридичної реакції на порушення публічних обов'язків є найбільш релевантним механізмом впливу у сфері надання соціальних послуг. Автор класифікує типові порушення та звертає увагу на обмежену правозастосовну практику, що зумовлена відсутністю уніфікованих норм, механізмів фіксації порушень та ефективного контролю за діями недержавних суб'єктів надання соціальних послуг.

У статті обґрунтовано необхідність унесення змін до КУпАП із закріпленням спеціального складу адміністративного правопорушення у сфері надання соціальних послуг.

Ключові слова: соціальні послуги, адміністративна відповідальність, правопорушення, публічне адміністрування, законодавчі прогалини, надавачі послуг, юридичний обов'язок.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. У сучасних умовах соціальної нестабільності, загостреної повномасштабною війною РФ проти України, питання надання якісних, доступних і своєчасних соціальних послуг набуває особливої ваги. Соціальні послуги стали не лише складником державної соціальної політики, а й важливим елементом захисту конституційних прав людини на гідне життя, допомогу в кризових ситуаціях, соціальну інтеграцію. Водночас ефективність функціонування цієї сфери прямо залежить від дієвості механізмів юридичної відповідальності в разі порушення вимог законодавства про надання соціальних послуг. Зумовлено це декількома чинниками. По-перше, в українському законодавстві відсутній комплексний підхід до визначення відповідальності за порушення у сфері соціального обслуговування населення. По-друге, численні випадки неналежного надання послуг залишаються поза

правовою реакцією через брак спеціальних санкцій, труднощі в доведенні шкоди або відповідальності уповноваженого суб'єкта (особливо якщо це орган місцевого самоврядування або недержавний надавач). Крім того, в умовах децентралізації функцій соціального захисту зростає роль місцевих органів влади та суб'єктів недержавного сектору, які часто не мають належного правового контролю, що, відповідно, породжує складнощі в притягненні до відповідальності винних осіб, особливо у випадках латентного порушення, наприклад, відмови в наданні соціальної послуги, бездіяльності щодо оцінювання потреб чи надання адресної допомоги без складання акта.

Також варто враховувати, що значна частина законодавства про відповідальність у сфері надання публічних (у тому числі соціальних) послуг є уніфікованою, не враховує специфіки соціальної вразливості отримувача. Відсутність спеціальних норм про відповідальність посадових осіб органів соціального захисту знижує якість правозастосування та знецінює саму ідею публічного обов'язку. Окрема проблема – відсутність чітких критеріїв притягнення до адміністративної відповідальності недержавних надавачів соціальних послуг, які хоча й включені до відповідного реєстру, але на практиці діють без належного контролю з боку держави. З урахуванням викладеного виникає необхідність комплексного аналізу адміністративно-правових засад відповідальності за порушення у сфері надання соціальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Попри наявність значного масиву наукових праць, присвячених проблемам публічно-правового регулювання соціального захисту населення (серед яких варто відзначити дослідження С.О. Стефанова, Н.О. Зезеки, В.І. Петрусевич, С.І. Дворника, В.В. Петренка, Т.Б. Аріфходжаєвої, В.А. Медяника, В.М. Тригубенка й інших), питання юридичної відповідальності у сфері надання соціальних послуг залишаються в науковому дискурсі недостатньо розкритими. Більшість досліджень зосереджена на загальних аспектах державної соціальної політики, правових гарантіях захисту соціально вразливих груп чи організаційно-функціональних засадах діяльності органів публічної влади, однак механізми адміністративної відповідальності за порушення у сфері соціального обслуговування населення розглядаються переважно фрагментарно або побіжно.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Сьогодні бракує комплексного осмислення саме адміністративно-правової природи відповідальності суб'єктів, які беруть участь у наданні соціальних послуг, а також ефективності правових інструментів притягнення їх до відповідальності за порушення норм чинного законодавства. Залишається невизначеним правовий статус багатьох суб'єктів, зокрема недержавних надавачів соціальних послуг, а також нечітко окреслені межі їхньої відповідальності у випадках неналежного або несвоєчасного виконання соціальних функцій. Це суттєво ускладнює правозастосовну практику та ставить під сумнів дієвість чинної системи адміністративно-правового реагування на правопорушення у сфері соціального захисту населення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати адміністративно-правові засади відповідальності за порушення у сфері надання соціальних послуг, виявити прогалини в чинному нормативному регулюванні й запропонувати напрями вдосконалення механізмів притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів, уповноважених на надання таких послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Сучасна ситуація у сфері надання соціальних послуг, зокрема тих, що пов'язані з реалізацією права громадян на соціальний захист і підтримку в складних життєвих ситуаціях, вимагає формування дієвих правових інструментів реагування на відповідні правопорушення. Ідеться не лише про запровадження профілактичних заходів, а й про необхідність юридичних механізмів впливу на осіб, які допускають порушення

норм у сфері соціального забезпечення населення країни. Адміністративно-правові засоби при цьому відіграють особливу роль, оскільки вони поєднують як превентивну функцію, так і механізм публічно-правового примусу. Такий підхід забезпечує захист як суспільних інтересів загалом, так і прав конкретної особи, яка постраждала внаслідок неналежного надання соціальних послуг.

Дискусії навколо юридичної відповідальності як правового явища в науці залишаються активними. Юридична відповідальність у класичному значенні трактується як санкція, тобто примусовий захід, передбачений нормою права, що реалізується в разі вчинення правопорушення [9, с. 443–447].

Одні науковці розглядають її переважно як санкцію, інші – як форму правовідносин між порушником та уповноваженим органом, ще інші – як процес її реалізації. Більше того, слушно вказує С.В. Надобко, що юридична відповідальність проявляється не лише в наявності санкції, а й у процесі її практичного застосування, що реалізується через різні деліктні провадження [11]. Проте всі позиції об'єднують розуміння того, що юридична відповідальність – це особливий обов'язок особи зазнати передбачених законом негативних наслідків за вчинення правопорушення [14, с. 36–40]. Залежно від виду правопорушення й особливостей суб'єкта, вона може бути кримінальною, цивільно-правовою, дисциплінарною або адміністративною. У контексті порушень, що допускаються у сфері соціального обслуговування, саме адміністративна відповідальність виявляється найбільш оперативною та поширеною формою юридичної реакції.

Адміністративна відповідальність у досліджуваній сфері функціонує як специфічний правовий інструмент реагування держави на порушення норм, що регулюють порядок і стандарти надання соціальних послуг. Вона виконує не лише каральну, а й превентивну функцію, адже покликана стримувати від неправомірної поведінки як посадових осіб, так і представників недержавного сектору.

«Адміністративна відповідальність, – наголошує І.С. Войтенко, – є особливими охоронними правовідносинами, що виникають між державним органом та порушником у результаті скоєння правопорушення» [4].

За своєю сутністю адміністративна відповідальність – це врегульовані нормами адміністративного права правовідносини між порушником і державою в особі уповноваженого органу, що виникають у зв'язку зі скоєнням діяння (або бездіяльності), яке завдає шкоди охоронюваним правам та інтересам отримувачів соціальних послуг. Як відзначається в науковій літературі, вона є важливим інструментом забезпечення законності в публічному управлінні та гарантією реалізації права особи на державну підтримку [2, с. 153].

У науковій літературі адміністративна відповідальність тлумачиться через різні концептуальні підходи. Один із них визначає її як специфічну форму реагування держави на адміністративне правопорушення, що проявляється в застосуванні уповноваженими органами адміністративних стягнень, які можуть мати обтяжливі наслідки як матеріального, так і морального характеру. У певних випадках передбачено також можливість застосування заходів впливу, не пов'язаних безпосередньо зі стягненнями [15, с. 243–244].

Інше визначення адміністративної відповідальності ґрунтується на її процедурному вимірі, акцентуючи увагу на необхідності дотримання встановленого порядку під час застосування заходів впливу до осіб, що вчинили адміністративні правопорушення. Уважається, що відповідальність реалізується лише за умови належного оформлення правопорушення, уповноваженим суб'єктом і в межах чітко визначеної правової процедури [10, с. 290].

Ще один підхід розглядає адміністративну відповідальність як систему охоронних правовідносин, що виникають між порушником і державою, у межах яких реалізується обов'язок останнього нести певні обмеження – майнового або особистого характеру – у відповідь на правопорушення у публічній сфері [7, с. 265–274].

Також адміністративна відповідальність трактується як різновид юридичної відповідальності, що виникає внаслідок установлення факту вчинення адміністративного проступку та проявляється у формі санкцій – адміністративних стягнень, які накладаються компетентними органами згідно з нормами адміністративного права [1, с. 430–432].

Незважаючи на таке розмаїття трактувань адміністративної відповідальності, у чинному законодавстві досі відсутнє чітке й законодавчо закріплене визначення її у сфері надання соціальних послуг, як і спеціальні правові конструкції, які б давали змогу ефективно реалізовувати притягнення винних до неї. Проте аналіз ознак правопорушень у цій сфері дає змогу стверджувати, що їм притаманні всі елементи адміністративного делікту: протиправність, суспільна шкідливість, караність і наявність вини. Це ще раз підкреслює необхідність законодавчої деталізації механізмів адміністративної відповідальності у сфері соціального забезпечення.

Надання соціальних послуг в Україні регламентується Законом України «Про соціальні послуги», який у статті 29 передбачає дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність за порушення вимог закону. Водночас ці положення мають відсильний характер, оскільки конкретні склади адміністративних правопорушень у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) або відсутні, або не охоплюють специфіки соціальної сфери. Нині можна виділити декілька складів адміністративних правопорушень, які опосередковано стосуються встановлення охоронних норм у сфері надання соціальних послуг, серед яких – стаття 166-27 «Порушення законодавства у сфері надання адміністративних послуг», стаття 188-39 «Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних» і стаття 164 «Порушення порядку провадження господарської діяльності».

Разом із тим чинне адміністративне законодавство не забезпечує системної реалізації юридичної відповідальності в соціальних послугах, а застосування загальних статей КУпАП не враховує особливості реалізації правовідносин у цій сфері.

У підзаконних нормативно-правових актах, таких як Постанова Кабінету Міністрів України «Про організацію надання соціальних послуг» від 01.06.2020 № 587 і Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення моніторингу надання та оцінки якості соціальних послуг» від 01.06.2020 № 449, містяться вимоги до надавачів таких послуг, однак не міститься дієвих санкцій за їх порушення. Правове регулювання у сфері надання соціальних послуг має декларативний характер, оскільки норми про відповідальність часто не підкріплюються процесуальним механізмом притягнення до неї [3].

Юридична відповідальність за порушення у сфері надання соціальних послуг стосується як посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, так і працівників недержавних надавачів – благодійних організацій, громадських об'єднань, фізичних осіб-підприємців. Водночас на практиці притягнення до відповідальності відбувається здебільшого щодо представників державних служб, тоді як контроль за приватними структурами є обмеженим. Як підкреслює Л.А. Гачак-Величко, у багатьох випадках спостерігається невизначеність обсягу повноважень та обов'язків приватних надавачів, що знижує ефективність контролю [5].

У цьому контексті актуальним є запровадження розмежування між організаційною та персональною відповідальністю, а також чітке визначення кола осіб, які можуть бути суб'єктами адміністративного правопорушення. Практика показує, що в судових справах, пов'язаних із неналежним наданням соціальних послуг, установити персональну вину конкретної посадової особи складно, що зумовлює потребу в унесенні змін до КУпАП із чітким закріпленням спеціальних складів правопорушень [8].

Нині порушення, що найчастіше трапляються у сфері надання уповноваженими суб'єктами соціальних послуг, можна класифікувати за кількома напрямками:

- бездіяльність посадових осіб, зокрема умисне невжиття заходів для надання послуг особам у складних життєвих обставинах;
- надання послуг без реєстрації в єдиному Реєстрі надавачів та отримувачів соціальних послуг, що суперечить вимогам чинного законодавства;
- перешкоджання перевіркам з боку органів державного нагляду (відмова в допуску до документації, саботаж аудиту тощо);
- подання недостовірної інформації для включення до Реєстру (що становить окремий склад порушення, подібний до адміністративного шахрайства).

Попри це, в українських судах майже не розглядаються справи щодо порушення стандартів надання соціальних послуг через відсутність спеціалізованих складів адміністративних правопорушень у КУпАП і недостатню правову підготовку органів, що складають відповідні процесуальні документи.

О.В. Сугак слушно вказує, що основною формою юридичної реакції переважно залишається дисциплінарна відповідальність, яка часто зводиться до догани без реального впливу [13]. При цьому встановити факт неналежного надання соціальної послуги дуже складно через відсутність єдиних індикаторів якості, а іноді – й фіксації факту звернення особи по допомогу.

Попри наявність низки загальних норм у КУпАП, відсутність окремої статті, що передбачає відповідальність за порушення у сфері надання соціальних послуг, створює нормативну прогалину. Хоча Законом України «Про соціальні послуги» передбачено окрему статтю 29 «Відповідальність за порушення вимог законодавства про соціальні послуги», де зазначено, що посадові особи системи надання соціальних послуг, винні в порушенні вимог цього Закону, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність згідно із законом у таких випадках: 1) умисне невжиття посадовою особою органу державної влади, органу місцевого самоврядування, працівником надавача соціальних послуг заходів щодо організації та надання соціальних послуг особі, яка перебуває в складних життєвих обставинах, інше умисне невиконання такою посадовою особою/працівником покладених на неї/нього обов'язків з надання соціальних послуг; 2) надання соціальних послуг без включення до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг; 3) надання юридичною особою/фізичною особою-підприємцем недостовірних відомостей про відповідність критеріям діяльності надавачів соціальних послуг, визначених Кабінетом Міністрів України; 4) надання соціальних послуг без дотримання критеріїв діяльності надавачів соціальних послуг, визначених Кабінетом Міністрів України; 5) перешкоджання надавачем соціальних послуг органам державного нагляду (контролю) у здійсненні державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства про соціальні послуги; 6) невиконання законних вимог (приписів) посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальних послуг і соціальної підтримки [12].

Іншою проблемою є неузгодженість між адміністративними й дисциплінарними процедурами, що особливо проявляється в ситуаціях, коли порушення скоєно посадовими особами органів місцевого самоврядування. Як свідчить аналіз, проведений О.В. Германом, більшість внутрішніх розслідувань завершуються м'якими заходами, такими як попередження або догана, без реального механізму контролю за усуненням наслідків правопорушення [6].

Крім того, існує й проблема відсутності чіткого порядку фіксації порушень, що унеможливує їх належне документування та складання адміністративних матеріалів. Органи соціального захисту не мають належних інструкцій і процесуального алгоритму дій у випадку виявлення недотримання стандартів або відмови від надання таких послуг. –

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, дослідження засвідчує, що чинна система адміністративно-пра-

вового регулювання відповідальності у сфері надання соціальних послуг є недостатньо розвиненою, фрагментарною та не забезпечує дієвого механізму правового реагування на порушення законодавства в соціальній сфері. Відсутність спеціальних складів правопорушень у КУпАП, які прямо охоплюють адміністративні делікти в цій галузі, ускладнює процес притягнення посадових осіб і недержавних надавачів послуг до відповідальності за неналежне виконання обов'язків, а сам процес правозастосування переважно зводиться до дисциплінарних заходів або залишається декларативним.

Аналіз нормативно-правових актів, судової практики й наукових підходів дав змогу визначити основні прогалини адміністративно-деліктного законодавства у сфері соціального захисту населення та надання соціальних послуг, серед яких – відсутність уніфікованих процедур фіксації порушень законодавства щодо надання населенню соціальних послуг, неефективний контроль і правова безвідповідальність у випадках надання послуг без дотримання встановлених стандартів. З огляду на викладене, необхідним є внесення змін до адміністративного законодавства, зокрема КУпАП, із закріпленням окремого складу адміністративного правопорушення у сфері порядку надання соціальних послуг. Також доцільним убачається вдосконалення системи державного нагляду у сфері надання соціальних послуг, упровадження правових механізмів електронного документування виявлених порушень, а також нормативне закріплення процедур притягнення до юридичної відповідальності недержавних надавачів таких послуг. Запропоновані зміни забезпечуватимуть ефективність публічного адміністрування в соціальній сфері й гарантуватимуть реальний правовий захист інтересів отримувачів соціальних послуг в Україні.

Список використаних джерел

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т. / ред. кол. : В.Б. Авер'янов (гол.). Київ : Юрид. думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.
2. Адміністративне право України : підруч. / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. Київ : Істина, 2010. 480 с.
3. Буряченко О.А. Правовий статус органів досудового розслідування Національної поліції України у провадженнях в справах про адміністративні правопорушення : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право» / Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2024. 266 с.
4. Войтенко І.С. Поняття, сутність та ознаки адміністративно-господарських санкцій за адміністративним законодавством України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 1. С. 117–121.
5. Гачак-Величко Л.А. Адміністративно-правове регулювання профілактики правопорушень серед неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2021. 207 с.
6. Герман О.В. Адміністративно-правове забезпечення взаємодії суб'єктів протидії порушенням бюджетного законодавства : дис. ... д-ра філос. : 081 «Право» / Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2021. 206 с.
7. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
8. Довгунь К.В. Адміністративно-правові засади діяльності суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 20 с.
9. Кисіль Л.Є. Охоронні адміністративно-правові відносини як форма реалізації застосування органами публічної адміністрації заходів адміністративного примусу до громадян. *Альманах права*. 2015. Вип. 6. С. 443–447.
10. Колпаков В.К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : монограф. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 528 с.
11. Надобко С.В. Поняття та ознаки адміністративної відповідальності: сучасні концепції та підходи. *Право і суспільство*. 2014. № 5.2. С. 223–228.
12. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

13. Сугак О.В. Адміністративно-правова протидія правопорушенням у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Університет сучасних знань ; Сумський державний університет. Суми, 2020. 238 с.

14. Хавронюк М. До питання про дію законів, що встановлюють юридичну відповідальність. *Підприємництво, господарство і право*. 1998. № 4. С. 36–40.

15. Ящук О. Поняття адміністративної відповідальності та її особливості. *Право України*. 2009. № 12. С. 242–246.

References

1. *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyy kurs* [Administrative Law of Ukraine. Academic course] : pidruch. : u 2-kh t. T. 1. Zahal'na chastyna / red. kol. : V.B. Aver'yanov (hol.). Kyiv : Yuryd. dumka, 2004. 584 p. [in Ukr.].

2. *Administrativne pravo Ukrainy* [Administrative Law of Ukraine] : pidruch. / Za zah. red. T. O. Kolomojets'. Kyiv : Istyna, 2010. 480 p. [in Ukr.].

3. Buryachenko, O.A. (2024) Pravovyy status orhaniv dosudovoho rozsliduvannya Natsional'noyi politysiy Ukrainy u provadzhennyakh v spravakh pro administrativni pravoporushennya [Legal status of pre-trial investigation bodies of the National Police of Ukraine in proceedings in cases of administrative offenses] : dys. ... d-ra filos. : 081 – Pravo / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav, Kyiv, 266 p. [in Ukr.].

4. Voytenko, I. S. (2014) Ponyattya, sutnist' ta oznaky administrativno-hospodars'kykh sanktsiy za administrativnym zakonodavstvom Ukrainy [Concept, essence and features of administrative and economic sanctions under the administrative legislation of Ukraine]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 1, pp. 117–121 [in Ukr.].

5. Hachak-Velychko, L.A. (2021) Administrativno-pravove rehulyuvannya profilaktyky pravoporushen' sered nepovnoletnikh [Administrative and legal regulation of the prevention of offenses among minors] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politekhnika». L'viv, 207 p. [in Ukr.].

6. Herman, O.V. () Administrativno-pravove zabezpechennya vzayemodiyi sub'yektiv protydyi porushennyam byudzhetnoho zakonodavstva [Administrative-legal support for the interaction of subjects of combating violations of budget legislation] : dys. ... d-ra filos. : 081 – Pravo / L'vivs'ky derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. L'viv, 2021. 206 p. [in Ukr.].

7. Derzhavne upravlinnya: teoriya i praktyka [Public administration: theory and practice] / Za zah. red. V.B. Aver'yanova. Kyiv : Yurinkom Inter, 1998. 432 p. [in Ukr.].

8. Dovhun', K. V. (2021) Administrativno-pravovi zasady diyal'nosti sub'yektiv, shcho zdiysnyuyut' zakhody u sferi zapobihannya ta protydyi domashn'omu nasyt'stvu [Administrative-legal principles of the activities of entities implementing measures in the field of prevention and combating domestic violence] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.07 / Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav. Kyiv, 20 p. [in Ukr.].

9. Kysil', L.Ye. (2015) Okhronni administrativno-pravovi vidnosyny yak forma realizatsiyi zastosuvannya orhanamy publichnoyi administratsiyi zakhodiv administrativnoho prymusu do hromadyan [Protective administrative-legal relations as a form of implementation of the application of administrative coercion measures to citizens by public administration bodies]. *Al'manakh prava*, iss. 6, pp. 443–447 [in Ukr.].

10. Kolpakov, V.K. (2004) Administrativno-deliktnyy pravovyy fenomen [Administrative-delict legal phenomenon] : monohraf. Kyiv : Yurinkom Inter, 528 p. [in Ukr.].

11. Nadobko, S.V. (2014) Ponyattya ta oznaky administrativnoyi vidpovidal'nosti: suchasni kontseptsiyi ta pidkhody [Concept and signs of administrative liability: modern concepts and approaches]. *Pravo i suspil'stvo*. № 5.2, pp. 223–228 [in Ukr.].

12. Pro sotsial'ni posluhy [On social services] : Zakon Ukrainy vid 17.01.2019. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Textyu> [in Ukr.].

13. Suhak, O.V. (2020) Administrativno-pravova protydyi pravoporushennyam u sferi hospodars'koy diyal'nosti [Administrative-legal combating offenses in the field of economic activity] : dys. ... kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.07 / Universytet suchasnykh znan' ; Sums'ky derzhavnyy universytet. Sumy, 238 p. [in Ukr.].

14. Khavronyuk, M. (1998) Do pytannya pro diyu zakoniv, shcho vstanovlyuyut' yurydychnu vidpovidal'nist' [On the issue of the effect of laws establishing legal liability]. *Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i parvo*, № 4, pp. 36–40 [in Ukr.].

15. Yashchuk, O. (2009) Ponyattya administratyvnoyi vidpovidal'nosti ta yiyi osoblyvosti [the concept of administrative liability and its features]. *Pravo Ukrainy*, № 12, pp. 242–246 [in Ukr.].

ABSTRACT

Ihor Vdovychenko. Administrative-legal principles of liability for violations in the field of social services

The article examines the administrative-legal principles of liability for violations in the field of social services as one of the least studied and regulated aspects of modern public administration. The author argues that the effectiveness of the implementation of citizens' right to social protection largely depends on the existence of a clear system of legal liability for violations in this area. It is revealed that the current legislation of Ukraine, in particular the Code of Ukraine on Administrative Offenses, does not contain separate articles that would comprehensively cover torts in the field of social services, and Article 29 of the Law of Ukraine "On Social Services" is declarative and referential in nature. The paper analyzes scientific approaches to the definition of administrative liability, which is interpreted as a sanction, a form of legal relations or a process of implementing public coercion. It is established that administrative liability, as a form of legal reaction to violations of public duties, is the most relevant mechanism of influence in the field of social services. The author classifies typical violations and draws attention to the limited law enforcement practice, which is due to the lack of unified norms, mechanisms for recording violations and effective control over the actions of non-state entities providing social services.

The article substantiates the need to amend the Code of Administrative Offenses to establish a special category of administrative offenses in the field of providing social services.

Key words: *social services, administrative liability, offenses, public administration, legislative gaps, service providers, legal obligation.*

Надійшла до редакції: 22.08.2025
Прийнято до друку після рецензування: 08.09.2025
Опубліковано: 14.11.2025

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-26>

Артем ОБШАЛОВ

аспірант

(Дніпровський державний університет внутрішніх справ,

м. Дніпро, Україна)

Artemobshalov8@gmail.com

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ МАТЕРІАЛІВ У ДОСУДОВОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Розглянуто, як результати оперативно-розшукової діяльності можуть бути використані в досудовому розслідуванні. Зауважено, що самі собою ці матеріали не визнаються доказами, але після правильного оформлення вони здатні стати важливою частиною кримінального провадження. Продемонстровано на практичних прикладах, що оперативна інформація часто надає перший поштовх для відкриття справи, допомагає визначити напрям слідчих дій чи обґрунтувати проведення негласних слідчих (розшукових) заходів. Окремо акцентовано на труднощах, що виникають у реальній роботі: як відрізнити оперативні дії від процесуальних, як уникнути порушення прав людини та чому суди іноді по-різному оцінюють одні матеріали. Як висновок зазначено, що легалізація результатів оперативної роботи – це не формальність, а необхідний крок, щоб поєднати ефективне розслідування з використанням усіх оперативно-розшукових можливостей та дотриманням прав і свобод людини.

Ключові слова: *оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові можливості, оперативно-розшукові заходи, досудове розслідування, докази, кримінальне провадження, права людини.*

Постановка проблеми. Оперативно-розшукова діяльність часто стає першим кроком у розслідуванні злочину. Саме вона в подальшому дає слідчим перші підказки: хто може бути причетний, де шукати докази, як діяти далі. Але виникає головне питання: чи можна цю інформацію використати в суді та яким чином це робити? Відповідь не така проста. Поки матеріали не оформлені за всіма правилами, вони не мають сили доказів. Отже, суд може відмовитися їх приймати, навіть якщо вони важливі й допомагають зрозуміти, що сталося.

Це створює багато труднощів для практики. Слідчі часто стикаються з тим, що межа між оперативною роботою і процесуальними діями розмита. Захисники користуються цим і ставлять під сумнів допустимість матеріалів. Додається ще й питання прав людини: якщо оперативні заходи проводяться без належного контролю, є ризик втручання в приватне життя. А суди не завжди однакові – одні визнають такі дані, інші відхиляють.

Тому ключова проблема полягає в тому, щоб знайти зрозумілі та справедливі правила легалізації результатів оперативної роботи. Це потрібно не лише для того, щоб розслідування були успішними, а й щоб суспільство довіряло суду й було впевнене, що права людини залишаються під захистом.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика правової природи оперативної інформації, її допустимості та можливостей використання в кримінальному процесі була предметом досліджень багатьох українських учених. Зокрема, у працях В. В. Василичука, В. В. Дарагана, М. І. Хавронюка, О. Г. Капліної, М. А. Погорецького, В. Я. Тація, К. О. Чаплинського увага приділялася питанням співвідношення оперативно-розшукової діяльності та доказової бази в суді, межах законного

втручання в приватне життя та процедурі належної легалізації та використання отриманих відомостей.

Водночас, незважаючи на ґрунтовні теоретичні напрацювання, низка проблем залишається не вирішеною. Зокрема, це стосується практичного використання оперативної інформації в умовах воєнного стану, її обміну між правоохоронними органами на національному та міжнародному рівнях, а також оцінки судами допустимості таких матеріалів. Саме тому подальше вивчення цієї тематики є необхідним як для вдосконалення правозастосовної практики, так і для розвитку сучасної оперативно-розшукової діяльності та кримінальної процесуальної науки.

Мета статті полягає у тому, щоб показати, яку роль відіграє оперативна інформація у кримінальному процесі, яким чином її можна використовувати та за яких умов вона може стати допустимим доказом. У роботі робиться акцент на тому, як саме відбувається легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності, чому цей етап є ключовим для слідства та які проблеми виникають на практиці. Автор прагне не лише окреслити наявні труднощі, а й звернути увагу на ті питання, що потребують подальших рішень у законодавстві та правозастосуванні.

Виклад основного матеріалу. Оперативна інформація у кримінальному процесі розуміється як сукупність відомостей, отриманих під час проведення оперативно-розшукових заходів, що мають значення для виявлення, попередження чи розкриття злочину. Її джерела можуть бути як відкритими (повідомлення громадян, публічні дані), так і закритими (результати негласного спостереження, прослуховування, конфіденційне співробітництво). Саме ця подвійність – поєднання публічного та прихованого – робить оперативну інформацію особливим явищем у системі кримінального процесу [7].

Ключовою рисою такої інформації є її первинний, «сирий» характер. Вона не завжди перевірена й може містити помилки чи неточності, тому сама по собі не є доказом. Її цінність у тому, що вона дає змогу спрямувати слідство в потрібному напрямку, визначити коло підозрюваних, виявити можливі місця зберігання речових доказів. Як зазначають науковці, оперативна інформація виконує роль «орієнтира» для слідчих, але ще не виконує функції доказу [1].

Іншою важливою ознакою є спосіб отримання. Значна частина оперативної інформації збирається методами, які зазвичай є закритими для громадськості: контроль телефонних переговорів, стеження, використання технічних засобів чи залучення конфідентів. Це зумовлює потребу в особливому контролі з боку суду та чіткої регламентації, адже баланс між інтересами слідства і правами людини повинен бути збережений [3].

Крім того, оперативна інформація має тимчасову цінність. Вона найбільш корисна на ранніх стадіях досудового розслідування, коли допомагає швидко реагувати на злочин. Згодом, щоб вона отримала юридичну силу, повинна відбуватись її легалізація через процесуальне оформлення відповідно до норм КПК [5].

Таким чином, оперативна інформація – це важливий, але допоміжний елемент системи доказування. Її значення полягає не у прямій доказовій силі, а у створенні підґрунтя для здобуття й закріплення доказів, що можуть бути використані в суді [4].

Оперативно-розшукова діяльність і доказування в кримінальному процесі мають спільну мету – встановлення істини у справі, проте їх природа та завдання суттєво відрізняються. Оперативні заходи мають здебільшого прихований характер і не потребують публічного розголошення, тоді як процес доказування відбувається суто у правовому полі, за участю сторін, і підлягає перевірці судом [7].

Важливо розуміти, що результати оперативної роботи не мають прямої доказової сили. Вони виступають орієнтиром, допомагають визначити напрямок слідства, але не можуть самостійно обґрунтувати вину особи. Лише після належного процесуального оформлення такі матеріали трансформуються в докази. Наприклад, дані спостереження

можуть стати підставою для проведення обшуку, під час якого вже буде вилучено речові докази [1].

У наукових працях звертається увага на те, що оперативна інформація може бути ненадійною, адже часто ґрунтується на негласних джерелах, показаннях конфідентів чи результатах технічного контролю. Саме тому вона потребує обов'язкової перевірки слідчим або прокурором, а далі – закріплення у формі протоколу чи іншого документа. Лише в такому вигляді вона може бути долучена до матеріалів кримінального провадження [3].

Разом із тим практика свідчить про існування ризиків підміни понять: окремі слідчі намагаються використати оперативні дані як докази без їх легалізації. Це призводить до конфліктів у суді, де сторона захисту оскаржує їх допустимість. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що використання «неперевіреної» інформації суперечить принципу справедливого судового розгляду. Отже, співвідношення між оперативною діяльністю та доказуванням потребує суворого дотримання правил, щоб уникнути зловживань [5].

Таким чином, оперативно-розшукова діяльність і доказування – це два етапи єдиного процесу. Перший забезпечує отримання первинної інформації, другий – її перевірку та юридичне закріплення. Без оперативних заходів неможливо швидко реагувати на злочини, але без процесуальної легалізації їх результати не мають жодного значення для суду. Саме тому ключовим завданням є забезпечення прозорого механізму трансформації відомостей з оперативного рівня в повноцінні докази.

Нормативна база, що визначає порядок використання оперативної інформації, сформована на перетині спеціального законодавства та кримінального процесуального права. Вона забезпечує як можливість ефективної боротьби зі злочинністю, так і гарантії дотримання прав і свобод людини.

Найважливішим спеціальним актом є Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», який регламентує підстави, суб'єктів і засоби здійснення ОРД. У ньому закріплено, що результати оперативних заходів можуть використовуватися в кримінальному процесі лише у випадку, якщо вони отримані законним шляхом і належним чином задокументовані [4]. Однак сам по собі цей Закон не визначає механізму трансформації відомостей у докази, а лише окреслює загальні рамки діяльності оперативних підрозділів.

Вирішальне значення має Кримінальний процесуальний кодекс України, зокрема його статті 84 та 99. У статті 84 визначено перелік джерел доказів, а стаття 99 встановлює, що документи можуть визнаватися доказами лише за умови відповідності вимогам закону. Це означає, що оперативні матеріали повинні бути процесуально оформлені – у вигляді протоколів, рапортів чи інших документів, складених уповноваженими особами [5].

Особливу роль у легалізації відіграє інститут негласних слідчих (розшукових) дій (НСРД). М. А. Погорецький зазначає, що саме вони є тією процесуальною формою, яка дає можливість перевести оперативні дані у площину доказів. Такі дії здійснюються суто на підставі ухвали слідчого судді, що гарантує судовий контроль і мінімізує ризики свавілля [3].

Важливим є також міжнародний вимір. У наукових працях підкреслюється, що втручання в приватне життя допускається лише за умов законності, необхідності та пропорційності. Ці стандарти відображені в практиці Європейського суду з прав людини, яка неодноразово ставала орієнтиром для українських судів під час оцінки допустимості доказів, здобутих у результаті ОРД чи НСРД [8].

Таким чином, нормативні засади використання оперативної інформації в Україні базуються на поєднанні національного законодавства та міжнародних стандартів. Закон «Про оперативно-розшукову діяльність» створює підґрунтя для збору інформації, КПК визначає процесуальні механізми її легалізації, а практика ЄСПЛ формує додаткові гарантії прав людини. Це забезпечує баланс між інтересами правосуддя та необхідністю захисту особистої свободи.

Легалізація матеріалів оперативно-розшукової діяльності – це складний багатоступеневий процес, який має на меті перетворити отриману інформацію на доказ, що відповідає вимогам кримінального процесуального закону. Такий процес виконує дві ключові функції: процесуальну (оформлення й закріплення даних у належній формі) та гарантійну (захист прав особи, проти якої може бути використана ця інформація) [1].

Умовно можна виділити кілька етапів легалізації:

1. Фіксація результатів ОРД. Усі дії та відомості, здобуті оперативними підрозділами, повинні мати відображення в офіційних документах – рапортах, довідках, протоколах. На цьому етапі важливо дотримуватися вимог до повноти опису, часу, місця та способу отримання інформації. Недбале документування часто стає підставою для визнання таких матеріалів недопустимими.

2. Перевірка достовірності. Слідчий або прокурор мають оцінити, чи підтверджується оперативна інформація іншими даними. Як підкреслює [7], це може відбуватися через проведення обшуку, допиту, огляду місця події, тимчасового доступу до речей і документів. Якщо оперативні відомості не знаходять підтвердження, вони не можуть бути використані у доказуванні.

3. Процесуальне оформлення. Після перевірки дані вносяться в матеріали кримінального провадження у вигляді документів, передбачених КПК України (ст. 99). Наприклад, результати прослуховування можуть бути оформлені як протоколи про результати НСРД з додатками у вигляді аудіозаписів.

4. Оцінка судом. Навіть після формальної легалізації доказ повинен пройти перевірку у суді. Суддя з'ясує не тільки, чи відповідають документи процесуальній формі, а й чи були дотримані права людини під час їх отримання. У разі порушення цих умов доказ визнається недопустимим [8].

Варто наголосити, що інститут негласних слідчих (розшукових) дій є ключовим механізмом легалізації. Як підкреслює М. А. Погорецький, саме через НСРД оперативні дані переходять у площину кримінального процесу. На відміну від власне оперативних заходів, НСРД проводяться лише за рішенням слідчого судді, що забезпечує судовий контроль і мінімізує ризик свавільного втручання в особисте життя [3].

У науковій літературі звертається увага і на проблему так званих подвійних стандартів. З одного боку, держава зацікавлена у швидкому зборі інформації для протидії злочинності. З іншого боку, надмірне спрощення процедур легалізації може призвести до зловживань і порушення прав людини. Баланс між цими завданнями є одним із найскладніших питань сучасного кримінального процесу [4].

Досвід європейських країн показує, що належна легалізація вимагає не лише суворого дотримання формальних процедур, а й прозорості системи контролю. Допустимість доказу залежить не стільки від його змісту, скільки від того, чи було дотримано стандартів законності, необхідності та пропорційності під час його здобуття [8].

Таким чином, легалізація оперативних матеріалів у кримінальному процесі є багаторівневим механізмом, що поєднує документування, перевірку, процесуальне оформлення та судовий контроль. Тільки у випадку дотримання усіх цих етапів оперативні відомості можуть бути використані як докази в суді.

Одним із найбільш дискусійних питань у кримінальному процесі є визначення межі між оперативно-розшуковими заходами (ОРЗ) та процесуальними слідчими діями. Хоча обидва види діяльності спрямовані на отримання інформації про злочин, їх правова природа й наслідки істотно відрізняються.

Особливої уваги заслуговує питання обміну оперативною інформацією між правоохоронними органами та військовими структурами. У період війни Збройні сили, Служба безпеки України, Національна поліція та інші органи здійснюють спільні операції, унаслідок яких збираються дані, що можуть мати доказове значення. Проте процедура їх передачі

й подальшого використання в кримінальному процесі потребує чіткішого врегулювання, адже в іншому випадку виникає загроза втрати доказової сили таких матеріалів.

Таким чином, використання оперативної інформації у воєнний час має подвійний характер. З одного боку, вона є ключовим засобом забезпечення швидкого реагування на злочини та загрози державній безпеці. З іншого боку, відсутність належного контролю й ризики зловживань впровадять посиленого нормативного врегулювання та створення додаткових механізмів судового контролю, які б гарантували допустимість доказів і захист прав людини навіть в умовах надзвичайної ситуації.

Злочинність сьогодні не знає кордонів. Терористи, кіберзлочинці, торговці людьми чи зброєю діють відразу в кількох країнах. Тому правоохоронці різних держав змушені працювати разом і швидко обмінюватися інформацією. Без цього зупинити сучасні злочинні схеми практично неможливо [8].

Велику роль тут відіграють міжнародні організації – Інтерпол і Європол. Вони допомагають поліцейським у різних країнах оперативно передавати дані про підозрюваних, схеми відмивання грошей чи злочинні угруповання. Простий обмін файлами ще не означає, що ці відомості можна використати в суді. Тут важливо, щоб закони різних країн «говорили однією мовою» і визнавали такі матеріали доказами [11].

Для України це особливо важливо. Ми активно ділимося оперативною інформацією з партнерами й отримуємо її від них. Але щоб ці матеріали «працювали» і в українських судах, наші правила мають відповідати європейським стандартам і рішенням ЄСПЛ. Вони чітко вимагають: будь-яке втручання в приватне життя має бути не лише законним, а й обґрунтованим і пропорційним [8].

Є країни, з досвіду яких ми можемо багато чого навчитися. Наприклад, у США та Великій Британії створені спеціальні бази даних, які постійно оновлюються. Поліцейські бачать інформацію в режимі реального часу, але суд завжди перевіряє, чи законно її зібрали і чи можна визнавати її доказом [10].

Для України перспективним є розширення угод із сусідніми державами та більш активна співпраця з ЄС, лише чіткі правила обміну інформацією гарантують, що цінні дані не втратять своєї сили через формальні розбіжності в законодавстві [9].

Отже, міжнародний досвід показує просту істину: швидкість обміну інформацією має йти поруч із чіткими правилами її використання. Лише тоді оперативні дані можуть реально допомогти в боротьбі зі злочинністю, а не залишитися «паперовим баластом».

Попри те, що в Україні вже є закони, які регулюють оперативно-розшукову діяльність, практика показує: цього недостатньо. Дуже часто цінні матеріали оперативників не доходять до суду як докази лише через формальні порушення. Це означає, що система потребує змін.

Отже, удосконалення системи можна звести до простих речей: якісне документування, надійний контроль і єдині стандарти, які відповідатимуть і нашим законам, і міжнародним вимогам. Лише так можна поєднати швидкість розслідувань із повагою до прав людини.

Висновки. Окремо розглянута проблема легалізації матеріалів ОРД та їх допустимості в суді. Вона полягає у складному балансі між потребою держави у швидкому зборі інформації та необхідністю забезпечення прав людини. Саме цей баланс визначає якість і справедливість кримінального процесу.

Аналіз викликів сучасності – воєнного стану, міжнародної співпраці та розвитку технологій – показав, що значення оперативної інформації лише зростає. В умовах війни вона є незамінним інструментом безпеки, у міжнародному вимірі – ключем до ефективної боротьби з транснаціональною злочинністю. Але разом із тим зростає і відповідальність за правильність її використання.

Отже, перспективи розвитку в цій сфері полягають у вдосконаленні законодавства, підвищенні рівня стандартів документування, посиленні судового контролю та гармонізації української практики з європейськими стандартами. Лише за таких умов оперативна інформація буде не просто допоміжним елементом розслідування, а надійним і законним інструментом доказування, що забезпечує баланс між інтересами суспільства та правами людини.

Список використаних джерел

1. Капліна О. Г. Докази та доказування у кримінальному процесі України. Харків : Право, 2015. 432 с.
2. Литвинов А. О. Теоретичні та практичні проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі України. Київ : Юстиніан, 2018. 284 с.
3. Погорєцький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: правові засади та проблеми реалізації. Київ : Алерта, 2017. 368 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
5. Тацій В. Я. Кримінальний процес : підруч. Харків : Право, 2019. 520 с.
6. Тertiшник В. М. Кримінальний процес України: теорія і практика. Київ : Алерта, 2017. 768 с.
7. Хавронюк М. І. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 640 с.
8. Ashworth A. Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure. Oxford : Oxford University Press, 2015. 480 p.
9. Bantekas I. International and European Criminal Law. London : Routledge, 2016. 512 p.
10. Jackson J., Summers S. International Cooperation in Criminal Matters: Law and Practice. Oxford : Oxford University Press, 2017. 410 p.
11. Zuckerman A. The Principles of Criminal Evidence in a Comparative Perspective. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 395 p.

References

1. Kaplina, O. H. (2015) Dokazy ta dokazuvannia u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Evidence and substantiation in the criminal process of Ukraine]. Kharkiv: Pravo. 432 p. [in Ukr.].
2. Lytvynov, A. O. (2018) Teoretychni ta praktychni problemy dopustymosti dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Theoretical and practical problems of admissibility of evidence in the criminal process of Ukraine]. Kyiv: Yustinian. 284 p. [in Ukr.].
3. Pohoretskyi, M. A. (2017) Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii: pravovi zasady ta problemy realizatsii [Covert investigative (search) actions: legal principles and problems of implementation]. Kyiv: Alerta. 368 p. [in Ukr.].
4. Pro operativno-rozshukovu diialnist [On operational and investigative activities]. Zakon Ukrainy vid 18.02.1992. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukr.].
5. Tatsii, V. Ya. (2019) Kryminalnyi protses [Criminal process]: pidruch. Kharkiv: Pravo. 520 p. [in Ukr.].
6. Tertyshnyk, V. M. (2017) Kryminalnyi protses Ukrainy: teoriia i praktyka [Criminal process of Ukraine: theory and practice]. Kyiv: Alerta. 768 p. [in Ukr.].
7. Khavroniuk, M. I. (2016) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kyiv: Yurinkom Inter. 640 p. [in Ukr.].
8. Ashworth, A. (2015) Human Rights, Serious Crime and Criminal Procedure. Oxford: Oxford University Press. 480 p.
9. Bantekas, I. (2016) International and European Criminal Law. London: Routledge. 512 p.
10. Jackson, J., Summers, S. (2017) International Cooperation in Criminal Matters: Law and Practice. Oxford: Oxford University Press. 410 p.
11. Zuckerman, A. (2018) The Principles of Criminal Evidence in a Comparative Perspective. Cambridge: Cambridge University Press. 395 p.

ABSTRACT

Artem Obshalov. Legalization and use of operational-search materials in pre-trial criminal proceedings

The author has considered how the results of operational-search activities can be used in pre-trial investigation. It is noted that these materials are not recognized as evidence by themselves, but after proper registration they can become an important part of criminal proceedings. It is demonstrated by practical examples that operational information often provides the first impetus for opening a case, helps to determine the direction of investigative actions or justify the conduct of covert investigative (investigative) measures. Special emphasis is placed on the difficulties that arise in real work: how to distinguish operational actions from procedural ones, how to avoid violations of human rights and why courts sometimes evaluate the same materials differently.

The author emphasizes that despite the fact that Ukraine already has laws regulating operational and investigative activities, practice shows that this is not enough. Very often, valuable materials of investigators do not reach the court as evidence only due to formal violations. This means that the system needs changes.

As a conclusion, it is noted that the legalization of the results of operational work is not a formality, but a necessary step in order to combine effective investigation with the use of all operational and investigative capabilities and observance of human rights and freedoms.

The prospects for development in this area lie in improving legislation, raising the level of documentation standards, strengthening judicial control, and harmonizing Ukrainian practice with European standards. Only under such conditions will operational information be not just an auxiliary element of the investigation, but a reliable and legitimate tool of evidence that ensures a balance between the interests of society and human rights.

Key words: *operational-search activities, operational-search capabilities, operational-search measures, pre-trial investigation, evidence, criminal proceedings, human rights.*

Надійшла до редакції: 28.08.2025

Прийнято до друку після рецензування: 10.09.2025

Опубліковано: 14.11.2025

ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Андрейків Андрій Іванович – докторант Державного університету «Київський авіаційний інститут» (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Вдовиченко Ігор Іванович – аспірант кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Віткалова Аліна Євгенівна – старший слідчий в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України (м. Київ, Україна)

Войтушенко Ігор Олегович – аспірант кафедри адміністративно-правових дисциплін та публічного управління Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Волобуєв Анатолій Федотович – професор кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Греченко Володимир Анатолійович – завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна), доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Гулієв Аріф Джаміль огли – професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Київ, Україна), доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України

Дженчако Тетяна Миколаївна – адвокат (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук

Дрок Ірина Сергіївна – завідувач науково-дослідної лабораторії превентивної діяльності та соціологічних досліджень Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Дружинін Володимир Світозарович – прокурор відділу Офісу Генерального прокурора (м. Київ, Україна)

Курінний Євген Володимирович – професор кафедри конституційного та адміністративного права Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Лук'яненко Олена Андріївна – курсант 4 курсу факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Магдаліна Ігор Валерійович – перший проректор Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат технічних наук, доцент

Максименко Наталія Володимирівна – доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (м. Кропивницький, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Миронюк Роман Вікторович – професор кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Миронюк Станіслава Анатоліївна – доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Можаровська Олена Едуардівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету (м. Вінниця, Україна), кандидат педагогічних наук

Нестерцова-Собакарь Олександра Володимирівна – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Обшаров Артем Сергійович – аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Овчаренко Анастасія Сергіївна – асистент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат юридичних наук

Пальченкова Вікторія Михайлівна – професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна), доктор юридичних наук, професор

Пастушенко Віталій Анатолійович – доцент кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління факультету № 4 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна), начальник Кропивницької районної військової адміністрації Кіровоградської області, кандидат юридичних наук

Резворович Кристина Русланівна – завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, доцент

Рогальська Вікторія Вікторівна – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Розова Марія Михайлівна – дослідниця у сфері крос-культурної психології та культурології (Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна)

Рябих Наталія Володимирівна – доцент кафедри права Луцького національного технічного університету (м. Луцьк, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Саксонов Владислав Борисович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Собакарь Андрій Олексійович – завідувач кафедри адміністративного права і процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор

Товкун Людмила Вікторівна – доцент кафедри фінансового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна), кандидат економічних наук, доцент

Толмачова Юлія Миколаївна – курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

Федченко Володимир Михайлович – професор кафедри кримінального процесу Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), кандидат юридичних наук, доцент

Фріс Ігор Павлович – народний депутат України, кандидат юридичних наук

Хайнацький Євген Сергійович – суддя Печерського районного суду міста Києва (м. Київ, Україна), кандидат юридичних наук

Царьова Ірина Валеріївна – завідувач кафедри мовної підготовки Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор філологічних наук, професор

Ярмиш Олександр Назарович – завідувач навчально-наукової лабораторії дослідження проблем забезпечення прав осіб, які постраждали від війни, Дніпровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна), доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

CONTENTS

PRESSING ISSUES OF NATIONAL SECURITY AND LAW ENFORCEMENT

Roman Myroniuk, Stanislava Myroniuk

Implemented and prospective projects of police interaction
with other public authorities in the field of ensuring a safe environment 6

Andrii Sobakar, Tetiana Dzhenchako

Administrative and legal instruments for preventing
and combating road traffic injuries and their role
in strengthening the national security of the state..... 17

Iryna Drok

The role of territorial communities in the national security
system of Ukraine: from local resilience to national security 24

ISSUES OF HISTORY OF STATE AND LAW AND INTERNATIONAL LAW

Oleksandr Yarmysh, Volodymyr Grechenko

Exposure of evasion of draft for military service and bribery
in military registration and enlistment offices in the first half of the 1960s
(based on materials from the city of Odesa and Odesa oblast)..... 31

Viktoriya Palchenkova

The penitentiary system of Ukraine in the First World War 40

Andrii Andreikiv

International legal standards of economic cooperation
during crises: features of theory and practice..... 50

PUBLIC-LEGAL AND PRIVATE-LEGAL REGULATION OF SOME SOCIAL RELATIONS AREAS

Yevhen Kurinnyi

Some issues of unification of legislation on public service in Ukraine..... 59

Ihor Mahdalina

Concept and content of the mechanism
of administrative and legal ensuring of the implementation
of the educational function of the state 66

Krystyna Rezvorovych, Yulia Tolmachova

Digital risks for human rights: artificial intelligence
between progress and irresponsibility..... 76

Nataliia Maksymenko

Legal support for the activities of local government bodies
in connection with the reform of the utility sector..... 87

Oleksandra Nestertsova-Sobakar

Peculiarities of concluding, amending and terminating
a marriage contract under the legislation of Ukraine 93

Vitalii Pastushenko, Ihor Voitushenko

Institutional provision of the formation and implementation
of the synergic potential of territorial communities..... 99

Vladyslav Saksonov

The enterprise as an organisational form of economic activity
and a single property complex: problems in domestic legislation
and prospects for their resolution 105

Lyudmila Tovkun, Anastasia Ovcharenko

Electronic payment methods in e-commerce: transformation
and legal regulation in the digital age 119

**CRIMINAL-LEGAL ASPECTS OF PREVENTION
AND COMBATING OFFENCES**

Nataliya Ryabikh

Latency of crimes in the field of road safety and transport operation 130

Ihor Fris

Concerning the issue of criminal liability for the propaganda
and spread of the ideology of rashism 147

Yevhen Khainatskyi

Foreign practices for preventing criminal offenses
committed by convicted persons in the penitentiary
systems of foreign countries..... 155

**URGENT ISSUES OF PREVENTION AND COMBATING
OFFENCES: CRIMINAL PROCEDURAL
AND FORENSIC ASPECTS**

Anatoly Volobuyev

Conducting a search in the context of European legal standards..... 163

Viktoriia Rohalska, Volodymyr Druzhynin, Lukyanenko Olena

Temporary access to things and documents:
regulation and implementation issues 170

Volodymyr Fedchenko

The principle of equality before the law
and the court: certain aspects of compliance
in the criminal justice system of Ukraine..... 178

Alina Vitkalova

Topical issues of proving collaborative activity:
normative and social vectors 186

CULTURAL-PSYCHOLOGICAL AND EDUCATIONAL-LINGUISTIC
ASPECTS OF LAW-MAKING AND LAW ENFORCEMENT

Arif Gulyev, Mariia Rozova

Illusion of promisingness as a factor of partner idealization: an empirical study..... 193

Iryna Tsarova

Media coverage of police actions: lexical and stylistic features..... 206

Olena Mozharovska

Smart education – combination with technologies and innovations 213

TRIBUNE OF POSTGRADUATES

Ihor Vdovychenko

Administrative-legal principles of liability
for violations in the field of social services..... 224

Artem Obshalov

Legalization and use of operational-search
materials in pre-trial criminal proceedings..... 232

Authors..... 239

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ**

Науковий журнал

2025

№ 3 (136)

Українською та англійською мовами

Редактор *А. В. Самотуга*
Комп'ютерна верстка *В. Б. Гайдабрус*

Підписано до друку 31.10.2025 р.
Гарнітура Times. Формат 70х100 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 19,83. Зам. № 1125/868
Наклад 50 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.